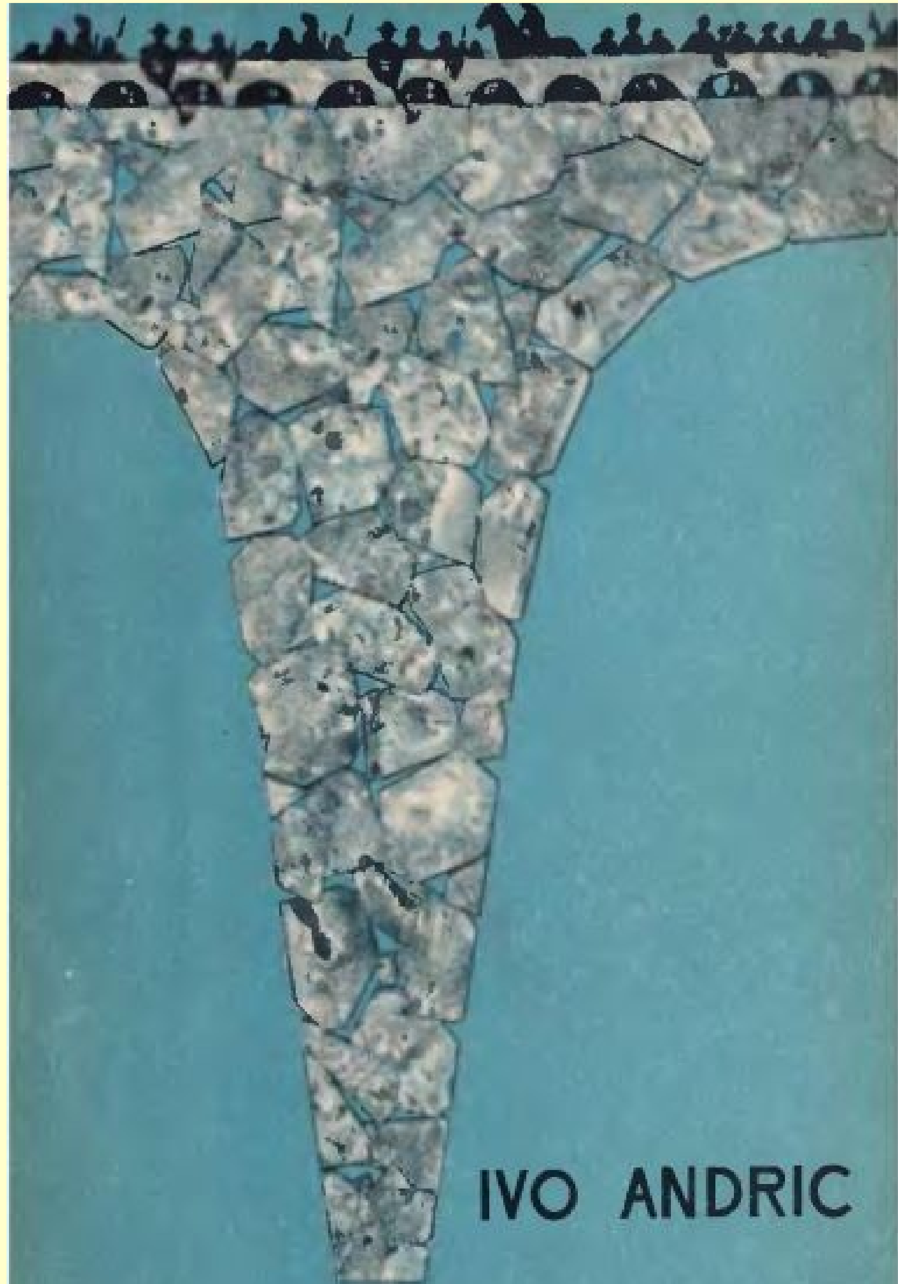

E UN POD PE DRINA...

IVO ANDRIĆ

E UN POD PE DRINA..

Versiunea digitală 1.0 – ianuarie 2023

Realizată după volumul apărut la Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1962

Traducere: Gellu Naum şi Ioana G. Seber

PREFAŢĂ

Scriitorul a cărui cunoştinţă o faceţi în această carte este unul din cei mai de seamă artişti ai cuvântului, ridicaţi din mijlocul poporului iugoslav, laureat al Premiului Nobel pe 1961. Poet, nuvelist şi romancier, evocator inspirat al vremurilor de demult, subtil analist al stărilor sufleteşti, stilist remarcabil, Ivo Andrić a înălţat la expresie inedită, într-o operă al cărei răsunet a depăşit hotarele ţării sale, sentimente şi concepţii umanitar-democratice. Lumea literaturii sale – lume a unor epoci defuncte – este tărâmul unei umanităţi deosebit de zbuciumate.

Ivo Andrić este un fiu şi un cântăreţ al Bosniei. Al acelei Bosnii exotice, multă vreme semilegendare pentru restul lumii, care, apăsată crunt patru veacuri în şir de jugul otoman, trecută apoi, la sfârşitul secolului al XIX-lea, sub un alt jug, nu mai puţin apăsător, deşi i-a fost impus sub pretextul unei aşa-zise „luări sub protecţie", acela al imperiului habsburgic, a cunoscut asupriri şi prigoniri de tot felul, muntoasele meleaguri fiindu-i în trecutul întunecat din belşug udate cu sânge. Scriitorul s-a născut acum şaptezeci de ani, în 1892, la Travnik, ca fiu al unui mic negustor. La doi ani a rămas orfan de tată. Crescut cu greu de mama sa, Andrić şi-a petrecut copilăria şi adolescenţa la Travnik, Vişegrad şi Sarajevo, adunând în inimă, din vârstă fragedă, dezolare şi amărăciune. Dintre impresiile copilăriei şi ale tinereţii, cea mai dureroasă întipărire i-au lăsat-o în conştiinţă fanatismul naţional şi religios, intoleranţa, sistemul de castă, feluritele prejudecăţi şi superstiţii prelungite din noaptea medievală. Din asemenea impresii îşi trage substanţa cea mai mare parte a prozei lui Ivo Andrić, mesajul ei fiind îndemnul la înţelegere şi înfrăţire între oamenii de toate naţionalităţile şi credinţele.

Studiile superioare le-a urmat la Zagreb, Viena, Cracovia şi Graz, obiectul lor fiind filosofia. Atras, asemeni atâtor altor tineri, de frământările politice ale anilor din preajma primului război mondial (a căror atmosferă o reconstituie în romanul *E un pod pe Drina..*), Andrić, patriot înflăcărat, s-a înrolat în organizaţia Tânăra Bosnie, care urmărea eliberarea ţării din robia împărăţiei austro-ungare. Asasinarea de către unul din membrii ei, Gavrilo Prinkip, a arhiducelui Franz Ferdinand a constituit, cum se ştie, pretextul declanşării războiului dintre

Austria şi Serbia, transformat apoi în război mondial. Arestat şi el, împreună cu alţi membri ai Tinerei Bosnii, Ivo Andrić a stat, aproape tot timpul cât a ţinut războiul, în închisoare. În umbra zidurilor mucede şi-a scris cele dintâi cărţi. În publicistică ancorase încă dinainte de război. Volumele *Ex Ponto* (1918) şi *Tulburare* (1919) cuprind pagini de meditaţie lirică, în proză, mărturisind stări depresive, îndoieli şi nădejdi, strădanii de pătrundere a sensului fenomenelor existenţei şi eşecuri dureroase pe tărâmul înţelegerii. Filozofând asupra binelui şi răului, poetul, hrănit cu lecturi din Kirkegaard, Strindberg, Dostoievski, este obsedat de gândul că „omul e slab” şi „singur”, suferinţele sunt nemăsurate, că „e greu să fii om”. În acelaşi timp, cugetările lui Andrić glăsuiesc însă despre „măreţia, frumuseţea şi forţa atotbiruitoare a vieţii”. Viaţa, în reprezentarea tânărului poet, este „un veşnic schimb de speranţe şi dezamăgiri”, este „bucurie şi amărăciune”, „bine şi rău”.

Eliberat din închisoare, scriitorul ia parte activă la viaţa politică şi literară, fiind secretar al *Vecei Populare*, ce proclamă unirea sârbilor şi croaţilor, şi unul dintre fondatorii revistei *Književni Jug (Sudul Literar)*, în jurul căreia se grupează tineri scriitori sârbi, croaţi şi sloveni. Între 1921 şi 1940 a activat în diplomaţie.

De-a lungul celor două decenii interbelice, scriitorul a publicat povestiri şi nuvele care, cu tot tributul plătit curentelor moderniste, decadente şi unor concepţii filosofice antiştiinţifice, l-au impus drept unul din principalii reprezentanţi ai direcţiei realiste şi democratico-progresiste în literatura iugoslavă. Reviste ca *Nova svetlost (Lumina nouă)* (1920–1922) şi *Rascrâşniţa (Cotitura)* (1923–1925) l-au avut colaborator. Aceste publicaţii militau în serviciul ideilor progresiste şi pentru realism, într-un timp când modernismul era în plină dezlănţuire (gruparea „Alfa”), iar tradiţionalismul, reprezentat de revista *Misao (Gândirea)*, căuta să orienteze creaţia literară pe un făgaş conservator, anacronic.

Scrierile publicate de Ivo Andrić după *Ex Ponto* şi *Tulburare* vădesc îndreptarea scriitorului către proza obiectivă. Lirismului meditativ din primele cărţi îi ia locul, începând cu nuvela *Călătoria lui Ali Djerdjelez*, scrisă în 1919, efortul de observare a lumii din afară, fără renunţare, însă, la reflecţie; cugetările

asupra problemelor mari ale existenţei continuă să pătrundă în paginile lui Andrić, dar ele nu iau calea spovedaniei, ci sunt atribuite personajelor diverselor naraţiuni.

Geneza creaţiei din perioada interbelică a prozatorului este insatisfacţia stârnită de realitatea prezentului. Nutrind o afecţiune statornică pentru cei loviţi şi ofensaţi, scriitorul constată îndurerat că transformările determinate de primul război mondial n-au schimbat în bine soarta lor, că asuprirea, inegalitatea socială, discriminările naţionale şi religioase persistau. Mâhnit, povestitorul îşi întoarce faţa de la societatea timpului său, retrăgându-se sufleteşte în trecut, din ale cărui întâmplări, legende şi datini reconstituie chipul luminos al Bosniei eroice, slăveşte poporul ei harnic şi viteaz. Chiar dacă nu pătrunde cauzele de ordin social ale fenomenelor înfăţişate, chiar dacă, debitor concepţiilor fataliste, freudismului şi altor teorii neştiinţifice, supraestimează puterea instinctelor, a „patimilor demonice” din om, subapreciind implicit forţa conştiinţei, scriitorul realizează în nuvelele sale de mai mari sau mai reduse proporţii, apărute între 1920–1930, precum: *Călătoria lui Ali Djerdjelez, În arhondaricul mănăstirii, Pod peste Jepa, Mara amanta, Mustafa Magear, Iubire-n târg* ş.a., opere care, cum scrie O. Kutasova, autoarea prefeţei la ediţia sovietică (1958) a romanului *Cronica Travnikului*, „atrag prin adevărul vieţii, prin caracterul lor umanitar, prin dramatismul situaţiilor, forţa poetică, adânca penetraţie în sufletul omului”.

În cel de al patrulea deceniu, realismul literaturii lui Ivo Andrić se adânceşte. Faptul acesta reflectă un proces larg, petrecut în literatura iugoslavă, ca şi în literatura altor ţări, între 1930 şi 1940. Agravarea contradicţiilor sociale, ascuţirea luptei de clasă impun şi în domeniul literaturii precizarea poziţiilor, delimitarea tendinţelor celor două culturi. Ca şi la noi şi în alte ţări, în Iugoslavia se precizează după 1930 în literatură două direcţii: progresistă-democratică şi reacţionară, fascizantă. Influenţa ideologiei revoluţionare a proletariatului, influenţa literaturii sovietice asupra cursului dezvoltării literare cresc. Apar reviste conduse şi îndrumate direct de partid. Numeroşi scriitori aderă la lupta revoluţionară, în timp ce alţii trec în tabăra reacţiunii. De înrâurirea ideilor propagate de partidul clasei muncitoare se resimte şi opera scriitorilor realişti neînregimentaţi în lupta politică. Ivo Andrić începe să scrie nuvele în care elementul

concret-istoric devine preponderent, eroii, oameni din popor, sunt priviţi sub aspectul existenţei lor sociale. În centrul unor nuvele ca *Nunta* şi *Cei din satul Oluiţ*, ambele din 1936, se află, ca şi în scrierile anterioare, omul care suferă. Izvorul suferinţei nu mai este însă identificat doar cu „puterile demonice” din fiinţa umană. E dezvăluit sau sugerat caracterul social al „răului”. În *Cei din satul Oluiţ*, de pildă, scriitorul, dezvăluind inegalitatea socială, descrie abrutizarea la care înverşunata luptă pentru pâine condamna ţăranul, în regimurile burghezo-moşiereşti, şi acţiunea nocivă a banului asupra sufletelor. Părăsind domeniul legendelor, scriitorul îşi ia, cum se vede, materialul de inspiraţie din viaţa reală a poporului, urmărind ecoul evenimentelor social-istorice în traiul concret, de fiecare zi al oamenilor.

Un nou progres pe calea zugrăvirii realiste înscriu operele create de Ivo Andrić în anii celui de al doilea război mondial. În aceşti ani tragici şi eroici, Ivo Andrić a scris trei romane: *Cronica Travnikului*, *E un pod pe Drina..* (1943) şi *Domnişoara* (1944), apărute toate după eliberare, în 1945. Primele două sunt romane istorice şi au fost scrise în condiţiile robiei fasciste. Dezgropând din criptele istoriei filele însângerate ale unei zguduitoare epopei, romancierul punea în faţa cititorilor spectacolul prăbuşirii stăpânirilor sprijinite pe sabie şi cnut, oricât de puternice păreau, al rezistenţei poporului sârb la toate încercările; în felul acesta, cărţile sale dădeau de înţeles că şi fascismul reprezenta o calamitate vremelnică, şi el avea să fie prefăcut în pulbere şi fum. Aluzia la stările de lucruri contemporane este străvezie în *Cronica Travnikului*. În epilogul acestei cărţi, Andrić, descriind reinstaurarea dominaţiei turceşti asupra Belgradului, după reprimarea răscoalei lui Karageorge, sugerează că liniştea oraşului şi a ţării readuse în captivitate era o linişte părelnică: liniştea dinaintea furtunii.

Depănând firul vieţii unei fete care după moartea tatălui, însingurată, stăpânită de mizantropie, devine o exploatatoare fără scrupule, crudă şi zgârcită, romanul *Domnişoara* construieşte în Raika Radakovici un personaj ce se ţine minte, variantă bosniacă a lui Gobseck şi Pliuşkin.

După cel de al doilea război mondial, sfera preocupărilor prozatorului se lărgeşte. În literatura lui Andrić prind fiinţă tipuri noi. Inspirată din viaţa din trecut a ţărănimii bosniace, nuvela

Povestire despre iobagul Siman dă relief figurii revoltatului Siman care, luptând de unul singur, este, fireşte, înfrânt, dar jertfa lui, menită să trezească din amorţire conştiinţele, va fi pentru mulţi pildă mobilizatoare. Dând parcă o replică istorisirii despre Siman, o altă nuvelă, *Zeko*, e centrată pe destinul unui om care îşi găseşte un loc şi un rost în viaţă, smulgându-se din singurătatea lui, ducându-se la partizani, adică îmbrăţişând existenţa activă, trăită nu numai pentru oameni, ci şi în mijlocul oamenilor.

În Ivo Andrić, romanul istoric îşi are un reprezentant original. Nu numai *Cronica Travnikului*, ci şi celelalte romane ale scriitorului sunt construite ca nişte cronici. Şi nu numai construite, ci concepute, gândite astfel. Romanele lui Andrić nu sunt opere de evocare istorică în sensul că ar reface artistic, minuţios, evenimente importante ale trecutului, construind portrete ale unor personalităţi de seamă din zile mari şi grele. Ce-i drept, scriitorul îşi elaborează cărţile pe temeiul unei foarte bogate şi scrupuloase documentări, cercetând în prealabil arhive, adunând tot ce se poate aduna despre un moment sau o perioadă istorică. Dar el nu se apucă să concureze istoricii. Obiectul preocupărilor sale îl formează nu reconstituirea faptelor istorice ca atare, ci ecoul, urmările lor în viaţa obişnuită a unor oameni din diverse straturi sociale, de naţionalităţi şi religii felurite. Sub această latură, şi nu numai sub aceasta, creaţia lui Andrić prezintă anumite înrudiri cu aceea a lui Sadoveanu.

Cel mai preţios şi preţuit dintre romanele lui Andrić este cel de faţă: *E un pod pe Drina..* Intitulat la început *Cronică vişegrădeană*, romanul urmăreşte dramele şi prefacerile generate de timpul istoric în viaţa orăşelului de pe Drina de-a lungul a patru sute de ani: de la zidirea, în secolul al XVI-lea, din porunca lui Mehmet-paşa Sokolovici, a faimosului pod, până la distrugerea acestuia, la începutul primului război mondial. Tehnica naraţiunii şi, până la un punct, stilul evocărilor sunt asemănătoare, în primele capitole, cu ale vechilor cronici. Întâmplări ce au cutremurat existenţa Vişegradului în cursul veacurilor sunt rememorate, în ordine cronologică, în episoade străbătute de înfiorare lirică, într-un stil uşor arhaizant. Pe măsură însă ce evocarea se apropie de timpurile noastre şi în pagini pătrunde răsunetul mişcărilor sociale şi de eliberare naţională, tot mai intense, al transformărilor istorice furtunoase,

molcoma istorisire cu arome cronicăreşti cedează locul relatărilor mai puţin învăluite în aură poetică, precipitate, nervoase, reportericeşti parcă, ce alternează cu episoade de roman balzacian şi crâmpeie de pătrunzătoare analiză psihologică.

Acţiunea fiecărui capitol gravitează fie în jurul unui eveniment istoric, căruia i se urmăresc implicaţiile în viaţa, când agitată, când cutreierată doar de întâmplări minore, a orăşelului, fie în jurul vreunei întâmplări năprasnice locale, ori al unei calamităţi naturale, având astfel o acţiune de sine stătătoare. În cuprinsul romanului se desfăşoară un şir de povestiri autonome şi, în acelaşi timp, legate între ele ca mărgelele într-o salbă sau florile în ghirlande.

Deschizându-se cu un fel de prolog, din care ne facem idee despre însemnătatea podului în viaţa de odinioară a Vişegradului, a regiunii şi chiar a imperiului turcesc, întrucât „podul ăsta e singura trecere permanentă şi sigură pe tot cursul mijlociu şi superior al Drinei, nodul absolut necesar pe drumul care leagă Bosnia cu Serbia şi, prin Serbia, mai departe, cu toate celelalte meleaguri ale împărăţiei turceşti, până la Stambul”, romanul propriu-zis începe cu preistoria şi istoria construirii podului. Respectivele capitole sunt neîndoios cele mai dramatice. Podul de peste Drina – aflăm din cartea lui Andrić – este întruchiparea unui gând al acelui temut Mehmet-paşa, „care a dus războaie pe trei continente şi a izbândit aproape în toate”, lărgind „hotarele împărăţiei turceşti”, făurindu-i pentru moment „liniştea din afară şi buna rânduială dinlăuntru”. Cititorul îşi dă, fireşte, seama că nu numai motive intime (strădania marelui vizir, fiu de ţăran sârb din satul Sokolovici, de a înăbuşi prin ridicarea locurilor natale junghiul ce-i sfârteca inima, când îi venea în minte copilăria) vor fi prezidat la edificarea unui pod de o atât de mare însemnătate economică şi strategică. De n-ar fi fost, în primul rând, calcule economice şi militare la mijloc, e puţin probabil că Înalta Poartă ar fi investit sume într-o construcţie de asemenea proporţii. Mai impresionantă decât relatările despre ascensiunea ienicerului din Sokolovici până la cel mai înalt rang la care putea aspira un supus al măritului padişah şi decât dezvăluirea simţămintelor lui este evocarea de neuitat a strângerii, într-o dimineaţă din anul 1516, de către turci a „birului de sânge” din satele Bosniei şi

Herţegovinei. Tablou de coşmar. Cât cuprinzi cu privirea, pe drumul ce taie sărăcăciosul ţinut muntos se întinde un convoi de cai mărunţi bosniaci, mânaţi de oşteni ai sultanului, fiecare cal purtând în spinare, de o parte şi de alta, câte un coş din care se ridică faţa speriată şi înlăcrimată a unui băiat. În urmă, frânţi, „răzleţiţi, aproape fără suflare”, părinţii şi rudele copiilor sortiţi să devină ieniceri.

„Deosebit de îndărătnice şi de nestăpânit erau mai ales mamele. Le vedeai alergând cu paşi repezi şi hotărâţi, fără să se uite unde calcă, cu pieptul dezgolit, despletite, uitând de tot ce se află prin preajmă, văietându-se şi bocind ca după mort, în timp ce altele, aproape ieşite din minţi, gemeau, urlau de parcă durerile facerii le-ar fi sfâşiat pântecele şi, orbite de lacrimi, se năpusteau de-a dreptul în bicele călăreţilor..”

Memorabilă este şi evocarea peisajului trist al locurilor de unde, împreună cu alţi copii de etatea lui, a fost răpit, în acea crâncenă dimineaţă, băiatul care avea să devină ginerele şi mâna dreaptă a sultanului. Acest băiat duce în suflet o nelinişte „legată de locul unde drumul se frânge, unde jalea şi deznădejdea se încheagă şi se îngrămădesc pe malurile râului, peste care trecerea e grea, scumpă şi puţin sigură”. În câteva rânduri, scriitorul evocă un tablou de neuitat, înfăţişând jalea şi sărăcia unui ţinut înrobit, „plin de munţi sterpi şi de lipsuri”, ţinut în care „sărăcia amară îşi arăta pretutindeni chipul, loc unde omul zăgăzuit de stihiile covârşitoare, umilit de neputinţa lui, trebuia să vadă mai limpede şi să înţeleagă nenorocirea lui şi a celor din preajmă, cât de înapoiat era el şi aproapele său”.

Amplu, capitolul următor celui în care este descris halucinantul exod al copiilor duşi în coşuri, pe cai, în ţară străină, depărtată, ne aduce înainte o lume detaşată parcă dintr-un basm tragic, o lume a suferinţei fără hotar. Munca ce se depune pentru înălţarea podului, dusă cu mijloace primitive şi în condiţii neomeneşti, e o muncă faraonică. Cât ce pune piciorul în Vişegrad, trimisul vizirului, fiorosul Abid-aga, o matahală de bărbat cu obraji roşii şi ochi verzi, cu barbă roşcovană şi „nişte fuioare de mustăţi răsucite ciudat”, proferează ameninţări. „Pesemne – zice el căpeteniilor oraşului – că înaintea sosirii mele aici v-au ajuns la urechi felurite veşti despre mine şi ştiu că veştile astea nu pot fi nici plăcute, nici îmbucurătoare (..). Veţi fi auzit că sunt om sângeros şi sucit. Ţin să vă spun că toate

zvonurile astea nu sunt nici născocite, nici mai presus de adevăr.” Nu numai Vişegradul, ci toate împrejurimile, întreaga Bosnie au prilejul de a cunoaşte nemijlocit cruzimea proverbială a lui Abid. Orăşelul se umple de lume adusă la corvadă cu anasâna. Răscolind satele, slujitorii agăi prind ţărani şi-i constrâng să muncească la pod. De nu găsesc prin case bărbaţi, întrucât au fugit în păduri, le iau femeile. Orice drumeţ, sătean sau târgoveţ, ce se nimereşte să fie zărit de oamenii împărăteşti (şi aceştia mişună zi şi noapte pe tot întinsul meleagurilor Drinei), este înhăţat şi mânat la pod. Pentru pod, numai pentru pod lucrează toţi caii şi boii, toate carele. „Tot ce putea fi târât sau rostogolit era luat şi înhămat la muncă, pentru pod, uneori cu plată, alteori cu anasâna, la corvadă.” Învăluit în praf şi fum, plin de vuiet, zarvă şi freamăt, Vişegradul a devenit terenul unei hore îndrăcite. Oamenii muncesc pe rupte.

„În lumina săracă a soarelui de noiembrie, sătenii târăsc buşteni şi bolovani, îşi bălăcesc în noroaiele drumului picioarele goale sau încălţate în opinci din piele crudă, din care mai musteşte încă sânge; oamenii asudă de osteneală şi tremură de frig, îşi strâng în jurul brâului pantalonii soioşi, plini de găuri noi şi de petice vechi, şi-şi înnoadă zdrenţele rămase din singura lor cămaşă de in, înnegrită şi ea de ploaie, de noroi şi de fum, pe care însă nu îndrăznesc s-o spele, de teamă că odată vârâtă în apă n-o să rămână decât iţele din ea.”

Goi, „murdari, uzi, istoviţi şi doborâţi de griji”, scrâşnindu-şi mut deznădejdea că muncesc silnic, „fără plată şi fără nicio nădejde, în timp ce ogoarele lor, colo sus, în sate, aşteaptă zadarnic arăturile de toamnă”, osândiţii simt în permanenţă străpungându-i cuţitele privirilor lui Abid-aga. Îmbrăcat într-o şubă grea, purtând în picioare cizme înalte cu carâmbi, congestionat la faţă, vătaful vizirului stă veşnic pe şantier, urlă la lucrători, ca turbat, învinuindu-i că se mişcă prea încet, răzbunându-se pe ei că ziua sfârşeşte prea curând şi nu începe când ar vrea el şi că iarna se apropie cu paşi repezi. La un semn al său, omul care i se pare că a pierdut o clipă fără să lucreze este numaidecât cetluit de străji, bătut cu vergile până la leşin, apoi udat cu apă şi trimis iar la muncă.

Viaţa pe şantierul viitorului pod nu este văzută însă numai sub această latură. Romancierul reţine totodată situaţii ce pun în lumină vitalitatea poporului, omenia lui profundă, simţămintele

delicate ale umiliţilor şi nedreptăţiţilor, refuzul lor de a accepta sclavia. Iată, într-o seară târzie, o grămadă de ţărani iobagi strânşi într-un coşar, feriţi de privirile supraveghetorilor, în jurul unui foc pe stinse. Sunt uzi toţi, frânţi de osteneală, dar nu se gândesc să se culce. Unul din ei, un muntenegrean, cântă încet o baladă despre un „ţar sârbesc” de odinioară, acompaniindu-se singur cu o „guzlă prăpădită şi mică, s-o cuprinzi în palmă”. Ascultătorii, fascinaţi de vedenia vremurilor când în ţară nu se pomeneau turci asupritori, „se uită la muntenegrean de parcă acum îl văd pentru prima oară şi sorb din ochi guzla care se pierde în palmele lui mari”.

Naraţiunea despre construirea podului culminează cu episodul omorârii lui Radislav, dârzul ţăran din Unişte, care căutase din răsputeri să zădărnicească înaintarea lucrărilor. E un episod încordat, zguduitor, înfăţişând împotrivirea poporului sârb faţă de cotropitorii străini. În opoziţie cu subţirea pătură privilegiată, formată din venetici şi băştinaşi trecuţi la islamism, care socoate viitorul pod un dar din partea vizirului, ţăranii privesc construcţia cu duşmănie. „Nu sărăcimea şi gloata creştinilor au nevoie de pod, ci turcii; noi nici nu ridicăm oştiri, nici nu facem negoţ; iar podul umblător ne împlineşte nevoile”, le spune Radislav celorlalţi ţărani aduşi la corvadă. Radislav îşi dă mai bine decât toţi seama că înălţarea podului va înlesni jefuirea şi mai nemiloasă a Bosniei. Figură legendară, înzestrată de imaginaţia poporului cu însuşiri peste fire, ca toţi eroii din baladă („era un voinic între voinici: nici flinta şi nici spada nu-l puteau doborî şi nu exista nici funie, nici lanţ care să-l poată lega..”), nesupusul ţăran e zugrăvit în roman cu mijloace realiste, fiind arătat ca un gospodar sărăcit, un omuleţ pe care n-ai da un ban: „mic de stat, negricios la faţă şi cu ochi sclipitori, adus de spate”, care „umbla de colo-colo cu paşi grăbiţi, răşchirându-şi picioarele şi clătinându-şi capul şi umerii de la stânga la dreapta şi de la dreapta la stânga, de parc-ar fi cernut făină”. Nu e de altminteri singurul caz în care Andrić înlătură vălul legendei, restituind înfăţişarea reală, mai puţin spectaculoasă, dar cu atât mai emoţionantă, a oamenilor şi întâmplărilor de altădată. Cu arta sa de a zugrăvi din câteva trăsături de penel portrete fizice de neuitat, de a evoca peisaje şi a fixa situaţii, romancierul ne aduce înainte figuri şi fapte de acum trei şi patru veacuri, în care avem sentimentul de a

cunoaşte oameni vii, întâlniţi în viaţa de toate zilele, şi întâmplări la care asistăm nemijlocit.

Pe „harapul” despre care legenda spune că trăieşte de sute de ani într-o încăpere întunecoasă dintr-un stâlp al podului şi pe care copiii îl văd noaptea, în coşmarurile lor, scriitorul ni-l prezintă ca fiind un biet negru strivit de o macara. Legendarii Stoia şi Ostoia, doi copii, frate şi soră, gemeni zidiţi, cică, la temelie, pentru domolirea „zânei apelor”, care nu îngăduia să se ridice pod, au fost – aflăm din roman – pruncii născuţi morţi ai unei surdomute, îngropaţi de vecini imediat după naştere, dar pe care nenorocita mamă îi credea înmormântaţi sub pod. Prin această demitizare, personajele eroizate de admiraţia mulţimilor dobândesc o autenticitate omenească mişcătoare, iar situaţiile în care îi vedem ne apar de o veridicitate desăvârşită.

Prins, pe când distrugea anumite instalaţii, Radislav, după alte cazne, premergătoare, este tras în ţeapă. Episodul, în care executarea înspăimântătoarei osânde e descrisă minuţios, cu amănunte ce torturează sensibilitatea cititorului şi-i urmăresc, multă vreme după încheierea lecturii, imaginaţia, aduce aminte de acela din *Crăişorul* lui Rebreanu, în care este zugrăvită tragerea pe roată a lui Horia şi Cloşca. Dar cruzimea lui Abid-aga o întrece pe aceea a călăilor imperiului feudal austro-ungar. Străpuns, Radislav este ridicat viu în vârful schelei. Toată ziua şi toată noaptea următoare el geme înăbuşit, iar imaginea sa, devenită obiect de cult pentru gloatele năpăstuite, capătă, în ochii acestora, atribute supraomeneşti:

„..toţi vedeau limpede acum în câtă slavă se înălţase şi cât crescuse. Pe pământ nu stă, cu mâinile nu se ţine de nimic, de înotat nu înoată, de zburat nu zboară; îşi are punctul de sprijin undeva, în el însuşi..”

În Radislav, robii flămânzi şi desculţi slăvesc năzuinţa lor de libertate, tot ce au mai bun în ei, îşi slăvesc propria forţă încătuşată. Evocând supliciile şi apoteoza unui erou popular, într-o vreme când fiii cei mai buni ai Iugoslaviei luptau cu armele împotriva unor împilatori mai odioşi decât stăpânirea feudală turcească de pe vremuri, cartea lui Andrić preamăreşte implicit (fie că autorul şi-a propus sau nu acest lucru, deliberat) gestul eroic pus în slujba eliberării patriei.

După capitolele ce istorisesc zidirea podului şi readuc în amintire tragedii generate de această lucrare, romanul lui Ivo

Andrić devine un fel de „legendă a secolelor”. Podul este pus faţă în faţă cu istoria, arătându-ni-se cum timpul istoric intră în viaţa orăşelului de pe Drina, modificând-o insesizabil, şi cum numai podul rămâne mereu acelaşi, nesupus vremii. Molime, cataclisme naturale, răscoale şi războaie, tot soiul de zguduiri ce răvăşesc existenţa Vişegradului şi a întregii Bosnii nu-i pot face podului nimic.

„Aşa se năştea şi pierea o generaţie după alta, în preajma podului, iar el îşi scutura, ca pe o pulbere, orice urmă lăsată de toanele şi de nevoile trecătoare ale oamenilor şi rămânea, după toate, neschimbat şi neschimbător.”

S-ar părea că podul simbolizează, în roman, lucrul trainic, înfăptuirile nepieritoare, arta. Podul pare a fi icoana veşniciei. E numai o aparenţă, însă. Înfăţişându-l ca pe o construcţie mai presus de durată, scriitorul acreditează pentru moment părerea despre pod a unor turci orbiţi de fanatism, admite aparent iluzia lor drept realitate. Subtil, cu o de-abia perceptibilă ironie amară, dezminte însă prin faptele narate ceea ce, insidios, afirmă discursiv. Podul – rezultă din cele ce se întâmplă în carte – nu planează deasupra istoriei. Ia şi el, în felul său, parte la evoluţia istorică. Mahomedanii fanatici susţin că podul, construit fiind de un mare vizir, idolatrizat de ei, ar poseda puteri misterioase, neputând ajunge vreodată în mâinile „ghiaurilor”.

Pentru ocupanţii turci, podul este un gigantic talisman. Văd în el imaginea însăşi a împărăţiei otomane, căreia Allah i-ar fi încredinţat, chipurile, domnia veşnică asupra lumii întregi. Viaţa spulberă însă, necruţător, iluziile celor deprinşi să trăiască departe de real, în sferele trandafirii ale închipuirii. Giganticul pod, socotit fără moarte, îşi pierde mult din însemnătate de îndată ce trenul începe să străbată întinderile Bosniei, în goană, iar la izbucnirea primului război mondial, măreţele lui parapete zboară în aer, căzând, fărâmiţate, peste oraş, spre groaza mahomedanilor drept-credincioşi, convinşi că a sosit ziua de apoi. Descrierea sfârşitului unui edificiu considerat drept simbol al statorniciei oprimării nu era, oare, în zilele când fascismul era încă puternic, o prevestire aluzivă a prăbuşirii lui?

S-ar putea ca unii dintre cititori să fie înclinaţi a interpreta soarta podului de peste Drina aşa cum se desprinde ea din viziunea creată de romancier, ca o expresie a unei filosofii

sceptice: totul e trecător, *cinis et umbra summus*[1]. Pripită, o asemenea interpretare ar veni în contradicţie cu ansamblul reprezentărilor din roman. Ideea filosofică ce se degajă obiectiv din cuprinsul cărţii lui Andrić nu este nicidecum una pesimistă, descurajantă. Este trecător totul – ne spun faptele povestite de scriitor – afară de aspiraţiile omului, ale popoarelor, la o existenţă mai bună, demnă, liberă. În desfăşurarea ei pe spaţiul mai multor secole, nu aduce oare acţiunea romanului în faţa cititorului o dramă, drama Bosniei şi Herţegovinei înlănţuite, însângerate?

E adevărat că nu viaţa maselor obidite, suferinţele şi luptele poporului se află în centrul acţiunii. În capitolele următoare celor care înfăţişează făurirea podului îşi fac rareori apariţia, şi numai în roluri episodice, figuri din rândul mulţimilor exploatate. Mizeria neagră, nenorocirile de care era bântuită continuu existenţa celor mulţi, cortegiul de umilinţe îndurate de aceştia se pot numai deduce din carte (în paginile ce urmează construirii podului), nu sunt arătate direct. Să nu pierdem însă din vedere construcţia specifică a cărţii şi ideea pe care e clădită. *E un pod pe Drina..* este o „cronică a Vişegradului”. Vişegradul şi, în primul rând, podul, din care acest oraş „a crescut ca dintr-o rădăcină de neclintit”, constituie obiectul oglindirii artistice. Scriind *această* carte, romancierul n-avea cum aduce viaţa maselor ţărăneşti, a celor ce muncesc, în genere, pe primul plan. O asemenea ambiţie putea fi realizată deplin (fiind vorba de o scriere ce înfăţişează mai multe veacuri) numai într-un roman-epopee, ciclic. Nefiind în intenţia lui să creeze o amplă frescă istorică, scriitorul revelă în *E un pod pe Drina..* cum istoria pătrunde până în resorturile cele mai intime ale existenţei unui orăşel de negustori, afacerişti, slujbaşi ai Porţii şi reprezentanţi ai diverselor culte religioase, unele mai conservatoare şi mai fanatice decât altele. Este urmărită, în roman, cu fineţe, continua înfruntare între inerţia concepţiilor şi moravurilor statornicite de legi şi tradiţii stupide, şi timpul istoric, ce impune schimbări neîncetate. Cea mai ruşinoasă expresie a obscurantismului şi înapoierii este, în reprezentarea prozatorului, şi în romanul de faţă, ca şi în celelalte opere ale sale, îngrădirea naţională şi religioasă. Creştinii, mahomedanii, evreii trăiesc izolaţi unii de alţii, fiecare crezând că numai legea

[1] Suntem umbră şi cenuşă (lat).

sa este cea dreaptă, manifestând neînţelegere şi intoleranţă absurdă faţă de celelalte credinţe. „Iată – exclamă subtextual romancierul – consecinţele înapoierii culturale, ale asupririi sociale şi naţionale!” Asupra acestui aspect al vieţii din Vişegrad: mutilarea sufletelor de către tradiţiile detestabile, Ivo Andrić stăruie îndelung. Tragica poveste a Fatimei, fiica lui Avd-aga, care, nevoind să ia ca soţ pe un flăcău ce nu îi e pe plac, mai ales după ce jurase că nu se va mărita cu el, neputându-se, în acelaşi timp opune tatălui, care, fără s-o întrebe, o promisese părintelui flăcăului, se azvârle în Drina, de pe pod, în ziua nunţii – povestea aceasta invederează din plin monstruozitatea unor datini barbare. Fatima este o altă Ifigenie, jertfită tiraniei prejudecăţilor şi superstiţiilor.

Cu câtă încântare sunt prezentate, în schimb, în *E un pod pe Drina..* anumite situaţii în care viaţa adevărată, pornirile spontane, curate ale sufletelor sparg crusta obiceiurilor idiotizante! Nenorocirile şi lupta în comun împotriva lor apropie oamenii de diferite limbi şi confesiuni. Când, odată la douăzeci de ani, Drina se revarsă, potop, peste oraş, sârbii, turcii, evreii sunt nevoiţi să reziste împreună inundaţiei, să se adăpostească adesea sub acelaşi acoperiş.

„Sunt de faţă – notează scriitorul într-un loc, fixând o asemenea situaţie – turci, creştini şi evrei, amestecaţi laolaltă. Puterea stihiei şi povara nenorocirii obşteşti i-au apropiat pe toţi şi au aruncat o punte, măcar de data asta, peste prăpastia care desparte o credinţă de alta, şi-i desparte mai ales pe turci de creştini.”

Bând, care cafele, care rachiu, sinistraţii, uitând că aparţin unor neamuri şi biserici deosebite, îşi uită şi necazurile. Uită năpasta căzută peste capetele lor. Înfrăţiţi, cel puţin pentru noaptea aceea, petrec istorisindu-şi, asemeni drumeţilor din *Hanu Ancuţei*, „lucruri demult trecute”.

Aria de observaţie a scriitorului cuprinzând doar lumea înstărită a Vişegradului, diferenţierea socială, contradicţiile de clasă din sânul diferitelor naţionalităţi îşi află în roman o reflectare palidă. Oamenii apar deseori doar ca turci, sârbi etc., trecându-se cu vederea apartenenţa lor de clasă.

În general, în romanul lui Andrić, problema naţională este pusă independent de social. Anumite situaţii din roman învederează comunitatea de interese dintre bogătaşii de diferite

limbi din Vişegrad, iar prozatorul, înfăţişându-le, pare predispus a vedea în ele manifestarea unui fapt pozitiv, expresia biruinţei unor tendinţe avansate. Sunt învăluite, într-o simpatie duioasă, orice manifestări de apropiere între oameni de naţionalităţi şi religii deosebite, săraci şi bogaţi.

În cartea lui Andrić îşi fac loc elemente de critică socială, uneori pregnante. Acestea se desprind obiectiv din situaţiile pictate, chiar dacă romancierul nu le subliniază în chip deosebit. Viziunea existenţei duse de majoritatea personajelor ce populează romanul e – obiectiv – o viziune critică. E o existenţă „calmă şi monotonă”, vegetativă, parazitară. Stând la sfat, pe „kapia”, cu picioarele adunate sub ei, aproape imobili, trăgând încet din lulele şi privind cum se destramă în văzduh fumul, turcilor înstăriţi din Vişegrad le pare o închipuire viaţa adevărată, largă şi tumultuoasă, viaţa, atât de străină de a lor, „de înălţări mari şi de prăbuşiri adânci, în care măreţia se amestecă cu tragicul”. Trândavă, indolentă, sordidă, existenţa fiilor de bogătaşi, care-şi petrec nopţile în birturi, chefuind şi făcându-şi un obiect de distracţie imbecilă dintr-un nenorocit: Salko-chioru, pe care-l pun să meargă pe parapetul podului, impacientaţi să asiste la spectacolul „tare” al prăbuşirii lui în Drina, denunţă descompunerea morală, parazitismul burgheziei (capitolul al XV-lea). Soarta lui Milan Glasincianin, pe care patima jocului de cărţi îl duce la demenţă, pierzându-l, şi a lui Bukus Gaon, care, robit şi el aceluiaşi nărav, devine o haimana şi dispare fără urmă din casa părintească (capitolul al XII-lea), luminează urmările dezastruoase produse în viaţa oamenilor de blestemata foame de bani.

În ansamblu privită, lumea aflată în *E un pod pe Drina..* pe prim-plan este o lume care se dezagregă, putrezeşte. Pe parcursul mai multor capitole, ea se înfăţişează ca o lume închisă, sustrasă parcă legilor prefacerii, ale devenirii, veşnic identică sieşi, aidoma podului, aparent indestructibil. Aproape insesizabile, transformările devin, după ocuparea Bosniei şi Herţegovinei de către Austria, impetuoase. Acest eveniment determină surparea îmbătătoarelor iluzii ale musulmanilor habotnici, care crezuseră cu naivitate în eternitatea stăpânirii otomane. Citind, lipită de un stâlp al podului, proclamaţia împăratului de la Viena, Ali-hogea are sentimentul sfârşitului.

„..din cuvintele astea *«cuvintele Împăratului»* înţelese limpede că s-a isprăvit cu el, cu toţi ai lui şi cu tot ce era al lor, că s-a isprăvit odată pentru totdeauna, dar într-un fel ciudat: ochii văd, gura vorbeşte, omul trăieşte mai departe, dar viaţă, viaţă adevărată nu mai există..”

Din faptele expuse în cartea lui Ivo Andrić, cititorul deduce ritmul şi amploarea prefacerilor petrecute în Bosnia la sfârşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru. Calmă, relativ, uniformă, în perioadele dintre o revărsare şi o epidemie de holeră, viaţa Vişegradului este zguduită deodată, violent, la începutul secolului al XIX-lea, când pe „kapia” sunt înfipte capete şi se înfiinţează o redută: reacţia stăpânirii faţă de răscoalele din Serbia; apoi iar se aşază peste oraş linişte, mai mult părelnică, ce ţine până când, în 1878, izbucneşte răscoala chiar în Bosnia şi ţinutul trece sub protectorat habsburgic. Din acest moment, tihna patriarhală dispare cu totul şi pentru totdeauna. Reflectând viaţa agitată a noilor timpuri, paginile romanului se umplu de mişcare, de clocot. Ni se povesteşte despre schimbarea obiceiurilor, a înfăţişării oraşului şi a locuitorilor lui, despre înflorirea negoţului, inclusiv a traficului de carne vie, despre legiuiri noi, frământări, discuţii, lecturi de ziare, greve, atentate, războaie.

Oamenii – aflăm din roman – începeau să se îmbrace altfel, să renunţe la multe prejudecăţi (pe „kapia” apar femei), să se folosească de avantajele civilizaţiei, introducându-şi în case şi curţi apă şi lumină electrică, să-şi cumpere gramofoane. Noaptea, oraşul era luminat. Fără ca în carte să se dezvăluie urmările pe care asemenea schimbări le-au determinat în viaţa celor mulţi, cititorul îşi dă seama că de progresul tehnic s-a putut bucura doar o minoritate privilegiată. Soarta mulţimilor muncitoare nu numai că n-a devenit mai bună, dar, ca urmare a dezvoltării capitaliste, s-a înrăutăţit. Exploatarea a devenit dublă: feudală şi capitalistă – suferinţele maselor s-au adâncit şi agravat.

Interesant este înfăţişată în carte modificarea stării de spirit a locuitorilor Vişegradului. Pe „kapia”, locul taifasurilor potolite şi al reveriilor îl iau, vara, discuţiile aprinse dintre studenţii vişegrădeni veniţi în vacanţă. Se înfruntă concepţii, se încing dueluri de idei. Democratul Galus îi expune lui Bahtiarevici, un conservator, părerile sale despre evoluţia social-istorică,

socialistul Herak îl combate pe naţionalistul Stikovici; Glasincianin, care în curând avea să lupte cu arma în mână pentru eliberarea patriei, clamează împotriva găunoşeniei interioare şi a înfumurării aceluiaşi Stikovici. Într-un cuvânt, „întreaga viaţă gonea către ceva, se năpustea pe neaşteptate, cum îşi năpusteşte apele un râu de munte înainte de a se sparge, de a se prăvăli de-a lungul stâncilor povârnite şi de-a se preschimba în cascadă”.

Ca în tot cuprinsul romanului, şi în paginile în care prezintă discuţiile pe teme social-politice de pe „kapia”, romancierul se abţine să adopte vreo atitudine, acordând aceeaşi importanţă tuturor ideilor pe care tinerii studenţi le susţin. Printre rânduri, se poate desluşi o strângere de inimă, o părere, parcă, de rău că viaţa a luat un curs atât de impetuos, o nostalgie a vremurilor tihnite de altădată.

Şi în această parte a romanului, atenţia scriitorului e concentrată exclusiv asupra existenţei din interiorul Vişegradului, evenimentele de dincolo de hotarele oraşului fiind amintite numai în măsura în care ecoul lor răscoleşte acest oraş. Se vorbeşte, de pildă, despre sporirea obligaţiilor, restrângerea libertăţilor câte, bruma, existaseră, intensificarea terorii poliţieneşti.

Dacă, străbătând *E un pod pe Drina..* vedem doar în primele capitole poporul, nemijlocit, prezenţa i-o simţim în tot cuprinsul cărţii. Stabilind mental legăturile logice dintre faptele evocate, însemnătatea decisivă a mişcărilor populare în dezvoltarea social-istorică iese limpede în evidenţă. Tot ce se întâmplă în Vişegrad, toate schimbările pe care le suferă oraşul sunt rezultatul, în ultimă analiză, al luptelor duse de masele asuprite. În văpăile răscoalei lui Karageorge – scrie Andrić, undeva, în roman – sârbii oprimaţi vedeau „o constelaţie nouă, în care citeau cu nesaţ preziceri îndrăzneţe”, în timp ce pentru ocupanţii turci „ele însemnau primele talazuri ale unei mări în flăcări, talazuri care, după ce năpădiseră Serbia, iată, se revărsau acum şi pe înălţimile de deasupra oraşului”. Răscoalele din Serbia şi Bosnia sunt, de fapt, punctele în jurul cărora gravitează întreaga viaţă strânsă în romanul *E un pod pe Drina..* Aceste răscoale, lupta maselor, în general, explică înnoirile ce se produc în orăşel. Pe drept cuvânt, în nopţile de vară din 1804, în

Vişegrad, „dorinţele şi rugăciunile şi ale unora şi ale altora (turci şi creştini – *n.n.*) gravitau în jurul focurilor de pe Panos”..

Ducând evocarea până în momentul dărâmării podului, cartea lui Ivo Andrić se încheie brusc, nearuncând nicio lumină în viitor. E o încheiere frecventă în literatura realismului critic.

În limitele realismului critic, romanul *E un pod pe Drina..* înscrie vădit una din însemnatele biruinţe ale epicii iugoslave. În paginile acestei cărţi învie imagini pline de forţa veridicităţii ale unor timpuri de apăsare şi întuneric, imagini ce sporesc cunoaşterea urmărilor produse în existenţa oamenilor de exploatare şi asuprire, de întreţinerea înapoierii culturale, a prejudecăţilor naţionale şi religioase, a bigotismului. Maestru al evocării şi al zugrăvirii plastice, Andrić ne familiarizează cu peisajul de un pitoresc specific al Bosniei, ne dezvăluie firea oamenilor din acest ţinut, temperamentul, felul lor de a fi. Citind romanul, ne simţim şi mai apropiaţi sufleteşte de harnicul, călitul, viteazul popor iugoslav. Admirăm în *E un pod pe Drina..* arta portretistică a prozatorului, darul istorisirii străbătute de o undă de lirism, prospeţimea şi relieful expresiei, melodicitatea frazei (în măsura în care o poate reda traducerea), ştiinţa descifrării stărilor sufleteşti. Romanul acesta este creaţia unui scriitor care, nelăsându-se atras de niciunul din efemerele curente de provenienţă occidentală, la modă între cele două războaie, în Iugoslavia, a înţeles că realismul este calea adevăratei, nepieritoarei literaturi. Cu mijloace realiste, Ivo Andrić a creat o operă durabilă, animată de convingeri democratice, umanitare, în virtutea căreia este, pe drept cuvânt, socotit un clasic în viaţă al literaturii iugoslave.

DUMITRU MICU

I

Pe cea mai mare parte a cursului ei, Drina îşi croieşte drum prin trecători înguste, printre munţi prăpăstioşi sau străbate canioane adânci, cu pereţi abrupţi, aproape verticali. Dar pe alocuri zarea i se luminează spre nişte văi deschise şi formează, fie pe unul, fie pe amândouă malurile, întinderi rodnice al căror pământ, parte neted ca-n palmă, parte uşor tălăzuit, e prielnic semănăturilor şi vieţuirii oamenilor. Una din întinderile acestea începe aici, lângă Vişegrad, în locul unde Drina se iveşte făcând o cotitură bruscă, după ce iese din strunga adâncă şi înghesuită tăiată în stâncile lui Butko şi munţii Uzavnik. Cotul Drinei aici e din cale-afară de ascuţit iar munţii de pe ambele laturi au povârnişurile atât de drepte şi sunt atât de apropiaţi unul de altul încât par un singur masiv din care apa ţâşneşte ca dintr-un zid întunecat. Dar munţii se despart dintr-odată, alcătuind un fel de amfiteatru cu marginile neregulate, al cărui diametru, dacă l-ai măsura din zbor, nu trece de cincisprezece kilometri în partea cea mai largă a locului.

Acolo unde Drina se iveşte cu toată greutatea potopului ei de ape verzi şi spumoase, ieşind din aparenta înlănţuire a munţilor negri şi povârniţi, se înalţă un mare pod tăiat armonios în piatră, cu unsprezece arcade, boltite larg. Iar de la pod, ca dintr-o temelie, se desface în evantai o întreagă vale unduioasă, cu orăşelul Vişegrad şi cu împrejurimile lui, cu cătunele pitulate pe după coline acoperite cu holde, păşuni şi livezi de pruni, brăzdate de haturi şi de uluci şi parcă presărate cu tufe şi cu pâlcuri rare de brazi. Aşa, când stai să priveşti din fundul zării, îţi vine să crezi că pe sub largile bolţi ale podului alb curge şi se revarsă nu numai Drina cea verde, ci toată valea însorită şi rodnică, tot ce creşte pe ea, laolaltă cu cerul sudic care-i străjuieşte înălţimile.

Pe malul drept al râului, începând chiar de la pod, se află centrul oraşului, cu piaţa lui turcească, parte aşezată în vale şi parte pe povârnişurile colinelor. La celălalt capăt ai podului, de-a lungul malului stâng al râului, se întinde câmpia Maluhinei, o mahala ale cărei căsuţe sunt răsfirate în preajma drumului ce duce la Sarajevo. Astfel, podul care leagă cele două capete ale drumului spre Sarajevo leagă şi orăşelul de mahalaua lui.

La drept vorbind, când se spune „leagă” e tot atât de adevărat ca şi atunci când se spune: soarele răsare dimineaţa pentru ca noi, oamenii, să putem desluşi ce-i în jurul nostru şi să ne putem vedea de treburi, iar seara apune ca să putem dormi şi să ne putem odihni după truda zilei. Fiindcă podul ăsta uriaş, tăiat din piatră, construcţie preţioasă şi de o rară frumuseţe cum n-au nici oraşele cu mult mai bogate şi mai pline de viaţă („cu totul şi cu totul, abia dacă mai sunt două care să-i semene, în toată împărăţia”, se spunea, pe vremuri), podul ăsta e singura trecere permanentă şi sigură pe tot cursul mijlociu şi superior al Drinei, fiind nodul absolut necesar pe drumul care leagă Bosnia cu Serbia, şi prin Serbia, mai departe, cu toate celelalte meleaguri ale împărăţiei turceşti, până la Stambul. Iar un orăşel şi mahalaua lui sunt aşezările care se dezvoltă în mod firesc în jurul principalelor noduri de comunicaţie, la cele două capete ale podurilor mari şi importante.

Aşadar şi aici, cu trecerea timpului, familiile au roit şi locuitorii s-au înmulţit la amândouă capetele podului. Orăşelul a trăit datorită podului şi a crescut din el ca dintr-o rădăcină de neclintit.

Ca să fie văzute limpede şi înţelese pe deplin înfăţişarea oraşului şi natura relaţiilor lui cu podul, trebuie să se ştie că, în oraş, mai există încă un pod, ba mai există încă şi un râu. Râul acesta, numit Rzav, e tăiat de un pod de lemn. Rzavul se varsă în Drina, chiar la marginea oraşului, astfel încât centrul oraşului şi totodată partea lui cea mai locuită se află pe limba de pământ nisipos între cele două râuri, cel mare şi cel mic, care se reunesc aici, pe când mahalalele risipite se întind de partea cealaltă a podurilor, pe malul stâng al Drinei şi pe malul drept al Rzavului. Oraşul e, deci, aşezat pe apă. Dar cu toate că mai există şi un alt râu şi un alt pod, cuvintele „pe pod” nu se referă niciodată la podul de peste Rzav, o construcţie banală, din lemn, lipsită de frumuseţe, fără istorie şi fără alt rost decât de a fi folosit pentru trecere de către localnici şi de către vitele lor; cuvintele „pe pod” se referă întotdeauna şi numai la podul de piatră de peste Drina.

Podul e lung cam de vreo două sute cincizeci de paşi şi lat de vreo zece paşi; la mijloc însă e lărgit prin două terase absolut egale, câte una de fiecare parte a drumului carosabil, atingând astfel o lărgime dublă. Părţii acesteia a podului i se zice „kapia”,

adică „poarta”. Aici, pe marele pilon central care se lărgeşte spre vârf, sunt ridicate, de ambele părţi, ziduri de sprijin, în aşa fel încât pe pilonul acesta, la dreapta şi la stânga drumului carosabil, se reazemă cele două terase, înălţându-se armonioase şi semeţe deasupra vidului, peste apa verde şi tumultuoasă. Ele au cam cinci paşi lungime şi tot atâta lăţime şi sunt împrejmuite cu un parapet de piatră, aşa cum de altfel e împrejmuit tot podul, de la un capăt la altul; altminteri, terasele sunt deschise şi lipsite de acoperiş. Terasei din dreapta, cum vii dinspre oraş, i se zice sofaua. E ridicată pe două trepte, fiind mărginită de bănci cărora parapetul podului le serveşte de spătar, iar treptele, şi băncile, şi parapetul sunt tăiate toate din aceeaşi piatră albicioasă. Terasa din stânga, aşezată în faţa sofalei, e aidoma acesteia, doar că e goală, fără bănci.

În mijloc, parapetul se înalţă peste un stat de om: în vârful lui e zidită o lespede de marmură albă, şi pe ea e săpată o bogată inscripţie turcească – un *farih* – cu o cronogramă care arată numele celui care a durat podul şi anul săvârşirii acestei lucrări. La piciorul zidului curge o fântână: un firişor de apă ţâşneşte din gura unui balaur de piatră. Pe terasa asta s-a statornicit un cafegiu cu ibrice, ceşti de cafea, cărbuni veşnic aprinşi şi un băiat care duce cafelele peste drum, la muşteriii de pe sofa. Aici e „kapia”.

Pe pod şi pe „kapia” lui, prin preajmă sau în legătură cu el, curge şi se desfăşoară, după cum vom vedea, întreaga viaţă a locuitorilor orăşelului. Nu-i povestire, privind fapte personale sau de familie, ori întâmplări publice, din care să lipsească vreodată cuvintele „pe pod”. Şi, într-adevăr, pe podul de pe Drina încep primele plimbări ale copiilor şi primele jocuri ale băieţilor. Copiii creştini, născuţi pe malul stâng al Drinei, străbat podul chiar din primele zile ale vieţii lor, fiindcă din prima săptămână sunt duşi la biserică, pe-aici, ca să fie botezaţi. Dar şi ceilalţi copii, chiar cei născuţi pe malul drept al Drinei, ca şi copiii musulmani, care nu sunt botezaţi de fel, îşi petrec şi ei cea mai mare parte a copilăriei pe lângă pod, aşa cum au făcut pe vremuri şi taţii, şi bunicii lor. Lângă pod îşi aruncă ei undiţele ca să prindă peşte, pe sub arcadele podului vânează porumbei. Din cea mai fragedă copilărie ochii li s-au deprins cu liniile armonioase ale acestei construcţii uriaşe, clădită din piatră albă, poroasă, tăiată cu precizie. Ei cunosc toate rotunjimile şi adâncăturile dăltuite cu

măiestrie, ca şi toate poveştile şi legendele legate de zămislirea şi desăvârşirea podului şi în care se amestecă şi se înlănţuiesc într-un chip ciudat şi nedesluşit imaginaţia şi realitatea, adevărul şi visul. Şi le-au cunoscut dintotdeauna, inconştient, ca şi cum le-ar fi adus pe lume odată cu ei, la naştere.

Ei ştiu că podul a fost ridicat la porunca marelui vizir Mehmet-paşa[2] al cărui sat de baştină, Sokolovici, se află pe undeva prin apropiere, prin coclaurile vreunuia dintre munţii ce împrejmuiesc podul şi orăşelul. Numai un vizir putea să dea toate câte au trebuit pentru construirea minunii ăsteia de piatră, nepieritoare. (În mintea băieţilor, un vizir întruchipa ceva strălucitor, măreţ, înfricoşător şi nelămurit totodată.) Podul cică a fost clădit de către Rade-neimar, care trebuie că a trăit sute de ani ca să fi putut ridica tot ce e frumos şi trainic în ţările sârbeşti, meşter legendar şi cu adevărat anonim, aşa cum fiecare mulţime de oameni şi-l închipuie şi-l doreşte. Copiii ştiu că zâna apelor s-a împotrivit construcţiei – aşa cum pretutindeni şi întotdeauna se găseşte câte cineva care să se împotrivească oricărei construcţii – dărâmând noaptea ceea ce fusese clădit peste zi. Aşa au mers lucrurile până când, odată, s-a înălţat din ape un glas şi l-a sfătuit pe meşterul Rade să găsească doi prunci, doi gemeni, un frate şi o soră, pe nume Stoia şi Ostoia[3] şi să-i zidească în pilonul din inima podului. Şi s-a început, de îndată, căutarea unor astfel de copii, prin toată Bosnia. O răsplată mare a fost făgăduită oricui îi va afla şi-i va aduce.

Până la urmă, seimenii au dibuit într-un cătun depărtat doi prunci gemeni şi i-au adus cu de-a sila, bizuindu-se pe atotputernicia vizirului. Iar când i-au luat, mama pruncilor nu s-a îndurat să se despartă de ei ci, văietându-se şi lăcrimând, fără să-i pese de ocări şi de lovituri, i-a urmat cum a putut până la Vişegrad. Acolo, a izbutit să se strecoare până la neimar.

Copiii au fost zidiţi, arată legenda, fiindcă nu se putea altfel. Dar pe neimar, după câte se spune, l-a durut inima de ei şi, din milă, a lăsat câteva deschizături în stâlpi, ca să aibă nefericita mamă pe unde să-şi alăpteze pruncii jertfiţi. Deschizăturile astea sunt ferestrele oarbe, lucrate cu măiestrie nespusă, şi

---

[2] *Mehmet-paşa* (1503–1579), mare vizir al Porţii Otomane, originar din Bosnia.

[3] Joc de cuvinte în limba croată. Înseamnă cel care stă în picioare şi cea aşezată.

înguste ca nişte ochiuri de meterez, în care acum porumbeii sălbatici îşi aşază adeseori cuibul. În amintirea gemenilor, de sute de ani se scurge lapte de mamă pe ziduri; din lapte de mamă sunt dârele acelea albe şi subţiri care, în anumite epoci ale anului, se preling în înflorituri măiestre lăsând peste piatră o urmă de neşters. (Ideea laptelui de mamă evocă în imaginaţia copiilor ceva care le este şi foarte apropiat şi foarte şters, vag şi misterios totodată, ca vizirii şi meşterii-neimari, ceva care îi tulbură şi-i îngreţoşează.) Dârele astea lăptoase, ivite de-a lungul stâlpilor, le răzuiesc oamenii şi fac din ele un soi de leacuri pentru femeile care, după naştere, au sânul sterp.

În stâlpul din mijlocul podului, sub „kapia”, se află o deschizătură mai mare, un soi de uşă strâmtă şi alungită, ca despicătura unui meterez gigantic. În stâlp se zice că e o încăpere mare, o sală întunecoasă, în care trăieşte Harap-Negru. Asta o ştiu toţi copiii. Şi în visele lor, ca şi în născocirile în care se întrec în minciuni, Harap-Negru joacă un rol de frunte. Cel căruia i se iveşte el trebuie să moară. Niciun copil nu l-a văzut până acum, fiindcă, uite: copiii nu mor. Dar într-o noapte, Hamid, hamalul care abia putea să respire din pricina astmei şi care când îl căutai era beat, posomorât şi cu ochii tulburi de sânge, l-a zărit pe Harap-Negru. Şi a murit în aceeaşi noapte, aici, lângă zid. La drept vorbind, Hamid fusese beat criţă şi-şi petrecuse noaptea pe pod, sub un cer ca sticla de limpede, şi într-un ger de minus cincisprezece grade. În bezna despicăturii aceleia a stâlpului, băieţii se uită adeseori, ca într-o prăpastie care-i îngrozeşte şi-i atrage. Şi se înţeleg între ei să privească toţi odată, fără să clipească, iar primul care o zări ceva, orice o fi, să strige. Şi se uită prin despicătura asta largă şi întunecată, se uită cu gurile căscate, tremurând de frică şi de curiozitate, până ce vreunui puşti mai pirpiriu i se năzare că despicătura se clatină ca o perdea, încoace şi încolo, sau până ce vreun tovarăş de joacă mai cu chef să-şi râdă de alţii şi mai stăpân pe sine (totdeauna se găseşte câte unu de soiul ăsta) strigă: „Harapul!” şi se preface că o rupe la fugă. Gluma lui nesărată strică tot şi stârneşte necazul celor ce îndrăgesc jocurile închipuirii şi totodată urăsc batjocura, încredinţaţi fiind că, uitându-te cu luare-aminte, poţi într-adevăr să vezi ceva şi să încerci un fior. Dar noaptea, în timpul somnului, mulţi dintre ei se luptă cu Harapul de la pod, cum s-ar lupta cu ursita, până ce-i trezeşte

mama şi-i scapă de coşmar. Şi pe când ea le dă să bea apă rece „ca să alunge spaima” şi-i sileşte să rostească numele domnului, băieţaşii, istoviţi de jocurile din timpul zilei, se cufundă iar, cât ai clipi, în greul lor somn de copii în care spaimele nu pot să crească prea mult şi nu stăruie cine ştie cât.

În susul podului, pe malul râpos acoperit cu calcar cenuşiu, se văd, şi de-o parte şi de alta, nişte scobituri rotunde, tot două câte două, la distanţe egale, ca şi cum s-ar fi încrustat în piatră urmele copitelor unui bidiviu de o mărime supranaturală; ele vin de sus, din oraşul vechi, coboară de-a lungul povârnişului stâncos până la râu şi se ivesc din nou, pe celălalt mal, unde se pierd în solul cafeniu şi în vegetaţia deasă.

Copiii, care vara, cât e ziulica de lungă, prind peştişori de-a lungul malului acestuia bolovănos, ştiu cu toţii că sunt urme ale războinicilor străbuni, din vremuri de demult. Pe-atunci pământul era locuit de viteji nemăsurat de mari, piatra nu prinsese încă tărie şi era moale ca pământul iar caii, ca şi vitejii, erau de statură uriaşă. Pentru copiii sârbi, şi numai pentru ei, astea sunt urmele copitelor lui Şaraţ[4]. Ele au rămas acolo de pe vremea când crăişorul Marko, aflat în temniţa oraşului vechi, a izbutit să fugă, a coborât dealul şi, dintr-un salt, a ajuns dincolo de Drina peste care nu se afla pe atunci nici urmă de pod. Dar copiii turci sunt siguri că nici vorbă nu poate fi de crăişorul Marko (fiindcă, de unde putea să aibă ghiaurul şi bastardul atâta putere şi un astfel de bidiviu?) şi că urmele sunt ale viteazului drept-credincios Djerzelez Ali[5], călare pe iapa lui înaripată, fiindcă toată lumea ştie câtă silă îi era de bărci şi de barcagii şi că el sărea peste râuri de parcă ar fi sărit peste nişte biete pârâiaşe. Copiii nici măcar nu se ceartă din această pricină, într-atât îşi socotesc de întemeiată credinţa, şi unii şi alţii. Şi nu s-a întâmplat niciodată ca vreunul dintre ei să-l fi convins pe altul de contrariu sau să-şi schimbe părerea proprie.

În cavităţile acestea rotunde, largi şi adânci, asemenea unor ceaune mari, se păstrează mult timp, ca în nişte vase de piatră, apa rămasă de pe urma ploilor. Gropilor ăstora, pline cu apă de ploaie călduţă, copiii le spun puţuri şi-şi pun în ele, şi unii şi alţii, fără deosebire de credinţă, peştişorii, ghiborţii şi bibănaşii pe care-i agaţă cu undiţa.

---

[4] Calul craiului Marko, erou vestit în poezia populară sârbă.

[5] Erou musulman din Bosnia, devenit legendar.

Pe malul stâng, mai la o parte, chiar deasupra drumului, se află un gorgan, din pământ, dar dintr-un pământ dur, cenuşiu şi împietrit. Pe gorganul ăsta nu creşte şi nu înfloreşte nimic, în afară de-o iarbă măruntă, ţepoasă şi tare, ca o sârmă de oţel. Gorganul e ţinta şi hotarul tuturor jocurilor copiilor în preajma podului. Pe vremuri, locului ăstuia i se spunea mormântul lui Radislav. Şi se povesteşte că Radislav a fost o căpetenie de-a sârbilor, un om cum nu sunt mulţi. Şi când vizirul Mehmet a hotărât să înalţe un pod peste Drina şi a trimis oamenii acolo, toţi s-au supus şi s-au înfăţişat la corvadă. Doar Radislav singur se împotrivi, ridică poporul şi-l sfătui pe vizir să se lase de treaba asta fiindcă o să fie grozav de greu să dureze un pod peste Drina. Şi vizirul a avut, într-adevăr, multe de pătimit până să-l înfrângă pe Radislav, fiindcă era un voinic între voinici: nici flinta şi nici spada nu-l puteau doborî şi nu se găsea nici funie nici lanţ care să-l poată lega; pe toate le rupea de parcă ar fi rupt fire de aţă. Atâta putere avea talismanul lui Radislav. Şi cine ştie ce s-ar mai fi întâmplat şi dacă ar mai fi ajuns vreodată vizirul să ridice podul, de nu s-ar fi găsit un om de-al lui, priceput şi isteţ, care să-l cumpere cu bani şi să-l facă să vorbească pe slujitorul lui Radislav. Aşa s-a întâmplat de l-au dibuit pe viteaz şi l-au gâtuit în timp ce dormea, legându-l cu funii de mătase, fiindcă talismanul lui numai împotriva mătăsii nu-l putea apăra. Femeile noastre cred că ar exista o anumită noapte a anului când poate fi văzută, pogorând din cer, de-a dreptul pe gorgan, o lumină albă şi puternică. Asta se întâmplă spre toamnă, între Sfânta Maria mare şi Sfânta Maria mică. Dar băieţii, care – crezând sau necrezând – au stat de veghe pe la geamuri cu ochii aţintiţi spre mormântul lui Radislav, n-au izbutit niciodată să vadă focul ceresc, fiindcă îi dobora somnul încă înainte de miezul nopţii. În schimb sunt drumeţi care nu s-au gândit cu dinadinsul şi totuşi au văzut o lumină albă pe gorganul dindărătul podului, pe când se reîntorceau, noaptea, în oraş.

Dar turcii din Vişegrad, dimpotrivă, povestesc din timpuri străvechi că în locul acela a murit ca un martir, pentru credinţă, un derviş, numit şeicul Turkania, care a fost mare viteaz şi a oprit aici trecerea unei oşti de ghiauri peste Drina. Şi dacă nu găseşti pe locul acela nici piatră de mormânt, nici turbe[6] e

[6] Mausoleu musulman cu stâlp de piatră şi turban în vârf.

fiindcă dervişul a vrut să fie îngropat aşa, fără semn, nici urmă, ca să nu se ştie că se află acolo. Căci, dacă va mai da năvală vreodată prin locul acela vreo oaste de ghiauri, dervişul se va ridica din măgură şi-o va opri, precum a mai făcut odinioară, aşa fel încât să nu poată trece de podul de la Vişegrad. Şi de aceea, uneori, cerul îi luminează măgura cu lumina lui.

Astfel se scurge viaţa copiilor din orăşel, sub pod sau în preajma lui, într-o joacă fără niciun folos, sau în visări naive. Iar odată cu primii ani ai maturităţii, ei trec pe pod, pe „kapia”, unde visarea tinerească îşi găseşte altă hrană şi tărâmuri noi, dar unde încep de asemenea grijile, luptele şi truda vieţii.

Pe „kapia” şi în jurul ei se iscă primele vise de dragoste, primele ocheade aruncate în treacăt, primele gânduri spuse cu glas tare şi primele şuşoteli. Aici e, de asemenea, locul primelor treburi negustoreşti şi al primelor tocmeli, al certurilor şi al împăcărilor, al întâlnirilor şi al aşteptărilor. Aici, pe parapetul de piatră al podului, sunt scoase la vânzare primele cireşe, sunt puşi pe tarabă primii pepeni, salepul[7] de dimineaţă şi susanul cald. Aici e locul de întâlnire al cerşetorilor, al schilozilor şi al leproşilor, dar şi al tinerilor sănătoşi tun care vor să-şi arate chipul sau să-l vadă pe-al altora, după cum e şi locul de întâlnire al tuturor celor care au de vânzare fructe, veşminte sau arme. Aici se aşază adesea oameni în vârstă şi cu dare de mână ca să mai stea la taifas despre treburile obşteşti şi despre grijile lor, dar şi mai adesea îi vezi şezând pe cei tineri care nu ştiu decât să cânte şi să glumească. Aici, când se petrec fapte de seamă sau schimbări istorice, sunt lipite apelurile şi proclamaţiile (pe zidul ieşit în afară, sub lespedea de marmură cu inscripţie turcească, deasupra fântânii), şi tot aici, până în 1878, erau atârnate sau puse în ţeapă scăfârliile tuturor acelora care, pentru o pricină sau alta, fuseseră daţi morţii. Iar în orăşelul acesta de graniţă, mai ales în vremurile tulburi, uciderea osândiţilor la moarte se petrecea destul de des, ba uneori, după cum vom vedea, chiar zilnic.

Alaiurile de nuntă sau de înmormântare nu pot nici ele să treacă peste pod fără să poposească pe „kapia”. De obicei aici se rânduiesc nuntaşii, aici se pregătesc nunţile înainte de a intra în târg. Dacă vremurile sunt liniştite şi lipsite de griji, oamenii îşi

---

[7] Băutură turcească dulce şi densă, preparată din fecula extrasă din tuberculele uscate ale unor specii de orchidee, din miere şi din apă.

trec din mână în mână plosca plină cu rachiu, cântă, întind hora, căreia prin partea locului i se zice kolo şi, de multe ori, zăbovesc mai îndelung decât aveau de gând. Iar la înmormântări, cei care duc mortul îl lasă o clipă jos, ca să se mai odihnească, totdeauna aici, pe „kapia”, unde, altminteri, răposatul însuşi şi-a petrecut o bună parte din viaţă.

„Kapia” e punctul cel mai de seamă al podului, aşa cum podul e partea cea mai de seamă a oraşului sau, după cum a scris un călător turc, pe care locuitorii Vişegradului l-au găzduit cu multă omenie: „ «kapia» lor e inima podului şi podul e inima târgului acestuia care trebuie să rămână în inima tuturora”. „Kapia” arată câtă iscusinţă vădeau meşterii cei vechi – despre care poveştile spun că se luptau cu ielele şi cu tot soiul de balauri şi că erau siliţi să zidească pruncii de vii – câtă iscusinţă, zic, vădeau meşterii cei vechi atunci când era vorba nu numai de trăinicia şi de frumuseţea construcţiei ci şi de folosul şi de înlesnirile pe care aveau să le aibă de la ea urmaşii cei mai îndepărtaţi. Iar când cunoşti viaţa de astăzi a orăşelului şi când stai să te gândeşti mai adânc, nu poţi să nu-ţi zici că în toată Bosnia, cât e ea de mare, puţini oameni pot avea prilejul şi desfătarea pe care până şi ultimul locuitor al Vişegradului le poate avea pe „kapia”.

Bineînţeles că vremea de iarnă n-o punem la socoteală, fiindcă la vreme de iarnă nu trece peste pod decât cine e silit de nevoi şi încă şi acela îşi lungeşte pasul şi-şi încovoaie grumazul sub tăişul vântului rece care bate necontenit de-a lungul râului. Atunci, nici vorbă că nu poposeşte nimeni pe terasele descoperite ale „kapiei”. Dar în oricare alt anotimp al anului, „kapia” e o adevărată binecuvântare şi pentru cei mari şi pentru cei mici. Atunci oricare locuitor al Vişegradului poate, la orice oră din zi sau din noapte, să se ducă pe „kapia” şi să se aşeze pe sofa sau pe lângă ea, fie că ar avea treabă acolo, fie doar aşa, ca să mai schimbe o vorbă cu prietenii. Ieşită în afară şi ridicată cam cu cincisprezece metri peste râul verde şi gălăgios, sofaua asta de piatră pare că pluteşte în gol, deasupra apei, cu zarea mărginită din trei părţi de culmile întunecate, cu bolta cerului, cu norii şi cu stelele deasupra ei, şi cu o privelişte deschisă de-a lungul râului, ca un amfiteatru îngust având în spate munţii albaştri.

Câţi sunt pe lumea asta vizirii şi bogătaşii care pot chibzui la bucuriile şi la necazurile lor sau îşi pot desfăta clipele de răgaz într-un asemenea loc? Puţini, foarte puţini. Şi câţi dintre ai noştri, în decursul veacurilor şi de-a lungul generaţiilor, au aşteptat aici, stând pe sofa, răsăritul soarelui, sau vremea rugăciunii de seară, sau ceasurile nopţii, când toată bolta cerească se mişcă pe nesimţite deasupra capetelor noastre? Mulţi dintre noi au stat aici, cu faţa în palme, rezemaţi de piatra netedă şi măiestrit cioplită şi, sub jocul veşnic al luminii pe munţi şi al norilor pe cer, au depănat firele sorţii locuitorilor orăşelului nostru, mereu aceleaşi, dar mereu încâlcite în alt chip. Cineva a spus, mai demult (un străin, e drept, care vorbea în glumă), că poarta, „kapia”, ar avea înrâurire asupra sorţii oraşului şi asupra firii locuitorilor lui. În nesfârşitele ceasuri petrecute pe „kapia”, spunea străinul, trebuie căutată cheia înclinării spre meditaţie şi visare a multor localnici şi unul din temeiurile seninătăţii pline de melancolie, care e o trăsătură de frunte a firii lor.

Fără îndoială, nu se poate tăgădui faptul că vişegrădenii, faţă de locuitorii altor oraşe, au fost de totdeauna socotiţi drept oameni uşuratici, înclinaţi spre desfătare şi risipă. Oraşul lor e aşezat la loc prielnic, satele de prin împrejurimi sunt rodnice şi bogate şi e adevărat că banul curge din belşug prin Vişegrad, dar nu poposeşte multă vreme acolo. Dacă se nimereşte prin târg vreun gospodar mai econom şi mai chibzuit, care să n-aibă vreo patimă, apăi negreşit e venit de curând prin partea locului; dar aerul şi apa Vişegradului sunt de-aşa natură, încât copiii se nasc cu palmele gata desfăcute şi cu degetele răşchirate, atinşi de molima risipei şi a nepăsării, de care nu scapă niciunul. Şi trăiesc toţi după zicala: „Zile noi, parale noi”.

Povestea spune că Novac, bătrânul, când a ostenit şi i-a sosit vremea să lase luptele şi haiducia pe meleagurile Romaniei[8], şi când flăcăul Gruia a trebuit să-i ia locul, Novac l-a sfătuit aşa:

„Când te afli la pândă, cercetează cu de-amănuntul drumeţul care se apropie. Dacă-l vezi călărind trufaş şi dacă poartă veşmânt roşu, cu bumbi de argint şi pulpare albe, să ştii că e din bogatul târg Focea, de pe ţărmul drept al Drinei. Pe acesta loveşte-l fără zăbavă, fiindcă are galbeni destui şi desagii îi sunt plini. Iar dacă vezi un drumeţ îmbrăcat ca vai de lume, ţinând

[8] Ţinut muntos la răsărit de Sarajevo.

fruntea-n pământ şi stând gârbov pe cal de parcă ar umbla după cerşit, loveşte-l în voie, fiindcă e din Rogatiţa, de pe stânga Drinei, şi toţi de-acolo sunt zgârciţi şi posaci, dar înţesaţi de galbeni. Dar dacă dai cu ochii de vreun zurliu, stând picior peste picior în şa, bătând în tambură şi cântând cât îl ţine gura, nu-l lovi şi nu-ţi murdări mâinile degeaba, ci lasă-l să treacă pe pierde-vară ăsta: e unul din Vişegrad, şi n-are para chioară, fiindcă la ei galbenii nu fac pui.”

Povestea asta pare să întărească vorbele călătorului despre care am pomenit mai adineauri. Şi totuşi, e greu să cântăreşti în ce măsură e adevărată. Ca şi în alte multe lucruri, nici aici nu-i uşor să desluşeşti care e cauza şi care e urmarea. Oare „kapia” e pricina că localnicii sunt aşa cum sunt sau, dimpotrivă, ea a fost închipuită în spiritul şi în felul lor de-a judeca şi clădită după cerinţele şi deprinderile lor? Întrebarea e de prisos şi n-are niciun rost. Construcţii ivite fără temei, fără legătură cu obştea omenească din care au izvorât, cu nevoile, dorinţele şi gândirea lor, nu există, după cum nu există în arhitectură linii întâmplătoare şi forme fără un rost oarecare. Iar zămislirea şi viaţa fiecărei construcţii mari, frumoase şi folositoare, ca şi legătura ei cu mulţimea omenească de care a fost înălţată, închide adeseori în ea drame şi întâmplări încâlcite şi misterioase. Oricum, un lucru e limpede: între viaţa locuitorilor târgului şi podul acesta, există o legătură intimă şi trainică. Destinele lor sunt atât de strâns împletite încât nu pot fi nici închipuite şi nici povestite unul fără altul. De aceea povestea înfăptuirii şi a sorţii podului e totodată şi povestea vieţii orăşelului şi a localnicilor, din generaţie în generaţie, aşa cum în toate povestirile despre orăşel îşi găsesc loc şi linia podului cu cele unsprezece bolţi, cu „kapia”, în mijlocul lor, ca o coroană.

II

E bine să ne reîntoarcem acum la vremurile când pe locul acesta nu era nici urmă de pod, sau, în orice caz, nici urmă de pod asemenea celui care se înalţă astăzi.

Poate că în vremurile acelea de demult, vreun drumeţ ostenit şi ud leoarcă, mânat de nevoi prin partea locului, şi-o fi dorit să răsară ca prin minune un pod peste râul acesta lat şi zgomotos, ca să-l poată străbate mai lesne şi să-şi poată atinge mai degrabă şi mai uşor ţinta. Căci fără doar şi poate că oamenii, de când sunt ei pe lume şi de când umblă prin locurile acestea înfruntând greutăţile drumului, s-au tot gândit cum s-ar putea întocmi o trecere pe-aici, aşa cum, de când e lumea lume, drumeţii visează o cale bună, însoţitori siguri şi-un adăpost cald pentru popasul de noapte. Numai că visul fiecăruia nu dă neapărat roade şi nici fiecare gând nu e întovărăşit de voinţa şi de puterea care duce la înfăptuirea dorinţelor.

Cea dintâi întruchipare a podului, căreia îi era dat să se îndeplinească, a licărit ca un fulger, bineînţeles cu totul nedesluşită încă şi ca prin ceaţă, în mintea unui băieţaş de vreo zece ani, din satul apropiat Sokolovici, într-o dimineaţă a anului 1516, pe când era dus, din locul său de baştină, spre îndepărtatul, strălucitorul şi înfricoşătorul Stambul.

Pe atunci tot Drina asta, şuvoi de munte, verde şi nestăvilit, „care se tulbură adesea”, îşi dezlănţuia apele pe-aici, printre malurile ei goale şi pustii, pietroase şi nisipoase. Orăşelul exista şi pe-atunci, dar în altă formă şi având altă mărime. Pe malul drept al râului, deasupra dealului râpos, acolo unde sunt astăzi ruinele, se afla o cetate veche, bine păstrată, o fortăreaţă cu multe ramificaţii, datând încă din vremurile de falǎ ale regatului bosniac[9], cu turnuri, metereze şi ziduri boltite, întemeiate de Pavlovici, unul din cei mai cu vază boieri ai timpului. Sub flancurile cetăţii şi la adăpostul ei se aflau aşezările creştineşti Meidan şi Bikovaţ, precum şi cătunul, nu demult turcit, Duşce. Jos, în câmpie, între Drina şi Rzav, acolo unde mai apoi a înflorit adevăratul târg, nu erau decât păşunile localnicilor, tăiate de-un drum lângă care se găseau doar vechiul han clădit din bârne de lemn, câteva mori de apă şi câteva colibe.

---

[9] Regatul bosniac a fiinţat din 1377 până în 1391.

Pe locul unde Drina taie drumul se afla vestitul „pod umblător de la Vişegrad”, adică un bac mare, şubred şi smolit, pe care-l avea în seamă un podar greoi la mişcări şi ursuz, numit Jamak. Iar pe Jamak era mai greu să-l faci să te audă, chiar când nu dormea, decât ar fi fost să-l trezeşti pe-un altul din somnul cel mai adânc. Era el uriaş la trup şi voinic din cale-afară, dar era şi prăpădit din pricina multelor războaie în care îşi vădise vitejia. N-avea Jamak ăsta decât un ochi, o ureche şi un picior (celălalt picior fiindu-i de lemn). Şi aşa, fără ziua bună şi fără zâmbet pe faţă, trecea el mărfurile şi drumeţii, cu samavolnicie şi după toane, anevoie şi fără nicio rânduială, dar fără furtişag şi sigur, în aşa fel încât mersese vestea despre încrederea pe care o puteai avea în el şi despre cinstea lui, după cum mersese vestea despre firea lui ciudată şi încetineala lui. Cu drumeţii pe care îi trecea apa nu schimba nicio vorbă, nu dorea să aibă cu ei nici în clin nici în mânecă. Acolo, în fundul bacului negru, unde Jamak, podarul, stătea mai toată ziua în apă şi nisip, îi aruncau oamenii bănuţii de aramă cuveniţi drept plată; iar el îi aduna, spre seară, cu nepăsarea lui obişnuită, în căuşul de lemn cu care scotea apa din bac, şi-i ducea în coliba de pe mal.

Podul umbla numai când cursul apei şi nivelul ei se nimereau să fie normale sau doar puţin crescute, dar de cum se tulburau apele sau creşteau peste un punct anumit, Jamak îşi retrăgea pluta greoaie, o priponea zdravăn într-un cot al malului şi astfel Drina devenea de netrecut, ca largul unei mări întinse. Atunci podarul fie că surzea şi de urechea sănătoasă, fie că pornea spre târg, ca să-şi mai vadă de ogorul lui. Şi tot atunci, cât era ziua de mare, puteau fi văzuţi pe celălalt mai drumeţii venind dinspre Bosnia, deznădăjduiţi, stând pe malul bolovănos, înfriguraţi şi uzi până la piele, aşteptând zadarnic podul şi, din când în când, trimiţând chemări prelungi peste apele tulburi şi mânioase ale râului:

— Ooooo, Jamak!

Dar până nu scădea apa nu răspundea şi nu se arăta nimeni; iar clipa aceea o hotăra singur Jamak, crunt, necruţător, fără vorbă, fără lămuriri.

Oraşul, pe-atunci un târguşor mic şi înghesuit, se afla pe malul drept al Drinei, cocoţat pe povârnişul abrupt al dealului, chiar sub ruinele vechii cetăţi. În vremea aceea n-avea nici mărimea şi nici înfăţişarea căpătată abia mult mai târziu, după

ridicarea podului, când drumurile de cărăuşie şi negoţul au purces să înflorească.

În ziua aceea de noiembrie, pe malul stâng al râului, sosise un convoi nesfârşit de cai încărcaţi cu poverile lor şi se oprise aici ca să poposească peste noapte. Aga ienicerilor împreună cu însoţitorii lui, înarmaţi până-n dinţi, se reîntorceau la Ţarigrad, după ce strânseseră de prin satele Bosniei răsăritene aşa-numitul „bir de sânge”, adică un anumit număr de copii creştini sortiţi să devină ieniceri.

Trecuseră şase ani de la ultima adunare a birului acestuia de sânge şi de aceea, acum, alegerea se dovedise uşoară şi rodnică; fuseseră găsiţi, fără multă bătaie de cap, băieţi sănătoşi, vioi la minte şi bine clădiţi, în vârstă de zece până la cincisprezece ani, cu toate că mulţi părinţi îşi ascunseseră odraslele prin codri, îi învăţaseră să se prefacă nătângi sau ologiţi de picioare, îi îmbrăcaseră în zdrenţe şi-i lăsaseră să zacă în murdărie, doar-doar or scăpa de alegerea agăi. Ba unii chiar îşi ciuntiseră copiii, retezându-le, de pildă, un deget de la mână.

Copiii aleşi erau căraţi pe căluţi bosnieci, înşiruiţi într-un convoi atât de lung încât de-abia îl puteai cuprinde cu privirea. Fiecare căluţ purta în spinare, de-o parte şi de alta, câte un coş împletit, cum sunt cele pentru fructe; şi în fiecare coş fusese pus câte un băiat cu bocceluţa şi cu fărâma lui de pită, ultima mângâiere pe care o mai ducea cu el de la vatra părintească. Din coşurile astea, care se legănau şi scârţâiau ritmic, se iveau chipurile rumene şi înspăimântate ale băieţilor luaţi cu anasâna. Unii dintre ei se uitau liniştiţi peste crupele cailor, cât mai departe cu putinţă, spre satele de baştină, alţii mâncau şi plângeau totodată, pe când alţii moţăiau, cu capul rezemat de samar.

La câţiva paşi de ultimii cai se târau după caravana asta ciudată, răzleţiţi, aproape fără suflare, mulţime de părinţi sau de rude ale copiilor acestora duşi pentru totdeauna şi sortiţi să fie turciţi şi circumcişi într-o lume străină, să-şi uite credinţa, neamul şi ţara şi să-şi petreacă viaţa în pâlcurile ienicauseşti sau în vreo altă slujbă mai înaltă a împărăţiei. Cele mai numeroase erau femeile, mame, bunici sau surioare ale băieţilor răpiţi. Când se apropiau prea mult de convoi, călăreţii agăi le împrăştiau cu lovituri de bici sau mânându-şi caii peste ele, cu strigăte asurzitoare. Atunci femeile fugeau care încotro şi se

piteau în codrul de la marginea drumului, dar după câtăva vreme se adunau iar în urma convoiului şi se căzneau să-şi mai vadă odată, cu ochii înlăcrimaţi, odrasla care le fusese smulsă. Deosebit de îndărătnice şi de nestăpânit erau mai ales mamele. Le vedeai alergând cu paşi repezi şi hotărâţi, fără să se uite unde calcă, cu pieptul dezgolit, despletite, uitând de tot ce se afla prin preajmă, văietându-se şi bocind ca după mort, în timp ce altele, aproape ieşite din minţi, gemeau, urlau de parcă durerile facerii le-ar fi sfâşiat pântecele şi, orbite de lacrimi, se năpusteau de-a dreptul în bicele călăreţilor. Şi, la fiecare lovitură de bici, răspundeau întrebând fără rost: „Unde mi-l duceţi? Unde mi-l duceţi?” Câte unele încercau să-şi cheme băieţii pe nume ca să le mai dea câte ceva din fiinţa lor, cât pot să cuprindă două cuvinte, o ultimă povaţă sau un sfat pentru drum.

— Rade, fecioraşul meu, să n-o uiţi pe măicuţa!..

— Ilia! Ilia! Ilia! striga o alta, cătând cu ochi deznădăjduiţi căpşorul cunoscut şi drag şi-şi repeta strigătul, necontenit, de parcă ar fi vrut să întipărească în mintea copilului numele acesta creştinesc care, peste câteva zile, avea să-i fie răpit pentru totdeauna.

Dar calea e lungă, glodul tare, trupul nevolnic şi osmanlâii puternici şi câinoşi la inimă. Rând pe rând, femeile se opreau, istovite de drum, izgonite de lovituri, şi una mai curând, alta mai târziu, se lăsau doborâte, părăsindu-şi nesăbuitele nădejdi. Aici, la podul umblător de la Vişegrad, trebuiau să se oprească şi cele mai dârze dintre ele, fiindcă în bac nu erau primite şi alt chip de trecut apa nu se afla. Aici, puteau să se aşeze pe mal, liniştite, şi să plângă în voie, fiindcă nimeni nu le mai alunga. Aici, la podul umblător, aşteptau ca împietrite, nesimţitoare la foame, la sete şi la frig, ca să mai vadă o dată convoiul nesfârşit al cailor şi călăreţilor înşirându-se şi pierzându-se spre Dobrun, iar în convoi să-şi mai zărească măcar odată copilul iubit pierindu-le pentru vecie din faţa ochilor.

În ziua aceea de noiembrie, într-unul din numeroasele coşuri se afla un băieţel oacheş, din satul de sus, de la Sokolovici. Şi băieţelul ăsta, care să tot fi avut vreo zece ani, privea tăcut în preajmă, cu ochii uscaţi de lacrimi. În mâna pătrunsă şi învineţită de frig, băiatul ţinea o custură strâmbă şi mică, crestând cu ea, în joacă, marginea coşului, în timp ce ochilor lui iscoditori nu-i scăpa nimic din câte se întâmplau pe-acolo. Aşa i

s-au pecetluit în minte malul pietros pe care abia dacă putea să crească ici-colo câte o răchită stearpă, amărâtă şi cenuşie, podarul schilod şi moara dărăpănată, plină de firele păianjenilor şi de tăişurile curenţilor, moară unde copiii aveau să poposească peste noapte înainte de a putea trece cu toţii peste apele tulburi ale Drinei deasupra cărora cârâiau ciorile; şi în inimă i s-a pripăşit un soi de nelinişte dureroasă, ca un cuţit negru, care din când în când, timp de o clipă sau două, îi sfâşia pieptul cu un chin nespus: în mintea lui, neliniştea asta a rămas legată de locul unde drumul se frânge, unde jalea şi deznădejdea se încheagă şi se îngrămădesc pe malurile râului, peste care trecerea e grea, scumpă şi puţin sigură. Era un punct deosebit de dureros şi de nevralgic al ţinutului, altminteri plin de munţi sterpi şi de lipsuri unde sărăcia amară îşi arăta pretutindeni chipul, loc unde omul zăgăzuit de stihiile covârşitoare, umilit de neputinţa lui, trebuia să vadă mai limpede şi să înţeleagă nenorocirea lui şi a celor din preajmă, cât de înapoiat era el şi aproapele său.

Toate astea au zămislit durerea care l-a lovit pe băiat în ziua aceea de noiembrie şi care nu l-a mai părăsit niciodată, deşi el şi-a schimbat viaţa şi credinţa, numele şi ţara.

Ce s-a întâmplat mai apoi cu băiatul din coş e povestit în cărţile de istorie din toate limbile şi se ştie în lumea întreagă mai bine chiar decât se ştie la noi: cu trecerea timpului, el a ajuns un viteaz oştean la curtea sultanului, apoi capudan-paşa, apoi ginerele împăratului, general şi om de stat vestit pe tot întinsul pământului, Mehmet-paşa Sokoli, cel care a dus războaie pe trei continente şi a izbândit aproape în toate, cel care a lărgit hotarele împărăţiei turceşti, i-a făurit liniştea dinafară şi buna rânduială dinlăuntru. Mai bine de şaizeci de ani el a slujit sub trei sultani, a trecut prin încercări bune şi rele cum rar şi numai celor aleşi li se întâmplă şi s-a înălţat pe drumul puterii până la culmi necunoscute nouă, la care puţini ajung şi încă mai puţini rămân. Omul nou în care se preschimbase el într-o lume străină unde nu-l putem însoţi nici măcar cu gândul a trebuit să uite tot ce lăsase pe meleagurile de unde fusese luat odinioară. Şi fără îndoială că uitase trecerea Drinei la Vişegrad, malul pustiu unde drumeţii tremură de frig şi de nelinişte, podul greoi şi mâncat de cari, podarul schilod şi ciorile flămânde rotind pe deasupra apelor tulburi. Dar simţământul

nelinişti dureroase, rămas din toate acestea, nu s-a stins niciodată cu desăvârşire. Ba dimpotrivă, cu trecerea anilor şi cu bătrâneţea, el i se ivea din ce în ce mai des; întotdeauna acelaşi tăiş negru care îi despica pieptul în două, durerea aceea ciudată, atât de bine cunoscută în copilărie, altfel decât toate durerile şi suferinţele pe care viaţa i le-a adus mai târziu. Cu ochii închişi, vizirul aştepta atunci ca tăişul negru să treacă şi junghiul să piară. Într-una din clipele acelea, i s-a năzărit că şi-ar putea lecui chinul dacă ar izgoni de pe malul îndepărtatei Drine podul plutitor pe care se adună şi se îngrămădesc sărăcia amară şi tot alaiul necazurilor, dacă ar lega cu un pod malurile povârnite şi apele rele care curg printre ele, dacă ar uni cele două capete ale drumului întrerupt acolo, dacă ar apropia astfel, trainic şi pentru vecie, Bosnia şi Răsăritul, locul unde se născuse cu locul unde vieţuise. El a fost, astfel, cel dintâi care, după pleoapele închise, a întrezărit o clipă înfăţişându-i-se puternic şi zvelt marele pod de piatră ce trebuia să se înalţe aici.

Şi încă din acelaşi an, la porunca vizirului şi pe cheltuiala lui, a început clădirea marelui pod peste Drina. Ea a durat cinci ani, vreme care trebuie să fi fost, pentru orăşel şi pentru întreg ţinutul, neobişnuit de frământată şi de grea, plină de schimbări şi de întâmplări mici şi mari. Dar, ca printr-o minune, în orăşelul unde veacuri de-a rândul sunt ţinute minte şi povestite cele mai felurite întâmplări – cuprinzându-le şi pe cele fără vreo legătură directă cu podul – nu s-au păstrat multe amănunte cu privire la mersul lucrărilor.

Poporul nu ţine minte şi nu povesteşte decât întâmplările pe care le poate înţelege şi le poate preschimba în legendă. Toate celelalte se scurg pe lângă el fără să lase urme adânci, cu nepăsarea mută a fenomenelor fireşti şi anonime, fără să-i atingă imaginaţia şi fără să-i rămână în amintire. Lucrarea aceasta anevoioasă şi îndelungată a fost pentru el muncă străină, făcută pe cheltuială străină. Şi abia când s-a ivit marele pod, rodul acestor strădanii, oamenii începură să-şi amintească amănuntele iar naşterea podului celui adevărat, zidit cu pricepere, din materiale trainice, au început s-o împodobească, făurind ei înşişi, de asemenea cu măiestrie, tot soiul de poveşti pe care le-au păstrat multă vreme în minte.

III

Chiar în primăvara anului când vizirul luase hotărârea, în orăşel se şi iviră oamenii lui împreună cu însoţitorii lor, ca să pregătească cele trebuitoare pentru construirea podului. Şi erau mulţime mare, cu cai şi căruţe, cu felurite scule şi corturi. Sosirea lor trezi spaimă şi tulburare în orăşel şi în satele învecinate, mai ales în populaţia creştină.

În fruntea acestor oameni se afla Abid-aga, omul de încredere al vizirului pentru construirea podului. Mâna lui dreaptă era Tosun-efendi, marele meşter. (Despre acest Abid-aga se vorbea încă înainte de a sosi în târg, ca despre un om care nu ţine seamă de nimic, câinos la suflet şi aspru peste măsură.) De cum se aşezară în corturile de sub Meidan, Abid-aga chemă la sfat căpeteniile orăşelului şi pe toţi drept-credincioşii mai de vază. Sfatul lor n-a ţinut prea mult, fiindcă, de fapt, n-a vorbit decât Abid-aga. Cei chemaţi s-au pomenit dinaintea unui zdrahon de bărbat, cu faţa bolnăvicios de roşie şi cu ochii verzi, înveşmântat în portul bogat al Ţarigradului, purtând o barbă roşcovană, retezată scurt, şi nişte fuioare de mustăţi răsucite ciudat, după moda ungurească. Iar vorbele pe care le rosti matahala asta uimiră mai mult chiar decât înfăţişarea lui.

— Pesemne că înaintea sosirii mele aici v-au ajuns la urechi felurite veşti despre mine şi eu ştiu că veştile astea nu pot fi nici plăcute nici îmbucurătoare. Veţi fi auzit, de bună seamă, că eu îi cer fiecăruia muncă şi supunere, şi că lovesc şi ucid pe oricine nu munceşte cât trebuie şi nu se supune fără cârtire. Veţi fi auzit că eu nu ştiu ce înseamnă „nu se poate” sau „nu este” şi că, la mine, îţi poţi pierde capul pentru o vorbuliţă cât de mică. Veţi fi auzit că sunt om sângeros şi sucit. Ţin să vă spun că toate zvonurile astea nu sunt nici născocite, nici mai presus de adevăr. Sub teiul meu cu adevărat nu găseşti umbră. Mi-am dobândit faima asta slujind ani îndelungaţi, îndeplinind cu credinţă poruncile marelui vizir. Încrezându-mă în Allah, socot că voi izbuti şi în treaba pentru care sunt trimis aici, iar după ce am s-o duc la capăt şi am să plec, nădăjduiesc că au să se pornească zvonuri şi mai negre şi mai urâte decât cele care au ajuns la voi.

După începutul ăsta neobişnuit pe care toţi îl ascultară tăcuţi şi cu ochii plecaţi, Abid-aga lămuri adunării că era vorba de o

construcţie de mare însemnătate, cum nu se afla nici în ţările cele mai bogate, şi că lucrările vor dura cinci ani, poate chiar şase, dar cu voinţa vizirului va fi înfăptuită fără ocolişuri şi fără clipă de zăbavă. Apoi le arătă care erau primele cerinţe, care aveau să fie muncile pregătitoare, ce aşteaptă cu prilejul acestor treburi de la turcii băştinaşi şi ce înţelegea să ceară de la pleava necredincioasă a ghiaurilor.

Lângă el şedea Tosun-efendi, un omuleţ, un turcit, cu faţa palidă şi gălbejită, născut prin insulele greceşti, meşter iscusit, care înălţase la Ţarigrad multe ctitorii de-ale lui Mehmet-paşa. Şedea liniştit şi nepăsător, ca şi cum n-ar fi auzit sau n-ar fi înţeles o iotă din cuvântarea lui Abid-paşa. Îşi privea mâinile şi numai din când în când îşi ridica pleoapele. Atunci i se puteau vedea ochii, mari, negri, catifelaţi, ochi miopi şi frumoşi, de om care nu-şi cată decât de-ale lui şi nu vede, nu simte şi nu înţelege nimic altceva din viaţă şi din lume.

Oamenii ieşiră tulburaţi şi amărâţi de sub cortul strâmt şi încins. Simţeau cum li se scurge sudoarea, picătură cu picătură, pe sub caftanele noi, de zile mari; simţeau spaima şi grija năpădindu-le inimile, repede şi de nestăvilit.

O pacoste mare şi de neînţeles se abătu atunci peste orăşel şi peste întregul ţinut învecinat. O pacoste al cărei sfârşit nici nu putea fi întrezărit măcar. Întâi începu tăierea pădurii şi căratul lemnului. Atâţia buşteni fură îngrămădiţi, pe amândouă malurile Drinei, încât oamenii crezură multă vreme că podul va fi construit din lemn. Mai apoi începură săpăturile temeliilor şi sfredelirea malului pietros. Treburile acestea, în cea mai mare măsură fură îndeplinite prin muncă silnică. Şi aşa, până toamna târziu, când lucrul se opri vremelnic, prima parte a celor plănuite era terminată.

Totul se înfăptuia sub neclintita supraveghere a lui Abid-paşa şi sub ameninţarea lungului său toiag verde, despre care s-a născocit şi un cântec. Fiindcă, pe cine-l arăta aga cu toiagul, văzându-l că-şi pierde vremea sau că nu lucrează cum trebuie, pe acela îl prindeau de îndată străjile, îl băteau cu vergile chiar acolo, la pod, apoi îl udau cu apă, aşa, însângerat şi leşinat cum era, şi-l trimiteau iar la lucru. Când toamna, târziu, Abid-aga s-a pregătit să părăsească oraşul, a chemat din nou la el căpeteniile şi oamenii de vază şi le-a spus că pleacă în alt loc, cât o ţine iarna, dar că ochiul îi va rămâne la Vişegrad. Toţi aveau să

răspundă pentru toate. Dacă se va găsi vreo stricăciune oarecare a lucrării sau vreo pagubă, măcar o aşchie lipsă din lemnul de acolo, va avea de ispăşit întregul oraş. Iar când cei de faţă amintiră că s-ar putea ca revărsarea apelor să pricinuiască vreo pagubă, el le-a răspuns rece, fără să şovăie o clipă, că e ţinutul lor, râul lor, şi că, prin urmare, va fi tot a lor şi paguba pe care ar pricinui-o revărsarea.

Cât a ţinut iarna, localnicii păziră construcţia şi supraveghează lucrările ca pe lumina ochilor. Şi odată cu primăvara se ivi iar Abid-aga însoţit de Tosun-efendi, dar împreună cu ei veniră şi cioplitorii de piatră din Dalmaţia, cei cărora poporul le spune „meşteri romani”. La început, să tot fi fost vreo treizeci. În fruntea lor se afla un meşter – pe nume Antonie – un creştin din Ulţin, bărbat frumos şi înalt, cu ochi mari. Cu privirea semeaţă, cu nasul ca un plisc de vultur, cu păr castaniu care îi cădea până la umeri, Meşterul Antonie purta veşminte alese, după moda apuseană. Mâna lui dreaptă era un negru, un negru adevărat, tânăr şi vesel, căruia tot oraşul şi toată lumea aceea de lucrători îi ziceau Harapul.

Dacă în anul ce trecuse, socotind după stivele de lemne cărate, oamenii crezuseră că Abid-aga avea de gând să ridice un pod din lemn, acuma li se părea tuturor că vrea să înalţe un nou Stambul, aici, pe Drina. Se începu căratul pietrelor de la cariera care fusese deschisă în munţi, lângă Banja, la vreun ceas depărtare de orăşel.

În anul următor se ivi lângă podul umblător de la Vişegrad o primăvară ciudată. Pe lângă ce răsare şi înfloreşte în fiecare an în acest anotimp, ieşi ca din pământ o îngrămădire întreagă de colibe; apărură drumuri noi şi cărări spre apă; începură să mişune carele, trase de boi şi de cai, ale cărăuşilor. Localnicii din Meidan şi din Okolişte vedeau cum creşte, zi de zi, ca o semănătură, jos, lângă râu, îmbulzeala oamenilor, a vitelor şi materialelor de construcţie de toate felurile.

Pe malul povârnit lucrau meşterii pietrari şi în preajma lor totul căpătase o culoare gălbuie, din pricina pulberii pe care o stârneau. Iar ceva mai departe, în şesul nisipos, stingeau var sărăcanii de prin partea locului, forfotind, zdrenţăroşi şi albiţi de praf, prin pulberea care se înălţa din cuptorul de var. Drumurile se desfundau sub povara carelor peste măsură de încărcate. Podul umblător lucra toată ziua, cărând de pe un mal pe altul

materialele, supraveghetorii şi oamenii de muncă. Zăcând până la brâu în apele tulburi şi primăvăratice, meşterii tocmiţi anume înfundau în pământ stâlpii şi bârnele şi umpleau cu lut pălimarele care trebuiau să abată firul apei.

Toate astea le priveau oamenii care până atunci trăiseră netulburaţi, în târguşorul risipit pe povârnişurile muntelui, lângă podul umblător de peste Drina. Şi bine ar fi fost dacă s-ar fi putut numai să privească. Dar lucrările crescuseră într-atât şi luaseră un asemenea avânt încât atrăgeau în vârtejul lor toate fiinţele vii şi toate lucrurile moarte, nu numai din orăşel dar şi din împrejurimi, până hăt-departe. În al doilea an, se strânsese atâta mulţime de oameni la munca podului încât numărul lor aproape că întrecuse numărul bărbaţilor din orăşel. Toate carele, toţi caii şi toţi boii trudeau numai pentru pod. Tot ce putea fi târât sau rostogolit era luat şi înhămat la muncă, pentru pod, uneori cu plată, alteori cu anasâna, la corvadă. Bani se aflau mai mulţi decât înainte, dar scumpetea şi sărăcia creşteau mai repede decât curgeau banii, aşa că, în clipa când ajungeau în mâinile omului, banii se şi aflau pe jumătate mâncaţi. Mai greu decât scumpetea şi sărăcia apăsau pe umerii localnicilor neliniştea, zavistia şi teama care se abăteau acum, drept urmare a uriaşei mulţimi omeneşti, venită de nu se ştie unde. Şi, cu toată asprimea necruţătoare a lui Abid-aga, numeroase erau încăierările dintre lucrători, ca şi furturile de prin grădini şi de prin curţile oamenilor. Femeile musulmane trebuiau să-şi acopere obrazul chiar când ieşeau doar până în ogradă, căci, de pretutindeni, puteau să le ajungă privirile numeroşilor bărbaţi aflaţi la muncă, fie localnici, fie străini; iar musulmanii din orăşel ţineau cu străşnicie îndatoririle religioase ale islamului, cu atât mai mult cu cât aproape toţi erau turciţi de curând şi nu găseai aproape niciunul care să nu-şi amintească fie de-un tată, fie de-un bunic creştin sau turcit mai ieri-alaltăieri. Toate astea făceau ca musulmanii mai vârstnici să-şi arate nemulţumirea pe faţă şi să întoarcă spatele îngrămădelii haotice de lucrători, de vite de povară, stive de bulumaci, grămezi de pământ şi mormane de piatră, care se întindeau şi se învălmăşeau tot mai mult la ambele capete ale podului şi care, tot înaintând, începuseră să atingă uliţele, ogrăzile şi grădinile târgului.

La început, se mândriseră toţi cu marea ctitorie hărăzită de vizir ţinutului lor. Pe atunci încă nu ştiau ceea ce vedeau acum:

nu ştiau că toate lucrările astea măreţe aduc după ele atâta stricăciune şi tulburare, atâta chin şi risipă. E frumos lucru, gândeau ei, să fii părtaş al credinţei celei drepte şi stăpânitoare; e frumos lucru să ai la Stambul un vizir născut pe meleagurile tale şi este şi mai frumos încă să întrevezi peste râu un pod trainic şi de mare preţ, dar ce se petrece acum nu mai seamănă a nimic. Târgul s-a preschimbat într-un iad, într-o horă îndrăcită de beleli neînţelese, de fumărie, de praf, de vuiete şi de zarvă. Anii trec, lucrările se tot întind şi se tot înalţă dar nu li se întrevede nici sfârşitul şi nici rostul. Asta seamănă a orice, numai a pod nu.

Aşa gândeau proaspeţii turciţi din orăşel şi îşi mărturiseau, între patru ochi, că s-au săturat şi că le-a ieşit pe nas şi boieria şi fala şi slava ce va să vină; se lepădau şi de pod şi de vizir, rugându-l doar pe Allah să-i mântuie de năpastă şi să aducă înapoi, pentru ei şi pentru vetrele lor, netulburarea de odinioară şi tihna traiului cumpătat care dăinuia mai înainte lângă bătrânul pod umblător de la râu.

De toate câte se petreceau li se făcuse lehamite turcilor, ca şi creştinilor din ţinutul Vişegradului, cu singura deosebire doar că pe aceştia din urmă nu-i întreba nimeni şi nici n-aveau putinţa să-şi arate nemulţumirea. Şi iată că sosise al treilea an de când lumea trudea la corvada podului celui nou, dăruindu-şi munca braţelor, caii şi vitele. Iar asta o făceau nu numai gloata creştinilor din Vişegrad ci şi a celora din trei caidale[10] învecinate. Pretutindeni, străjile călări ale lui Abid-aga înhăţau oamenii, târgoveţi sau săteni, şi-i mânau la pod, pentru muncă. De obicei, cădeau peste ei la vremea somnului şi-i prindeau ca pe nişte pui de găină. De la un capăt la altul al Bosniei, drumeţii, când se întâlneau în calea lor, îşi dădeau unul altuia povaţă să nu calce pe meleagurile Drinei, căci care cum trece pe-acolo e prins, fără să-l întrebe nimeni nici cine e, nici încotro se îndreaptă, şi e mânat la muncă, un număr de zile. Creştinii de prin târguri se răscumpărau dând mită. Flăcăii de pe la sate încercau să fugă în codri, dar străjile luau de îndată ca zălog pe cineva din casă, adeseori chiar femei, în locul tinerilor fugiţi.

Iată cea de-a treia toamnă de când poporul se istoveşte la corvada podului; dar nu sunt deloc semne că lucrarea înaintează şi că se apropie sfârşitul chinului acestuia. Toamna e acum în

---

[10] Oraşe sau provincii din imperiul otoman, guvernate de un caid.

toiul ei; au picat frunzele, drumurile sunt desfundate de ploi, apele Drinei au venit mari şi tulburi şi miriştile goale s-au umplut de ciori care se rotesc agale. Dar Abid-aga tot n-a oprit muncile. În lumina săracă a soarelui de noiembrie, sătenii târăsc buşteni şi bolovani, îşi bălăcesc în noroaiele drumului picioarele goale sau încălţate în opinci din piele crudă, din care mai musteşte încă sânge; oamenii asudă de osteneală şi tremură de frig, îşi strâng în jurul brâului pantalonii soioşi, plini de găuri noi şi de petice vechi, şi-şi înnoadă zdrenţele rămase din singura lor cămaşă de in, înnegrită şi ea de ploaie, de noroi şi de fum, pe care însă nu îndrăznesc s-o spele de teamă că odată vârâtă în apă n-o să mai rămână decât iţele din ea. Deasupra tuturora atârnă toiagul verde al lui Abid-aga, fiindcă Abid-aga veghează îndeaproape şi munca la pietrăria din Banja şi toate lucrările din jurul podului; ba chiar face asta de câteva ori pe zi. Şi parcă a turbat şi e mânios pe toată lumea din pricină că ziua se scurtează iar treaba nu înaintează cu graba dorită de el. Învelit într-o şubă grea, din blăni ruseşti, încălţat cu cizme înalte cu carâmbi, roşu la faţă, Abid-aga se caţără pe schelele ridicate deasupra apei, intră în atelierele fierarilor, prin şatrele şi prin colibele oamenilor şi-i ocărăşte pe toţi, de-a rândul, de la cel mai mic până la cel mai mare.

— Zilele sunt scurte. Din ce în ce mai scurte! Ah, pui de căţea, mâncaţi pâinea de pomană!

Şi urlă de parcă ei ar fi de vină că se luminează târziu şi se înnoptează devreme. Iar înaintea amurgului, al necruţătorului amurg deznădăjduit al Vişegradului, când povârnişurile munţilor par că se strâng în jurul orăşelului şi când coboară grăbită noaptea, grea şi surdă, de parc-ar fi ultima, furia lui Abid-aga ajunge la culme; dar, nemaiavând pe cine să şi-o reverse, omul vizirului se frământă şi se mănâncă singur şi nu poate să doarmă, cu gândul la atâtea treburi care aşteaptă şi la atâta popor care stă de pomană şi-şi pierde vremea. Atunci Abid-aga scrâşneşte din dinţi, îi cheamă pe supraveghetori şi face socoteala cum, începând din ziua următoare, timpul ar putea fi mai bine folosit şi braţele de muncă rânduite mai cu chibzuială.

În vremea asta oamenii dorm prin colibe şi prin coşare, se odihnesc şi-şi refac puterile. Dar nu toţi dorm; unii se pricep şi ei să vegheze, pe socoteala şi în felul lor. Într-un coşar încăpător şi uscat arde focul, drept în mijloc, adică, mai bine zis, e pe stinse,

fiindcă n-au mai rămas decât tăciunii care pâlpâie făcând să joace umbrele întunecate ale nopţii. Întreaga încăpere e plină de fum şi de duhoarea grea, acrişoară, a veşmintelor şi opincilor ude şi a sudoarei ieşite din vreo treizeci de trupuri omeneşti. Toţi câţi se află aici sunt oameni de corvadă, ţărani de prin împrejurimi, creştini, sărăcime iobagă. Toţi sunt murdari, uzi, istoviţi şi doborâţi de griji. Îi apasă munca asta silnică, făcută fără plată şi fără nicio nădejde, în timp ce ogoarele lor, colo sus, în sate, aşteaptă zadarnic arăturile de toamnă. Cei mai mulţi dintre ei n-au adormit încă. Îşi usucă obielele la foc, îşi dreg opincile sau doar îşi pironesc privirea în jeratic. Printre ei s-a nimerit un muntenegrean, venit de nu se ştie unde. L-au prins străjerii pe drum şi trage din greu la corvadă, de câteva zile, deşi le spune într-una şi le arată tuturor cât de grea şi de nepotrivită e treaba asta pentru el şi cum cinstea obrazului său nu poate îndura o asemenea ocară înjositoare.

Aproape toţi ţăranii care n-au adormit încă, mai ales cei tineri, s-au strâns acum în jurul lui. Din buzunarul adânc al şubei cenuşii, muntenegreanul scoate încetişor o guzlă, prăpădită şi mică s-o cuprinzi în palmă, şi un arcuş scurt. Unul dintre ţărani iese în faţa coşarului şi veghează, de teamă ca nu cumva să pice vreun turc. Ceilalţi se uită la muntenegrean de parcă acum îl văd pentru prima oară şi sorb din ochi guzla care se pierde în palmele lui mari. Muntenegreanul îşi încovoaie spinarea; are guzla în braţe, şi-i strânge capătul cu bărbia, îi unge strunele cu sacâz şi suflă peste arcuş. Totul e umed şi moale. Şi în timp ce îndeplineşte treburile astea mărunte, sigur de el şi liniştit de parc-ar fi singur pe lume, toţi îl privesc ţintă. În sfârşit, răsună primul sunet, aspru şi răguşit. Fiorul creşte. Iar muntenegreanul îşi drege glasul, începe să cânte pe nas şi-şi ţine isonul cu guzla. Glasul şi strunele se armonizează, prevestind o poveste minunată. Şi, într-adevăr, peste o clipă, după ce-şi potriveşte oarecum glasul după strunele guzlei, muntenegreanul îşi dă capul pe spate cu o zvâcnire plină de mândrie şi atât de nestăpânită încât omuşorul îi saltă pe gâtul slab iar profilul aspru îi licăreşte în lumină. Apoi scoate un soi de sunet înăbuşit şi prelung: Aaaa – aaaaaaa! şi începe să cânte de îndată, cu glas limpede şi puternic:

În Prizren, târg boieresc,

Bea Ştefan, ţarul sârbesc.
Da' lângă el cine-mi sta?
Patru patriarhi bătrâni,
Cu bărbile până-n brâu,
Opt stareţi de mănăstiri,
Vreo douăzeci de viziri,
Şi boieri sârbi, prea cinstiţi,
După cinuri rânduiţi.
Da-n cupe cine-mi turna?
Paharnicul Mihail
Feţişoară de copil
Şi cerdacu-mi lumina
Soră-sa, Kandosia,
Cu lumini de nestemate
Lângă sânişor purtate..

Ţăranii se strâng tot mai aproape, în jurul guzlarului, fără cel mai mic zgomot; nici răsuflarea nu li se aude. Clipesc toţi, încântaţi şi uluiţi. Îi trec fiori prin tot trupul, spinările li se îndreaptă, piepturile li se umflă, ochii le strălucesc, degetele li se desfac, apoi li se strâng, fălcile li se încleştează. Muntenegreanul îşi ţese şi-şi împodobeşte cântecul care se înalţă tot mai repede şi mai îndrăzneţ, iar oamenii, uzi şi nemaigândindu-se la somn, fermecaţi şi nesimţitori la toate celelalte, urmăresc cântecul ca pe soarta lor proprie, mai frumoasă şi mai luminoasă.

Printre ţăranii aceştia silniciţi la corvezi se afla şi unul Radislav, de la Unişte, un cătun apropiat de tot, chiar deasupra târgului. Mic de stat, negricios la faţă şi cu ochii sclipitori, adus de spate, Radislav umbla de colo-colo cu paşi grăbiţi, răşchirându-şi picioarele şi clătinându-şi capul şi umerii de la stânga la dreapta şi de la dreapta la stânga, de parc-ar fi cernut făină. Nu era nici atât de nevoiaş pe cât părea şi nici atât de nătâng pe cât voia să pară. Neamul lui, al Herakilor, avea pământ bun şi mulţi bărbaţi în casă. Dar, în ultimii patruzeci de ani, se turcise aproape tot satul şi ei trăiau din ce în ce mai hărţuiţi şi mai părăsiţi de ceilalţi. Mărunt, încovoiat de spate şi mişcându-se grăbit, Radislav stârnea oamenii în nopţile astea de toamnă, umblând de la un coşar la altul, strecurându-se ca o

zvârlugă printre ţărani şi vorbindu-i, în şoaptă, fiecăruia. Şi, îndeobşte, spusele lui sunau cam aşa:

— Fraţilor, am pătimit îndeajuns, e vremea să ne apărăm. Doar vedeţi bine că lucrarea asta a podului ne îngroapă şi ne mănâncă de vii. Iar copiii noştri vor robi şi ei, dacă are să mai rămână vreunul de-ai noştri. Aici se pune la cale pierzania noastră, a tuturor, şi nimic altceva. Nu sărăcimea şi gloata creştinilor are nevoie de pod, ci turcii; noi nici nu ridicăm oştiri, nici nu facem negoţ; iar podul umblător ne împlineşte nevoile. De asta, ne-am înţeles vreo câţiva să mergem noaptea, când nu e lună, să dărâmăm şi să prăpădim cât om putea ce e gata clădit şi să zvonim că zâna apelor dărâmă tot şi că nu îngăduie să se facă pod peste Drina. O să vedem noi dacă asta ne-o ajuta la ceva. Fiindcă altă cale n-avem şi nu mai putem sta cu mâinile în sân.

Ca totdeauna s-au găsit câţiva mici la suflet şi neîncrezători, care au socotit ca sterp şi fără niciun folos imboldul lui Radislav; căci, ziceau ei, turcii sunt puternici şi vicleni şi n-o să dea înapoi de la hotărârea luată, aşa că era mai bine să robească în vecii vecilor şi să nu facă din rău, mai rău. Dar s-au găsit şi alţii care au socotit că orice o fi, tot avea să fie mai bine decât să tragă mereu la jug ca vitele şi să aştepte până li s-o scutura ultima zdreanţă de veşmânt şi până şi-or pierde şi ultima picătură de vlagă din pricina muncii istovitoare şi a fărâmii de pâine dată de Abid-aga; că trebuia urmat oricine i-ar fi mânat spre scăpare. Aceştia erau mai ales flăcăi tineri, dar se aflau printre ei şi oameni în vârstă, însuraţi, gospodari, care li se alăturaseră fără să se înflăcăreze şi fără să se grăbească, rostind cu grijă în glas:

— Păi, hai să-l dărâmăm, bea-i-aş sângele, până nu ne înghite el pe toţi. Şi dacă nici asta nu ne-o ajuta..

Şi spunând aşa, dădeau din mâini neîncrezători parcă în hotărârea lor deznădăjduită.

Aşadar, în acele zile de toamnă, s-a împrăştiat zvonul, mai întâi printre cei chinuiţi la corvadă, apoi şi printre cei din târg, că zâna apelor s-ar fi amestecat în treburile de la pod, că dărâmă şi strică peste noapte tot ce se clădeşte ziua, şi că nimic n-o să se aleagă din toată munca. Şi tot atunci au început, într-adevăr, să se ivească la vreme de noapte stricăciuni de neînţeles, prin locurile unde se aflau digurile şi chiar la lucrările de zidărie. Sculele, pe care zidarii le lăsaseră până atunci pe stâlpii abia

încropiţi de la capetele podului, începură să piară şi să lipsească, valurile clădite din pământ să se surpe şi să fie duse de apă.

Zvonul că podul nu va putea fi înfăptuit ajunse până departe; îl răspândeau şi turcii şi creştinii şi căpăta, din ce în ce, forma unei credinţe tot mai neîndoielnice. Raiaua creştină şuşotea şi se bucura în ascuns, dar din toată inima. Iar turcii din partea locului, care până atunci priviseră cu mândrie lucrarea vizirului, începură s-o privească şi ei în scârbă şi să dea din umeri. Ba unii dintre turciţii noştri care, după te-şi schimbaseră credinţa, necăpătând ce aşteptaseră, mâncau tot răbdări prăjite şi umblau tot rupţi în coate, ciuleau urechile şi repetau cu nespusă plăcere poveştile auzite despre marea înfrângere, simţind un fel de mulţumire amară când vedeau că nici vizirii nu pot dobândi şi înfăptui tot ce le trece prin minte. Se şi vorbea că meşterii străini se gătesc de plecare şi că podul nu se va ridica acolo unde nu fusese nicicând şi unde n-ar fi trebuit să fie niciodată început. Toate zvonurile acestea se amestecau între ele şi se răspândeau ca fulgerul printre localnici.

Poporul născoceşte şi împrăştie repede poveşti, iar realitatea se amestecă şi se înlănţuie ciudat de tare cu poveştile astea. Ţăranii care ascultau noaptea glasul guzlarului povesteau că zâna care dărâma ce se clădeşte i-a dat de ştire lui Abid-aga cum că nu va înceta să dărâme ce ridică el până când nu vor fi zidiţi la temeliile podului doi prunci gemeni, un frate şi o soră, pe nume Stoia şi Ostoia. Şi mulţi se juraseră că au văzut cu ochii lor cum străjerii caută prin sate perechea de prunci. (De fapt, străjerii băteau satele, într-adevăr, dar nu după prunci: ei, urmând porunca lui Abid-aga, trăgeau cu urechea şi căutau să afle de la oameni cine erau necunoscuţii care vătămau podul.)

Şi s-a nimerit pe atunci ca într-un sătuc, deasupra Vişegradului, să rămână grea o fată slabă de minte şi mută, o biată orfană, slugărind la casă străină. Şi muta nu voia să arate nici în ruptul capului – sau poate nu ştia nici ea – cine îi rodise pântecul. Faptul ca o fată – şi mai ales una ca asta – să rămână grea şi să nu se afle de la cine nu se întâmpla în fiecare zi, ba chiar oamenii nu-şi aminteau să se mai fi întâmplat vreodată, aşa că i se duse vestea până departe. Şi se nimeri ca, tocmai în zilele acelea de toamnă, să nască muta, într-o cocioabă, doi gemeni, dar morţi amândoi. Femeile din sat îi dădură o mână de

ajutor bietei lăuze care născu în dureri mari şi-i îngropară de îndată pruncii într-o livadă de pruni. Dar nefericita, căreia nu-i fusese sortit să fie mamă, se ridică de la aşternut chiar a treia zi şi începu să cutreiere satul, căutându-şi pruncii. Zadarnic o lămuriră oamenii că i-a născut morţi şi că sunt îngropaţi. Iar ca să scape de întrebările ei necontenite, îi spuseră, sau mai bine zis îi arătară prin semne, că pruncii îi fuseseră duşi la târg, acolo unde clădesc turcii podul.

Şi aşa, firavă şi deznădăjduită, porni ea la oraş şi începu să dea târcoale schelelor şi celorlalte locuri de muncă, să se uite speriată în ochii oamenilor şi să-i întrebe prin bâiguieli de neînţeles despre pruncii ei. Oamenii o priveau cu mirare sau o alungau, ca să nu-i stânjenească la lucru. Văzând ea că n-o înţeleg, îşi desfăcea ia groasă, ţărănească, arătându-le sânii dureroşi şi umflaţi, cu sfârcurile crăpate şi sângerânde din pricina laptelui care dădea năvală. Şi nu ştia nimeni cum s-o ajute şi s-o facă să priceapă că pruncii ei nu sunt zidiţi înlăuntrul podului, fiindcă la toate cuvintele şi sfaturile bune, la toate ocările şi ameninţările, ea bâiguia mai departe, şi mai trist, scormonind cu priviri neîncrezătoare fiecare ungher. Până la urmă, n-a mai alungat-o nimeni ci au lăsat-o să rătăcească prin preajma schelelor, ocolind-o fiecare, cu nespusă milă. Bucătarii îi dădeau din mămăliga oamenilor bucăţile care se prindeau pe fundul ceaunului. O porecliră Ilinka nebuna, şi, după ei, tot târgul i-a zis aşa. Până şi Abid-aga însuşi trecea pe lângă ea fără să-i spună nimic – întorcându-şi doar privirea, superstiţios, şi poruncind să i se dea câte ceva de pomană. Astfel şi-a statornicit Ilinka traiul de nebună paşnică, acolo, lângă pod. Şi, odată cu ea, s-a statornicit legenda că turcii i-au zidit pruncii. Iar legenda asta, unii au crezut-o, alţii nu, dar toţi au repetat-o, făcând-o cunoscută şi altora.

Dar stricăciunile se urmau necontenit, când mai însemnate, când mai uşoare, şi în aceeaşi vreme se împrăştia zvonul tot mai stăruitor că zâna apelor nu îngăduie să se facă pod peste Drina.

Abid-aga turba. Îl măcina gândul că, în ciuda asprimii lui necruţătoare, de care i se dusese vestea şi cu care se mândrea îndeosebi, cineva cuteza să se împotrivească faptelor şi gândurilor lui. De asemenea, îl scârbea poporul acesta (deopotrivă, şi musulmanii, şi creştinii), poporul acesta greoi şi

neîndemânatic la muncă, dar sprinten când era vorba de batjocură şi nesupunere şi tare priceput la potrivirea cuvintelor de ocară. Abid-aga puse străji pe ambele maluri ale râului. Astfel, dispărură stricăciunile făcute pe uscat, dar urmară, în schimb, cele săvârşite pe apă. Doar în nopţile cu lună plină nu se iveau pagube. Asta îi întări lui Abid-aga, care nu credea deloc în zâne, părerea că zâna cea stricătoare nu era nici de nevăzut şi nici nu se cobora din slava cerului. Multă vreme nu voise, nu putuse să-i creadă pe cei care-i spuneau că e vorba de un şiretlic ţărănesc, dar acum credea tot mai neclintit că e chiar aşa. Şi asta îl făcea să turbeze şi mai tare. Dar, totodată, Abid-aga ştia bine că trebuie să-şi păstreze cumpătul şi să-şi ascundă mânia dacă vrea să-l momească şi să-l prindă pe făptaş şi să sfarme cât mai grabnic şi mai temeinic poveştile despre zâne şi despre părăsirea lucrărilor podului, poveşti care puteau deveni primejdioase. Îl chemă aşadar la el pe mai-marele străjilor, un om gălbejit şi bolnăvicios, căruia, deşi îşi petrecuse tinereţile la Stambul, i se spunea Plevliak, după numele satului muntenegrean Plevlie, unde se născuse.

Abid-aga şi Plevliak nu se puteau suferi unul pe altul şi, în acelaşi timp, se atrăgeau şi se ciocneau necontenit. Căci între ei se întreţeseau şi vibrau într-una simţăminte nedesluşite de ură, duşmănie, teamă şi neîncredere. Abid-aga, care nu fusese niciodată blând sau omenos cu nimeni, nutrea pentru turcitul ăsta firav şi bolnăvicios o duşmănie făţişă. Tot ce făcea sau spunea Plevliak îl înfuria pe Abid-aga şi îl îndemna să-l ocărască sau să-l umilească. Şi cu cât se umilea mai mult Plevliak şi căuta să-i fie mai pe plac şi mai supus, cu atât se înverşuna scârba lui Abid-aga. Încă din primele zile căpetenia străjilor simţise o teamă superstiţioasă şi groaznică faţă de Abid-aga. Cu timpul, teama aceasta se preschimbase într-un soi de vis urât şi chinuitor de care nu mai putea scăpa. La fiece pas, la fiece mişcare, de multe ori şi în somn, Plevliak gândea: ce-o să spună Abid-aga despre asta? Zadarnic dădea în brânci să-l slujească şi să-i fie pe plac. Tot ce făcea el nu-i era pe plac lui Abid-aga. Şi ura asta de neînţeles îl încurca şi-l ţintuia pe Plevliak, îmboldindu-l să fie şi mai aspru, şi mai stângaci. Mai-marele străjilor nutrea credinţa nestrămutată că, într-o bună zi, din pricina lui Abid-aga, avea să-şi piardă nu numai pâinea şi cinul, ci şi capul. De aceea trăia într-o nelinişte necurmată, cuprins

când de-o deznădejde ucigătoare, când de un zel înfocat şi cumplit. Acuma, palid şi ţeapăn, Plevliak stătea în faţa lui Abid-aga care îi spunea cu glasul înăbuşit de furie:

— Ascultă, cap sec, tu cunoşti turma asta de porci, le cunoşti limba şi vicleşugurile şi, cu toate astea, nu eşti în stare să dai de lepra aia care s-a ridicat să strice lucrările vizirului. Şi asta, fiindcă şi tu eşti o lepră ca şi ei, numai că s-a găsit o lepră şi mai afurisită decât tine, ca să te pună căpetenia şi mai-marele străjilor şi nu s-a găsit nimeni care să te răsplătească după cum meriţi. Şi dacă nu s-a găsit nimeni până acum, apăi să ştii că am să fiu eu. Să ştii că am să te fac una cu pământul, că n-o să-ţi mai rămână umbră sub soare nici cât celui mai mic firicel de iarbă. Dacă în trei zile nu se isprăveşte orice pagubă şi stricăciune, dacă nu mi-l prinzi pe vinovat şi nu faci să amuţească toate zvonurile neghioabe despre zâne şi despre încetarea lucrărilor, am să te trag în ţeapă, pe cea mai înaltă schelă, ca să te vadă oamenii, să-i apuce frica şi să-şi bage minţile-n cap. Ţi-o jur pe viaţa mea şi pe credinţă, aşa cum rareori mă jur. Uite, azi e joi. Îţi dau răgaz până duminică. Şi acum, du-te la dracu care mi te-a trimis aici. Hai sictir!

Şi fără jurământ ar fi crezut Plevliak în ameninţarea lui Abid-aga, căci el şi în somn se cutremura închipuindu-şi că-i aude glasul sau că-i vede privirea. Acum ieşi cuprins de-o groază de nedescris, tremurând tot, şi-şi începu lucrul, fără zăbavă. Îşi adună oamenii până la unul, apoi, trecând dintr-odată de la amorţeala ucigătoare care îl cuprinsese la o furie nebunească, se porni să-i înjure.

— Orbilor! Nătărăilor şi chiulangiilor! urla Plevliak de parc-ar fi fost tras în ţeapă de viu, ţintuindu-l cu privirea pe fiecare străjer. Aşa se face de strajă şi se păzeşte avuţia împărătească? Când e vorba de ciorbă, sunteţi sprinteni şi ageri la minte cu toţii, dar când trebuie să vă mişcaţi pentru slujbă, vi se leagă picioarele şi vi se întunecă mintea. Iar mie îmi crapă obrazul de ruşine din pricina voastră. Da’ să ştiţi că v-aţi găsit beleaua cu mine! O să vă căsăpesc pe toţi, o să fac măcelărie de străjeri din schelele astea! Dacă până în două zile nu se isprăveşte buclucul şi dacă nu-mi puneţi mâna şi nu mi-i cotonogiţi pe tâlhari, unde vă stau picioarele, acolo or să vă stea capetele. Mai aveţi de trăit două zile, v-o jur pe sfânta lege a *Coranului*.

Şi zbieră aşa, multă vreme. În sfârşit, nemaiştiind ce să le zică şi cum să-i mai ameninţe, începu să-i scuipe în obraz pe toţi, unul după altul. Dar când isprăvi cu gălăgia şi când scăpă de apăsarea fricii (care se ascundea sub înfăţişarea turbării acesteia), începu de îndată să lucreze cu o râvnă nemaipomenită. Îşi petrecu noaptea bătând malurile, de colo-colo, cu oamenii lui. Deodată, i se năzări că aude bocănituri dinspre locul unde schelele pătrundeau cel mai adânc în apă şi dădu fuga într-acolo. Auzi cum pârâie o scândură şi cum se prăvălesc câteva pietre, iar când ajunse la locul cu pricina, găsi, într-adevăr, schela ruptă şi zidul fărâmat, dar nici urmă de vinovaţi. În faţa golului aceluia de neînţeles, străjerii începură să tremure, zgâlţâiţi de umezeala nopţii şi cuprinşi de o teamă superstiţioasă. Se chemau unii pe alţii, îşi zgâiau ochii în întuneric, învârteau faclele aprinse, dar toate astea, zadarnic.. Găsiră stricăciuni, dar pe vinovaţi nici nu i-au prins, nici nu i-au ucis, de parcă într-adevăr ar fi avut de-a face cu nişte năluci.

Noaptea următoare Plevliak îşi pregăti mai bine pânda. Trimise şi pe celălalt mal câţiva oameni. La căderea nopţii, împănă schelele cu străji, fără să uite vreuna, şi ei însuşi, însoţit de doi oameni, se vârî într-o luntre pe care, adăpostit de întuneric, o mână pe malul stâng. De acolo, cu câteva lovituri de vâsle, putea să ajungă lesne la oricare dintre cei doi stâlpi începuţi. Şi astfel, ca nişte păsări de pradă, se pregătiră să-l prindă din amândouă părţile pe vinovatul care nu putea să le mai scape decât dacă ar fi fost o fiinţă înaripată sau trăitoare în adâncul apelor.

Ceasurile nopţii acesteia, parcă fără de sfârşit, Plevliak şi le petrecu stând lungit în luntre, cu nişte piei de oaie peste el, cu mintea chinuită de gândurile cele mai negre şi întrebându-se necontenit: „Oare Abid-aga îşi va înfăptui cu adevărat ameninţarea şi îi va lua viaţa care, oricum, trăită sub poruncile lui, nu mai era viaţă de om, ci spaimă şi frământare?” Dar pe toată întinderea podului nu se auzi nici cel mai uşor freamăt, în afara plescăitului monoton şi a murmurului apei. Şi începu să se crape de ziuă, iar Plevliak simţi, cu tot trupul lui înţepenit şi înfrigurat, cum i se întunecă şi i se scurtează viaţa.

Noaptea următoare, a treia şi ultima, aceeaşi veghe, aceeaşi pândă plină de spaime.. Şi trecu miezul nopţii.. Plevliak simţea cum îl cuprinde o amorţeală de moarte. Dar tocmai atunci se

auzi un plescăit uşor, apoi altul ceva mai tare, o lovitură surdă dată în grinzile de stejar înfipte în apă ca să susţină schelele. Dintr-acolo răsună o şuierătură puternică. Dar luntrea lui Plevliak o şi pornise. Stând în picioare, căpetenia străjilor scormonea bezna cu privirea, dădea din mâini şi urla cu glas răguşit:

— Vâsleşte, vâsleşte! Mai repede!

Oamenii, ameţiţi de nesomn, vâsleau din greu, dar un curent puternic prinse luntrea ceva mai devreme decât ar fi trebuit. În loc să tragă în dreptul schelei, alunecară pe firul apei. Cum nu puteau ţine piept vârtejului, ar fi ajuns până cine ştie unde dacă, pe neaşteptate, nu i-ar fi oprit ceva.

Acolo, în mijlocul vâltoarei, unde nu se aflau nici grinzi şi nici schele, luntrea se ciocni de ceva greu, făcut din lemn, şi răsună înăbuşit. Piedica asta îi opri. Abia atunci desluşiră că sus, pe schele, străjile se încăierau cu cineva. Străjerii, nişte turciţi de pe meleagurile noastre, zbierau şi urlau toţi odată. Strigătele lor întretăiate şi nedesluşite se încrucişau în întunecimea nopţii:

— Ţine-l, nu-l lăsa!

— Kahrimane, vino-ncoace!

— Eu sunt, eu!

Printre zbieretele astea se auzi limpede zgomotul unui lucru greu sau al unui trup de om căzând în apă.

Câteva clipe, Plevliak rămase buimăcit, nedându-şi seama nici unde se afla şi nici ce se petrecea în preajma lui, dar de cum îşi mai veni puţin în fire începu, cu un cârlig de fier prins în vârful unei prăjini, proptindu-se de buştenii cu care se ciocnise, să tragă luntrea de-a lungul apei, tot mai aproape de schele. Ajuns în dreptul grinzilor de stejar şi prinzând curaj, strigă cât îl ţinea gura:

— Lumină, faceţi lumină! Daţi-mi funiile!

La început nu-i răspunse nimeni. În sfârşit, după multe strigăte şi chemări, în hărmălaia cărora nimeni nu mai asculta nimic şi nu se mai puteau înţelege vecin cu vecin, licări sus o făclie nevolnică, pâlpâitoare şi sfioasă. Licărirea asta de început tulbură şi mai mult vederea străjerilor şi amestecă într-o vâltoare încâlcită oamenii şi lucrurile, cu umbrele lor şi cu reflexele roşii ale apei. Dar se mai aprinse o torţă în mâna cuiva. Atunci lumina se statornici, oamenii simţiră că le vine inima la

loc şi prinseră să se recunoască unii pe alţii. În câteva clipe totul deveni limpede şi desluşit.

Între luntrea lui Plevliak şi schelă se legăna o plută mică, întocmită din vreo trei buşteni, cu o vâslă în partea dinainte, asemănătoare celor pe care le folosesc plutaşii, doar ceva mai scurtă şi mai puţin trainică. Pluta fusese priponită cu o funie de tei la capătul uneia dintre grinzile de stejar aflate sub schele şi ţinea piept vâltoarei de ape care spumega şi o trăgea cu toată tăria spre firul ei. Străjerii de pe schele îşi ajutară căpetenia să treacă peste plută şi să se caţere până la ei. Gâfâiau toţi şi se uitau buimaci. Pe scânduri, zăcea legat fedeleş un ţăran creştin. Pieptul îi zvâcnea tare şi repede iar ochii lui, larg deschişi, lăsau să li se vadă albul înspăimântător.

Cu tulburare în glas, cel mai vârstnic dintre cei patru străjeri îi arătă cu de-amănuntul lui Plevliak cum pândiseră ei ascunşi prin felurite unghere ale schelei. Şi cum, auzind în beznă clipocitul vâslei, crezuseră că e luntrea mai-marelui lor, dar avuseseră înţelepciunea să stea neclintiţi, aşteptând să dibuiască ce s-o ivi. Străjerii văzuseră apoi doi ţărani apropiindu-se de grinzi şi legându-şi, cu multă trudă, pluta. Îi lăsaseră să se caţere sus şi să pătrundă printre ei şi apoi se năpustiseră cu securile, doborându-i şi legându-i cu funiile. Pe cel doborât cu o lovitură în cap îl legaseră lesne de tot, dar celălalt, care la început se prefăcuse cu atâta viclenie de ai fi jurat că-i mort, alunecase ca un peşte şi se strecurase printre scânduri, în apă.

Spunând vorbele astea, străjerul amuţi, cuprins de groază, iar Plevliak începu să urle:

— Cine l-a făcut scăpat? Spuneţi-mi cine l-a făcut scăpat, că altfel vă ciopârţesc pe toţi, vă tai în bucăţi pe toţi!

Flăcăii tăceau şi clipeau din ochi, la lumina roşie şi pâlpâitoare, iar Plevliak se răsucea pe călcâie de parcă ar fi vrut să dea de urma celui scăpat, şi-i ocăra necontenit, rostind vorbe grele, cum la lumina zilei nu-l auziseră până atunci să rostească. Dar tresări pe neaşteptate, se aplecă deasupra ţăranului legat, de parcă s-ar fi aplecat spre cine ştie ce comoară scumpă, şi, tremurând din tot trupul, începu să şuiere printre dinţi, cu glas subţire şi plângăreţ:

— Pe ăsta să-l păziţi bine, ca pe ochii din cap! Ah! feciori de târfe, dacă mi-l scăpaţi, să ştiţi că s-a zis cu voi!

Străjerii se îmbulziră în jurul ţăranului; dinspre mal, peste schele, mai veniră fuga încă doi. Plevliak dădea porunci, îi îndemna să lege prinsul mai strâns şi să-l ţină mai zdravăn. Şi aşa, îl duseră ca pe un mort, încetişor şi cu grijă, până la mal. Plevliak păşi în urma lor, fără să se uite unde calcă şi fără să-l slăbească din ochi pe cel legat. Şi, cu fiecare pas, îi părea că simte cum creşte şi că abia acum începe să trăiască.

Pe mal, începură să se ivească, să licărească, să se stingă şi să mijească alte făclii. Pe ţăranul prins îl duseră într-un coşar unde ardea un foc şi-l legară de-un stâlp, cu funii şi cu lanţuri desprinse de pe vatră.

Omul era Radislav din Unişte, în carne şi oase.

Plevliak se mai potoli un pic; nu mai zbiera şi nu mai ocăra, dar nu-şi găsea locul. Trimitea străjeri de-a lungul malului să-l caute pe celălalt ţăran, pe cel ce sărise în apă, deşi era limpede că pe-o noapte atât de neagră ca asta, dacă fugarul nu se înecase cumva, nici dracu nu mai putea să-l ajungă şi nici să-l prindă. Mai dădea şi alte felurite porunci; ieşea, apoi se întorcea iar, de parcă tulburarea i-ar fi întunecat minţile. Ba chiar începu să-l ia la cercetare pe ţăranul legat, dar se lăsă repede păgubaş şi de asta. Altminteri, toate câte le făcea n-aveau alt rost decât să-i potolească şi să-i ascundă neliniştea; de fapt nu-l stăpânea decât un gând; îl aştepta pe Abid-aga. Şi nu mai avea să-l aştepte mult.

După ce-şi făcuse primul somn, Abid-aga se trezise îndată după miezul nopţii, aşa cum îi era obiceiul, şi, nemaiputând să doarmă, stătea la geam şi căta afară în beznă. Din cerdacul lui, ziua, puteai cuprinde cu ochii valea Drinei şi priveliştea lucrărilor, cu toate colibele, movilele, coşarele, şi toată întinderea frământată şi îngrămădită în jurul ei. Acum, pe întuneric, le bănuia pe toate şi, cu amărăciune în suflet, cugeta şi-şi spunea că podul creşte prea încet şi anevoie şi că treaba asta nu se poate să n-ajungă într-o bună zi şi la urechile vizirului. Nici vorbă, o să aibă cineva grijă de asta. Dacă nu altul, atunci măcar Tosun-efendi, scârba vicleană, cu mutra lui gălbejită. Şi atunci, s-ar putea întâmpla să-l mazilească vizirul. Iată pricina pentru care Abid-aga nu-şi găsea somnul; iar când se întâmpla să doarmă, tot îi tremura inima. Era de ajuns să se gândească o clipă doar la mazilirea asta, ca mâncarea să-i pară venin, să-i urască pe oameni şi viaţa să i se pară chin curat. Îi

venea în minte mazilirea: „să fii alungat de lângă vizir, să ajungi de râsul duşmanilor (vai, numai asta nu!), să nu mai fii nimeni şi nimic, să fii o zdreanţă şi un golan, nu numai în ochii altora ci şi în ai tăi, proprii. Să pierzi avuţia dobândită cu atâta trudă sau, chiar dacă o păstrezi, s-o ronţăi pe ascuns, departe de Stambul, undeva în surghiun, în cine ştie ce ţinut întunecat, uitat de toţi, de prisos, caraghios şi nefericit. Nu, orice, numai asta nu! Mai bine să nu vezi soarele şi să n-ai parte de aerul zilei! E de o sută de ori mai bine să nu fii nimeni şi să n-ai nimic!” – Iată gândul care îl roade neîncetat şi face, de câteva ori pe zi, să-i zvâcnească sângele în tâmple şi-n creştetul capului, şi nu-l părăseşte o clipă, ci stăruie în străfundurile lui ca o drojdie neagră. Asta ar însemna pentru el o mazilire, iar mazilirea e cu putinţă să vină în orice zi şi la orice ceas, fiindcă totul lucrează pentru venirea-i, numai el i se împotriveşte şi se apără, singur: aşadar e singur, împotriva a toate şi a tuturora. Şi asta ţine de vreo cincisprezece ani, de când şi-a dobândit faimă şi putere, de când vizirul îi încredinţează treburile cele mai mari şi mai de seamă. Cine ar mai putea oare să îndure atâta chin şi frământări? Cine ar mai fi în stare să doarmă şi să-şi păstreze mintea liniştită?

Deşi noaptea de toamnă era rece şi umedă, Abid-aga deschisese fereastra şi privea în beznă; i se părea că se înăbuşă în încăperea lui zăvorâtă. Şi atunci, băgă de seamă că pe schele şi de-a lungul malului se aprind şi se tot mişcă de colo-colo sumedenie de lumini. Iar când văzu că sunt tot mai multe, Abid-aga, bănuind că s-a întâmplat ceva neobişnuit, se îmbrăcă şi îşi trezi sluga. Şi astfel, ajunse în faţa cocioabei luminate, tocmai când Plevliak nu mai ştia nici el însuşi cum să mai înjure, cui să-i mai poruncească, adică în ce fel să-şi mai scurteze timpul.

Sosirea neaşteptată a lui Abid-aga îl zăpăci de tot pe Plevliak. Dorise din toată inima clipa asta, iar acum, când ea venise, nu mai ştia s-o folosească aşa cum visase. Se bâlbâi de emoţie şi uită de ţăranul legat în lanţuri. Abid-aga privi doar, cu silă, pe deasupra creştetului mai-marelui străjilor şi se îndreptă, de îndată, spre cel prins.

În coşar, focul fusese înteţit şi lumina ungherele cele mai depărtate, iar străjerii cărau într-una vreascuri şi le aruncau peste vâlvătaie.

Abid-aga stătea în picioare dinaintea ţăranului legat. Era mult mai înalt decât acesta. Privea liniştit şi îngândurat. Toţi îi aşteptau cuvântul, iar el se gândea: „Iată la cheremul cui e slujba şi soarta mea, iată cu cine trebuie să am a face şi să mă lupt, cu Plevliak, vita asta turcită şi tâmpită, cu răutatea înrădăcinată şi de neînţeles şi cu îndărătnicia păduchelui ăstuia de ghiaur". Apoi tresări şi începu să dea porunci şi să-i pună întrebări ţăranului.

Cocioaba se umplu de străjeri. De afară se auzeau glasurile supraveghetorilor şi ale oamenilor de corvadă care se treziseră. Abid-aga punea întrebările prin mijlocirea lui Plevliak.

Mai întâi, Radislav spuse că el şi cu încă un flăcău se hotărâseră să fugă şi că pentru asta îşi făcuseră o plută ca vai de lume cu care porniseră de-a lungul apei. Când i se arătă însă că-şi strică gura degeaba, fiindcă noaptea, pe întuneric, nu-i cu putinţă să pluteşti de-a lungul apelor mari, pline de vârtejuri, de stânci şi grinduri nisipoase şi că fugarii nu se caţără pe schele şi nu fac stricăciuni, el tăcu şi spuse, doar, posomorât:

— Păi totul e în mâinile voastre. Faceţi ce vreţi.

— Ehei, o să vezi tu acuma ce vrem noi, îl repezi Abid-aga.

Străjerii desfăcură lanţurile, descoperind pieptul ţăranului. Le zvârliră apoi în focul care ardea şi aşteptară. Lanţurile, pline de funingine, le murdăriră mâinile şi lăsară dâre negre pretutindeni, pe trupul pe jumătate gol al ţăranului ca şi pe straiele lor. Când verigile se înroşiră, veni lângă foc Merdgean, ţiganul, şi cu ajutorul unor cleşti lungi apucă un capăt al lanţului. Un străjer apucă celălalt capăt.

Plevliak tălmăcea cuvintele lui Abid-aga.

— Hai, acum să ne spui adevărul curat.

— Ce să vă spun eu? Domniile-voastre ştiţi şi puteţi tot.

Ţiganul şi străjerul se apropiară cu lanţul încins şi-l lipiră de pieptul lat şi păros al ţăranului. Părul ars începu să sfârâie. Gura i se strâmbă de durere, vinele gâtului i se umflară, coastele îi ieşiră în afară iar muşchii pântecului începură să se strângă şi să tresalte ca atunci când omul varsă. Radislav gemea de durere, întindea să plesnească funia cu care era legat şi căuta zadarnic să se ferească, în aşa fel încât fierul înfierbântat să-i atingă cât mai puţin trupul. Ochii îi clipeau şi-i lăcrimau.

Îndepărtară lanţul.

— Asta n-a fost decât începutul. Nu-i mai bine să vorbeşti nesilit?

Ţăranul trase aer adânc, pe nas, şi tăcu.

— Spune cine era cu tine!

— Unu’ pe care îl cheamă Jovan, da’ nu-i ştiu nici casa şi nici satul.

Aduseră din nou lanţul înroşit; părul şi pielea arsă sfârâiră iar. Tuşind din pricina fumului şi încovoindu-se din pricina durerilor, ţăranul începu să vorbească, icnind.

Doar ei doi, şi nimeni altul, puseseră la cale stricăciunile. Făceau aşa, fiindcă aşa gândeau că trebuie să facă. Nimeni nu le ştia faptele şi nu fusese părtaş la ele. La început, veniseră de pe mal, în felurite locuri, şi izbutiseră, dar văzând mai apoi că sunt puse străji şi pe schele şi pe maluri, s-au gândit să întocmească o plută din trei buşteni legaţi şi să se apropie cu ea, nevăzuţi, dinspre râu. Asta se întâmplase cu trei zile în urmă. Dar chiar atunci fusese cât p-aci să fie prinşi. Abia scăpaseră. Iar a doua noapte nu mai ieşiseră deloc. Şi când au încercat din nou, în noaptea asta, cu pluta, s-a întâmplat ce s-a întâmplat.

— Asta-i tot. Aşa a fost şi aşa am făcut. Iar domniile-voastre hotărâţi acum ce credeţi de cuviinţă.

— A, păi, nu asta voiam să ştim: nouă să ne spui cine te-a împins la stricăciuni. Că tot ce-ai îndurat până acum e nimica toată pe lângă ce te aşteaptă.

— Apăi faceţi şi dumneavoastră cum credeţi..

Atunci se apropie Merdgean, fierarul, cu cleştele. Îngenunche lângă omul legat şi începu să-i smulgă unghiile de la picioarele desculţe. Cu dinţii încleştaţi ţăranul tăcea, dar tremurul ciudat care-i scutura trupul până la brâu, aşa, legat cum era, arăta cât de cumplită şi nemaipomenită îi era durerea. Într-un timp, ţăranul lăsă să-i scape printre dinţi nişte cuvinte nedesluşite. Plevliak, care-i pândea toate şoaptele şi toate mişcările şi aştepta cu lăcomie orice mărturisire, îi făcu semn ţiganului să înceteze şi sări de îndată:

— Cum? Ce zici?

— Nimic. Ziceam: de ce oare, dumnezeule doamne, de ce mă căzniţi şi de ce vă pierdeţi vremea de pomană?

— Spune cine le-a îndemnat.

— Păi cine să mă îndemne? Şeitan, diavolu..

— Şeitan?

— Apăi, Şeitan, care v-a îndemnat şi pe domniile-voastre să veniţi aici şi să clădiţi podul.

Ţăranul vorbea încet, dar limpede şi cu dârzenie în glas.

„Şeitan!” Vorbă ciudată, rostită cu atâta amărăciune într-o împrejurare atât de neobişnuită. „Şeitan! Într-adevăr, e şi diavolul pe-aici”, gândea Plevliak, stând acum cu fruntea plecată, de parcă nu el ar fi pus întrebările, ci celălalt. Vorba asta fusese de ajuns ca să-l tulbure şi să trezească în el, cât ai clipi, toate neliniştile şi toate spaimele, în toată puterea şi adâncimea lor, ca şi cum n-ar fi fost şterse odată cu prinderea vinovatului. „Poate că, într-adevăr, toate astea, şi Abid-aga, şi lucrarea podului, şi ţăranul ăsta smintit nu sunt decât uneltiri de-ale diavolului. Şeitan!” Poate că numai de el trebuia să se teamă.. Înfiorat, Plevliak se trase înapoi. Şi tocmai atunci îl trezi vocea puternică şi mânioasă a lui Abid-aga.

— Ce-i cu tine? Ţi-o fi somn, netrebnicule? strigă Abid-aga, lovindu-şi carâmbul cizmei drepte cu biciuşca de piele.

Ţiganul încremeni în genunchi, cu cleştii în mâini, în vreme ce ochii lui negri şi lucioşi se îndreptară, umili şi temători, spre făptura înaltă a lui Abid-aga. Străjerii aţâţară focul care, oricum, ardea cu vâlvătaie mare. Întreaga încăpere se lumină, se încălzi, luă o înfăţişare osebită. Toată cocioaba asta, pe care noaptea o primise în sânul ei săracă şi neînsemnată, crescu dintr-odată, se lărgi, păru cu totul alta. În coşar şi prin preajma lui se înscăunase un fior neobişnuit, o anume tăcere, aşa cum se întâmplă de obicei în preajma locurilor unde se caută a se afla prin cazne adevărul, unde e chinuită o fiinţă omenească vie, sau sunt înfăptuite lucruri hotărâtoare. Abid-aga, Plevliak şi prinsul se mişcau şi vorbeau ca la teatru iar ceilalţi călcau în vârfurile picioarelor, cu ochii plecaţi, nerostind decât cuvintele pe care trebuiau neapărat să le rostească şi încă şi pe ele în şoaptă. Fiecare şi-ar fi dorit să fie în altă parte, să n-aibă nimic de-a face cu ce se petrecea acolo. Dar fiindcă asta nu se putea, vorbea fiecare cât mai încet, căuta să se mişte cât mai puţin, ca măcar aşa să se depărteze, pe cât era cu putinţă, de toate.

Văzând că cercetarea merge anevoie şi că nu arată să dea roade, Abid-aga, cu un gest de mânie însoţit de-un şir nesfârşit de sudălmi, ieşi din coşar. În urma lui se bâţâia Plevliak, după care veneau străjerii.

Afară se crăpa de ziuă. Soarele nu se ivise încă, dar întreaga zare se luminase; departe, între munţi, se târau norii, ca nişte fâşii violete, lungi şi întunecate, iar printre ei cerul limpede şi fără pată, aproape verde. Peste pământul umed se întindeau ghemele de negură groasă din care răsăreau frunzişurile pomilor, cu foile îngălbenite. Biciuindu-şi într-una carâmbul cizmei, Abid-aga dădea porunci: vinovatul să fie cercetat mai departe, îndeosebi cu privire la cei ce-l ajutaseră întru ticăloşie, dar să nu fie căznit peste măsură ca să nu-şi piardă vlaga cu totul din pricina chinurilor; să fie rânduite toate cele trebuitoare pentru ca, astăzi chiar, vinovatul să fie tras de viu în ţeapă, pe schela cea mai înaltă, în locul cel mai ridicat, ca să poată fi văzut de tot târgul şi de toţi cei ce munceau la pod, şi de pe un mal şi de pe altul al râului. Merdgean să rânduiască lucrurile, iar pristavul să vestească prin toate mahalalele că la prânz poporul va putea să vadă ce păţesc cei care vor să împiedice clădirea podului. Mai porunci ca acolo, pe unul din maluri, să fie adunaţi toţi câţi sunt parte bărbătească, şi turcii şi gloata ghiaurilor, de la copil la bătrân.

Ziua care începea era o duminică. De obicei, duminica se trudea ca şi în celelalte zile ale săptămânii, dar de data asta până şi supraveghetorilor părea că nu le e mintea la lucru. Abia se lumină de-a binelea că se şi împrăştie vestea despre prinderea vinovatului, despre punerea lui la cazne şi despre osânda care avea să fie înfăptuită la vremea prânzului. Înfiorarea şi tăcerea neobişnuită, solemnă, care domniseră în coşar cuprinseseră toată întinderea din preajma lucrărilor. Cei ce munceau se mişcau tăcuţi, ferindu-se să se privească în ochi, văzându-şi fiecare de treaba lui de parcă ea ar fi însemnat începutul şi sfârşitul lumii.

Încă de pe la ceasurile unsprezece târgoveţii, în cea mai mare parte turci, se adunară pe Meidan, lângă pod. Copiii se căţărară pe blocurile de piatră netăiate încă, îngrămădite pe-acolo. Cei ce munceau la pod forfoteau prin preajma tejghelelor lungi şi înguste unde li se dădea fărâma de pâine cu care îşi ţineau zilele. Şi tot mestecându-şi tainul, tăceau şi aruncau priviri rătăcite în jurul lor. Peste câtăva vreme se ivi Abid-aga, însoţit de Tosun-efendi, de meşterul Antonie şi de încă vreo câţiva turci mai de vază. Se opriră toţi pe o movilă uscată, între pod şi coşarul în care se afla osânditul. Abid-aga mai merse o dată

până la coşar, unde i se dădu de veste că totul era gata: se afla acolo o ţeapă de stejar, lungă de vreo trei metri, ascuţită, cum trebuie, cu vârful îmbrăcat în fier subţire şi uns din belşug cu seu. Pe schele fuseseră bătute grinzile între care avea să fie înfiptă ţeapa şi aşteptau, puse la îndemână, maiul din lemn, funiile şi toate celelalte scule.

Plevliak era buimăcit. Avea obrazul pământiu şi ochii i se înroşiseră. Nu putea nici acum să îndure privirea de foc a lui Abid-aga.

— Ascultă aici: dacă n-or să fie toate cum trebuie şi dacă mă faci de râs în faţa lumii, să nu vă mai arătaţi niciodată înaintea mea, nici tu, nici ţiganul ăsta neisprăvit; să ştii că vă înec în Drina pe amândoi, ca pe nişte căţei orbi.

Apoi, întorcându-se către ţiganul care tremura, Abid-aga adăugă mai blând:

— Îţi dau şase groşi pentru osteneală şi încă şase, dacă omul rămâne viu până la asfinţit. Vezi, ai grijă!..

Din minaretul geamiei celei mari a târgului se auzi vocea puternică şi ascuţită a hogei. Norodul adunat se frământă o clipă. Uşile coşarului fură deschise curând după aceea. Zece străjeri se aşezară pe două rânduri, câte cinci de fiecare parte. Între ei, se afla Radislav, desculţ şi cu capul gol: înainta grăbit şi răşchirându-şi picioarele, ca de obicei, dar nemaipărând că cerne făină din mers. Osânditul umbla cu paşi mărunţei şi ciudaţi, aproape săltând pe picioarele lui rănite, cu găuri sângerânde în locul unghiilor. Pe umăr, ducea o ţeapă albă, lungă şi ascuţită. După el veneau Merdgean şi încă doi ţigani care aveau să-l ajute la îndeplinirea osândei. Deodată se ivi, nu se ştie de unde, Plevliak, călare pe murgul lui, şi se aşeză în fruntea alaiului care avea de străbătut cu totul şi cu totul vreo sută de paşi până la primele schele.

Oamenii îşi întindeau gâturile şi se ridicau pe vârfurile picioarelor ca să-l privească pe cel ce uneltise, se împotrivise puterii sultanului şi înfăptuise stricăciunile. Şi se mirau toţi văzându-l atât de nevolnic şi de pirpiriu, când ei şi-l închipuiau cu totul altfel. Bineînţeles că nu ştia nimeni de ce se saltă atât de caraghios, când pe un picior, când pe altul, şi nu-i vedea nimeni urmele lanţurilor încingându-i pieptul ca nişte curele; îi erau acoperite de cămaşă şi de cojoc. Din pricina asta li se părea tuturor prea nevolnic şi prea neînsemnat pentru fapta

care îl mâna acum la locul de osândă. Doar ţeapa albă şi lungă dădea întregii privelişti un fel de înfricoşătoare măreţie şi atrăgea toate privirile. Când alaiul ajunse în dreptul valurilor de pământ ridicate pe mal, Plevliak descălecă şi cu o mişcare măreaţă şi teatrală dădu hăţurile slugii, iar el se pierdu cu ceilalţi pe drumul povârnit şi noroios care coboară spre apă. Puţin după aceea lumea putu să-i vadă ivindu-se iar pe schele, în aceeaşi rânduială, urcându-se încet şi cu grijă. În locurile unde grinzile şi scândurile îngustau trecerea, străjerii îl încercuiau îndeaproape pe Radislav, ca să nu sară cumva în apă. Şi aşa, înaintară încet şi se urcară tot mai sus, până când ajunseră, în sfârşit, la capăt. Acolo, deasupra apei, fusese podit un locşor cam de mărimea unei încăperi mijlocii. Pe locşorul acela se rânduiră, ca pe o scenă înaltă, Radislav, Plevliak şi cei trei ţigani, în timp ce străjerii se împrăştiară în preajma lor, pe schele.

Oamenii aflaţi pe Meidan se îmbulzeau şi se mutau de colo-colo. Îi despărţeau abia vreo sută de paşi de scândurile acelea podite şi vedeau fiecare chip şi fiecare mişcare, dar nu puteau auzi cuvintele şi nu puteau desluşi amănuntele. Pe malul stâng, mulţimea adunată şi cei ce lucrau la pod se găseau la o depărtare cam de trei ori mai mare de locul osândei şi-şi dădeau şi mai multă osteneală ca să audă şi să vadă cât mai bine. Dar nu se putea auzi nimica iar ceea ce vedeau li se păru la început prea simplu şi neatrăgător, iar mai apoi priveliştea deveni atât de groaznică încât oamenii întoarseră capetele şi mulţi plecară degrabă acasă, părându-le rău că veniseră.

Când i se porunci lui Radislav să se culce, omul şovăi o clipă, apoi, fără să se uite la străjeri şi la ţigani, ca şi cum ei nici n-ar fi existat, se apropie de Plevliak de parcă ar fi vrut să-i încredinţeze ceva, ca unei rude, şi-i spuse încet şi înăbuşit:

— Ascultă-mă, pentru numele lui dumnezeu, îndură-te şi străpunge-mă aşa fel încât să nu mă chinui ca un câine.

Plevliak tresări şi zbieră la el, ca şi cum ar fi vrut să se ferească de felul acesta tainic de a i se vorbi.

— Sictir, ghiaure! Doar n-o să începi să te boceşti ca o muiere, tocmai tu, pehlivanule, care dărâmi ce-i al sultanului! O să se facă după cum s-a dat poruncă şi potrivit vredniciei tale.

Radislav îşi plecă şi mai mult capul. Ţiganii se apropiară de el şi începură să-l dezbrace de cojoc şi de cămaşă. Pe piept se iviră

rănile umflate şi roşiatice, pricinuite de lanţuri. Fără să scoată un cuvânt, ţăranul se culcă aşa cum i se poruncise, cu faţa la pământ. Ţiganii se apropiară de el şi-i legară întâi mâinile la spate, apoi îi prinseră câte o funie de fiecare picior, în jurul gleznelor şi, trăgând fiecare înspre partea lui, îi desfăcură larg picioarele. În vremea asta Merdgean aşeză ţeapa pe doi butuci scurţi şi rotunzi, în aşa fel încât vârful ei se potrivi între picioarele ţăranului, după care scoase din chimir un cuţit mic şi lat, îngenunche lângă osândit, îi tăie pânza pantalonilor la cusătura dintre picioare şi lărgi cu tăişul cuţitului gaura trupului prin care avea să pătrundă ţeapa. Partea asta, cea mai groaznică din munca gâdelui, trecu, din fericire, neluată în seamă de către cei de faţă. Oamenii zăriră doar zvâcnind trupul celui legat, la înţepătura scurtă şi nevăzută a cuţitului, îl zăriră săltându-se pe jumătate, vrând parcă să se ridice, apoi prăbuşindu-se îndată la loc, lovind înăbuşit podeaua de scânduri. De cum isprăvi treaba asta, ţiganul sări, culese maiul de pe jos şi începu să dea cu el, izbind rar şi măsurat în capătul neascuţit al ţepei. Între două lovituri călăul se oprea puţin, uitându-se mai întâi la trupul în care înfigea ţeapa, apoi la cei doi ţigani, îndemnându-i să tragă încet şi lin. Trupul ţăranului, cu picioarele răşchirate, se zvârcolea de la sine la fiecare lovitură de mai; şira spinării i se încovoia şi se cocoşa, dar funiile o întindeau şi o îndreptau. Pe amândouă malurile râului se lăsă o tăcere atât de adâncă încât se puteau desluşi limpede fiecare lovitură de mai şi ecoul ei, răsunând undeva, în povârnişul malului. Cei aflaţi mai aproape de locul osândei puteau să-l audă pe ţăran izbindu-şi fruntea în podeaua de scânduri, şi, în afară de asta încă un zgomot, cu totul neobişnuit, care nu era nici vaiet, nici geamăt, nici horcăit şi nici un alt sunet omenesc. Tot trupul ăsta întins până la sfâşiere şi chinuit amarnic lăsa să se audă un soi de scrâşnet şi de trosnet, ca un gard pe care îl calci în picioare sau ca un pom pe care îl frângi. La fiecare două lovituri ţiganii veneau lângă trupul întins, se plecau deasupra lui, cercetau dacă ţeapa mergea pe unde trebuie, şi, după ce se încredinţau că n-a fost vătămat niciun organ lăuntric mai de seamă, se întorceau la locurile lor şi-şi vedeau mai departe de treabă.

Toate acestea abia se auzeau iar de văzut se vedeau şi mai puţin de pe mal, dar le tremurau picioarele la toţi câţi se aflau

acolo, li se albeau feţele şi simţeau cum le îngheaţă degetele de la mâini. Timp de o clipă, loviturile încetară. Merdgean văzuse la capătul spetei drepte muşchii întinzându-se şi pielea umflându-se. Se apropie, crestă cu tăişul cuţitului locul acela umflat făcând o tăietură în formă de cruce. Sângele porni să curgă, întâi mai puţin, apoi mai mult. Încă două-trei lovituri, date uşor şi cu grijă, şi în locul crestat începu să se ivească ascuţişul ghintuit al ţepei. Călăul mai lovi de câteva ori, până ce vârful ei ajunse la înălţimea urechii drepte a osânditului.

Omul fusese înfipt în ţeapă, aşa, ca mielul în frigare, doar că ascuţişul vârfului nu-i ieşea prin gură, ci prin spate, şi că nu-i fuseseră vătămate mai cu osebire nici stomacul, nici inima şi nici plămânii. Atunci Merdgean lăsă maiul şi se apropie. Cercetă trupul nemişcat, ocolind sângele scurs din locurile pe unde intra şi ieşea ţeapa şi care făcuse băltoace mici pe podele. Ajutoarele lui Merdgean întoarseră cu faţa în sus trupul ţeapăn al osânditului şi începură să-i lege gleznele de ţeapă. Merdgean se uită dacă omul mai trăieşte, îi cercetă cu băgare de seamă faţa care, dintr-odată, se umflase, părând mai lată şi mai mare. Îi cercetă ochii, larg deschişi şi înspăimântaţi, pleoapele nemişcate, gura căscată, buzele înţepenite de durere şi dinţii strânşi care se zăreau printre ele. Osânditul nu-şi mai putea stăpâni unii muşchi ai feţei; de aceea obrazul lui părea o mască. Dar inima îi bătea înăbuşit iar plămânii lui mai lucrau încă, scurt şi grăbit. Ajutoarele călăului începură să-l ridice pe osândit aşa cum e ridicată oaia pusă la frigare. Merdgean zbiera la ei să fie cu băgare de seamă, să nu zguduie trupul şi-i ajuta şi el. Prinseră împreună partea de jos, mai groasă, a ţepei, între două grinzi, şi o înţepeniră acolo, cu nişte piroane, apoi întăriră totul cu un butuc, aşezat în partea dinapoi, la aceeaşi înălţime, şi vârât şi el bine între ţeapă şi o grindă a schelei.

Când sfârşiră treaba asta, ţiganii se dădură mai la o parte, lângă cei ce stăteau de strajă; pe podeaua goală rămase singur, înălţat cu peste un metru, drept şi gol până la brâu, omul tras în ţeapă. De departe abia dacă se zărea că-l străpunge ţeapa de care îi erau legate gleznele, pe când braţele îi erau prinse la spate. De aceea oamenilor li se părea că văd o statuie plutind în aer, chiar la marginea schelei, sus de tot, deasupra râului.

Un murmur şi o nelinişte străbătură mulţimea adunată pe amândouă malurile. Unii coborâră privirile, ca să nu mai vadă,

alţii plecară grăbiţi spre casele lor, fără să se mai uite înapoi. Cei mai mulţi cătau înlemniţi la forma aceea omenească, plutind parcă în spaţiu, nefiresc de ţeapănă şi de dreaptă. Spaima le îngheţa măruntaiele, picioarele li se muiau, dar nu erau în stare nici să se smulgă din faţa priveliştii aceleia şi nici măcar să-şi întoarcă ochii de la ea.

Şi, prin mulţimea îngrozită, se strecură Ilinka nebuna: ea se uita în ochii fiecăruia, stăruind să-i prindă privirea şi să poată citi şi afla din această privire unde îi sunt pruncii jertfiţi şi îngropaţi.

Atunci Plevliak, Merdgean şi doi străjeri se apropiară din nou de osândit şi începură să-l cerceteze îndeaproape. De-a lungul ţepei se mai scurgea doar un şuvoi subţire de sânge. Omul era încă viu şi în toate minţile. Coapsele i se ridicau şi i se coborau, vinele gâtului i se zbăteau, ochii i se roteau încet şi necontenit. Printre dinţii încleştaţi abia-i scăpa un scrâşnet prelung în care cu greu se puteau desluşi unele cuvinte:

— Turcilor, turcilor, gemea omul din vârful ţepei, turcilor de la pod.. Să crăpaţi, cum crapă câinii.. Cum pier câinii, să pieriţi..

Ţiganii îşi strânseră sculele şi porniră laolaltă, odată cu Plevliak şi cu străjerii, peste schele, spre mal. Mulţimea se dădu înapoi în faţa lor şi începu să se împrăştie. Doar puştii cocoţaţi pe blocurile de piatră şi în copacii despuiaţi de frunze mai aşteptau ceva şi, nepricepând că se sfârşise şi că fiecare îşi luase partea, se întrebau ce-o să se mai întâmple cu omul acela ciudat care plutea deasupra apei de parc-ar fi încremenit în saltul lui spre râu.

Plevliak se apropie de Abid-aga şi-l încunoştinţă că totul se petrecuse cu bine şi se isprăvise după cum fusese orânduit, că osânditul mai era încă viu şi că avea să mai trăiască, fiindcă nu-i fusese vătămat totul pe dinlăuntru. Abid-aga nu-i răspunse nimic, nici măcar cu privirea; făcu doar semn cu mâna să i se aducă bidiviul şi îşi luă rămas bun de la Tosun-efendi şi de la meşterul Antonie. Începură cu toţii să se împrăştie. Dinspre piaţă, de-a lungul uliţelor târgului, se auzea glasul pristavului vestind săvârşirea osândei şi ameninţând cu aceeaşi pedeapsă – ba chiar cu una şi mai groaznică – pe oricine avea să mai aducă stricăciuni podului.

Plevliak se oprise, nehotărât, pe Meidanul care se golise deodată. Sluga îi ţinea calul iar străjerii îi aşteptau poruncile. Simţea limpede că s-ar fi cuvenit să spună ceva, dar nu putea

din pricina adâncii nelinişti care abia acum începu să crească în el şi să-l umfle parcă. Abia acum îi veneau în minte toate cele petrecute, la care, fiind în dârdora pregătirilor pentru osândă, nu se putuse gândi mai curând. Abia acum îşi aducea aminte de ameninţarea lui Abid-aga, că-l va trage în ţeapă de viu, dacă n-o să-l prindă pe vinovat. Scăpase de nenorocirea asta, e drept, dar fusese la un deget de ea, până în ultima clipă. Osânditul, de colo, de pe schelă, lucrase azi-noapte într-ascuns şi din toate puterile ca să abată năpasta asupra lui Plevliak. Şi uite că se întâmplase tocmai dimpotrivă. Aruncându-şi privirile spre omul încă viu şi atârnând aşa, înfipt în ţeapă, deasupra râului, îl cuprindea groaza aducerii aminte şi totodată o bucurie dureroasă la gândul că soarta nu-l lovise pe el şi că trupul lui rămăsese liber, putând să se mişte în voie. Şi gândul ăsta făcea să-i treacă fiori de foc prin piept, prin picioare, prin braţe, îi da ghes să ţopăie, să râdă şi să vorbească, ca şi cum ar fi vrut să se încredinţeze pe sine însuşi că e teafăr, că se poate mişca cum crede de cuviinţă, că poate să vorbească, să râdă şi să cânte dacă are poftă şi nu să mormăie din vârful ţepei blesteme neputincioase, aşteptând moartea ca singura izbăvire care mai poate veni. Mâinile i se învârteau singure, picioarele îi jucau singure, gura i se căsca, hohotind şi lăsând să izbucnească potop de cuvinte, nestăvilite:

— Ha, ha, ha! Radislav, zâna munţilor, ce-ai încremenit aşa, ca un stârv? De ce nu mai faci stricăciuni podului? De ce mormăi şi horcăi? Cântă, zână! Hai, zână, joacă!

Străjerii, uimiţi şi fâstâciţi, se uitau cum joacă mai-marele lor, cu braţele deschise larg, cum cântă, cum se înăbuşă, hohotind de râs, şi cum se îneacă în potopul de cuvinte ciudate, pe când o spumă albă îi năpădea tot mai mult colţurile gurii. Iar murgul lui Plevliak arunca, şi el, pieziş, stăpânului său priviri înspăimântate..

IV

Toţi acei care, de pe un mal sau de pe altul, fuseseră de faţă la împlinirea osândei împrăştiară zvonuri înfiorătoare în târg şi prin împrejurimi. O spaimă de nespus îi cuprinse pe târgoveţi şi pe cei ce munceau la pod. Treptat şi cu încetul, în cugetul oamenilor se statornici gândul de neşters al faptelor petrecute acolo, în vecinătatea lor, în ziua aceea scurtă, de noiembrie. Toate vorbele lor se învârteau în jurul omului care, colo, deasupra schelelor, mai trăia încă, tras în ţeapă. Fiecare îşi făgăduia în sinea lui că nu va pomeni de el; dar ce folos, când mintea fuge necontenit într-acolo şi atrage cu sila privirile în acel loc?

Ţăranii care soseau din Banja, unul după altul, aducând piatră în carele trase de boi, îşi plecau ochii în jos şi cu glas blajin îşi îndemnau vitele să se grăbească. De-a lungul malului şi sus, pe schele, cei ce munceau vorbeau în şoapte şi cât mai puţin cu putinţă. Chiar supraveghetorii, cu vergile lor de alun în mâini, erau mai potoliţi şi mai omenoşi. Pietrarii din Dalmaţia lucrau tot timpul întorşi cu spatele la pod, palizi, cu fălcile încleştate, şi loveau mânioşi piatra cu dălţile, încât în liniştea deplină ai fi jurat că s-a strâns prin preajmă un stol de ciocănitori.

Amurgul se lăsă repede şi oamenii grăbiră spre culcuşurile lor, dorind fiecare să se depărteze cât mai mult de schele. Înainte de a se înnopta cu totul, Merdgean şi o slugă de încredere de-a lui Abid-aga se căţărară iar până la Radislav şi văzură, cu ochii lor, fără putinţă de îndoială, că şi acum, la patru ceasuri după tragerea în ţeapă, osânditul mai trăia încă şi nu-şi pierduse cunoştinţa. Scuturat de friguri, el îşi rotea privirile încet şi anevoie iar când îl zări pe ţigan începu să geamă mai tare. Printre gemetele astea, odată cu care i se ducea şi sufletul, se desluşeau doar câteva cuvinte:

— Turcii.. turci.. podul..

Mulţumiţi, ei porniră spre Bikavaţ, unde-şi avea casa Abid-aga, povestindu-le tuturor celor întâlniţi în drum că osânditul mai trăieşte încă; şi pentru că scrâşnea din dinţi şi mai vorbea încă, limpede şi desluşit, se putea trage nădejdea că va trăi până a doua zi, la prânz. Abid-aga se arătă şi el mulţumit şi porunci să i se dea lui Merdgean răsplata făgăduită.

În noaptea aceea, tot ce era fiinţă omenească, în târg sau în vecinătatea podului, adormi cu spaima în suflet. La drept vorbind, adormiră numai cei în stare să adoarmă, căci mulţi au fost cei care s-au perpelit fără somn.

Ziua următoare, luni, a fost o zi însorită, de noiembrie. Şi nici în preajma podului, nici în târg n-a existat ochi să nu fi privit spre podina de grinzi şi scânduri grămădite deasupra apei, unde, stând drept şi singur, ca la cârma unei corăbii, se desluşea statura omului înfipt în ţeapă. Iar mulţi dintre cei care, deşteptându-se în zori, gândiseră că au visat cele întâmplate ieri în văzul lumii, pe pod, stăteau acum încremeniţi şi priveau holbând ochii cum li se prelungeşte visul chinuit şi cum durează, adeverindu-se în lumina soarelui.

La pod, aceeaşi tăcere ca şi ieri, plină de amărăciune şi de revoltă. În târg, aceleaşi şoapte, aceeaşi uluire. Merdgean şi sluga de încredere a lui Abid-aga se căţărară iar pe schele, umblând în jurul osânditului; îşi tot spuneau ceva, îşi înălţau capetele şi se uitau în sus, la obrajii ţăranului; apoi Merdgean îi trase pantalonii. Numai după felul cum coborâră călăii de-a lungul malului şi cum trecură, tăcuţi, printre cei ce munceau, oamenii pricepură că ţăranul îşi dăduse sufletul. Şi toţi sârbii simţiră un fel de uşurare, de parcă ar fi câştigat o izbândă tainică.

Priveau acum mai plini de curaj spre schelă şi spre osândit. Simţeau toţi că, în lupta asta necontenită cu turcii, cumpăna se lăsase de partea lor. Moartea e cea mai mare miză. Gurile până atunci pecetluite de teamă se deschideau singure. Aşa, năclăiţi de noroi, uzi, bărboşi şi palizi, rostogolind cu pârghii de brad blocurile uriaşe de piatră din Banja, stăteau locului o clipă, ca să-şi scuipe în palme, să-şi spună unul altuia, cu glas înăbuşit:

— Dumnezeu să-l ierte şi să-l mântuiască!

— Of! Ca un mucenic a îndurat! Vai de amarul nostru!

Şi fiecare, într-ascuns, îl măsura pe sub ochi pe răposatul care se ţinea drept de parcă-ar fi păşit în fruntea unei oşti. Sus, la înălţimea aceea, el nu li se mai părea nici înspăimântător, nici jalnic. Dimpotrivă, toţi vedeau limpede acum în câtă slavă se înălţase şi cât crescuse. Pe pământ nu stă, cu mâinile nu se ţine de nimic, de înotat nu înoată, de zburat nu zboară; îşi are punctul de sprijin undeva, în el însuşi; eliberat de legăturile şi de poverile pământeşti, el nu se mai chinuieşte; nimeni nu-i mai

poate face nimic, nici flinta, nici spada, nici gândul rău, nici vorba omenească, nici judecata turcească.

Aşa, gol până la brâu, legat de mâini şi de picioare, drept, cu capul răsturnat spre teapă, făptura lui semăna mai curând a statuie, ridicată pe-o înălţime, dură şi nepieritoare, având să rămână acolo în vecii vecilor, decât a trup de om, care creşte şi apoi putrezeşte.

Cei ce trudeau la pod se întorceau şi se închinau pe ascuns.

Pe Meidan, femeile străbăteau ogrăzile ducându-se una la alta, să mai şuşotească o clipă, două şi să bocească împreună, apoi se întorceau în fugă, să nu li se ardă mâncarea. Una dintre ele aprinse candela şi numaidecât prin toate casele începură să ardă candele pitite prin colţuri ascunse. Copiii, clipind din ochi în atmosfera asta sărbătorească, priveau lucirea candelei şi ascultând frânturile de fraze de neînţeles ale celor vârstnici: „Fereşte-ne, doamne, şi ne păzeşte!”, „Vai, mucenicul, s-a ridicat înaintea lui dumnezeu de parc-ar fi înălţat cea mai aleasă biserică!”, „Ajută-ne, doamne, bunule, alungă duşmanul şi nu-i da puterea vreme îndelungată!”, copiii, aşadar, întrebau într-una: ce-i aia mucenic? Cine-nalţă o biserică şi unde anume? Băieţii, mai ales, erau curioşi. Iar mamele căutau să-i potolească:

— Taci, sufleţelul maichii! Taci, ascult-o pe maica şi fereşte-te cât oi trăi de turcii blestemaţi!

Iar înainte ca noaptea să coboare pentru a doua oară, Abid-aga mai făcu o dată ocolul lucrărilor de la pod şi, mulţumit de spaima pe care o stârnise pilda lui îngrozitoare, porunci ca ţăranul să fie luat de pe schelă.

— Zvârliţi-l câinilor pe câinele ăla!

În noaptea aceea, care se lăsă deodată, umedă şi călduţă, ca o noapte de primăvară, începu o forfotă şi o fierbere de neînţeles printre cei ce trudeau la pod. Cei care până mai ieri nici nu voiseră să audă de năruirea podului şi de împotrivire erau acum gata să facă orice jertfă şi să dea orice. Mortul era acum pentru toţi lucrul cel mai de seamă, ceva sfânt. Câteva sute de oameni istoviţi, împinşi de o pornire înnăscută, sub imboldul milei şi al datinilor străvechi, se strânseră laolaltă, pe negândite, şi se puseră în mişcare, dorind să dobândească trupul martirului, să-l scape de pângărire şi să-l îngroape creştineşte. Şuşotind între ei, sfătuindu-se în taină prin cocioabe

şi coşare, cei ce munceau la pod izbutiră să strângă însemnata sumă de şapte groşi, hărăziţi mituirii lui Merdgean.

Pentru treaba asta aleg trei bărbaţi, cei mai isteţi dintre ei. Şi iată că aleşii izbutesc să-l găsească pe călău. Cu hainele ude şi vlăguiţi de muncă, cei trei ţărani se tocmesc acum, pe îndelete, cu şiretenie, făcând tot felul de ocolişuri. Cel mai bătrân dintre ei, încruntându-şi sprâncenele, scărpinându-se în creştet şi bâlbâindu-se dinadins, îi spune ţiganului:

— Acu iaca, s-a isprăvit şi asta. Aşa i-a fost scris. Numai că ştii, când se brodeşte aşa, de-o pildă, oricum, tot făptura lui dumnezeu rămâne, cum s-ar zice, şi-ar fi păcat să-l sfâşie fiarele şi să-l rupă câinii..

Merdgean, care bănuieşte pe bună dreptate că e vorba de câştigat ceva, dă înapoi, mai mult plângăreţ decât îndărătnic.

— Asta ioc! Nici să nu mai vorbim! Îmi aprind paie-n cap. Habar n-aveţi ce fiară e Abid-aga!

Ţăranul suferă şi se încruntă zicându-şi în gând: „Fiinţă fără credinţă şi fără suflet, nu ţi-l poţi face nici cumătru şi nici frate. N-are nimic sfânt, nici pe pământ şi nici în cer.” Şi-şi ţine mâna dreaptă în buzunarul adânc al cojocului, iar în palmă strânge cei şapte groşi.

— Apăi, ştim noi cum e. Şi ştim că nici pentru tine, de-o pildă, nu-i lucru uşor. Dar nici treabă n-o să fie, cum s-ar spune, pe degeaba. Iată, am găsit patru groşi, ca să te cinstim şi, cum s-ar spune, e de ajuns..

— Ioc, ioc.. Viaţa mi-e mai dragă decât toate avuţiile lumii. Şi Abid-aga n-o să mă lase viu, că el vede tot, chiar când doarme. Of, mor de frică, numai când mă gândesc..

— Patru, fie şi cinci, la urma urmei.. O să-i găsim noi pe toţi, urmează ţăranul, neţinând seama de văicăreala ţiganului.

— Nu îndrăznesc.. Nu îndrăznesc, şi pace!

— Bine, ai primit poruncă să zvârli.. leşul, să zicem.. la câini, şi-o să-l zvârli. Ce s-o întâmpla pe urmă nu-i treaba ta şi nimeni n-o să-ţi ceară socoteală. Şi vezi, atunci noi, cum s-ar zice, o să luăm leşul şi-o să-l îngropăm după datina noastră, dar pe ascuns, cum s-ar zice, aşa că n-o să afle nimeni pe lume. Şi tu, mâine, o să spui că, de-o pildă, au luat câinii.. leşul. Şi nici vorbă, o să capeţi ce ţi se cuvine..

Ţăranul vorbea cu grijă şi chibzuinţă, dar avea o şovăire ciudată în faţa cuvântului leş, pe care-l rostea tocmai aşa, „leş”.

— Credeţi că o să-mi pierd eu capul pentru cinci groşi? Nu, nu, nuuu!

— Pentru şase, adăugă ţăranul, liniştit.

Atunci ţiganul se îndreptă din şale, îşi desfăcu braţele, arătă a cumpăni temeinic lucrurile, luând o înfăţişare de o mişcătoare sinceritate, aşa cum iau numai oamenii care nu deosebesc minciuna de adevăr, şi stătu înaintea ţăranului, de parcă el ar fi fost osânditul, iar ţăranul călăul.

— Să plătesc cu capul, dacă aşa mi-e scris, şi să-mi rămână ţiganca văduvă şi copiii orfani: daţi şapte groşi, şi luaţi-vă mortul; numai să nu vadă şi să nu afle nimeni..

Ţăranul clătină din cap cu adâncă părere de rău că trebuia să-i dea tot, până la ultima para. Ai fi zis că ţiganul i-a pătruns cu privirea în pumnul strâns, nu alta!

Apoi, puseră la cale amănuntele. Merdgean, de cum va lua mortul de pe schelă, avea să-l ducă pe malul drept al râului şi să-l lepede, îndată ce s-o întuneca, pe locul pietros de lângă drum, aşa fel ca să fie văzut de slugile lui Abid-aga şi de trecători. Într-un tufiş, ceva mai depărtişor, aveau să se ascundă ei trei. Şi când s-o face noapte neagră, aveau să ia leşul, să-l ducă şi să-l îngroape, dar într-un loc ferit, fără să lase urme, ca să pară pe deplin adevărat că l-au târât şi l-au mâncat câinii în timpul nopţii. Trei groşi îi dădură arvună iar patru rămaseră pentru a doua zi, când fapta avea să fie săvârşită.

Şi în aceeaşi noapte, totul fu îndeplinit, după înţelegere.

La căderea serii, Merdgean cără leşul şi-l lepădă pe mal, lângă drum. Acum nu mai semăna cu trupul pe care-l priviseră toţi timp de două zile, drept şi cu pieptul scos în afară, din pricina ţepii; era iar Radislav de mai înainte, mărunt şi gârbov, doar că nu mai avea sânge şi viaţă în el. Gâdele trecu, fără să mai zăbovească, împreună cu ajutorul lui, de-a lungul schelei, pe malul celălalt, spre oraş. Ţăranii aşteptau, ascunşi după tufe. Pe drum mai întâlneai din când în când pe câte unul dintre cei ce munceau la pod sau vreun turc întârziat, grăbind spre casă. Apoi, peste toată întinderea învăluită în întuneric, se lăsă liniştea. Se iviră câinii, dulăi jigăriţi, flămânzi şi speriaţi, fără adăpost şi fără stăpâni. Ascunşi în tufe, ţăranii zvârliră cu pietre în ei, alungându-i; câinii fugiră cu coada între picioare, dar numai până la vreo douăzeci de paşi de leş şi rămaseră acolo

pândind ce-o să se mai întâmple. În beznă, li se zăreau ochii sclipind..

Când văzură că s-a înnoptat de-a binelea şi că nu mai erau semne să se ivească vreun trecător, ţăranii ieşiră din ascunzătoare, cărând cu ei un târnăcop şi o lopată. Puseră una peste alta două scânduri, pe care le aduseseră de asemenea cu ei, şi, aşezând mortul deasupra scândurilor, îl purtară sus, pe povârniş. Acolo, într-o viroagă făcută de revărsările şuvoaielor de toamnă şi de primăvară năpustite din munte către Drina, înlăturară pietrişul şi bolovanii care alcătuiau o pârtie joasă, ca albia unui fluviu uscat dar nesleit, apoi grăbiţi şi fără să scoată o vorbă săpară o groapă unde coborâră trupul ţeapăn, rece şi chircit.

Ţăranul mai vârstnic sări în groapă, scapără de câteva ori, cu luare-aminte, amnarul de cremene şi aprinse mai întâi iasca, apoi o lumânărică subţire, din ceară împletită. Ferind cu amândouă palmele flacăra pâlpâitoare, înfipse lumânărică la căpătâiul celui mort şi se închină de trei ori, în grabă şi cu glas tare. Sus, în întuneric, ceilalţi doi se închinară şi ei.

Ţăranul din groapă făcu de două ori, cu mâna goală, un semn ca şi cum ar fi turnat un vin nevăzut peste trupul mortului şi de două ori rosti încet, cu evlavie:

— Veşnica lui pomenire! Doamne Isuse Hristoase, dumnezeul nostru, primeşte sufletul adormitului robului tău..

Mai şopti apoi câteva cuvinte fără legătură între ele şi de neînţeles, dar cuvinte de rugă, atât de solemne şi de grele, încât cei doi rămaşi deasupra gropii se închinau necontenit. Iar când tăcu, îi întinseră de sus scândurile, şi el le puse una lângă alta, de-a lungul, peste mort, ca un acoperiş. Pe urmă se mai închină încă o dată, suflă în lumânare şi ieşi din groapă. Apoi începură să arunce toţi trei, cu mare grijă, pământ, bătătorindu-l bine, ca să nu rămână nici urmă de muşuroi deasupra mormântului.

Iar când isprăviră, aşternură din nou bolovanii, aşezându-i asemenea unei albii de râu, deasupra pământului proaspăt săpat. Şi, după ce se mai închinară odată, porniră spre adăposturi, făcând numeroase ocoluri ca să iasă în drum cât mai departe de mormânt.

În aceeaşi noapte căzu o ploaie deasă, liniştită, fără vânt, iar dimineaţa se ivi învăluită într-o ceaţă grea şi lăptoasă; o umezeală călduţă umplu toată valea râului. Judecând după

lucirea albă care când creştea, când scădea, se vedea că soarele se luptă pe undeva cu pâcla, neputând s-o străpungă. Totul părea ca o nălucă, nelămurit, nou şi ciudat. Oamenii ieşeau deodată din ceaţă şi piereau pe neaşteptate. Cam la vremea asta, dis-de-dimineaţă, trecu prin piaţa orăşelului o căruţă ducând în ea doi străjeri care îl ţineau legal pe Plevliak, fosta lor căpetenie până în ajun.

De când începuse să ţopăie, cu două zile în urmă, în faţa tuturor, cuprins de furiile unei bucurii neaşteptate fiindcă se vedea în viaţă şi netras în ţeapă, Plevliak nu se mai potolise. Îi zvâcneau toţi muşchii, nu mai putea sta locului, îl chinuia necontenit nevoia atotputernică de a-i convinge pe ceilalţi şi pe el însuşi că e viu şi nevătămat, că e întreg şi că se poate mişca. Uneori îşi amintea de Abid-aga (o umbră neagră peste bucuria lui) şi cădea într-o dureroasă îngândurare. Dar cât timp sta aşa, i se grămădeau în trup noi puteri, mai presus decât el, care îl îmboldeau să se zvârcolească şi să se dezlănţuie ca un turbat. Şi din nou se ridica şi începea să ţopăie, desfăcându-şi braţele, pocnindu-şi degetele, rotindu-şi pântecul ca o dănţuitoare, vrând să dovedească prin mişcări bruşte, însufleţite şi mereu altele, că nu e tras în ţeapă şi gâfâind în ritmul ţopăitului:

— Ia priviţi.. şi asta pot, priviţi şi asta.. şi asta!

Nu voia să mănânce nimic, oprea orice vorbă începută, începea să ţopăie şi spunea, ca un copil, după fiecare mişcare:

— Uite, vezi?.. Şi asta pot.. şi asta!

În timpul nopţii, când cutezară în cele din urmă să-l vestească pe Abid-aga despre starea lui Plevliak, el răspunse rece şi scurt:

— Duceţi-l pe smintit în satul lui, la Plevlie, şi să-l ţină legat într-o odaie, ca să nu se prostească pe-afară. Nu era el de treaba asta.

Şi aşa se făcu. Dar cum căpetenia lor nu putea sta locului, străjerii fură nevoiţi să-l lege de căruţa în care îl duceau. El plângea şi se împotrivea şi, atât cât putu să-şi mişte o părticică a trupului, se zbătu şi urlă: Priviţi-mă, priviţi-mă! În sfârşit, fură nevoiţi să-i lege şi mâinile şi picioarele, iar Plevliak rămase să zacă în căruţă, otova, ca un sac de grâu, şi înfăşurat tot în funii. Acum, când nu se mai putea mişca, îi dădu prin gând că voiau să-l tragă în ţeapă şi se zvârcolea, şi se împotrivea, urlând îngrozitor:

— Nu pe mine! Nu pe mine! Prindeţi zâna! Nu, Abid-aga, nu pe mine!

Speriaţi de urlete, din ultimele case ale târgului ieşiră în fugă oamenii. Dar căruţa cu bolnavul şi străjerii se pierdu repede pe drumul Dobrunului, în pâcla deasă prin care se bănuia soarele.

Plecarea neaşteptată şi jalnică a lui Plevliak vârî şi mai mult spaima în inimile oamenilor. Începu să se vorbească, pe şoptite, că ţăranul osândit fusese nevinovat şi că Plevliak ăsta era pricina morţii lui. Pe Meidan, sârboaicele povesteau că zânele îngropaseră trupul nefericitului Radislav sub stâncile lui Butko şi că noaptea se lasă din cer o lumină bogată pe mormântul lui: mii şi mii de lumânărele aprinse licăresc şi tremură, într-un şir neîntrerupt, de la cer la pământ. Le-au văzut ele, printre lacrimi.

Toate zvonurile îşi găseau crezare şi zburau, pe şoptite, din gură în gură, dar frica era mai tare ca toate. Munca la pod mergea înainte în grabă şi nestingherită, fără întreruperi şi piedici. Şi s-ar fi terminat dumnezeu ştie când, dacă la începutul lui decembrie nu s-ar fi pornit un ger aspru, împotriva căruia nici Abid-aga, oricât ar fi fost el de puternic, nu putea face nimic.

Ger şi viscol ca în zilele acelea nu se mai pomenise. Îngheţau pietrele, lipindu-se de ţărână, iar pomii trosneau. O zăpadă măruntă şi sclipitoare acoperea totul, scule şi şoproane întregi, iar peste o zi, vântul plin de toane o căra cine ştie unde, învăluind alte locuri. Munca încetă de la sine iar spaima stârnită de Abid-aga păli şi se risipi cu totul. Abid-aga vru să ţină piept câteva zile, dar până la urmă se dădu bătut. Îi lăsă pe oameni să plece şi opri munca. Şi în toiul unui viscol turbat plecă el însuşi, călare, împreună cu slugile lui. În aceeaşi zi, plecă şi Tosun-efendi, după el, într-o sanie ţărănească, plină de paie şi de pături, plecă şi meşterul Antonie, dar în cealaltă parte a zării. Toată mulţimea oamenilor de la pod se risipi prin sate şi prin văi adânci, pieri tăcută şi nezărită ca apa când o soarbe ţărâna. Rămase locului doar podul început, ca o jucărie părăsită.

Înainte de plecare, Abid-aga îi chemă iar pe turcii mai de vază din târg. Era abătut, în neputinţa lui plină de mânie, şi le spuse, ca şi în anul trecut, că lasă toate în grija şi pe răspunderea lor.

— Eu plec, dar ochiul meu rămâne aici. Luaţi aminte: mai bine să cadă douăzeci de capete nesupuse, decât să piară un singur cui de-al sultanului. De cum s-o desprimăvăra, am să fiu iar aici şi-o să-mi daţi socoteală pentru fiecare lucruşor.

Cei chemaţi făgăduiră ca şi cu un an în urmă, şi plecară pe la casele lor, îngrijoraţi şi înfofoliţi în ţoale şi în şaluri, mulţumind în gând lui Allah că dăduse lumii iarna şi viscolul şi că pusese, măcar aşa, o stavilă puterii celor mari.

Dar când se ivi primăvara, nu mai veni Abid-aga ci noul om de încredere al vizirului, Arif-bei, însoţit de Tosun-efendi. Pe Abid-aga îl ajunsese năpasta de care se temuse atât. Cineva (cineva care cunoştea bine lucrurile şi le văzuse îndeaproape) îi dăduse marelui vizir de ştire cu de-amănuntul despre felul cum gospodărise el treburile la podul de la Vişegrad. Vizirul aflase tot adevărul şi ştia prea bine că vreme de doi ani trudiseră două-trei sute de oameni, zi de zi, fără să primească o para chioară pentru munca lor, hrănindu-se adesea din merindele aduse de-acasă, iar Abid-aga îşi oprise pentru el banii vizirului. (Până şi suma toată însuşită de Abid-aga fusese socotită la zi.) Şi, cum se întâmplă de multe ori în viaţă, Abid-aga îşi ascunsese necinstea, prefăcându-se a fi osebit de supus faţă de vizir şi cumplit cu oamenii, iar poporul din partea locului, nu numai gloata ghiaurilor ci şi turcii, în loc să binecuvânteze podul vizirului, blestemau şi ceasul când fusese început şi pe cel care-l clădea. Mehmet-paşa, care toată viaţa se luptase împotriva jafului şi a necinstei calemgiilor săi, îi porunci netrebnicului să dea înapoi toţi banii iar cu restul avuţiei sale şi cu haremul să se mute de îndată într-un cătun din Anatolia şi să nu mai audă de el dacă nu vrea să-l ajungă o năpastă şi mai cumplită.

Două zile după Arif-bei, sosi şi meşterul Antonie din Dalmaţia, cu cei dintâi pietrari. Tosun-efendi îl înfăţişă noului om de încredere al vizirului. În lumina caldă a zilei de aprilie, făcură împreună ocolul podului şi hotărâră cum să se desfăşoare primele lucrări. După ce Arif-bei îi lăsă singuri pe mal, meşterul Antonie se uită mai cu luare-aminte la chipul lui Tosun-efendi, care, deşi ziua era însorită, se zgribulea într-un caftan larg şi negru.

— Ăsta e cu totul alt soi de om, slavă domnului! spuse el. Mă întreb doar cine o fi avut atâta iscusinţă şi îndrăzneală să-l vestească pe marele vizir şi să izgonească fiara.

Tosun-efendi privi drept înainte şi-i răspunse liniştit:

— Fără îndoială, ăsta e mai bun.

— Trebuie să fi fost cineva care cunoştea îndeaproape treburile lui Abid-aga şi avea trecere la vizir. Pesemne că se bucura de încrederea lui.

— De bună seamă, ăsta e mai bun, e un om de ispravă, îi răspunse din nou Tosun-efendi, fără să-şi ridice pleoapele şi înfăşurându-se mai strâns în caftan.

Astfel începură lucrările sub oblăduirea noului împuternicit, Arif-bei.

Acesta era, într-adevăr, cu totul alt soi de om. Înalt peste măsură, puţin adus de spate, spân, cu pometţii obrajilor ieşiţi în afară, avea ochi migdalaţi, negri şi zâmbitori. Poporul îl porecli de îndată „Momâia”. Fără strigăte, fără ciomag, fără vorbe mari şi fără strădanii vădite, el poruncea şi rânduia munca, zâmbitor şi nepăsător, ca şi cum s-ar fi aflat undeva, sus, dar nu-i scăpa şi nu pierdea din vedere nimic. Şi în jurul lui domnea aceeaşi zeloasă supunere faţă de tot ce era porunca şi dorinţa vizirului, dar, spre deosebire de Abid-aga, era liniştit, sănătos şi cinstit, nu avea de ce să se teamă şi n-avea nimic de ascuns şi prin urmare nu simţea nevoia să vâre groaza şi să-i prigonească pe ceilalţi. Muncile se desfăşurau cu aceeaşi grabă (fiindcă vizirul dorea graba asta), greşelile erau pedepsite cu aceeaşi asprime, dar beilicul fusese desfiinţat din prima zi. Toţi cei care munceau erau plătiţi, primeau ca hrană făină şi sare şi totul mergea mai bine şi mai grabnic decât pe vremea lui Abid-aga. Până şi Ilinka, nebuna, pierise; în iarnă se pierduse, fără urmă, undeva, prin câmp.

Podul creştea şi se mărea.

Acuma se putea vedea că ctitoria vizirului avea să cuprindă nu numai podul ci şi un caravanserai, pentru ca drumeţii veniţi de departe şi nevoiţi să treacă pe acolo să poată găsi adăpost pentru ei, pentru caii şi pentru mărfurile lor, dacă îi prindea cumva noaptea pe meleagurile acelea. După îndrumările lui Arif-bei se începu clădirea caravanseraiului. Chiar la intrarea în târg, cam la două sute de paşi de pod, la poala urcuşului pe unde trece drumul spre Meidan, se află un loc în care se ţinuse până atunci, miercurea, târgul de vite. Pe locul ăsta prinse a se înălţa noul han. Munca mergea încet, dar se putea desluşi chiar după cele începute că e vorba de o clădire trainică, bogată, plănuită fără zgârcenie. Oamenii însă nu-şi dădeau seama că hanul cel

mare, de piatră, creştea încet dar necontenit, fiindcă luarea-aminte le era îndreptată asupra podului.

Ceea ce se făcea acum la pod era atât de încâlcit, toate erau atât de încurcate şi te zăpăceau într-atât încât numeroşii gură-cască din orăşel, când priveau lucrările de pe mal, le socoteau drept nefireşti şi nu le puteau urmări cu înţelegere. Se ridicau diguri şi şanţuri mereu noi, în felurite direcţii, râul fusese tăiat şi împărţit în canale şi în braţe şi mutat dintr-o albie într-alta. Meşterul Antonie adusese cu el, din Dalmaţia, câţiva frânghieri pricepuţi şi cumpărase toată cânepa, până şi din cătunele învecinate. Stând în nişte căsoaie făcute anume pentru ei, frânghierii ăştia împletiră funii nespus de trainice şi de groase. Dulgherii greci înălţară, după schiţele lui Tosun-efendi, nişte macarale uriaşe, din lemn, cu scripeţi, şi le rânduiră pe plute; şi astfel, cu funiile, săltară blocurile de piatră cele mai grele şi le cărară până la stâlpii care se iveau, unul după altul, din albia râului. Căratul fiecăruia dintre blocurile cele mari de piatră, de la mal până la locurile unde trebuiau puse, dura câte patru zile.

Tot privind lucrările, zi de zi, an de an, oamenii noştri începură să piardă noţiunea timpului şi să nu mai ştie ce urmăreau să facă de fapt constructorii. Li se părea că treaba stă pe loc, ba mai se şi încurcă şi se încâlceşte din ce în ce mai mult cu nişte lucrări ajutătoare, de mică însemnătate, şi că, cu cât dura mai mult, cu atât semăna mai puţin a ce-ar fi trebuit să fie. Oamenii care nu muncesc şi nu fac nimic în viaţa lor îşi pierd uşor răbdarea şi greşesc atunci când judecă munca altora. Turcii din Vişegrad începură iar să dea din umeri şi din mâini cu neîncredere, când vorbeau despre pod. Creştinii treceau, dar se uitau la pod cu gânduri tainice şi cu o bucurie răutăcioasă, urându-i să n-ajungă până la capăt, aşa cum îi urau oricărui lucru început de turci. Cam tot în vremea aceea, stareţul mănăstirii Banja, de lângă Priboi, scrise pe ultima filă albă a cărţii sale sfinţite: „Întru pomenirea veleatului când Mehmet-paşa pornitu-s-a cu înălţarea podului peste Drina, la Vişegrad. Şi mare asprime se abătu asupra neamului creştinesc dinspre Agareeni, şi amarnice beilicuri. Adus-au meşteri de la mare. Vreme de trei ani clădit-au şi risipit-au în deşert avuţie multă. Apele râului în două şi în trei tăiatu-le-au, dar pod nu izbutiră să întocmească.”

Treceau anii, se scurgeau, una după alta, verile şi toamnele, iernile şi primăverile; oamenii de corvadă şi meşterii plecau şi se reîntorceau.. Acum toată Drina era acoperită de bolţi, nu ale podului ci alte schelete de lemn, care semănau cu o încâlcitură anapoda şi ciudată, făcută din grinzi şi din scânduri de brad. În amândouă părţile se legănau macarale lungi, prinse de plute legate zdravăn. Pe amândouă malurile fumegau focuri în care se topea plumbul turnat apoi în găurile dalelor ca să lege astfel, fără să se vadă, piatră de piatră.

Către sfârşitul celui de al treilea an se întâmplă una din acele nenorociri de care arareori scapă marile zidiri. Se lucra la desăvârşirea stâlpului din mijloc, ceva mai înalt decât ceilalţi şi mai lăţit către vârf, fiindcă pe el trebuia să se sprijine „kapia”. Tocmai se căra un bloc de piatră, uriaş, când munca se opri, pe neaşteptate. Oamenii mişunau în jurul blocului care, legat cu funii groase, le atârna deasupra capetelor. Macaraua nu izbutea să pună piatra chiar pe locul ei. Harapul, ajutorul meşterului Antonie, veni degrabă şi, pierzându-şi răbdarea, începu să dea porunci, cu strigăte pline de mânie (în limba aceea ciudată şi corcită care se născuse în decursul anilor printre oamenii aceştia adunaţi din felurite meleaguri ale lumii). Striga la cei de jos, de pe apă, care mânuiau macaraua. Şi, tocmai atunci, dintr-o pricină de neînţeles, funiile plesniră şi blocul se prăbuşi mai întâi cu o parte, apoi cu toată greutatea lui peste Harapul mânios, care nu se uita deloc deasupra, ci înspre apă. Printr-o ciudată întâmplare, blocul căzu chiar pe locul unde trebuia pus, dar în cădere îl prinse pe Harap, strivindu-i toată partea de jos a trupului. Se iscă mare zarvă, oamenii alergau, strigau.. Sosi degrabă şi meşterul Antonie. Flăcăul negru îşi revenise după primul leşin; gemea printre dinţii încleştaţi şi se uita, deznădăjduit şi înspăimântat, în ochii meşterului Antonie. Cu sprâncenele încruntate, alb ca varul, meşterul porunci să fie adunaţi oamenii şi aduse sculele trebuitoare pentru săltarea blocului, bar toate astea erau zadarnice. Pe neaşteptate, un val de sânge potopi trupul flăcăului, răsuflarea aproape că-i pieri, iar ochii i se înceţoşară. Peste o jumătate de ceas, Harapul îşi dădu duhul, strângând în mâinile lui mâinile meşterului.

Înmormântarea solemnă a Harapului o ţinură minte oamenii multă vreme. Toţi drept-credincioşii musulmani ieşiră să-l petreacă şi să-i poarte câţiva paşi sicriul în care hodinea doar

partea de sus a trupului său tânăr, fiindcă jumătate din el rămăsese sub blocul de piatră. Meşterul Antonie îi puse lespede deasupra mormântului, cioplită în piatra din care se clădea podul. Îl zguduise moartea flăcăului acestuia scos de el, când era abia un băieţaş, din sărăcie, de la Ulţin. Dar lucrul la pod nu se opri nicio clipă.

Iarna aceea şi iarna următoare s-au nimerit să fie blânde şi s-a muncit până la jumătatea lui decembrie. Se apropia cel de-al cincilea an de când trudeau acolo. Acum, cercul lăbărţat, făcut din lemne, piatră, unelte şi felurite materiale, începu să se strâmteze.

Sus, lângă drumul spre Meidan, se şi înălţase noul han, dezbrăcat de schele. Era o clădire mare, cu un cat, zidită din aceeaşi piatră ca şi podul. Se mai lucra încă la han, şi pe dinăuntru şi pe dinafară, dar, de pe acum, încă din depărtare, oamenii puteau vedea cât se deosebeşte prin mărimea, frumuseţea liniei şi trăinicia construcţiei de tot ce se putuse zidi sau închipui vreodată într-un târg. Clădirea asta de piatră albă-gălbuie, acoperită cu olane de un roşu-întunecat, cu şirul ei de ferestre măiestrit tăiate, li se părea localnicilor un lucru nefiresc, măreţ şi de necrezut, care, de acum înainte, avea să facă parte pe veci din viaţa lor de zi cu zi. Ridicată de-un vizir, ea arăta de parcă ar fi fost făcută să adăpostească numai viziri.

Întreaga clădire răsfrângea măreţia, gustul ales şi belşugul, iar localnicii o priveau ca pe o minunăţie.

În acelaşi timp, încâlceala de grinzi şi de scânduri, încrucişate deasupra râului, începu să se micşoreze şi să se rărească şi, prin ea, începu să se zărească din ce în ce mai bine şi mai limpede adevăratul pod din piatră frumoasă de Banja. Se mai vedea câte un singur om sau câte un grup întreg făcând lucrări care, în ochii localnicilor, păreau fără niciun rost şi fără legătură cu celelalte, dar era vădit acum, pentru oricine, că toţi clădeau podul după un singur gând şi după socoteli fără greş, ce stăteau la temelia fiecărei lucrări, luate în parte. Înainte de toate se arătară arcadele cele mai mici ca înălţime şi ca deschidere, şi mai apropiate de mal; apoi fură descoperite şi celelalte, una după alta, până când ultima îşi lepădă schelăria, iar podul întreg se ivi sprijinit pe unsprezece bolţi puternice, desăvârşit şi ciudat în frumuseţea lui, ca o privelişte nouă şi neobişnuită pentru ochii localnicilor.

Făcuţi să nu stea mult pe gânduri nici în faţa binelui, nici în faţa răului, oamenii din Vişegrad se ruşinară de îndoiala şi de neîncrederea lor. Acum nici nu mai încercau măcar să-şi ascundă admiraţia şi nici să-şi stăvilească însufleţirea. Trecerea peste pod nu era încă îngăduită, dar ei se adunau pe amândouă malurile şi mai ales pe cel drept, unde se afla piaţa şi cea mai mare parte a orăşelului; se uitau cum trec peste pod cei care lucrau şi lustruiau piatra parapetului şi a băncilor înălţate pe „kapia”. Turcii din Vişegrad, strânşi laolaltă, priveau lucrarea asta făcută de alţii, pe cheltuiala altuia, căreia ei, vreme de cinci ani, îi născociseră tot soiul de porecle şi îi prorociseră viitorul cel mai nefericit.

— Păi, eu vă spuneam într-una, rostea ameţit de bucurie un hoge mărunţel, din Duşce, vă spuneam într-una că sultanul nu lasă nimic din mână şi că oamenii ăştia iscusiţi au să isprăvească de clădit ce şi-au pus în gând; iar voi mereu ziceaţi: „n-au să-l facă, nu sunt în stare”. Şi uite că l-au ridicat, şi ce mai pod, ce frumuseţe şi ce minunăţie!

Toţi îi cântau în strună, deşi, la drept vorbind, nu-şi amintea nimeni să-l fi auzit rostind asemenea lucruri, ci ştiau bine că bârfise şi el, laolaltă cu toată lumea, şi podul, şi pe cel ce hotărâse ridicarea lui. Dar acum, cu adevărat încântaţi, se bucurau din toată inima:

— Oameni buni, hei! oameni buni, ia uitaţi-vă ce-a răsărit în orăşelul nostru!

— Şi asta încă nu-i nimica, adăuga hogea cel mărunţel, vesel şi vioi, o să fie el şi mai frumos. Ia uitaţi-vă cum îl mai lustruiesc şi-l împodobesc, ca pe-un cal de dus la târg!

Astfel, se întreceau care mai de care, înflăcărându-se, căutând mereu cuvinte de laudă tot mai noi, mai frumoase şi mai măreţe. Doar Ahmet-aga Şeta, un neguţător de grâne, bogat, zgârcit şi morocănos, se mai uita cu silă şi la pod şi la cei care îl lăudau. Înalt, gălbejit şi uscat, cu ochii negri şi pătrunzători, cu buze atât de subţiri de parcă ar fi lipite una de alta, el clipeşte în soarele zilei acesteia frumoase de septembrie şi e singurul care nu se leapădă de vechile păreri. (Căci în sufletele unora trăiesc duşmănii fără pricină, care sunt mai mari şi mai puternice decât tot ce pot făuri şi născoci ceilalţi oameni.) Acelora care laudă cu înflăcărare măreţia şi trăinicia podului,

spunând că întrece oricare cetate, Şeta le răspunde cu dispreţ în glas:

— Numai dacă nu l-or ajunge apele mari, ştii, alea adevărate, cum vin pe la noi, la Vişegrad! Atunci o să vedem noi ce s-o alege din el!

Toţi îi resping cu amărăciune vorbele, se împotrivesc spuselor lui şi-i laudă pe cei ce-au lucrat la pod, îndeosebi pe Arif-bei, care ştie să zâmbească mereu, ca un boier, şi a clădit minunăţia asta, parcă jucându-se. Dar Şeta e hotărât să nu dea înapoi nici cu un pas măcar şi să nu recunoască nimic nimănui.

— Ba de n-ar fi fost Abid-aga, cu bâta lui verde, cu asprimea şi cu purtarea lui necruţătoare, v-aş întreba dacă eunucul ăsta ar fi putut, zâmbind şi stând cu mâinile la spate, să isprăvească podul!

Şi ros de înflăcărarea celorlalţi ca de-o ocară adusă fiinţei lui, Şeta pleacă supărat la prăvălie, ca să se aşeze la locul obişnuit, de unde nu se vede nici soarele, nici podul şi nu se aude zarva şi forfota lumii însufleţite.

Dar numai Şeta era aşa. Bucuria şi încântarea localnicilor creşteau mereu, cuprinzând şi satele dimprejur. În primele zile ale lui octombrie, când podul fu cu desăvârşire gata, Arif-bei puse la cale o mare serbare, care fu bogată şi plină de strălucire.

Supraveghetorii şi cei ce munciseră la pod primiră daruri în bani şi veşminte, şi petrecerea, la care putu să ia parte oricine voia, ţinu două zile încheiate. Se mâncă şi se bău, se cântă şi se jucă în sănătatea vizirului; avură loc întreceri de cai şi alergări pe jos; sărăcimii i se dădu carne şi zaharicale. În piaţa ce leagă podul cu orăşelul se fierbea în cazan halvaua, care era împărţită, aşa, caldă, poporului. Atunci avură prilej să-şi îndulcească gura şi cei ce nu putuseră s-o facă în timpul bairamului. Halvaua ajunse până şi în satele de prin împrejurimi, şi oricine mânca din ea îi ura sănătate vizirului şi viaţă lungă ctitoriilor lui. Printre copii se aflau unii care veniseră de paisprezece ori la cazan, până când îi dibuiseră bucătarii şi-i alungaseră, lovindu-i cu lingurile. Un ţigănuş muri, fiindcă se îndopase cu prea multă halva caldă.

Asemenea lucruri anevoie sunt uitate şi oamenii le istorisesc multă vreme, laolaltă cu poveştile despre naşterea podului, cu atât mai mult cu cât vizirii mărinimoşi şi căpeteniile cinstite au

pierit, pare-se, în veacurile următoare, iar serbările de soiul acesteia s-au tot rărit, apoi au devenit cu desăvârşire necunoscute şi, până la urmă, au intrat în rândul basmelor.

Cât a ţinut serbarea, şi în primele zile de după ea, oamenii trecură într-una peste pod, de nenumărate ori, de la un mal la altul. Copiii îl străbăteau în fugă. Iar cei vârstnici mergeau încet, vorbind sau privind din fiecare punct priveliştile cu totul noi care li se deschideau de pe pod. Neputincioşii, schilozii, ologii şi paraliticii erau aduşi pe tărgi, fiindcă nimeni nu voia să piardă serbarea sau să nu-şi ia partea cuvenită din asemenea minunăţie. Până şi cel mai neînsemnat dintre târgoveţi îşi simţea mintea mai luminată şi puterile înzecite, ca şi cum cine ştie ce faptă miraculoasă şi supraomenească ar fi fost adusă la măsura puterilor lui şi la hotarul vieţii lui obişnuite; ca şi cum, pe lângă elementele cunoscute până atunci, pământ, apă şi cer, s-ar mai fi descoperit, pe neaşteptate, încă unul; ca şi cum, prin strădania binevoitoare a cuiva, s-ar fi înfăptuit deodată, pentru toţi şi pentru fiecare în parte, una din dorinţele cele mai adânci, străvechiul vis al omenirii: să calce peste ape şi să stăpânească nemărginirea.

Flăcăii turci începură o horă în jurul cazanului cu halva, apoi o întinseră peste pod, fiindcă acolo li se părea că zboară, fără să atingă pământul, apoi jucară hora înăuntrul „kapiei”, tropăind şi lovind cu picioarele în lespezile noi, de parcă ar fi vrut să încerce trăinicia podului. În jurul cercului strâns şi rotund, făcut din trupurile tinere ce ţopăiau mereu cu acelaşi pas, puştii jucau şi ei, se strecurau în goană printre picioarele flăcăilor avântaţi în joc, ca printr-un gard mişcător, zăboveau în mijlocul horei, fericiţi că se află, pentru prima oară în viaţa lor, pe podul despre care se vorbise ani şi ani – ba încă pe „kapia”, unde, după cum se spunea, era zidit nefericitul Harap, a cărei nălucă se ivea noaptea.

Bucurându-se din plin de hora flăcăilor, ei tremurau totodată de spaima pe care Harapul, încă de pe când trăise şi lucrase la pod, o vârâse în sufletele copiilor din orăşel. Pe podul acesta, înalt, nou şi nemaipomenit, îşi închipuiau că-şi părăsiseră de multă vreme mama şi căsuţa natală şi că se rătăciseră prin ţara oamenilor negri, a clădirilor ciudate şi a dansurilor neobişnuite. Tremurau, dar nu puteau să-şi ia gândul de la Harap, nici să se

smulgă din hora care se învârtea pe „kapia” cea minunată. Doar vreo altă minune i-ar fi putut îndepărta de-acolo.

Deodată unul, pe nume Murat, zis Mutu, din neamul lui aga Turkovici, de la Nezuke, un flăcău prostănac, de care adeseori râdea tot târgul, de la un capăt la altul, se căţără pe parapetul de piatră al podului. Copiii începură să ţipe, se auziră strigătele uimite şi înspăimântate ale celor mai vârstnici, dar nătângul, cu braţele larg desfăcute şi cu capul dat pe spate, mergea ca vrăjit pe lespezile înguste, păşind când cu un picior când cu celălalt, de parcă n-ar fi atârnat deasupra apei şi a adâncului, ci ar fi dănţuit cel mai frumos dans. În rând cu el mergea pe pod întreaga gloată de puşti şi de pierde-vară care îl îmboldea. Iar la celălalt capăt al podului îl aştepta frate-său, Ali-aga, care îl biciui ca pe un copil mic.

Mulţi coborau de-a lungul râului, departe, cale de o jumătate de oră, până la Kalata sau la Mezalin, şi de acolo priveau podul care se ivea, alb şi gingaş, cu cele unsprezece arcade ale lui, de mărimi diferite, ca o înfloritură ciudată, pe apa verde, între munţii întunecoşi.

Tot în zilele acelea a fost adusă şi marea lespede albă, cu inscripţia săpată în ea, şi a fost zidită pe „kapia”, în peretele de piatră roşcată care se înălţa cu aproape un metru şi jumătate deasupra podului. Şi vreme îndelungată se tot adunau oamenii în jurul inscripţiei, şi o priveau, până ce se afla prin preajmă vreun învăţăcel turc, cunoscător al Coranului sau vreun ştiutor de carte care, cu mai multă sau mai puţină pricepere, în schimbul unei cafele, al unei felii de pepene sau doar ca să facă o faptă plăcută lui Allah, le citea inscripţia, cum putea şi el.

În zilele acelea au fost silabisite de sute de ori stihurile inscripţiei, făcute de-un stihuitor din Ţarigrad, pe nume Badi. Stihurile arătau numele, locul de baştină şi cinul celui ce ridicase podul, precum şi fericitul an 979 de la Egiră[11], adică 1571 după socoteala creştinească, an când fuseseră încheiate lucrările. Acest Badi scria pentru bani grei stihuri uşoare şi plăcute auzului şi se pricepea de minune să le facă cerute de către puternicii zilei când înălţau sau dregeau temeinic ctitorii însemnate. Cei ce-l cunoşteau (şi îl pizmuiau puţin) spuneau în batjocură că bolta cerului e singura zidire pe care nu se află încă

---

[11] Data de la care începe calendarul mahomedan, luându-se ca punct de plecare anul fugii lui Mahomed de la Meca la Medina (622 î.e.n.).

o inscripţie ieşită din pana lui Badi. Dar el, în ciuda câştigurilor ăstora frumoase, era un biet calic flămând, veşnic în luptă cu sărăcia şi cu lipsurile acelea care, adeseori, îi însoţesc pe poeţi ca un blestem anume pentru ei şi niciun fel de bani şi de câştiguri nu le pot înlătura.

Datorită neştiinţei de carte, căpăţânii tari şi închipuirii vii a oamenilor noştri, fiecare dintre „învăţaţii" târgului citea şi desluşea în felul lui stihurile lui Badi de pe lespedea de piatră, stihuri care, ca orice lucru scris, odată scos la iveală, rămâne acolo, în veci, pe piatra fără moarte, spus pentru totdeauna, şi fără putinţa de a fi luat înapoi privirilor şi răstălmăcirilor tuturor oamenilor, înţelepţi sau smintiţi, binevoitori sau răuvoitori. Şi fiecare dintre ascultători ţinea minte numai stihurile care îi sunau mai bine la ureche sau i se potriveau firii sale. Astfel, ceea ce sta acolo, în văzul întregii lumi, cioplit în piatra tare, se repeta din gură în gură, în diferite feluri, de multe ori preschimbat şi fără putinţă de recunoscut.

Pe piatră sta scris:

Iată, Mehmet-paşa, fruntea învăţaţilor şi a mai-marilor din vremea sa,

Înfăptuit-a îndemnul inimii sale şi prin grija şi truda lui dură pod peste râul Drina.

Peste apa aceasta adâncă şi repede curgătoare

Înaintaşii lui nimic n-au izbutit a ridica.

Nădăjduiesc, prin mila lui Allah, că podul vizirului Mehmet fi-va trainic.

Şi că el îşi va petrece vacul întru fericire, fără să încerce vreodată amărăciunea tristeţii.

Căci, cât a trăit, aur şi argint dăruit-a pentru ctitoriile sale.

Şi nimeni nu poate spune că e risipită o avuţie cheltuită întru asemenea rosturi.

Badi, care-a văzut acestea, când podul a fost gata, alcătuit-a stihurile de faţă.

Allah să binecuvânteze ctitoria lui Mehmet-paşa, podul acesta minunat de frumos!

Până la urmă poporul se sătură să tot privească cu nesaţ podul, să tot treacă peste el şi să tot asculte stihurile inscripţiei. Minunea zilelor dintâi deveni lucru obişnuit şi oamenii începură

să păşească peste pod grăbiţi, nepăsători, îngrijoraţi, cu gândul aiurea, asemenea apelor zgomotoase care curgeau pe sub el, ca şi cum podul ar fi fost unul dintre nenumăratele drumuri bătătorite cu picioarele de vişegrădeni şi de vitele lor. Iar lespedea pe care se aflau stihurile, amuţi, sus, în perete, aşa cum amuţeşte orice piatră de felul ei.

Acum, drumul de pe malul stâng e legat de-a dreptul cu bucata de drum aflată pe podişul de pe celălalt mal. A pierit negrul pod umblător mâncat de cari, şi podarii ieşiţi parcă din basme. Adâncite sub ultimele arcade ale podului, au mai rămas doar stâncile nisipoase şi malurile povârnite pe care altădată urcai şi coborai la fel de anevoie, şi unde aşteptai cu atâta amar şi chemai zadarnic de pe un mal pe celălalt. Toate astea, laolaltă cu râul nestăvilit, au fost învinse ca prin farmec. Sus, deasupra lor, se merge acum de parcă ai avea aripi, de-a dreptul de la un mal la altul, peste podul lat şi lung, trainic, neclintit ca un munte şi răsunând sub copita calului, de-ai zice că-i făcut în întregime dintr-o singură lespejoară subţire.

Au pierit şi morile şi cocioabele din lemn, unde se adăposteau drumeţii, la nevoie. În locul lor se înalţă un caravanserai arătos şi încăpător care primeşte drumeţi din zi în zi mai numeroşi. În han se intră printr-o poartă largă, măiestrit tăiată. De-o parte şi de alta a porţii se află două ferestre mari, cu gratii, dar nu din fier, ci dăltuite în piatră de calcar, fiecare dintr-o bucată. În ograda mare şi pătrată e loc berechet pentru mărfuri şi calabalâc, iar de jur-împrejur se înşiră uşile celor treizeci şi şase de odăi. În fund, sub munte, se află grajdurile; spre mirarea tuturor sunt şi ele clădite din piatră, făcute parcă pentru hergheliile sultanului. Un han ca ăsta nu mai găseşti de la Sarajevo şi până la Adrianopole. Aici, fiecare drumeţ poate zăbovi o zi şi o noapte, şi primeşte, fără să dea o para, adăpost, foc şi apă pentru el, pentru slugile şi pentru caii lui.

Toate astea, ca şi podul însuşi, sunt dania pioasă a marelui vizir Mehmet-paşa, născut, cu peste şaizeci de ani în urmă, pe-aici, dincolo de munţii ăştia, în satul căţărat tocmai sus, la Sokolovici, Mehmet-paşa care, în copilărie, împreună cu gloata ţărănuşilor sârbi, a fost dus la Ţarigrad ca „bir de sânge”. Caravanseraiul se ţine din dania Vakuf[12], întemeiată de Mehmet-

---

[12] Fundaţie „filantropică”, instituită de Mehmet-paşa.

paşa cu marile avuţii prădate în ţinuturile de curând cotropite ale Ungariei.

Astfel, odată cu ridicarea podului şi a hanului, au pierit, după cum se vede, multe suferinţe şi necazuri. S-ar fi cuvenit, poate, să piară şi durerea neobişnuită pe care vizirul, în copilăria lui, o adusese de pe podul umblător de la Vişegrad, din Bosnia: tăiş negru, ascuţit, care, din când în când, despică pieptul în două. Dar lui Mehmet-paşa nu i-a fost dat să trăiască fără durerea asta şi nici să se bucure mult la gândul ctitoriei lui din Vişegrad. Curând după sfârşitul ultimelor lucrări, când abia începuse caravanseraiul să fie folosit cu adevărat şi podul să fie cunoscut în lume, Mehmet-paşa simţi încă o dată durerea „tăişului negru" în piept. Şi asta, pentru ultima oară.

Într-o vineri, pe când intra în geamie laolaltă cu însoţitorii lui, s-a apropiat de el un derviş zdrenţăros şi pe jumătate nebun, cu palma stângă întinsă după pomană. Vizirul s-a întors, poruncindu-i unui om de-al lui să-l miluiască; în vremea asta dervişul a scos din mâneca dreaptă un satâr de măcelar, ascuţit şi greu, şi l-a izbit cu el pe vizir, cât a putut de tare, între coaste. Oamenii lui Mehmet-paşa l-au ciopârţit pe derviş. Vizirul şi ucigaşul lui şi-au dat sufletul în aceeaşi clipă. Pe lespezile sure, în faţa geamiei, au zăcut amândoi câteva clipe, aşa, culcaţi unul lângă altul. Ucigaşul, mort, mătăhălos, plin de sânge, cu mâinile şi picioarele răşchirate, de parcă l-ar fi mânat încă avântul furios al loviturii lui nebuneşti. Iar lângă el, marele vizir, cu caftanul descheiat la piept, şi cu turbanul aruncat cât colo. În ultimii ani ai vieţii, vizirul slăbise şi se cocârjase, obrajii i se înnegriseră întrucâtva şi trăsăturile i se înăspriseră. Şi cum zăcea aşa, cu pieptul dezgolit, cu capul descoperit, năclăit de sânge, încovoiat şi chircit, părea mai degrabă un ţăran din Sokolovici, îmbătrânit şi ucis în bătaie, decât marele demnitar doborât, care, cu câteva clipe mai înainte, se afla în fruntea împărăţiei turceşti.

Trecură luni şi luni până când vestea morţii vizirului să ajungă la Vişegrad, şi nu ca fapt neîndoios şi limpede, ci ca zvon ascuns, care poate să fie şi poate să nu fie adevărat. Căci în împărăţia turcească nu era îngăduit să fie răspândite şi povestite din om în om veştile rele şi întâmplările nefericite, nici când se petreceau în vreo ţară învecinată, darămite când era vorba de o nenorocire întâmplată chiar acolo. De altfel, în împrejurarea asta, nu prea îi venea nimănui la socoteală să se

vorbească mult şi îndelung despre moartea vizirului. Partida duşmanilor săi, care izbutise, în sfârşit, să-l înfrângă, îşi dădea toată osteneala ca, făcându-i o înmormântare cât mai măreaţă, să îngroape totodată şi orice amintire mai vie despre el. Iar rudele, oamenii de încredere şi partizanii din Stambul ai lui Mehmet-paşa doreau şi ei să fie cât mai puţin pomenit marele vizir de odinioară, fiindcă astfel le creştea şi lor putinţa de-a deveni plăcuţi noilor căpetenii şi de a li se ierta trecutul.

Dar cele două frumoase ctitorii de pe Drina începură să-şi dea roadele în ce priveşte negoţul şi cărăuşia, atât în orăşel cât şi în împrejurimi; şi însemnătatea lor creştea, fără să ţină seamă de vii şi de morţi, de cei ce se ridică sau cad. Târgul începu repede să se coboare din munte către apă, să se mărească, să crească şi să se strângă tot mai mult în jurul podului sau al caravanseraiului căruia poporul îi zicea „hanul de piatră”.

Aşa s-a născut podul cu „kapia” lui şi aşa a crescut, în preajma lui, orăşelul. După asta, vreme de trei veacuri, locul podului în dezvoltarea orăşelului şi însemnătatea lui în viaţa localnicilor au fost aşa cum le-am arătat, pe scurt, mai înainte. Iar rostul şi esenţa existenţei îi stăteau, pe cât se pare, în veşnicia lui. Linia lui luminoasă, înălţându-se deasupra orăşelului, nu s-a schimbat, după cum nu s-au schimbat nici crestele, profilate pe cer, ale munţilor din împrejurimi. Crugul lunii s-a scurs mai departe şi generaţiile de oameni s-au urmat una după alta, dar el a rămas acelaşi, ca şi apa care îi trece pe sub arcade. A îmbătrânit, fireşte, dar pe o scară a timpului mai largă – depăşind nu numai viaţa unui om ci şi durata unui şir întreg de generaţii – aşa că îmbătrânirea lui n-a putut fi văzută cu ochii. Viaţa podului, deşi e muritoare, se aseamănă veşniciei, căci sfârşitul ei nu poate fi întrezărit.

V

Trecu primul veac. El păru nesfârşit şi fu aducător de moarte oamenilor şi multora din lucrările durate de ei. Dar se scurse fără să lase urme asupra marilor construcţii făcute chibzuit şi temeinic, iar podul, cu „kapia” şi caravanseraiul de alături rămaseră în picioare şi îşi urmară rostul lor, ca în prima zi. Şi tot aşa ar fi trecut peste ele şi-al doilea veac, cu anotimpurile urmându-se unul după altul şi ridicându-se noi generaţii omeneşti, iar zidirile ar fi dăinuit fără schimbare. Dar ceea ce nu putea face timpul, au făcut întâlnirile nesigure şi de neprevăzut ale unor împrejurări îndepărtate.

Pe vremea aceea, la sfârşitul celui de al XVII-lea veac, prin Bosnia, se pomenea adeseori în cântece, în vorbele schimbate între oameni, cu glas tare şi în şoaptă, despre Ungaria, pe care armata turcă, după ce o cotropise timp de un veac, începuse să o părăsească.[13]

Mulţi boieri bosnieci, apărându-şi cu armele în mâini moşiile ungureşti, îşi lăsară oasele, în timpul retragerii, pe pământul Ungariei. Aceştia au fost cei mai fericiţi, s-ar putea zice, căci mulţi alţi boieri se reîntoarseră mai săraci ca Iov în vechea lor patrie bosniacă, unde îi aştepta un pământ neroditor, o viaţă searbădă şi plină de lipsuri, după viaţa de îmbelşugat huzur cunoscută pe moşiile din Ungaria. Ecoul depărtat şi slab al întâmplărilor răzbătea până la Vişegrad, dar nimeni nu s-ar fi gândit că Ungaria asta, ţara din cântece, ar fi putut să aibă vreo legătură cu viaţa adevărată şi zilnică a orăşelului. Şi totuşi, aşa s-a întâmplat. Odată cu retragerea turcilor din-Ungaria, au fost pierdute şi lăsate în afara graniţelor împărăţiei, pe lângă alte bunuri, şi cele de pe urma cărora era întreţinut caravanseraiul din Vişegrad.

Localnicii şi drumeţii, care de-un veac trăgeau la hanul de piatră, se obişnuiseră cu el şi nu se gândiseră niciodată din ce mijloace trăia, cum se născuseră ele şi de unde izvorau. Toţi se slujeau de el, îl foloseau ca pe un pom binecuvântat, plin de roade şi aşezat lângă drum, un pom care e al nimănuia şi al tuturora. Spuneau, din obişnuinţă, „Allah să-l odihnească pe vizir”, dar nu gândeau deloc că vizirul murise cu un veac în

[13] În 1526, după bătălia de la Mohács, Ungaria a căzut sub stăpânirea turcească. În 1687, în urma înfrângerii Turciei, ia sfârşit stăpânirea turcească.

urmă şi nici nu se întrebau cine păzeşte şi apără acum ţinuturile împărăteşti şi bunurile rânduite pentru danii. Cine-şi putea închipui măcar că lucrurile lumii acesteia sunt atât de legate unele de altele şi au asemenea urmări unele asupra altora, chiar când se află la mari depărtări? De aceea, la început nici nu se observă în orăşel că veniturile au secat. Argaţii trebăluiau mai departe la han, şi hanul primea drumeţi, ca şi înainte. Se credea că banii trebuitori pentru întreţinere au întârziat, aşa cum se întâmplase şi în alte dăţi. Totuşi, trecură luni şi ani, dar banii nu mai soseau. Argaţii plecară din slujba hanului. Mânuitorul de pe atunci al bunurilor Vakuf, Daud-hogea Mutevelici[14] (aşa îl poreclise lumea, şi porecla îi rămăsese nume), trimise jalbe în toate părţile, dar nu primi niciun răspuns. Drumeţii făceau ce ar fi trebuit să facă argaţii şi curăţau hanul numai atâta cât aveau nevoie pentru ei şi pentru vitele lor; dar care cum pleca lăsa în urmă bălegar şi neorânduială, ca să le cureţe cei ce aveau să vină, aşa cum şi el curăţase şi rânduise ce găsise murdar şi nelalocul lui. Iar după fiecare rămânea totdeauna mai multă murdărie decât fusese înainte.

Daud-hogea făcu totul ca să salveze hanul şi să-l menţină pe picioare. Mai întâi, cheltui din buzunarul lui, apoi începu să se îndatoreze pe la rude. Aşa, an după an, cârpi şi îngriji clădirea costisitoare. Celor care îl mustrau că sărăceşte păstrând ceea ce nu putea fi păstrat le răspundea că îşi pune bine banii, fiindcă îi dă cu împrumut lui Allah şi că el, mânuitorul bunurilor Vakuf, era ultimul care s-ar fi cuvenit să dea uitării dania pioasă lăsată după câte se părea, în voia soartei.

Omul acesta înţelept şi cucernic, încăpăţânat şi dârz, pe care localnicii îl ţinură minte multă vreme, nu s-a lăsat abătut de nimeni şi nimic de la truda lui, deşi vedea bine că e zadarnică. Muncind cu râvnă, el se împăcase demult cu gândul că soarta noastră pe pământ înseamnă luptă împotriva stricăciunilor de tot felul, a morţii şi a sfârşitului, şi că omul e dator să nu dea înapoi în lupta asta nici atunci când vede bine că nu există cale de scăpare. Şi stând în faţa hanului care se destrăma sub ochii lui, el le răspundea celor ce încercau să-i abată hotărârea sau îi plângeau de milă:

— Nu e nevoie să mă plângeţi. Căci noi, toţi, murim doar o dată, pe când oamenii de seamă mor de două ori: o dată când

---

[14] *Muteveli* înseamnă în limba turcă epitrop al unei fundaţii „filantropice”.

îşi dau sufletul, şi a doua oară când li se nimiceşte ceea ce au ctitorit.

Când nu mai putu să plătească argaţi, el singur, bătrân cum era, plivi bălăriile din jurul hanului şi făcu cârpelile mai mici ale clădirii. Aşa l-a prins şi moartea, într-o bună zi, când se căţărase pe acoperiş ca să dreagă un olan pe jumătate crăpat. Se înţelege că un biet hoge dintr-un orăşel n-a putut întreţine ctitoria unui mare vizir, căreia roata istoriei îi hotărâse pieirea.

După moartea lui Daud-hogea, hanul începu să se părăginească brusc. Primele semne ale decăderii se iviră pretutindeni. Canalele de scurgere se înfundară şi începură să miroasă urât; prin acoperiş pătrundea ploaia; vântul intra prin uşi şi prin ferestre; grajdurile se umpluseră de bălegar şi de buruieni. Dar pe dinafară, clădirea de piatră, minunat întocmită, părea tot neschimbată şi de neclintit în paşnica ei frumuseţe. Marile ferestre boltite, de la catul de jos, cu zăbrelele gingaşe de parcă ar fi fost făcute din cele mai alese împletituri, tăiate într-un singur bloc de piatră moale, priveau netulburate lumea. Dar la ferestrele neîmpodobite, de deasupra, se şi iviseră semnele sărăciei, ale delăsării şi ale neorânduielii care domneau înăuntru.

Încetul cu încetul lumea începu să ocolească hanul sau să înnopteze la hanul lui Ustamuici, unde trebuiau să plătească. Drumeţii călcau tot mai rar pe la caravanserai, deşi aci, în loc de plată, nu trebuia decât să te rogi ca sufletul vizirului să odihnească în pace. În cele din urmă, când era limpede că banii nu vor mai sosi şi că nu se găsea nimeni care să ia asupra lui dania vizirului, toţi, până şi noul mânuitor al bunurilor, se lepădară de grija pentru clădire, iar caravanseraiul rămase mut şi pustiu, începu să se dărapene şi să se dărâme, ca toate clădirile în care nu trăieşte şi pe care nu le îngrijeşte nimeni.

În jurul lui creşteau buruienile, mărăcinii şi ciulinii. Pe acoperiş începură să-şi facă cuib şi să se adune ciorile şi coţofenele, în stoluri negre şi gălăgioase.

Astfel, părăsit înainte de vreme şi pe neaşteptate (toate lucrurile de felul acesta par că vin pe neaşteptate!), hanul de piatră al vizirului începu să decadă şi să se ruineze.

Dar dacă, din pricina unor împrejurări neobişnuite, caravanseraiul nu şi-a mai putut îndeplini rostul şi s-a dărăpănat înainte de vreme, podul, care nu cerea nici îngrijire, nici

supraveghere, rămase, neclintit şi neschimbat, să lege malurile despărţite şi să-şi arunce dintr-un loc în altul poverile vii şi moarte, la fel ca în primele zile.

În zidurile lui se cuibăreau păsările, prin crăpăturile nevăzute, pe care vremea le săpase în piatră, creşteau smocuri subţiri de iarbă. Piatra gălbuie şi poroasă, din care fusese construit, se învârtoşase şi se strânsese din pricină că o năpădeau, rând pe rând, când umezeala rece, când căldura; şi veşnic bătută de vântul care sufla din două părţi în valea râului, spălată de ploi şi uscată în arşiţa arzătoare a soarelui, piatra asta se albise cu timpul, căpătând o culoare mată, ca a pergamentului, şi lucea în întuneric de parcă ar fi fost luminată dinlăuntru. Năvalnicele şi desele revărsări ale apelor, năpastă grea şi neîntreruptă pentru orăşel, podului nu puteau să-i facă nimic. Ele reveneau an de an, primăvara şi toamna, dar nu erau totdeauna la fel de primejdioase şi de amarnice pentru orăşelul de lângă pod. În fiecare an, o dată sau de două ori, Drina se umflă, se tulbură şi, cu zgomot mare, cară pe sub bolţile podului pari smulşi din îngrăditurile de pe câmp, buşteni dezrădăcinaţi şi mâluri roşcate, amestecate cu tufele şi cu crengile rupte de prin pădurile de pe mal. În orăşel sunt păgubite ogrăzile, grădinile şi şurele caselor mai apropiate de apă. Şi la asta se mărgineşte totul.

Dar la răstimpuri neegale, cam între douăzeci şi treizeci de ani, se abat revărsările cele mari care sunt ţinute minte după aceea ca răzmeriţele sau ca războaiele şi sunt luate vreme îndelungată drept date pentru măsurarea timpului şi a vechimii clădirilor şi pentru durata vieţii omeneşti. („Cu cinci-şase ani înainte de revărsarea cea mare”, „când cu revărsarea cea mare”.)

După o asemenea revărsare rămânea mai nimica din tot ce e clădire în jumătatea Vişegradului aşezată în câmpie, pe mica limbă de nisip dintre Drina şi Rzav. O revărsare din asta aruncă orăşelul cu câţiva ani înapoi. Şi generaţia din vremea ei îşi petrece restul zilelor cârpind pagubele şi îndreptând nenorocirile pe care le-a lăsat în urmă „revărsarea cea mare”. Până la sfârşitul vieţii oamenii pomenesc despre grozăvia nopţii aceleia de toamnă când, sub o ploaie îngheţată şi un vânt ca de iad, la lumina câtorva felinare, şi-au scos mărfurile, golindu-şi fiecare dugheana, şi le-au cărat sus, pe Meidan, prin casele şi

dughenele altora. Când a doua zi, în lumina tulbure a dimineţii, priveau de sus, de pe munte, orăşelul din vale – pe care îl iubeau, fără să-şi dea seama de ce, ca pe ochii din cap – şi se uitau la apa tulbure şi spumoasă năpustită pe uliţă până la acoperişuri şi la acoperişurile smulse de apă fâşie cu fâşie, încercau să ghicească a cui o fi casa rămasă încă în picioare.

La sărbătorile în cinstea sfântului care ocrotea vreo familie, de Crăciun sau în nopţile Ramazanului, gospodarii cu părul cărunt, apăsaţi de poverile vieţii şi plini de griji, se însufleţeau şi deveneau vorbăreţi de îndată ce se pomenea despre încercarea cea mare şi grea a vieţii lor, despre „revărsare”. După cincisprezece-douăzeci de ani, în care timp mai economiseau câte ceva şi-şi dregeau casele, venea iar „revărsarea”, ca un lucru de temut şi măreţ, dar drag şi apropiat în acelaşi timp; ea făcea legătura nemijlocită între oamenii, încă vii dar din ce în ce mai rari, ai acestei generaţii, căci nimic nu-i uneşte mai mult pe oameni decât o năpastă trăită, îndurată laolaltă şi înfrântă cu bine. Şi oamenii se simţeau strâns legaţi prin amintirea năpastei trecute. De asta iubeau atâta amintirea încercării celei mai grele care-i lovise vreodată în viaţă şi găseau în ea mulţumiri de neînţeles pentru cei tineri. Amintirile le erau nesecătuite şi se arătau neobosiţi când era vorba să le evoce; în discuţii, se completau unul pe altul; se priveau unul pe altul în ochii îmbătrâniţi, cu albul sclerozat şi îngălbenit, şi vedeau ceea ce tinerii nici nu puteau să bănuiască măcar; se îmbătau de propriile lor cuvinte şi îşi înecau grijile zilei de azi în amintirea necazurilor mai grele, dar înfrânte demult şi cu bine.

Stând în odăile bine încălzite ale caselor năpădite cândva de potopul apelor, îşi povesteau, pentru a suta oară, cu plăcere deosebită, unele întâmplări duioase sau tragice. Şi cu cât amintirea era mai grea şi mai chinuitoare, cu atât mai mare era plăcerea povestirii. Privite prin fumul de tutun sau printr-un păhăruţ cu rachiu, întâmplările acestea erau uneori schimbate, exagerate sau înfrumuseţate de imaginaţie şi de trecerea îndelungată a timpului, dar asta n-o observa nimeni şi ar fi putut să jure fiecare că se întâmplaseră întocmai aşa, fiindcă, fără să-şi dea seama, fiecare dintre ei îşi avea partea la înfrumuseţarea asta.

Astfel, se găseau totdeauna câţiva bătrâni care să-şi amintească de ultima „revărsare” şi să vorbească într-una între

ei despre ea, spunându-le celor tineri că acum nu mai sunt nenorociri ca pe vremuri, dar nici traiul tihnit şi binecuvântat de altădată.

Una din cele mai grozave revărsări din câte au fost vreodată, întâmplată în ultimul an al veacului al XVIII-lea, a rămas multă vreme neuitată şi a fost povestită şi răspovestită.

Pe atunci, după cum istoriseau mai târziu bătrânii, nu mai trăia, de fapt, nimeni care să-şi fi amintit bine ultimele mari revărsări. Totuşi, în zilele acelea ploioase de toamnă stăteau toţi cu sufletul la gură, ştiind că „apa e un duşman”. Goliseră şoproanele cele mai apropiate de râu şi făceau de pază noaptea, pe mal, cu felinarele în mâini, trăgând cu urechea la vuietul apei, fiindcă bătrânii spuneau că după un anume vuiet al râului se poate cunoaşte dacă potopul va fi una din revărsările obişnuite, care se abătea în fiecare an asupra orăşelului şi nu aducea pagube însemnate, sau dacă va fi o năpastă dintre acelea, din fericire rare, care îneacă şi podul şi orăşelul şi cară tot ce nu-i zidit trainic şi nu se reazemă pe temelii de neclintit. Noaptea următoare, văzând că Drina nu mai creşte, tot Vişegradul s-a cufundat într-un somn adânc, fiindcă oamenii erau istoviţi de nedormire şi de spaimele nopţii din ajun. Aşa s-a făcut de i-a înşelat apa. În noaptea aceea Rzavul a crescut pe neaşteptate, atât de mult cum nu mai crescuse niciodată şi, roşu de mâl, a umplut şi a înfundat apele Drinei, acolo unde se întâlneşte cu ea. Şi astfel, cele două râuri şi-au amestecat şuvoaiele pe deasupra orăşelului.

Pe atunci, Suli-aga Osmanagici, unul dintre cei mai bogaţi turci din Vişegrad, avea un roib arăbesc, un pursânge, de mare preţ şi frumuseţe. De îndată ce apele Drinei, împinse de pragul Rzavului, începură să crească, cam cu două ceasuri înainte de-a potopi uliţele, roibul prinse să necheze şi nu se potoli până ce nu-i trezi pe argaţi şi pe stăpânul casei şi până ce nu fu scos din grajdul aflat chiar lângă râu. Aşa, au fost treziţi din somn cei mai mulţi dintre localnici. Sub ploaia rece şi sub vântul turbat al întunecoasei nopţi de octombrie, începu fuga şi încercarea de a scăpa ceea ce putea fi scăpat. Oamenii, aproape goi, se bălăceau până la genunchi în apă, cărând în spinare copiii, care, treziţi din somn, plângeau de ţi se rupea inima. Vitele mugeau înspăimântate. În fiece clipă se auzeau bubuituri înăbuşite:

trunchiurile copacilor şi buştenii smulşi de Drina din pădurile înecate izbeau în stâlpii podului de piatră.

Sus, pe Meidan, unde apa nu poate niciodată şi în niciun fel să ajungă, toate ferestrele sunt luminate şi felinarele pâlpâitoare se leagănă într-una şi se mişcă prin beznă. Toate casele sunt deschise şi-i primesc pe năpăstuiţii uzi şi înfricoşaţi, cu copiii sau cu lucrurile cele mai trebuitoare în braţe. Iar prin ogrăzi ard focuri lângă care se usucă cei care n-au încăput în case.

Cei mai cu vază locuitori din mahalaua negustorească, după ce i-au rânduit pe năpăstuiţi prin case – turcii în casele turceşti, creştinii şi evreii în casele creştineşti – s-au adunat în odaia cea mare, de jos, a casei lui hagi Ristanov. Au venit aici starostii şi fruntaşii tuturor mahalalelor orăşelului, istoviţi şi uzi până la piele, după ce i-au trezit şi i-au dus la adăpost sigur pe toţi locuitorii de pe uliţele lor. Sunt de faţă turci, creştini şi evrei, amestecaţi laolaltă. Puterea stihiei şi povara nenorocirii obşteşti i-au apropiat pe toţi şi au aruncat o punte, măcar de data asta, peste prăpastia care desparte o credinţă de alta, şi-i desparte mai ales pe turci de creştini. S-au adunat aici Suli-aga Osmanagici, bogătanul Petar Bogdanovici, Mordo Papo, popa Mihailo, un zdrahon de popă, tăcut, dar cu minte ageră, grăsunul şi seriosul Mula Ismet, hogea din Vişegrad, şi Elias Levi, zis şi hagi Liacio, rabinul căruia i s-a dus vestea până departe, în afara orăşelului, pentru judecata sănătoasă şi firea lui deschisă. Mai se găsesc aici vreo zece gospodari din toate trei religiile, amestecaţi. Toţi sunt uzi leoarcă, palizi, cu fălcile încleştate, dar liniştiţi, după câte par. Şed, fumează şi vorbesc despre ce s-a făcut pentru a scăpa de nenorocire şi despre ce s-ar mai putea face. În fiecare clipă intră în odaie flăcăi, cu apa şiroind pe ei, dând de veste că tot ce-i fiinţă vie a fost adusă pe Meidan şi îndărătul cetăţuii şi adăpostită în casele turceşti şi creştine şi că, devale, apele cresc mereu, înecând uliţă după uliţă.

Pe măsură ce noaptea înaintează – dar ea înaintează încet şi pare uriaşă şi se umflă şi creşte neîncetat, ca şi apa din vale – gospodarii şi fruntaşii încep să se încălzească, tot bând la cafele şi la rachiu. S-a înjghebat un cerc de prieteni, cald şi strâns, ca o viaţă nouă, zămislit din realitate şi totuşi ireal, care nu e ce a fost ieri şi nici ce va fi mâine; ceva ca o insulă trecătoare în potopul vremurilor. Discuţia creşte, e tot mai însufleţită şi, parcă printr-o înţelegere mută, îşi schimbă cursul. Cei de faţă se feresc

să vorbească chiar şi despre revărsările de mai înainte, cunoscute doar din auzite; vorbesc despre lucruri care n-au nicio legătură cu apa şi cu năpasta abătută acum.

Oamenii aceştia deznădăjduiţi se silesc pe cât pot să pară liniştiţi şi nepăsători, aproape uşuratici. Datorită unei înţelegeri mute şi superstiţioase şi potrivit unor legi nescrise, dar consfinţite, de bună-cuviinţă şi de purtare aleasă, legi care domnesc din vremuri străvechi, fiecare socoteşte că e de datoria lui să se stăpânească şi, în clipa aceea, măcar de ochii lumii, să-şi ascundă grijile şi temerile, iar în faţa nenorocirii împotriva căreia nu se poate face nimic, să vorbească pe-un ton glumeţ, despre lucruri demult trecute.

Dar tocmai când oamenii începuseră să se mai liniştească stând de vorbă şi să găsească în sporovăiala lor o clipă de uitare şi, în ea, răgazul şi puterea de care aveau să aibă atâta nevoie a doua zi, sosiră câţiva necunoscuţi, aducându-l cu ei pe Kosta Baranaţ. Gospodarul ăsta, om încă tânăr, era ud până la piele, plin de noroi până-n genunchi şi cu hainele atârnându-i ca vai de lume. Buimăcit de lumină şi de mulţimea celor de faţă, el privea în jos, ca în somn, ştergându-şi cu amândouă palmele apa care îi şiroia pe obraji. I se făcu loc şi i se întinse un pahar de rachiu, pe care nu izbuti să-l ducă la gură. Tremura din tot trupul. Un zvon străbătu pe şoptite încăperea: Kosta voise să se arunce în apa întunecată care se revărsase acum peste malul nisipos, tocmai pe locul unde îşi avusese hambarele şi şurile.

Era un om în floarea vârstei, nou venit în orăşel, cu vreo douăzeci de ani în urmă, ca ucenic, unde se însurase mai apoi cu o fată dintr-o familie înstărită, prinzând cheag el însuşi, repede. Fiu de ţăran, se îmbogăţise în câţiva ani prin lovituri îndrăzneţe şi necruţătoare, întrecând astfel, dintr-odată, o mulţime de familii avute. Dar nu se obişnuise să piardă şi nu ştia să îndure năpasta. Iar în toamna aceea, se nimerise să cumpere cantităţi mari de nuci şi de prune, cu mult mai mult decât i-ar fi îngăduit puterile proprii, socotind că iarna el va hotărî preţul prunelor uscate şi al nucilor şi că, astfel, va scăpa de datorii şi va câştiga din gros, aşa cum se întâmplase şi cu un an în urmă. Acum, era la pământ.

Trebui să treacă o vreme până când se risipi tulburarea pricinuită tuturor de omul acesta pierdut. Căci toţi, unul mai mult, altul mai puţin, fuseseră loviţi de revărsarea apelor şi

numai datorită bunei lor cuviinţe înnăscute se stăpâneau mai bine decât îmbogăţitul acesta.

Cei mai bătrâni şi mai cu vază abătură din nou discuţia spre lucruri neînsemnate. Începură iar cu poveştile lungi, din timpuri străvechi, fără nicio legătură cu pacostea care îi adunase aici şi-i îngrămădea din toate părţile.

Băură rachiu fiert. Poveştile făceau să reînvie chipuri ciudate, din vremile trecute, amintiri despre unii oameni cam într-o doagă, trăitori odinioară în orăşelul lor, felurite întâmplări caraghioase şi neobişnuite. Popa Mihailo şi hagi Liacio îi întrecură pe toţi, cu povestirile lor. Iar dacă discuţia aluneca din nou, fără voie, la revărsările de mai înainte, erau pomenite doar lucrurile neînsemnate şi hazlii sau ceea ce părea aşa, după trecerea atâtor ani, ca şi cum ar fi făcut farmece ca să-i ferească de revărsarea apelor. Îl pomeniră pe popa Iovan, despre care, pe vremuri, când păstorise în Vişegrad, poporenii spuneau că ar fi om cumsecade, dar că „n-are mână bună” şi că rugile lui nu prea au trecere la dumnezeu.

Vara, în vremuri de mare secetă, când bucatele erau adeseori ameninţate să piară, popa Iovan ieşea, de obicei zadarnic, cu sfintele moaşte în câmp şi citea degeaba rugăciuni pentru ploaie, fiindcă după aceea seceta şi arşiţa erau şi mai cumplite. Şi după o vară din asta secetoasă, într-o toamnă, când începură să crească apele Drinei şi să ameninţe cu potopul lor, popa Iovan merse pe mal, adună oamenii şi începu să citească rugăciunea pentru oprirea ploilor şi pentru retragerea apelor. Atunci, unul, Iokici, un beţiv şi un pierde-vară, socotind că dumnezeu dădea de obicei tocmai pe dos decât cerea popa Iovan, îi strigă în gura mare:

— N-o citi pe asta, taică părinte, zi-o p-aia de secetă, că ea o să ajute să scadă apele.

Ismet-efendi, cel dolofan, vorbi şi el despre înaintaşii lui şi despre felul cum se împotriviseră revărsărilor. Astfel, cu multă vreme în urmă, odată, când veniseră apele mari, se apucară doi hogi din Vişegrad să rostească rugi împotriva năpastei. Unul dintre ei avea casa în mahalaua de jos a târgului, cea ameninţată de ape, iar celălalt sus, pe colină, unde apele nu puteau ajunge. Întâi a rostit rugăciunea hogea de pe colină, dar, cum apa nu dădea semne că s-ar retrage, un ţigan, a cărui casă şi începuse să se înece, ţipă cât îl ţinea gura:

— Măi, oameni buni, aduceţi-l pe hogea din târg, care are casa înecată, cum sunt şi ale noastre. Nu vedeţi că ăsta de pe deal citeşte cu jumăta' de gură?

Hagi Liacio, rumen la faţă şi zâmbitor, cu zulufii deşi ai părului său alb ieşindu-i pe sub tichia-i nemaipomenit de turtită, făcu haz de cele auzite şi strigă către popă şi către hoge:

— Nu mai tot vorbiţi despre rugăciunile împotriva revărsărilor, că s-ar putea să-şi amintească ai noştri de trecut şi să ne scoată afară pe toţi trei, silindu-ne, pe ploaia asta, să slujim pentru izgonirea apelor.

Şi aşa, poveştile urmau una după alta, neînsemnate de fapt, şi de neînţeles pentru alţii, neputând să aibă rost decât pentru ei şi pentru cei de vârsta lor: numai amintiri nevinovate, intime şi cunoscute doar lor, amintiri care evocau viaţa monotonă, frumoasă şi grea a orăşelului, viaţa aceea care era a lor. Dar toate astea se petrecuseră hăt, demult, rămânând strâns legate cu ei şi totuşi foarte depărtate de drama nocturnă care îi adunase laolaltă fără voie, în cercul acesta fantastic.

Astfel, oamenii aceştia de vază, căliţi şi deprinşi din copilărie cu tot soiul de nenorociri, căutau să înfrângă noaptea „revărsării celei mari" şi găseau în ei destulă putere ca să facă haz în faţa năpastei ce îi pândea, înşelând nenorocirea de care nu se puteau feri.

Dar în sufletele lor erau toţi peste măsură de îngrijoraţi şi fiecare, glumind şi făcând haz de necaz, parcă pe sub mască, sucea şi răsucea în minte gândul înfricoşător şi ciulea neîncetat urechile spre urletul apei şi al vântului, spre vuietul care se înălţa de jos, din orăşel, unde-şi lăsaseră tot avutul. Iar a doua zi dimineaţa, după ce-şi petrecură astfel noaptea, putură să-şi vadă de pe Meidan, jos, în vale, casele înecate, unele până la jumătate, altele până la acoperiş. Atunci, pentru prima şi ultima oară în viaţa lor, văzură şi orăşelul fără pod. Apa se ridicase cu vreo zece metri, atât cât să acopere arcadele înalte şi largi, iar râul curgea pe deasupra podului, care pierise sub valuri. Doar partea mai înaltă, unde se afla „kapia", răsărea din apele tulburi, iscând un soi de vâltoare.

Peste două zile apele scăzură pe neaşteptate, cerul se însenină şi se ivi soarele cald şi bogat, aşa cum poate fi doar în unele zile ale lui octombrie, pe meleagurile acestea mănoase. Orăşelul, în ziua aceea însorită, arăta jalnic. Cocioabele ţiganilor

şi ale calicimii de pe malul râului se plecaseră spre apă, multe fără acoperiş, cu văruiala şi lutul căzute, lăsând să se vadă împletitura neagră a nuielelor de salcie, aidoma unor schelete.

În ogrăzile fără uluci, casele celor mai cu dare de mână îşi căscau ferestrele prăpădite: pe fiecare dintre ele, o dâră de nămol roşcat arăta până unde le înecase apa. Multe grajduri fuseseră luate de şuvoi, multe hambare răsturnate. Prin dughenele joase ale negustorilor, mâlul ajungea până la genunchi şi în el zăceau toate mărfurile care nu putuseră fi cărate la timp. Uliţele erau înţesate cu copaci întregi căraţi de ape, cine ştie de pe unde, şi de stârvurile umflate ale vitelor înecate.

Aşa era orăşelul lor, în care trebuiau să coboare şi să-şi urmeze viaţa. Şi între malurile năboite, pe deasupra apei care se rostogolea cu mare zgomot, mereu tulbure şi vijelioasă, se înălţa în soare podul, alb şi neschimbat. Apa îi ajungea până la jumătatea stâlpilor şi părea intrat într-un alt râu, mai adânc decât cel ce curgea de obicei pe sub el. De-a lungul parapetului se întindeau straturile de nămol care acum se uscau şi crăpau la soare: pe „kapia” se adunaseră sumedenie de vreascuri, rămăşiţe şi mâl, dar toate astea nu schimbau cu nimic înfăţişarea podului, care el singur, trecuse prin potop fără pagube, iar mai apoi ieşise deasupra neschimbat.

Toţi vişegrădenii se grăbiră la muncă spre a-şi drege stricăciunile, şi nimeni n-avu răgaz să se gândească ce însemnătate şi ce rost avea podul acesta învingător; dar, mergând la treburile lor, în orăşelul nenorocos în care apa strica sau cel puţin schimba totul, fără deosebire, fiecare ştiu că în viaţa lor e ceva în stare să înfrunte orice stihii şi care, datorită uimitoarei potriviri a formelor şi puterii nevăzute şi bine chibzuite a temeliilor sale, ieşea nevătămat şi neschimbat din toate încercările.

Iarna care urmă fu nespus de grea. Toate produsele, rânduite cu grijă prin ogrăzi şi prin hambare, adică lemnul, grâul, fânul, fuseseră luate de ape; trebuiau cârpite casele, grajdurile şi îngrăditurile, trebuia cerută pe datorie marfă nouă, în locul celei prăpădite prin prăvălii şi dughene. Kosta Baranaţ, care fusese cel mai crunt lovit din pricina negustoriei prea îndrăzneţe cu prunele uscate, nu apucă sfârşitul iernii aceleia; muri de inimă rea şi de ruşine. În urma lui rămaseră câţiva prunci muritori de

foame şi câteva datorii mărunte, împrăştiate prin toate satele. Rămase de asemenea şi pilda unui om care se întinsese mai mult decât îl ţineau puterile.

Dar chiar din vara următoare, amintirea revărsării celei mari începu să pălească în mintea bătrânilor, unde avea să dăinuiască încă multă vreme, pe când tinerii, cântând şi tăifăsuind, şedeau pe „kapia” cea albă şi netedă, deasupra apei care curgea pe dedesubt, la mare adâncime, şi le îngâna, cu vuietul ei, cântecele. Uitarea are leac pentru orice, însă cântecul e cel mai frumos mijloc de-a trece peste toate, căci în cântec omul nu-şi aminteşte decât ce-i doreşte inima.

Astfel, pe „kapia”, între cer, râu şi munţi, generaţie după generaţie se deprindea să nu ofteze prea mult după cele răpite de apele tulburi ale Drinei. Prin asta, ele împărtăşeau filosofia inconştientă a orăşelului: viaţa e o minunăţie de neînţeles, fiindcă se macină şi se subţiază fără încetare şi totuşi dăinuie şi rămâne tare „ca podul de pe Drina”.

VI

În afara revărsărilor au mai fost şi alte izbelişti îndreptate împotriva podului şi a „kapiei” lui; ele au fost stârnite de desfăşurarea evenimentelor şi de neînţelegerile dintre oameni; dar n-au fost în stare nici cât năpasta apei să dăuneze cu ceva podului sau să-i pricinuiască vreo schimbare mai de durată.

La începutul veacului trecut, a izbucnit o răscoală în Serbia. Orăşelul ăsta, aşezat chiar la graniţa dintre Bosnia şi Serbia, a fost totdeauna în legătură nemijlocită şi neîntreruptă cu toate întâmplările însemnate din Serbia, apropiat de ea „ca unghia de carne”. Tot ce se ivea pe meleagurile Vişegradului – secetă, molimă, asuprire sau răzmeriţă – nu putea să-i lase nepăsători pe cei din Ujiţe, şi invers. Numai că, la început, lucrurile păreau că se petrec undeva, foarte departe, şi că sunt neînsemnate; păreau că se petrec foarte departe, fiindcă se desfăşurau la celălalt capăt al paşalâcului Belgradului, iar neînsemnate păreau fiindcă veştile despre răzmeriţe nu erau deloc noutăţi. De când exista împărăţie, existau şi răscoalele astea, căci nu e stăpânire fără răscoală şi fără uneltiri, după cum nu există nici avuţie fără griji şi fără pagube. Dar, cu vremea, răzmeriţa din Serbia începu să pătrundă tot mai mult în viaţa întregului paşalâc al Bosniei şi mai ales în viaţa orăşelului acestuia aflat cale de un ceas de graniţă.

Şi pe măsură ce răscoala din Serbia creştea, turcilor din Bosnia li se cerea să dea tot mai mulţi oameni pentru oaste şi să contribuie tot mai mult la echiparea şi aprovizionarea lor. Oastea şi manutanţele trimise în Serbia treceau, în mare parte, prin orăşel, iar trecerea aducea după sine cheltuieli, necazuri şi primejdii pentru turci şi mai cu seamă pentru sârbi, care în anii aceia erau bănuiţi, prigoniţi şi puşi la amenzi grele, mai mult ca oricând. În cele din urmă, într-o vară, răscoala coborî şi pe meleagurile Vişegradului. Ocolind Ujiţe, răsculaţii ajunseră la două ceasuri depărtare de orăşel. Acolo, la Veletovo, ei dărâmară cu tunul turnul lui Lutvibei, iar în satul Târnce dădură foc caselor turceşti.

Existau în orăşel şi turci şi sârbi care susţineau că auziseră cu urechile lor bubuitul „tunului lui Karageorge” [15] (fireşte,

---

[15] Se referă la *George Petrovici*, zis *Karageorge (George cel negru)* (1752–1817), conducătorul răscoalei sârbeşti împotriva jugului turcesc (1804–1813).

simţămintele unora nu se potriveau deloc cu ale celorlalţi). Dar dacă putea fi pus la îndoială faptul că bubuitul tunului răsculaţilor sârbi se auzea până în orăşel, fiindcă de multe ori omului i se năzare că aude tocmai ceea ce îi stârneşte temeri sau îi trezeşte speranţe, oricine putea să vadă focurile aprinse de răsculaţi, noaptea, pe Panos, creasta povârnită şi golaşă dintre Veletovo şi Gostilie, creastă pe care poţi să numeri cu ochiul liber, din orăşel, brazii uriaşi şi singuratici. Şi turcii şi sârbii vedeau limpede focurile astea şi le priveau cu luare-aminte, prefăcându-se însă, şi unii, şi alţii, că nu le iau în seamă. Ascunşi pe după ferestre sau în bezna grădinilor pline de tufe, şi unii, şi alţii urmăreau cum se aprind focurile, apoi vâlvătăile şi stingerea lor. (Sârboaicele se închinau în întuneric şi plângeau, pradă unui fior de neînţeles, iar în lacrimi vedeau oglindindu-se focurile răsculaţilor).

Văpăile astea tremurătoare şi inegale, împrăştiate pe fundalul întunecat al nopţii de vară, cu bolta cerului asemenea unui munte, li se păreau sârbilor o constelaţie nouă, în care citeau cu nesaţ preziceri îndrăzneţe şi, înfiorându-se, îşi ghiceau soarta şi întâmplările viitoare. Pentru turci, ele însemnau primele talazuri ale unei mări în flăcări, talazuri care, după ce năpădiseră Serbia, iată, se revărsau acum şi pe înălţimile de deasupra orăşelului. În nopţile acelea de vară, dorinţele şi rugăciunile, şi ale unora şi ale altora, gravitau în jurul focurilor de pe Panos, îndreptându-se însă fiecare într-altă parte. Sârbii îl rugau pe dumnezeu ca flacăra mântuitoare, aidoma flăcării purtate de totdeauna şi ascunse cu grijă în sufletele lor, să se întindă şi pe-aici, prin munţii noştri, pe când turcii îl rugau pe Allah s-o oprească, s-o înăbuşe şi s-o stingă, ca să zădărnicească gândurile tâlhăreşti ale ghiaurilor şi să aducă iar vechea rânduială a lucrurilor şi pacea bună, reazim al dreptei credinţe. Nopţile erau atunci pline de şoapte tainice şi pătimaşe, din care se împrăştiau valurile nevăzute ale dorinţelor şi ale viselor celor mai îndrăzneţe. Gândurile şi planurile cele mai de necrezut se încrucişau, se ciocneau şi se frângeau în beznele albastre de deasupra orăşelului. Iar a doua zi, când se iveau zorile, turcii şi sârbii porneau la treburile lor, se întâlneau, cu ochii stinşi, şi cu feţe nepăsătoare, se salutau şi vorbeau între ei, folosind sutele de formule obişnuite ale bunei-cuviinţe provinciale, care sunt ştiute

de când lumea prin orăşel şi trec de la unul la altul ca banii calpi, făcând totuşi posibile şi uşurând legăturile dintre oameni.

Iar când, cam după Sfântul Ilie, pieriră focurile de pe Panos şi când se stinse răscoala de pe meleagurile din Ujiţe, nici unii şi nici ceilalţi nu-şi dădură pe faţă simţămintele şi cu greu s-ar fi putut spune că ele fuseseră adevărate şi la unii, şi la alţii. Turcii erau mulţumiţi că răscoala se depărtase şi nădăjduiau s-o vadă stingându-se cu totul şi pierind acolo unde pier toate încercările necredincioşilor şi ale răilor. Şi totuşi, mulţumirea asta era înjumătăţită şi întunecată, fiindcă anevoie se putea uita o primejdie atât de apropiată. Mulţi dintre ei, chiar după trecerea anilor, aveau să mai vadă încă în vis focurile fantastice ale răsculaţilor, asemănătoare unui roi de scântei, pe înălţimile orăşelului, sau să audă tunul lui Karageorge, nu ca pe un ecou înăbuşit şi depărtat, ci ca pe o canonadă zguduitoare şi nimicitoare.

Sârbii, cum e şi firesc, se simţiră dezamăgiţi şi înşelaţi în dorinţele lor, după ce focurile de pe Panos pieriră, dar în străfundul inimii, în cel mai adânc şi mai tainic străfund al inimii, veşnic ascuns faţă de oricine, stăruia amintirea celor petrecute şi gândul că faptul întâmplat odată putea oricând să se ivească din nou. Şi păstrară nădejdea, acea nebunească nădejde care scaldă cu bogăţia ei inimile asupriţilor. Căci cei ce stăpânesc, şi trebuie să asuprească pentru a stăpâni, sunt osândiţi să lucreze cu multă chibzuinţă. Iar dacă, mânaţi de patimă sau siliţi de duşmani, trec dincolo de acţiuni cugetate, atunci înseamnă că pornesc pe-o cale tare alunecoasă şi că şi-au hotărât chiar din clipa aceea pieirea; pe când asupriţii şi exploataţii se pot sluji lesne de judecata sănătoasă, pe care o pot folosi în lupta dusă necurmat, când ascunsă, şi când făţişă, împotriva asupritorului.

În vremea aceea, crescu grozav de mult însemnătatea podului, ca singura cale de legătură sigură între paşalâcul Bosniei şi Serbia. În orăşel se afla acum o garnizoană permanentă pentru paza podului, garnizoană care n-a fost desfiinţată nici mai apoi, când domnea cea mai netulburată pace. Ca să poată împlini paza cât mai bine şi cu cât mai puţină bătaie de cap, ostaşii se apucaseră să ridice un soi de redută, din lemn, în mijlocul podului, o adevărată blestemăţie, caraghioasă prin forma, aşezarea ei şi materialul din care era făcută. (Dar mai toate oştile din lume ridică, numai pentru

scopurile şi pentru folosinţa lor trecătoare, asemenea blestemăţii de construcţii care, mai apoi, privite din punct de vedere al vieţii obişnuite şi al nevoilor păcii, par absurde şi de neînţeles). Era o câtamai căsoaia, cu un cat, greoaie, înjghebată din scânduri groase şi din grinzi şi având pe sub ea o trecere, asemănătoare cu un tunel. Reduta fusese ridicată sus şi rezemată pe bulumaci zdraveni, în aşa fel încât părea că încalecă podul, şi nu se sprijinea decât la cele două capete ale ei pe „kapia”. Pe sub ea se afla un drum liber pentru căruţe, vite şi călători; dar de sus, de la catul unde dormeau ostaşii şi unde se ajungea pe o scară cu trepte din lemn de pin, aşezată pe dinafară, oricine trecea podul putea fi supravegheat, i se puteau cerceta oricând actele şi lucrurile, iar, la nevoie, i se putea închide trecerea.

Reduta asta schimba, cu adevărat, înfăţişarea podului. Frumoasa „kapie” dispăruse sub căsoaia de lemn care, sprijinită pe grinzi, părea că îi stă deasupra, ca o pasăre gigantică şi îngrozitoare.

În ziua terminării ei, reduta mai păstra încă mirosul puternic al lemnului de pin, iar paşii celor ce-i călcau podeaua răsunau a gol. Ostaşii de pază se aşezară de îndată în ea. Şi chiar în prima dimineaţă, când abia se crăpa de ziuă, reduta, ca o capcană, îşi prinsese primele victime.

În lumina rubinie a soarelui abia ivit în zare, dis-de-dimineaţă, se aflau grămădiţi sub redută ostaşii de pază şi câţiva localnici înarmaţi, turci, dintre cei care patrulau noaptea pe izlazurile orăşelului, ajutând astfel oştirea. În mijlocul mulţimii acesteia şedea pe o grindă comandantul gărzii, iar în faţa lui, în picioare, se afla un bătrânel, un soi de vagabond cucernic, semănând şi a călugăr, şi a cerşetor totodată, dar blând şi liniştit, curăţel şi plăcut în sărăcia lui, sprinten încă şi voios, deşi avea părul cărunt şi obrazul zbârcit. Pe bătrânelul ăsta ciudat îl chema Ielisie şi era de felul lui din Ceainice. De ani de zile, blând, solemn şi zâmbitor, umbla pe la biserici şi pe la mănăstiri, venea pe la adunările şi pe la ospeţele credincioşilor, se ruga lui dumnezeu, bătea mătănii şi postea. Doar că, mai înainte, stăpânirea turcească nu-l luase în seamă şi-l lăsase să umble de colo-colo, ca socotindu-l slab de minte şi om al lui dumnezeu, îngăduindu-i să meargă unde vrea şi să spună ce vrea. Acum însă, după răscoala din Serbia, veniseră alte timpuri, aducând cu

ele măsuri mai aspre. În orăşel sosiseră din Serbia câteva familii de turci ale căror gospodării fuseseră arse de răsculaţi; oamenii ăştia propovăduiau ura şi cereau răzbunare. Pretutindeni în jurul orăşelului se aflau patrule şi gărzi şi paza fusese întărită, dar turcii de prin partea locului rămăseseră tot cu grija în suflet, înrăiţi şi pizmaşi, uitându-se la toţi ceilalţi cu ochi bănuitori şi sângeroşi.

Bătrânul venise pe drumul dinspre Rogatiţa şi, spre nenorocirea lui, se nimerise să fie primul drumeţ din ziua în care fusese terminată reduta şi aşezată în ea prima pază. E drept, picase prost, la ceasul când nu se luminase încă de-a binelea, şi ţinea în mână, aşa cum se ţine o lumânare aprinsă, un toiag gros, brăzdat cu semne şi cu litere ciudate. Reduta îl înghiţise cum înghite păianjenul flămând o muscă. I se luă un scurt interogatoriu. Îi cerură să spună cine era, din ce loc, şi să lămurească înfloriturile şi literele de pe toiag; iar el începu să răspundă şi la întrebările care nu i se puneau, nesilit şi deschis, de parcă s-ar fi aflat în faţa Judecăţii de Apoi, şi nu a turcilor răi. Spunea că e nimeni şi nimic, un biet călător pe pământ, un trecător în clipa trecătoare, o umbră sub soare, şi că-şi petrece zilele scurte şi puţine, câte i-au mai rămas, în rugăciuni, colindând din mănăstire în mănăstire, şi-o să colinde tot aşa, până ce-o călca prin toate locurile sfinte, prin toate ctitoriile şi pe toate mormintele ţarilor şi ale mai-marilor sârbi. Iar semnele şi literele care-i împodobeau toiagul înfăţişau feluritele vremuri de libertate şi de măreţie ale sârbilor, din trecut şi din viitor. Căci, spunea bătrânelul, zâmbind modest şi sfios, vremea învierii s-a apropiat, ba, socotind după cele scrise prin cărţi şi după câte se pot vedea pe pământ şi în ceruri, s-a apropiat foarte, împărăţia cerească reînvie, răscumpărată prin suferinţe şi întemeiată pe adevăr şi dreptate.

— Eu ştiu, cinstite feţe, că spusele mele nu vă sunt plăcute auzului şi că nu s-ar fi cuvenit să fac în faţa domniilor-voastre asemenea mărturisiri, dar m-aţi oprit şi mi-aţi cerut să vă spun întregul adevăr, şi altă cale n-am. Dumnezeu e adevărul, dumnezeu e unul! Iar acum, lăsaţi-mă, rogu-vă, să plec, fiindcă trebuie să ajung încă în noaptea asta la Banja, la mănăstirea Sfintei Treimi.

Tălmaciul Şefko traducea, străduindu-se zadarnic să găsească, în puţinele vorbe turceşti pe care le ştia, expresii

pentru cuvintele abstracte ale bătrânelului. Comandantul pazei, un om bolnăvicios, de prin Anatolia, asculta, pe jumătate adormit, bâlbâiala încâlcită şi nelegată a tălmaciului şi, din când în când, se uita la bătrânelul care, fără teamă şi cu inima curată ca lacrima, îl privea, aprobând din ochi tot ce spunea tălmaciul, deşi nu ştia o iotă turceşte. Undeva, în conştiinţa comandantului, licări limpede ideea că are în faţă un soi de derviş ghiaur, un smintit blând şi neprimejdios. Ostaşii tăiaseră în mai multe locuri toiagul ciudat al moşului, crezându-l gol înăuntru şi cu scrisori ascunse în el, dar nu găsiră nimic. În tălmăcirea lui Şefko însă cuvintele bătrânelului păreau suspecte, miroseau a politică şi trădau gânduri primejdioase. Comandantul, dacă ar fi fost după el, i-ar fi îngăduit bietului calic, bătrân şi slab de minte, să-şi vadă de drum, dar se aflau de faţă ostaşii, ca şi ceilalţi oameni de pază, care ascultaseră cercetarea. Se mai afla aici subofiţerul, un anume Tahir, om câinos la suflet, viclean şi prefăcut, care îl mai pârâse de câteva ori la mai-marii lui, bârfindu-l şi învinovăţindu-l de uşurinţă în slujbă şi de slăbiciune. Şi chiar Şefko ăsta, tălmaciul, sucea cu dinadinsul cuvintele cum era mai rău pentru capul smintit al bătrânului, şi îi plăcea să-şi vâre nasul pretutindeni, să pârască chiar şi când n-avea dovezi, să născocească sau să întărească cine ştie ce vorbe scornite pe seama cuiva. Mai erau turcii din oraş, volintirii, care, încruntaţi şi încrezuţi, fac de veghe în jurul oraşului, opresc drumeţii suspecţi şi se amestecă, fără să fie nevoie, în treburile lui. Toţi s-au adunat aici. Şi, în zilele astea, parcă sunt toţi beţi de amărăciune, cu gândul numai la răzbunări, la osândiri şi la ucideri. Neputând să ucidă pe cine vor, ar vrea să ucidă pe cine pot. Comandantul nu-i înţelege şi nu crede ca ei, dar vede că toţi abia aşteaptă ca reduta să-şi aibă victima, chiar din prima zi, şi se teme, pricepând cât sunt de înrăiţi, să n-o păţească dacă nu le îndeplineşte dorinţa. Gândul că ar putea să aibă supărări din pricina bătrânului ăstuia smintit i se pare de neîndurat. Oricum, bătrânul, cu pălăvrăgeala lui despre împărăţia sârbească, n-ar ajunge prea departe, printre turcii de pe aici, mai furioşi decât albinele unui stup răsturnat. Aşa că, să-l ia vâltoarea apelor, aşa cum l-a adus..

Abia îl legaseră pe bătrânel, iar comandantul se gândea să plece în oraş, ca să nu fie de faţă când l-or căzni, că se şi iviră

câţiva ostaşi şi câţiva turci, aducând cu ei un flăcău sârb, îmbrăcat ca vai de el. Veşmintele îi erau zdrenţuite, obrajii şi mâinile jupuite. Flăcăul, un anume Mile, orfan din satul Lieska, era argat la o moară de apă, în Osoiniţa. Să tot fi avut vreo nouăsprezece ani şi era sănătos, voinic şi plin de viaţă.

De cu zori, Mile turnase în coşul morii ovăzul care trebuia măcinat, pornise apa iazului şi se afundase apoi în crângul de deasupra casei, ca să taie nişte lemne. Îşi avânta securea şi tăia crengile moi ale aninilor, de parcă tăia fire de paie. Îl bucurau răcoarea zorilor şi uşurinţa cu care picau lemnele sub secure. Îi erau dragi mişcările lui, iar sub tăişul ca de brici al securii, lemnul plăpând se arăta prea slab pentru vlaga pe care o simţea el. Ceva lăuntric îl îndemna şi-l împboldea să chiuie la fiecare mişcare. Chiotele erau tot mai dese şi se legau unul de altul. Mile, ca şi toţi cei din Lieska, nu se pricepea deloc la cântat şi totuşi acum cânta, sau urla, în desişul umbros şi stufos. Fără să se gândească la nimic, uitând unde se află, doinea cum îi auzise şi pe alţii doinind.

Pe atunci, în vremea răscoalei sârbeşti, din străvechiul cântec popular:

Când Ali-bei tânăr era,
O fată steagul i-l purta..

Poporul făcuse unul nou:

Când George tânăr era,
O fată steagul i-l purta.

În decursul luptei aceleia mari şi ciudate care se ducea de veacuri în Bosnia între două credinţe, şi, la adăpostul credinţei, pentru pământ şi pentru putere, pentru un anumit fel de trai şi o rânduială anumită a lumii, potrivnicii îşi smulseseră unii altora nu numai femeile, bidiviii şi armele, ci şi cântecele şi multe viersuri trecuseră astfel, de la unii la alţii, ca o pradă de preţ.

Acesta era aşadar cântecul pe care îl doineau în ultima vreme sârbii, dar cu băgare de seamă şi pe ascuns, ferindu-se de urechile turceşti, cu uşile încuiate, la praznice, sau pe plaiuri depărtate, unde nu călcau turcii nici măcar o dată pe an şi unde omul, în schimbul singurătăţii şi al sărăciei duse pe meleaguri

sălbatice, trăieşte cum vrea şi cântă ce pofteşte. Şi iată că tocmai viersul ăsta se găsise să-l cânte Mile, argatul morarului, în crâng, chiar deasupra drumului pe unde trec turcii din Oluiak şi Orakovak, spre orăşel, ca să-şi facă târguielile.

Zorile abia scaldă cu o geană de lumină crestele munţilor; aici, în preajma lui, în poiana umbroasă, ai zice că-i tot noapte. Mile e ud de rouă din cap până-n picioare, dar încălzit de somnul zdravăn de azi-noapte şi de pâinea proaspătă, îşi avântă securea şi loveşte lângă rădăcină aninul subţire, iar copacul se încovoaie uşor şi se pleacă asemeni unei tinere mirese când vrea să-i sărute mâna nănaşului. Aninul îl stropeşte cu rouă rece, ca o ploaie măruntă, şi rămâne aşa, aplecat, între ierburile pământului, prea dese ca să-l lase să pice. Atunci Mile îi smulge crengile tinere, cu o mână, de parcă s-ar juca. Şi făcând asta, el cântă cât îl ţine gura, rostind cu nespusă plăcere unele cuvinte, ca de pildă *George*, care e pentru el ceva nedesluşit, dar măreţ şi plin de îndrăzneală, *fata* şi *steag*, lucruri necunoscute şi ele, dar potrivindu-i-se, oarecum, viselor celor mai dragi: să-şi aibă şi el fata lui, şi ea să poarte un steag. Zău, grozav e de bine să rosteşti cuvintele astea! Şi toată vlaga din el îi dă ghes să le strige cât îl ţine gura şi de nenumărate ori, dar, pe măsură ce le rosteşte, parcă se simte tot mai puternic şi parcă îi vine să cânte şi mai tare.

Aşa cânta Mile, în zorii zilei, tăind şi despicând crengile pentru care se dusese în crâng. Apoi, coborî de-a lungul povârnişului umed, târând după el povara legată. În faţa morii, turcii. Şi-au legat caii, şi aşteaptă ceva. Sunt vreo zece. Mile se pomeni iar cum fusese când pornise după lemne, adică sfios, zdrenţuit şi stânjenit, fără niciun *George* în faţa ochilor, fără nicio *fată* şi fără niciun *steag* lângă el. Turcii aşteptară să-şi lase jos securea, apoi se năpustiră la el, din patru părţi, şi, după o luptă scurtă, îl legară burduf cu o funie lungă, de ştreang, şi-l porniră spre orăşel. În drum, îl loviră cu ciomegele în spinare şi cu picioarele în şezut, întrebându-l unde îi e acum *George* şi înjurându-i *steagul* şi *fata*.

Sub reduta de pe „kapia”, unde tocmai îl legaseră pe bătrânelul cel smintit, se şi strânseseră, pe lângă ostaşi o mulţime de pierde-vară din orăşel, deşi abia se crăpa de ziuă. Printre ei se aflau de asemenea şi câţiva turci alungaţi de pârjolul din Serbia. Erau toţi înarmaţi până-n dinţi şi-aveau un

aer solemn, de parcă s-ar fi întâmplat cine ştie ce, sau ar fi aşteptat o luptă pe viaţă şi pe moarte. Emoţia le creştea din ce în ce, pe măsură ce se înălţa soarele. Iar soarele se înălţa repede, însoţit de-o boare străvezie şi trandafirie, colo, în fundul zării, deasupra Goleşului. Pe Mile strânsura aceea de oameni îl primi de-ai fi zis că e căpetenia răsculaţilor, deşi era zdrenţăros şi calic şi fusese adus dinspre malul stâng al Drinei, unde nici pomeneală nu era de răscoală.

Turcii din Orakovak şi din Oluiak, scoşi din sărite de îndrăzneala trufaşă a flăcăului, pe care n-o credeau nici în ruptul capului datorită neştiinţei, depuseră mărturie că el cântase dinadins, chiar lângă drum, cântece despre Karageorge şi despre luptătorii ghiauri. La drept vorbind, flăcăul nu semăna deloc a erou şi nici a căpetenie primejdioasă de ceată: părea înspăimântat, sfâşiat, doborât, în zdrenţele lui ude. Era palid şi, cu o privire piezişă din pricina spaimei, se uita la comandant, aşteptând parcă de la el scăparea. Fiindcă nu prea călca prin târg, habar n-avea că fusese ridicată o redută pe pod. De aceea totul i se părea şi mai ciudat şi mai nefiresc, ca şi cum s-ar fi rătăcit, în vis, printr-un oraş străin, printre oameni răi, în care nu te puteai încrede. Bâlbâindu-se şi plecându-şi ochii în jos, se jura că nu cântase nimic, că nu-şi bătuse în viaţa lui joc de turci, că e un biet argat de la moară, că tăia lemne şi că nu pricepea de ce fusese adus aici. Tremura de frică şi, într-adevăr, nu izbutea să înţeleagă ce păţise şi cum, după bucuria sărbătorească pe care o încercase lângă pârăul răcoros, se pomenise pe neaşteptate legat şi bătut, aici la „kapia”, cu toţi ochii pe el, în faţa mulţimii ăsteia de oameni cărora trebuia acum să le răspundă. Şi chiar de l-ai fi picat cu ceară nu şi-ar mai fi adus aminte că a cântat în viaţa lui vreun cântec, chiar cel mai nevinovat.

Dar turcii o ţineau morţiş cu ale lor: cântase cântece de-ale răsculaţilor tocmai când treceau ei, şi se împotrivise când voiseră să-l lege. Şi asta o spunea fiecare dintre ei, cu jurământ, comandantului care îi întreba:

— Juri pe Allah?

— Jur!

— Ai jurat drept?

— Am jurat drept!

Şi aşa de trei ori. Apoi îl puseră pe flăcău lângă Ielisie şi se duseră să-l trezească pe călăul care, după cum se vedea, avea

somnul tare greu. Bătrânelul se uita cum flăcăul, buimăcit, fâstâcit, ruşinat, clipea din ochi, nefiind obişnuit să stea aşa, la o parte, ziua în amiaza mare, în mijlocul podului, printre atâţia oameni.

— Cum te cheamă? îl întrebă el.

— Mile, spuse flăcăul, temător de parcă le-ar fi răspuns tot turcilor.

— Mile, fiule, hai să ne îmbrăţişăm. Şi bătrânelul îşi rezemă capul cărunt de umărul flăcăului. Să ne îmbrăţişăm şi să ne închinăm. În numele tatălui, şi al fiului şi al sfântului duh, în numele tatălui, şi al fiului şi al sfântului duh. Amin!

Se închină, şi-l binecuvântă pe flăcău, doar prin cuvinte, fiindcă avea mâinile legate, şi se grăbi s-o facă fiindcă se apropiase călăul de ei.

Călăul, unul dintre ostaşi, îşi termină repede treaba, şi primii trecători care se coborâră din munte – căci era zi de târg – şi care călcară pe pod, dădură cu ochii de cele două capete înfipte în pari noi şi cioturoşi, lângă redută. Locul însângerat, de pe pod, unde fuseseră tăiate capetele osândiţilor, fusese acoperit cu pietriş şi bătătorit.

Astfel începu „să lucreze” reduta.

Din ziua aceea fură aduşi pe „kapia” cei care, bănuiţi sau vinovaţi cu adevărat, fuseseră înhăţaţi fie pe pod, fie undeva, la graniţă, sub cuvânt că au legături cu răsculaţii. Iar cei odată aduşi legaţi şi cercetaţi sub redută arareori se mai reîntorceau vii. Acolo se tăiau capetele răsculaţilor sau ale nefericiţilor nevinovaţi şi capetele astea erau înfipte în pari, de jur-împrejurul redutei. Cât despre trupurile lor, erau zvârlite de sus, de pe pod, în Drina, dacă nu se înfăţişa nimeni să răscumpere şi să îngroape leşul decapitat.

Răscoala, întretăiată când şi când de răgazuri liniştite, mai mult sau mai puţin îndelungate, ţinu multă vreme şi mare a fost, în decursul anilor, numărul celor aruncaţi în apă „ca să meargă să-şi caute alt cap, mai bun şi mai deştept”. Întâmplarea a vrut ca alaiul nefericiţilor să fie deschis de două fiinţe simple, doi oameni sărmani şi nevinovaţi, luaţi din gloata neştiutorilor de carte, fiindcă adeseori victime de felul acesta sunt prinse de vârtejul marilor întâmplări, şi pe ei vârtejul îi atrage fără putinţă de împotrivire şi-i înghite. Aşadar, flăcăul Mile şi bătrânul Ielisie, ucişi în aceeaşi clipă, în acelaşi loc, uniţi ca fraţii, împodobiră cu

capetele lor reduta ostaşilor de pe „kapia”, redută căreia, mai apoi, cât a ţinut răscoala, nu i-au lipsit niciodată asemenea podoabe. Şi aşa, pieirea celor doi nefericiţi, care până în clipa morţii nu se cunoscuseră şi nu se mai văzuseră niciodată, a rămas multă vreme în amintirea oamenilor, mult mai bine întipărită şi mai îndelung decât a altor victime, cu faimă.

Astfel, „kapia” dispăru sub reduta hulită şi însângerată şi, odată cu ea, pieriră adunările de oameni, taifasul, cântecele şi petrecerile. Până şi turcii treceau pe-acolo cu silă; iar dintre sârbi, nu străbăteau podul decât cei nevoiţi să-l treacă şi o făceau plecând capetele şi zorind paşii.

În jurul redutei de lemn, ale cărei scânduri se făcuseră, cu timpul, cenuşii, apoi negre, se născu repede atmosfera aceea ce înconjoară de obicei clădirile aflate în seama armatei. Pe grinzi se uscau rufe de ostaşi, de la fereastră erau zvârlite în Drina gunoiul, lăturile, toate scursorile şi toate murdăriile legate de viaţa cazărmilor. Din pricina asta, de-a lungul stâlpului alb din mijlocul podului, se săpaseră dâre lungi de murdărie care se vedeau de departe.

Cu munca de călău se îndeletnici, multă vreme, unul şi acelaşi ostaş, unul din Anatolia, gras şi ţigănos, cu ochi galbeni şi tulburi şi cu buze ca de harap într-o faţă grasă, puhavă şi pământie, care părea mereu că zâmbeşte, cu zâmbetul acela al oamenilor bine hrăniţi şi bine dispuşi. Îl chema Hairudin şi i se dusese repede vestea în orăşel şi până departe, de-a lungul graniţei. Hairudin îşi făcea meseria cu plăcere şi mândrie; în orice caz, lucra repede şi cu pricepere. Localnicii spuneau că are mâna mai uşoară decât Muşan, bărbierul târgului. Îl cunoşteau şi bătrânii şi tinerii, măcar după nume, iar numele lui trezea totodată şi curiozitatea, şi fiorii spaimei. În zilele de arşiţă, Hairudin zăcea toată ziua pe pod, la umbră, sub reduta de lemn. Din când în când, făcea ocolul capetelor înfipte în pari şi le cerceta, aşa cum îşi cercetează grădinarul pepenii, apoi se tolănea iar pe podea, la răcoare, căscând şi întinzându-se, greoi, burduhănos şi blând, ca un dulău flocos, îmbătrânit pe lângă stână. La capătul podului, pe după zid, se adunau copiii, privindu-l cu teamă şi curiozitate.

Dar când era vorba de lucru, Hairudin se arăta a fi sprinten şi inimos ca nimeni altul. Nu-i plăcea să i se amestece careva în treburile lui. Şi asta se întâmpla din ce în ce mai des, pe măsură

ce se înteţea răscoala. Când răsculaţii puseră foc satelor de deasupra orăşelului, furia turcilor din partea locului deveni de nestăvilit. Nu numai că iscoadele îi înhăţau pe răsculaţi sau pe cei doar bănuiţi ca atare şi că-i aduceau comandantului, pe pod, dar, în întărâtarea lor, voiau să se amestece şi în îndeplinirea osândei.

Acolo se ivi într-o bună zi şi capul popii din Vişegrad, acelaşi popă Mihailo, care, în vremea revărsării celei mari, găsise puterea să glumească laolaltă cu hogea şi cu rabinul. În furia care-i cuprinsese pe turci împotriva sârbilor, popa Mihailo pieri nevinovat.

Iar când, pe neaşteptate, călăul cel burduhănos muri, doborât de dalac, un nou călău, mai puţin îndemânatic, e drept, îi luă locul şi, timp de câţiva ani, cât a ţinut nepotolită răscoala din Serbia, pe „kapia” rânjiră mereu câte două-trei ţeste. Oamenii, cărora asprimea vremurilor le împietrise inimile, deveniră în curând atât de nesimţitori şi de nepăsători şi se obişnuiră într-atâta cu priveliştea aceasta, încât treceau fără s-o mai vadă şi nu băgară de seamă numaidecât atunci când se isprăvi cu ea.

Iar când răscoala începu să se stingă în Serbia şi la graniţă, reduta îşi pierdu însemnătatea şi rostul. Dar ostaşii continuară să doarmă acolo, deşi trecerea peste pod era demult liberă, fără să mai vegheze nimeni asupra ei. În orice oaste lucrurile merg încet, dar în oastea turcească ele mergeau mai încet decât în oricare alta. Şi lucrurile ar fi rămas aşa dumnezeu ştie cât, dacă într-o noapte nu s-ar fi abătut un foc, stârnit de la o lumânare aprinsă. Reduta, cu scândurile ei încinse de arşiţa zilei, arse până la temelie, adică până la lespezile de piatră aşternute pe pod şi pe „kapia”.

În orăşel oamenii priveau înfioraţi vâlvătaia uriaşă care lumina puternic nu numai podul alb, ci şi munţii de prin împrejurimi şi se oglindea, cu sclipiri tulburi şi roşii, pe luciul apei. Iar când se lumină de ziuă, podul se ivi în forma lui dintru început, scăpat de apăsarea redutei greoaie care, ani de zile, îi ascunsese „kapia”. Lespezile albe se înnegriseră şi se afumaseră, dar ploile şi zăpezile le-au spălat destul de repede. Astfel, din redută şi din întâmplările sângeroase legate de ea n-a mai rămas altă urmă decât câteva amintiri grele, care se şterseră încetul cu încetul şi ele şi pieriră odată cu generaţia de pe atunci, şi o singură grindă

de stejar care nu arsese fiindcă fusese bine înfiptă în treptele scării, pe „kapia”.

Iar „kapia” deveni iar pentru orăşel ceea ce fusese de totdeauna. Pe terasa din stânga, cum vii dinspre oraş, cafegiul îşi aprinse din nou tăciunii şi-şi înşiră din nou uneltele. Numai fântâna a rămas ciuntită, capul balaurului din care curgea apa fiindu-i zdrobit. Oamenii începură iar să zăbovească pe sofa şi să-şi petreacă acolo timpul, tăifăsuind, punându-şi treburile la cale, sau moţăind. În nopţile de vară, flăcăii începură iar să cânte, adunaţi în cete; şi tot acolo se aşezau cei singuratici, înăbuşindu-şi mâhnirea şi dragostea inimilor tinereşti sau dorul chinuitor şi nedesluşit pentru plecări şi vieţi trăite departe, pentru isprăvi şi aventuri neobişnuite, care îi frământă adesea pe tinerii crescuţi în medii înguste şi mărginite.

Iar la vreo douăzeci de ani după toate întâmplările astea, se şi ivise o generaţie nouă, care cânta şi glumea pe pod şi nu-şi mai amintea nimic despre carapacea redutei butucănoase şi urâte, nici despre strigătele răguşite ale străjilor care opreau noaptea trecătorii, nici despre Hairudin, nici despre capetele înfipte în pari, tăiate de el cu deosebită îndemânare.

Doar babele, fugărind ştrengarii veniţi să le fure piersicile, blestemau, cu glas tare şi mânios:

— Face-ţi-ar dumnezeu parte de-un Hairudin, ca să-ţi mai reteze puţin din chică! Dar-ar dumnezeu să nu te mai recunoască maică-ta, înfipt pe „kapia”!

Puştii, însă, gonind prin ogrăzi de le sfârâiau călcâiele, nu puteau să priceapă adevăratul înţeles al blestemelor acestora: dar ştiau, fireşte, că ele nu înseamnă nimic bun şi nici priincios lor.

Aşa se năştea şi pierea o generaţie după alta, în preajma podului, iar el îşi scutura, ca pe o pulbere, orice urmă lăsată de toanele şi de nevoile trecătoare ale oamenilor, şi rămânea, după toate, neschimbat şi neschimbător.

VII

Timpul se scurgea peste pod şi peste orăşel, cu anii şi cu zecile de ani. Treceau deceniile acelea de pe la mijlocul celui de al XIX-lea veac, când împărăţia turcească se apropia de sfârşit, roasă de boli încete şi nevăzute. În ochii contemporanilor, anii aceştia păreau oarecum liniştiţi şi fericiţi, deşi ascundeau în ei destule pricini de îngrijorări şi de temeri, deşi cunoscură secete şi revărsări de ape, molime primejdioase şi tot soiul de tulburări. Numai că toate astea veneau cu încetul, treptat, cu zguduiri scurte în mijlocul unor îndelungate răgazuri de tihnă.

Hotarul dintre paşalâcul bosniac şi cel al Belgradului, care şerpuia chiar pe-aici, pe deasupra orăşelului, începu în anii aceştia să se facă simţit tot mai mult şi să ia înfăţişarea şi însemnătatea unei graniţe dintre state. Iar situaţia aceasta schimba felul de trai al întregului ţinut, şi al orăşelului, influenţa negoţul, cărăuşia, starea de spirit generală şi legăturile reciproce dintre turci şi sârbi.

Turcii bătrâni se încruntau, clipeau din ochi, nevoind să creadă în schimbările ivite, se mâniau, ameninţau, ţineau sfaturi, ca să uite apoi de toate, cu lunile, până când cumplita realitate venea să le amintească iar şi să-i frământe din nou.

Astfel se întâmplă că, într-o zi de primăvară, un turc din Veletovo, coborât de la graniţă, se aşeză pe „kapia” şi, tremurând de emoţie, le povesti turcilor mai cu vază, adunaţi în jurul lui, ce se petrecuse la Veletovo.

Astă-iarnă, povesti cel din Veletovo, pică lângă satul nostru blestematul de Iovan Micici, serdarul[16] din Ruian, venind din Aril împreună cu o ceată de oameni înarmaţi, şi începu să cerceteze şi să măsoare graniţa. Când îi întrebară ce are de gând şi ce face acolo, el răspunse înfipt că n-are de dat socoteală nimănui şi mai cu seamă unor bosniaci turciţi, dar, dacă ţineau cu tot dinadinsul să ştie, zisese, atunci să afle toţi că e trimis de prinţul Miloş[17] ca să vadă pe unde o să treacă graniţa şi până unde o să se întindă Serbia.

Noi credeam, povesti mai departe cel din Veletovo, c-o fi ghiaurul beat şi nu şi-o fi dând seama ce spune, mai ales că-l

---

[16] Comandant de oaste, mai ales de călărime.

[17] *Miloş Obrenovici* (1780–1860), domnitor al Serbiei între 1815–1839 şi între 1858–1860.

ştiam demult ce fel de pramatie şi de ticălos e. Şi l-am luat la goană, apoi am uitat de el. Când colo, nu trec nici două luni, şi hop că vine iar, de data asta cu o ceată întreagă de seimeni[18] de-ai lui Miloş şi cu un trimis de-al sultanului, un om din Stambul, cu faţa stinsă şi blajină. Nouă nu ne venea să credem ochilor. Dar trimisul împărătesc adeveri că e întocmai aşa. Plecă ochii de ruşine, dar adeveri. „E poruncă împărătească, zise el, ca Miloş să domnească peste Serbia, spre cinstirea sultanului, iar graniţa să fie măsurată, ca să se ştie până unde i se întinde stăpânirea.” Când oamenii trimisului începură să înfigă ţăruşii de-a lungul povârnişului de sub Terebriţe, unde mi se repede Micici şi începe să smulgă ţăruşii din pământ şi să-i arunce cât colo! Ghiaurul turbat (mânca-l-ar câinii să-l mănânce!) se năpusteşte la trimisul împărătesc şi începe să zbiere la el ca la o slugă şi să-l ameninţe cu moartea. „Nu e asta graniţa, zice el, graniţa a fost hotărâtă de sultan şi de ţarul Rusiei[19], care i-au dat şi firman pentru ea prinţului Miloş; ea trece acum de-a lungul râului Lim, cade de-a dreptul pe podul de la Vişegrad şi de acolo merge de-a lungul Drinei: toate meleagurile astea sunt ale Serbiei. Şi asta, zice, numai până una-alta, fiindcă mai târziu graniţa o să fie mutată şi mai departe”. Trimisul împărătesc abia a izbutit să-l mai potolească, şi-atunci au pus graniţa deasupra satului Veletovo. Şi lucrurile au rămas, până una-alta, aşa. Numai că, de-atunci, ne-au intrat în suflet o bănuială şi o temere, şi nu mai ştim nici ce să facem şi nici încotro să ne întoarcem. Ne-am sfătuit cu cei din Ujiţe, dar nici ei habar n-au ce-o să se mai întâmple şi unde o să ajungem. Iar bătrânul hagi Zuko, cel care a fost de două ori în hagialâc la Meca, şi are mai bine de nouăzeci de ani, zice că n-are să treacă mult şi graniţa turcească o să se tragă departe, la Marea Neagră, la cincisprezece poşte de-aici.

Turcii mai cu vază din Vişegrad îl ascultă pe omul din Veletovo. Dacă te uiţi la ei, par liniştiţi, dar sufletul li-i frământat şi zbuciumat. Din pricina celor auzite, abia mai pot sta locului şi

---

[18] Soldat din corpul de infanterie, folosit mai ales pentru paza curţii domnitorului.

[19] În urma războiului ruso-turc care s-a încheiat în 1812, prin pacea de la Bucureşti, Turcia a fost silită să acorde Serbiei dreptul de autonomie. Totuşi, în 1813, turcii au impus iar Serbiei jugul lor. În urma unei noi răscoale, pornite în 1815 şi conduse de Miloş Obrenovici, Serbia a obţinut, cu sprijinul Rusiei, statutul de principat autonom (1833).

mâinile li se încleştează pe lespezile băncilor, de parcă un şuvoi puternic şi nevăzut ar izbi pe undeva şi-ar clătina podul de sub ei. Stăpânindu-se, ei caută cuvinte ca să micşoreze şi să scadă însemnătatea faptelor petrecute.

Veştile rele nu le plac, nici gândurile grele şi nici discuţiile serioase şi pline de îngrijorare, dar văd singuri că toate câte le-au aflat nu prevestesc nimic bun. De crezut, trebuie să-i dea crezare omului din Veletovo, şi nu ştiu bine cum ar face să-i mai uşureze mâhnirea şi să-l mai împace. De aceea, abia aşteaptă ca ţăranul să plece înapoi, sus, la Veletovo, şi să-şi ia cu el veştile proaste pe care le-a adus. Aşa, fireşte, necazul n-o să fie mai mic, dar măcar o să se cărăbănească de-aici. Şi când omul plecă, într-adevăr, ei se simţiră fericiţi văzând că se pot întoarce iar la tabieturile lor şi că pot sta mai departe, în tihnă, pe „kapia”, fără vorbe care îi amărăsc viaţa omului şi-i arată viitorul în negru, lăsând timpului grija de-a mai îmblânzi şi de-a mai micşora greutatea întâmplărilor desfăşurate pe după munţi.

Şi timpul a făcut ce ştia el. Viaţa se scurse mai departe, părând neschimbată. Trecură peste treizeci de ani de la vorbele schimbate atunci, pe „kapia”. Dar, în vremea asta, ţăruşii răsădiţi pe graniţă de trimisul împărătesc şi de serdar începură a prinde rădăcini şi, după ce se îngroşară puţin, porniră, încetul cu încetul, să dea roade târzii, dar nespus de amare pentru turci: ei se văzură siliţi să părăsească până şi ultimele cătune din Serbia. Şi, într-o zi de vară, podul de la Vişegrad se umplu de jalnicul alai al refugiaţilor din Ujiţe.

Erau zile călduroase, cu amurguri prelungi şi plăcute de petrecut pe „kapia”, când turcii vin din mahalalele târgului şi umplu terasele de deasupra apei. În asemenea zile, pepenii sunt căraţi în samare, pe spinările asinilor, şi aduşi pe pod. Cât e ziua de mare, harbujii şi zămoşii, bine copţi, sunt răciţi în butoaie cu apă. Iar spre seară vin cetele de pierde-vară să-i cumpere şi să-i mănânce pe sofa. De obicei, câte doi fac prinsoare: pepenele are miezul roşu, sau e boşar? Apoi, îl taie, cel ce pierde plăteşte, şi mănâncă toţi laolaltă, sporovăind şi glumind în gura mare.

Pe terasele de piatră mai dogoreşte încă arşiţa fierbinte a zilei; dar dinspre apă urcă o boare răcoroasă, însoţind amurgul. Mijlocul râului străluceşte, lângă maluri, însă, pe sub sălcii şi răchite, faţa lui e umbrită şi bate în verde-întunecat. Cât vezi cu ochii, crestele şi văile munţilor sunt purpurii, unele arzând

parcă, altele abia atinse, uşor, de vraja luminii. Deasupra crestelor, pe toată jumătatea dinspre sud-vest a priveliştii ce se deschide de pe „kapia”, se întind norii de vară, a căror culoare se schimbă necontenit. Norii aceştia sunt una din marile frumuseţi dăruite de „kapia”, vara. De cum se face ziuă şi soarele saltă pe cer, ei se ivesc de după munţi, ca o spumă deasă, albă, argintie şi cenuşie, în forme fantastice, asemănătoare cupolelor felurite şi multicolore ce se înalţă deasupra palatelor somptuoase. Şi, după ce cresc o vreme, norii rămân aşa ziua întreagă, nemişcaţi şi grei, peste înălţimile din jurul orăşelului pârjolit de soare. Iar turcii care, când amurgeşte, vin să stea pe „kapia” au mereu în faţa ochilor norii, ca nişte corturi împărăteşti, ţesute din mătase albă; şi norii ăştia le trezesc în minte imagini şi scene din cine ştie ce iureşuri de bătălie, şi închipuiri de o bogăţie ciudată şi nemărginită. Apoi, de îndată ce întunericul stinge şi risipeşte norii de vară din preajma orăşelului, luna şi stelele deschid pe cer noi privelişti fermecate.

Nicicând frumuseţea stranie şi cu totul deosebită a „kapiei” nu poate fi mai bine simţită decât în zilele acestea de vară, decât la acea oră. Omului i se pare că se află într-un leagăn fermecat: străbate pământul, pluteşte pe ape, zboară prin văzduh şi, totuşi, se ştie legat temeinic şi sigur de orăşel şi de căsuţa lui albă, aşezată mai la o parte, cu grădiniţa şi cu livada ei de pruni. Aici, pe „kapia”, tot sorbind la cafea şi trăgând din ciubuc, mulţi dintre târgoveţii ăştia neînsemnaţi, care n-au mai mult decât o căsuţă şi-un pic de dugheană în mahalaua negustorească, gustă la ceasurile acestea bogăţia lumii şi nemărginirea darurilor lăsate de Allah. O zidire măreaţă le poate dărui oamenilor, şi le dăruie, veacuri de-a rândul, toate astea, dacă e frumoasă şi puternică, plănuită într-un ceas bun, înălţată unde trebuie şi clădită cum se cuvine.

Şi iată-ne într-unul din amurgurile acestea, când taifasurile nu contenesc, şi nici râsetele şi glumele pe care localnicii le schimbă între ei sau le aruncă trecătorilor.

Cel asupra căruia se abat glumele cele mai însufleţite şi mai gălăgioase e un flăcău mărunţel, voinic şi cu o înfăţişare ciudată. E Salko, Ciorkan, Chioru.

Chioru e feciorul unei ţigănci şi al vreunui ostaş sau al vreunui ofiţer de prin Anatolia, venit cu slujba în orăşel şi plecat încă

înainte de a i se naşte fiul nedorit. Curând după naştere a murit şi mumă-sa, iar copilul a crescut de capul lui. Era hrănit de întregul orăşel; era al tuturora şi al nimănui. Muncea prin prăvălii şi prin case, împlinind treburi pe care nimeni altul n-ar fi primit să le facă, curăţind gropile şi şanţurile de scurgere, îngropând mortăciunile sau stârvurile aduse de ape. Chioru n-a avut niciodată un acoperiş al lui, niciun nume şi nicio meserie anumită. Mânca pe unde se nimerea, stând în picioare sau din mers, dormea prin podurile caselor, se îmbrăca în zdrenţe bălţate pe care i le dădeau alţii. Ochiul stâng şi-l pierduse de pe când era copil. Ciudat, cinstit din fire, glumeţ şi mare beţiv, el le era tot pe atât de folositor localnicilor, dându-le prilej de glumă şi de batjocură, pe cât le era când muncea pentru ei.

În jurul Chiorului se adunaseră câţiva tinerei, feciori de negustori, făcând haz pe socoteala lui şi aruncându-i glume grosolane.

În văzduh plutea mireasma de pepene copt şi de cafea prăjită. Din lespezile de piatră, încinse încă de arşiţa zilei, stropite cu apă şi măturate bine, se ridica mirosul călduţ, îmbălsămat şi caracteristic „kapiei”, miros care alungă grijile din suflet şi îmboldeşte la visare şi trândăvie. Soarele scăpătase, dar nu se vedea încă steaua aceea mare care, de obicei, străluceşte deasupra satului Molievnik. Într-un asemenea ceas, când şi lucrurile cele mai obişnuite pot fura înfăţişarea unor viziuni pline de măreţie, de teamă şi de însemnătate deosebită, se iviră pe pod primii băjenari din Ujiţe.

Cei mai mulţi dintre bărbaţi mergeau pe jos, prăfuiţi şi cocârjaţi, în timp ce pe căluţii mărunţi se clătinau femeile zgâindu-şi ochii îndărătul vălurilor ce le acopereau feţele, sau copiii, legaţi între boccele ori cocoţaţi pe cufere. Din când în când trecea câte un om mai înstărit, călare pe-un cal mai bun, dar cu pas de înmormântare şi cu capul plecat, în aşa fel încât vădea şi mai mult jalea ce-l împinsese încoace. Erau şi unii care n-aveau decât o capră şi-o duceau legată de funie. Alţii duceau câte un miel în braţe. Tăceau toţi, nu plângeau nici copiii măcar. Nu se auzea decât tropotul copitelor şi al paşilor şi zăngănitul monoton al lucrurilor de lemn şi de aramă înghesuite pe caii gemând sub poveri.

Ivirea oamenilor acestora istoviţi şi fără adăpost stinse deodată însufleţirea de pe „kapia”. Bătrânii rămaseră pe băncile

de piatră. Cei tineri se ridicară unul după altul şi alcătuiră, de fiecare parte a „kapiei”, câte un zid viu; alaiul trecu prin mijlocul lor. Unii localnici se mulţumeau să-i privească pe refugiaţi cu milă şi să tacă, alţii le urau bun venit şi încercau să-i oprească, dăruindu-le câte ceva, dar ei nici măcar nu întorceau capul ca să vadă ce li se dăruieşte şi abia dacă răspundeau la urările cu care erau întâmpinaţi. Atâta ştiau: că trebuie să ajungă, până nu se întunecă, la Okolişte, şi că trebuie să se grăbească.

Să fi fost, cu totul, vreo sută douăzeci de familii. Ceva mai mult de o sută de familii mergeau la Sarajevo, unde pesemne că aveau să fie adăpostiţi; vreo cincisprezece familii rămaseră aici, în orăşel; cei mai mulţi dintre ei aveau vreo rudă sau vreun prieten în Vişegrad.

Unul singur, din toţi oamenii aceştia istoviţi, după câte se părea sărman şi fără nimeni pe lume, zăbovi o clipă pe „kapia”, bău apă din belşug şi primi ţigara dăruită. Era albit de praf, ochii îi sticleau de parcă l-ar fi scuturat frigurile şi nu putea să-şi aţintească privirea pe-un singur lucru. Tot sorbind cu nesaţ fumul ţigării, îşi rotea căutătura aprinsă, neplăcută şi nu răspundea o vorbă la întrebările sfioase şi cuviincioase ale câte unuia. Îşi şterse doar mustăţile, mulţumi scurt şi, cu amărăciunea lăsată în om de oboseală şi de simţământul singurătăţii, rosti câteva vorbe, privindu-i pe toţi cu ochii aceia care păreau că nu văd nimic:

— Voi staţi aici la taifas, şi faceţi haz, şi nu ştiţi ce urgie vine dinspre Stanişevaţ. Iată că noi pribegim în ţara turcească, dar unde o să mai pribegiţi voi, dimpreună cu noi, când o veni rândul ţării ăsteia? Nimeni n-are habar şi niciunul din voi nu se gândeşte la asta.

Omul tăcu apoi, pe neaşteptate. Ceea ce spusese era, totodată, şi prea mult pentru oamenii aceştia lipsiţi de griji până mai adineauri, şi prea puţin pentru amărăciunea lui, care nu-i îngăduia să tacă şi nici nu-l lăsa să vorbească mai limpede. Întrerupse el însuşi tăcerea chinuitoare, luându-şi rămas bun, mulţumind şi dând fuga să ajungă din urmă convoiul. Atunci se ridicară toţi ca să-i strige cu glas tare urări de bine.

În seara aceea, pieri voia bună de pe „kapia”. Oamenii rămaseră încruntaţi şi tăcuţi. Până şi Chioru stătea jos, fără să scoată o vorbă, fără să se mişte, pe una din treptele de piatră. În jurul lui, se îngrămădeau cojile pepenilor câştigaţi pe

prinsoare şi mâncaţi. Chioru îşi ţinea fruntea în palme, trist, şi privea în pământ, dus pe gânduri, de parcă n-ar fi avut o lespede în faţa lui, ci o zare depărtată, pe care o vedea aievea. Oamenii se împrăştiară pe la casele lor, mai devreme decât de obicei.

Dar, chiar de-a doua zi, fu iarăşi ca mai înainte, căci locuitorii Vişegradului nu vor să ţină minte nenorocirile şi nici s-o ia înaintea necazurilor; în adâncul sufletului, ei se gândeau că viaţa cea adevărată e alcătuită din răgazurile astea liniştite şi că ar fi nebunie zadarnică să-şi tulbure clipele de tihnă, atât de rare, căutând o altă viaţă, mai trainică şi mai temeinică, aşa cum nu există.

În aceşti douăzeci şi cinci de ani de la mijlocul veacului al XIX-lea, la Sarajevo bântui de două ori ciuma şi odată holera. Cei din Vişegrad se supuseră atunci preceptelor pe care, după tradiţie, le-a dat chiar Mohamed credincioşilor săi, ca să ştie cum să se poarte la caz de molimă: „Când molima bântuie într-un loc, nu mergeţi acolo, fiindcă-i cu putinţă a vă molipsi, iar dacă vă aflaţi tocmai în locul unde bântuie molima, nu mergeţi în altă parte, fiindcă îi puteţi molipsi pe alţii”. Şi cum oamenii nu se supun nici învăţămintelor celor mai sănătoase, chiar când sunt date de trimisul lui Allah, până când nu sunt siliţi s-o facă „prin forţa stăpânirii”, stăpânirea, cu prilejul fiecărei „molime”, restrângea sau oprea cu totul trecerea călătorilor şi a poştei. Şi atunci, viaţa de pe „kapia” îşi schimba şi ea înfăţişarea. Localnicii, oameni cu treburi sau simpli gură-cască, îngânduraţi sau veseli, dispărură şi pe sofaua pustie se aşezară iar, ca pe vremea răscoalelor şi a războaielor, câţiva oameni de strajă. Ei îi opreau pe călătorii veniţi dinspre Sarajevo, trimiţându-i înapoi, ameninţându-i cu puştile şi strigând cât îi ţinea gura. Poşta o primeau tot ei, de la călăreţi, luând toate măsurile trebuincioase: aprindeau pe „kapia” un foc mic, din „lemn aromat”; care împrăştia un fum alb şi îmbelşugat. Paznicii apucau scrisorile cu un cleşte, una câte una, şi le treceau prin fumul acela. Şi scrisorile, abia după ce erau astfel dezinfectate, puteau fi trimise mai departe. Mărfurile nu erau primite deloc. Dar grija lor cea mai de seamă nu erau scrisorile, ci oamenii. Zilnic soseau câte unii, călători, neguţători, purtători de mărfuri, vagabonzi. Chiar la intrarea podului îi aştepta paza şi, de cum îi zărea de departe, le făcea

semn că nu-i voie să se apropie mai mult. Călătorii se opreau, dar începeau să discute, să se certe şi să lămurească treburile care-i mânau într-acolo, şi fiecare socotea că trebuie neapărat să fie lăsat să intre în orăşel, şi fiecare se jura că e sănătos tun şi că n-are nicio legătură cu holera – „ducă-se pe pustii!” – care bântuie undeva, la Sarajevo. Şi tot explicând, călătorii ajungeau până aproape de jumătatea podului, şi se apropiau de „kapia”. Aici, se amestecau în vorbă şi ceilalţi paznici şi, cum discutau de la o depărtare de câţiva paşi, strigau toţi, în gura mare, şi dădeau din mâini. Şi mai aveau o pricină să strige aşa: cât stăteau pe pod, toată ziulica, străjerii se îndopau cu rachiu şi cu usturoi; slujba le dădea dreptul s-o facă fiindcă se credea că şi rachiul şi usturoiul sunt bune împotriva molimei; iar ei foloseau din belşug dreptul acesta.

Se întâmpla ca mulţi călători, obosind să-i tot roage pe paznici, să se întoarcă înspre Okolişte, cu treburile neisprăvite. Dar erau şi unii îndărătnici şi stăruitori, şi ei rămâneau ore şi ore pe „kapia”, pândind o clipă de slăbiciune sau de neatenţie, ori aşteptând cine ştie ce prilej fericit. Dar dacă se întâmpla să dea pe-acolo Salko Hedo, ajutorul ispravnicului, atunci pierea orice nădejde pentru călători. Hedo e omul stăpânirii, aşa cum scrie la carte: nu-l vede şi nu-l aude pe cel cu care stă de vorbă, şi nu-l ia în seamă decât cât e nevoie ca să-i dea locul ce i se cuvine după ordonanţele şi regulamentele existente. În timpul slujbei, Hedo e orb şi surd, iar după aceea, devine şi mut pe deasupra. Degeaba îl roagă călătorul şi încearcă să-l ducă cu vorba:

— Salik-aga, sunt sănătos..

— Apoi du-te sănătos de unde ai venit! Hai, cară-te, lua-te-ar dracu!

Cu Hedo nu-i nimic de făcut. Dar dacă nimereşti peste cei mai mici ca el, atunci se schimbă treaba. Călătorul mai zăboveşte puţin pe pod, mai strigă, mai se ceartă cu ei, mai intră în vorbă şi le povesteşte necazurile care l-au mânat la drum şi toate pacostele care l-au lovit în viaţa lui, şi atunci el devine oarecum mai apropiat, mai cunoscut, şi seamănă tot mai puţin cu omul bolnav de holeră. Până la urmă, vreunul din paznici se arată gata să vorbească în orăşel cu cine are treabă călătorul şi să-i spună ce are de spus. Ăsta e primul pas. Dar călătorul ştie că treburile lui nu pot fi împlinite prin mijlocitori şi că paznicii, aşa cum sunt acum, veşnic mahmuri sau pe jumătate beţi din

pricina gargariselii cu rachiu, nu prea ţin minte şi duc vorbele tocmai pe dos. De aceea mai lungeşte vorba, mai se roagă, mai face cu ochiul, arătând bacşişul, mai aminteşte de Allah şi de omenie. Şi tot aşa, până când paznicul care i s-a părut lui mai înţelegător rămâne singur pe „kapia”. Atunci treaba e ca şi făcută. Străjerul, milos, întoarce capul spre zidul mai ridicat, făcându-se că citeşte inscripţia străveche săpată acolo, îşi pune mâinile la spate şi întinde palma dreaptă. Călătorul care nu s-a dat bătut strecoară în palma omului suma de bani făgăduită, se uită în dreapta şi-n stânga, şi-o întinde peste cealaltă jumătate a podului, pierzându-se apoi în orăşel. Paznicul se întoarce iar la locul lui, striveşte un usturoi alb şi-l udă cu rachiu. Asta îl face să simtă un fel de hotărâre voioasă şi lipsită de griji şi-i dă puterea să vegheze şi să apere orăşelul împotriva holerei.

Dar necazurile nu sunt veşnice (şi, prin asta, ele seamănă leit cu bucuriile), ci se duc sau măcar iau altă înfăţişare şi se pierd în uitare. Viaţa pe „kapia” se înnoieşte mereu, în ciuda tuturor întâmplărilor, dar podul nu se schimbă nici cu anii, nici cu veacurile, nici cu prefacerile relaţiilor dintre oameni. Toate astea trec peste el, ca apa care i se scurge tulbure pe sub arcadele netede şi desăvârşite.

VIII

Dar nu numai războaiele, ciumele şi restriştile vremurilor acelora au lovit în pod şi au întrerupt viaţa pe „kapia”. Şi alte întâmplări, cu totul deosebite, au dat numele lor anului când s-au petrecut şi au fost multă vreme pomenite şi ţinute minte.

În stânga şi în dreapta „kapiei”, de fiecare parte, parapetul de piatră al podului e netezit demult şi are o culoare ceva mai închisă decât în alte locuri. De sute de ani ţăranii îşi pun aici poverile, când vor să se mai odihnească în drumul lor peste pod; şi tot aici orăşenii ieşiţi la plimbare îşi reazemă spinările sau îşi proptesc coatele, când stau la taifas ori aşteaptă pe câte cineva, sau când, singuratici şi sprijinindu-se în mâini, privesc şuvoiul adânc din faţa lor cum curge, spumos şi năvalnic, mereu altul şi mereu acelaşi.

Dar niciodată ca atunci nu s-au rezemat de parapet şi nu s-au uitat în apele râului, de parcă ar fi vrut să citească în ele, atâta mulţime de pierde-vară şi de curioşi ca în ultimele zile ale lui august din acel an. Apa era tulburată de ploi, deşi încă nu venise toamna. În vârtejuri, la picioarele podului, se grămădea spuma albă, învârtindu-se laolaltă cu aşchiile, cu rămurelele şi cu paiele putrede cărate de ape. Dar sus, lângă zid, curioşii sprijiniţi în coate nu priveau de fapt râul pe care îl cunoşteau de când lumea şi nu mai avea ce să le spună; ei căutau un răspuns la propriile lor gânduri, căutau parcă urma vie încă a unui destin nedesluşit şi crud, care, în zilele acelea, îi uimise şi-i zdruncinase pe toţi.

Pe atunci, se petrecuse acolo, pe „kapia”, o întâmplare cu totul deosebită, cum nu se mai pomenise vreodată şi cum pesemne că n-o să se mai pomenească în veci, cât or mai fi un pod şi-un orăşel pe Drina. Întâmplarea a tulburat şi a zguduit orăşelul. Şi vestea despre ea s-a dus până departe, pe alte meleaguri şi tărâmuri, aşa cum se duc basmele care colindă lumea.

De fapt, e povestea a două cătune de lângă Vişegrad, pre nume Veli Lug şi Nezuke. Amândouă cătunele sunt aşezate la un capăt şi la celălalt al amfiteatrului alcătuit în jurul oraşului de poalele castanii şi verzi ale munţilor.

Chiar lângă oraş, în nord-vestul văii se află Strajişte, un sat mai răsărit. Casele, ogoarele şi grădinile lui sunt risipite pe

câteva colnice şi încleştate în văile care le despart. Pe coasta rotunjită a uneia din înălţimile acestea se află vreo cincisprezece case, pierdute în livezi de pruni şi împrejmuite de ogoare. Acolo, sus, e cătunul Veli Lug, aşezare turcească, paşnică, frumoasă şi îmbelşugată. Cătunul face parte din comuna Strajişte, dar e mai aproape de orăşel decât de comună, căci oamenii care coboară din Veli Lug ajung într-o jumătate de ceas în mahalaua negustorească, unde ţin dughene şi fac afaceri, la fel cu ceilalţi locuitori ai orăşelului. Între ei şi adevăraţii localnici din Vişegrad nu-i nicio deosebire, în afară, poate, de faptul că averile lor sunt mai trainice şi mai sigure, fiind aşezate pe pământ sănătos, la soare, şi ferite de înecul apelor, iar oamenii sunt mai cumpătaţi, trăiesc mai singuratici, fără obiceiurile rele ale târgoveţilor. Veli Lug are pământ bun, apă curată şi oameni chipeşi.

Acolo trăieşte o parte a neamului Osmanagicilor din Vişegrad. Şi, cu toate că cei din orăşel sunt mai numeroşi şi mai bogaţi, poporul socoteşte că ei au „coborât” şi că adevăraţii Osmanagici sunt cei din Veli Lug, leagănul familiei. Osmanagicii sunt un neam de oameni frumoşi, inimoşi şi mândri de originea lor. Casa aceea albă, cea mai răsărită din partea locului, care se vede pe coastă, îndreptată către sud-vest, mereu văruită, acoperită cu şindrilă neagră şi având paisprezece ferestre cu geamuri, e a lor. Se zăreşte de departe, şi e primul lucru de care dă călătorul cu ochii când coboară spre Vişegrad sau când pleacă, îndepărtându-se de orăşel. Ultimele raze ale soarelui, în drumul lui înainte de a se culca pe după creasta de la Lieştani, se opresc şi se răsfrâng pe faţa albă şi strălucitoare a acestei case. Şi orăşenii au, de multă vreme, obiceiul să privească, spre seară, cum se oglindeşte amurgul în ferestrele Osmanagicilor, cum, după aceea, ferestrele se sting una câte una, şi cum, adeseori, după ce apune soarele şi orăşelul rămâne în umbră, una din ferestre se aprinde în lumina ultimei raze pierdute printre nori şi mai sclipeşte câteva clipe, ca o stea mare şi roşie deasupra oraşului întunecat.

La fel de cunoscut e şi Avd-aga Osmanagici, stăpânul casei, om cu vază în orăşel, harnic şi aprig în viaţă, ca şi în afaceri. El are o prăvălie, un „depozit” în mahalaua negustorească, o încăpere scundă şi întunecoasă, unde, pe scânduri şi pe rogojini, stau împrăştiate porumbul, prunele uscate şi gogoşile de pin. Avd-aga vinde numai cu ridicata, de aceea prăvălia lui nu e

deschisă totdeauna, ci numai în zilele de târg, iar în restul săptămânii doar când e nevoie. În prăvălie se află veşnic vreunul din feciorii lui Avd-aga, în vreme ce bătrânul stă de obicei pe-o bancă, în faţa dughenii. Acolo, discută cu muşteriii sau cu prietenii. Avd-aga e un bărbat înalt şi spătos, falnic şi roşcovan, dar cu barba şi mustăţile albe ca neaua. Glasul îi e răguşit şi înăbuşit. De ani de zile îl chinuie o astmă afurisită. Şi când, în timpul vreunui schimb de cuvinte, se mânie şi se aprinde – ceea ce se întâmplă destul de des – o tuse grea îl îneacă deodată, vinele gâtului i se umflă, faţa i se înroşeşte, ochii i se umplu de lacrimi şi pieptul îi geme, îi şuieră şi-i răsună ca o furtună în munţi. Când i se potoleşte tusea, Avd-aga îşi revine de îndată; trage aer în piept, adânc, şi reia discuţia de unde s-a oprit, doar că vocea îi e schimbată şi subţirică. În orăşel şi prin împrejurimi, Avd-aga e cunoscut ca om tăios la vorbă, dar cu mâna largă şi inima cutezătoare. Aşa e în toate, şi-n negoţ, uneori spre paguba lui. Adesea, cu un cuvânt mai îndrăzneţ, ridică sau scade preţul prunelor şi al porumbului, chiar când nu trage niciun folos din asta, doar ca să înfrunte vreun ţăran care tremură pentru paraua lui sau vreun neguţător lacom de câştig. De obicei, cuvântul lui are greutate în lumea negustorească şi i se cere părerea, deşi oamenii îi cunosc meteahna şi ştiu că de multe ori e repezit şi părtinitor în judecăţile lui. Iar când Avd-aga coboară din Veli Lug şi se aşază în faţa prăvăliei, arareori rămâne singur, fiindcă vecinilor le e plăcut să tăifăsuiască cu el şi sunt dornici să-i audă părerea. Bătrânul e deschis la inimă şi vioi, oricând gata să dea pe faţă şi să apere ceea ce alţii socotesc că e mai bine să treci sub tăcere. Astma şi tusea îl silesc să se oprească mereu, dar, lucru de mirare, nu în dauna spuselor lui, ci, dimpotrivă, pentru a le face şi mai convingătoare şi pentru a da felului său de a vorbi un fel de demnitate gravă şi dureroasă, căreia cu greu i se poate împotrivi cineva.

Avd-aga are cinci feciori însuraţi şi o singură fiică, ultima născută, tocmai bună de măritat. Despre fiica lui Avd-aga, Fatima, se ştie că e grozav de frumoasă, leită taică-său. Măritişul ei frământă întregul orăşel şi, puţin câte puţin, întreaga împrejurime. De când lumea, aşa e obiceiul la noi: în fiecare generaţie e câte-o fată care intră în cântece şi-n basme cu frumuseţea şi cu hărnicia ei. Şi atunci, vreme de câţiva ani, ea

devine ţinta tuturor dorinţelor şi pildă cu neputinţă de ajuns. La auzul numelui ei, închipuirea îşi ia zborul, stârnind înflăcărarea bărbaţilor şi ţesând gelozia femeilor. Fetele acestea sunt fiinţe deosebite, pe care natura le alege şi le înălţă până la culmi primejdioase.

Fiica lui Avd-aga semăna cu taică-său nu numai la chip şi boi, dar şi la vorbă şi la agerimea minţii. Asta o ştiau mai bine ca oricine flăcăii care, la nunţi sau la şezători, încercau, prin linguşiri ieftine sau prin glume îndrăzneţe, să-i moaie inima şi s-o sărute. Iscusinţa ei la vorbă nu-i era cu nimic mai prejos decât frumuseţea. De aceea, viersul despre Fatima, fiica lui Avd-aga (despre fiinţele atât de alese, cântecele izvorăsc de nu se ştie unde şi de la sine), spunea:

Înţeleaptă eşti, frumoasă eşti,
Tu, Fatma a lui Avd-aga!..

Aşa se cânta şi se vorbea în orăşel şi prin împrejurimi, dar puţini erau cei care cutezau să ceară mâna fetei din Veli Lug. Iar când şi aceştia fură, unul după altul, respinşi, fata începu să stârnească în jurul ei admiraţie, ură şi pizmă, şi acele dorinţe nemărturisite şi aşteptări răuvoitoare, care înconjură de obicei fiinţele cu însuşiri alese şi cu o soartă deosebită. Fiinţele astea, care sunt slăvite în cântece şi despre care lumea vorbeşte, sunt răpite grabnic de soarta lor neobişnuită, şi, după ele, în locul unei vieţi împlinite, trăiesc cântecul sau basmul.

Pe-aici, pe la noi, se întâmplă adeseori ca tocmai fata despre care se vorbeşte cel mai mult să rămână, din pricina asta, fără peţitori, să rămână „fată bătrână”, în timp ce altele, care nu-i ajung nici până la călcâi, se mărită repede şi uşor. Asemenea supărare nu i s-a întâmplat Fatimei, fiindcă s-a aflat un bărbat s-o ceară, destul de îndrăzneţ ca să şi-o dorească pentru el, şi destul de iscusit şi de dârz ca să-şi atingă ţinta.

În rotundul nedesăvârşit pe care îl formează valea adâncă a Vişegradului, chiar în partea opusă aşezării de la Veli Lug, se află cătunul Nezuke.

Deasupra podului, la mai puţin de o oră de mers de-a lungul apei, tocmai în mijlocul îngrămădirii de munţi abrupţi dintre care, ca dintr-un zid întunecat, izvorăşte Drina făcând un cot brusc, se află o fâşie îngustă de pământ roditor, pe malul

stâncos al râului. La temelia ei stau mâlurile cărate de râu şi de şuvoaiele năpustite din stâncile lui Butko. Pe această fâşie se întind ogoare şi grădini, iar spre margine, păşuni povârnite, cu iarbă fragedă, care mai sus se pierd în râpele pietroase şi în desişurile negre. Întregul cătun e în stăpânirea beilor Hamzici, cărora li se mai spune şi Turkovici. O jumătate a cătunului e locuită de cinci sau şase familii de iobagi, iar în cealaltă jumătate se află casele beilor, ale fraţilor Hamzici, cu Mustai-bei Hamzici în frunte.

Cătunul e aşezat deoparte şi spre miazănoapte, fără soare dar şi fără vânt, mai bogat în fructe şi în fâneţe decât în grâu. Împrejmuit şi strâns din toate părţile de munţi înalţi şi abrupţi, el stă aproape toată ziua în umbră şi în veşnică tăcere, aşa că orice chemare de-a ciobanilor şi orice clătinare mai puternică a vreunei tălăngi stârnesc un ecou viu şi prelung, dus din creastă în creastă. Până la cătun urcă un singur drum din Vişegrad. Când treci podul, ieşind din orăşel, şi laşi şleaul cel mare care o ia spre dreapta, şi mergi de-a lungul râului, coborând până la mal, dai de-o potecă îngustă şi pietroasă, ce coteşte prin stânga podului, străbate o fâşie de pământ stâncoasă şi stearpă şi şerpuieşte de-a lungul Drinei, chiar pe lângă ea, ca o şuviţă albă la poalele povârnişului întunecat şi repezit spre râu. De sus, de pe pod, călăreţul sau drumeţul care urcă poteca asta par că păşesc pe-o bârnă îngustă, zvârlită între apă şi stâncă, iar chipurile lor se oglindesc neîncetat, tot timpul cât merg, în apa liniştită şi verde a râului.

Acesta e drumul care duce de la orăşel la Nezuke; iar de la Nezuke nu există drum mai departe, fiindcă nu mai poţi merge nicăieri şi nu mai e nimeni care să vrea să călătorească. Altceva nu se mai află, decât panta abruptă de deasupra caselor, acoperită de-o pădure rară şi brăzdată de două şanţuri adânci şi albe, pe unde se caţără ciobanii când se duc la stâne, în munţi.

Aici se înalţă casa mare şi albă a celui mai vârstnic dintre Hamzici, Mustai-bei. Casa lui e la fel de arătoasă ca şi a lui Osmanagici din Veli Lug, numai că, spre deosebire de aceasta, e ascunsă cu totul vederii în adâncitura şi-n desişul de lângă Drina. De jur împrejurul ei, cresc unsprezece plopi înalţi, care, cu foşnetul şi cu mişcarea lor, însufleţesc necontenit coclaurii aceştia închişi din toate părţile şi anevoie de atins. Chiar sub ea, se află casele celorlalţi doi fraţi Hamzici, ceva mai scunde şi mai

micuţe. Toţi Hamzicii au sumedenie de copii şi toţi sunt lungi, slabi, cu feţe palide, tăcuţi şi singuratici, dar uniţi şi harnici la muncă, deprinşi să preţuiască şi să-şi apere avutul. Ca şi oamenii mai înstăriţi din Veli Lug, îşi au şi ei în orăşel dughenele lor, unde-şi duc recolta de la Nezuke. În fiecare anotimp al anului, ei şi argaţii lor mişună şi cară ca nişte furnici, pe poteca aceea îngustă, de lângă Drina; unii duc marfă la oraş, alţii se întorc, cu paralele la chimir, în sătucul lor nevăzut, din munţi.

În casa încăpătoare şi albă a lui Mustai-bei Hamzici, care îl întâmpină pe om la capătul potecii pietroase ca un dar plăcut şi neaşteptat, trăiesc cele patru fiice ale beiului şi singurul lui fecior, Nail. Acest Nail-bei din Nezuke, singurul fecior al lui Mustai-bei, fusese printre primii care-şi puseseră ochii pe Fatima din Veli Lug. La o nuntă, nu se mai sătura privindu-i frumuseţea chipului, prin crăpătura unei uşi, unde se înghesuia şi se agăţa un ciorchine întreg de flăcăi, fermecaţi de ce văd. Altă dată, când o văzu din nou printre prietenele ei, îi aruncă o glumă îndrăzneaţă;

— Facă Allah ca Mustai-bei din Nezuke să-ţi zică noră! Fata chicoti. Să nu râzi, îi spuse, prin crăpătura îngustă a uşii, flăcăul aţâţat, minunea asta o să se întâmple şi ea într-o bună zi.

— O să se întâmple atunci când Veli Lug s-o coborî la Nezuke, îi răspunse fata, chicotind iar şi mlădiindu-şi cu mândrie trupul, aşa cum numai femeile de felul ei şi numai la anii ei sunt în stare, spunând prin mlădierea asta mai mult decât spusese cu vorba sau cu râsul.

Aşa îşi mânie soarta, adeseori, trufaşe şi nechibzuite, fiinţele cu însuşiri atât de alese! Răspunsul ei către Hamzici se răspândi şi trecu din gură în gură, ca tot ce făcea şi spunea ea de altfel.

Hamzicii nu sunt oameni care să se oprească din drum şi să se descumpănească în faţa primei greutăţi. Chiar când e vorba de alte lucruri, mai neînsemnate, ei nu dau buzna să le isprăvească şi nu se grăbesc, darămite acum! O încercare, întreprinsă prin mijlocirea unor rude din orăşel, se dovedi şi ea zadarnică. Şi atunci bătrânul Mustai-bei Hamzici se hotărî să pună el la cale căsătoria feciorului său. Avusese de totdeauna legături de negoţ cu Avd-aga. Din pricina firii lui năvalnice şi trufaşe, Avd-aga suferise în ultima vreme pierderi însemnate şi, până una-alta, cu greu mai putea face faţă creditorilor. Mustai-bei îl ajutase şi-l sprijinise, aşa cum numai oamenii de treabă din

mahalaua negustorească se ajută unii pe alţii când sunt la aman: simplu, firesc, şi fără multă vorbă.

Prin dughenele întunecate şi răcoroase şi pe băncile de piatră lustruită din faţa lor, nu se pun la cale numai treburi băneşti şi negustoreşti, ci şi destine omeneşti. Ce s-a petrecut între Avd-aga Osmanagici şi Mustai-bei Hamzici, cum a cerut-o Mustai-bei pe Fatima pentru singurul său fecior, Nail, şi cum de „i-a dat-o" trufaşul şi încăpăţânatul Avd-aga? Asta n-o s-o ştie nimeni, niciodată! Şi, tot aşa, nu s-a putut afla cum s-au petrecut lucrurile sus, la Veli Lug, între tată şi frumoasa şi singura lui fiică. De vreo împotrivire din partea ei, fireşte, nu putea fi vorba. O privire plină de uimire îndurerată şi mlădierea aceea îndărătnică şi mândră a întregului ei trup, apoi supunerea mută şi oarbă faţă de dorinţa tatălui său, cum a fost pretutindeni la noi, de totdeauna, şi cum mai e încă şi astăzi. Ca în vis, ea a început să-şi scoată la aer, să-şi întregească şi să-şi rânduiască zestrea.

Nici din Nezuke n-a răzbătut nicio vorbă în lume. Hamzicii, prevăzători, nu doreau ca lumea să le ţină răbojul izbânzilor, trăncănind de pomană. Căpătaseră ce voiau şi, ca totdeauna, se mulţumiseră cu asta. N-aveau nevoie ca alţii să se bucure alături de ei, după cum niciodată nu căutau să-i deplângă cineva la pagube sau la nenorociri.

Şi totuşi, lumea vorbea mult, pe larg şi fără socoteală, aşa cum vorbeşte de totdeauna. În orăşel şi prin împrejurimi se povestea cum căpătaseră Hamzicii ce doriseră; cum frumoasa, mândra şi înţeleapta fiică a lui Avd-aga, care în toată Bosnia nu socotise niciun mire pe măsura ei, îşi găsise naşul şi fusese îmblânzită; cum, totuşi, „Veli Lug avea să coboare la Nezuke", deşi Fatima spusese în faţa lumii că asta n-o să se întâmple niciodată. Căci oamenilor le place să vorbească vrute şi nevrute despre prăbuşirea celor ce se înalţă şi zboară prea sus.

O lună încheiată nu mai tăcură oamenii, clătindu-şi parcă gura, în pălăvrăgeala lor, cu siropul apropiatei umiliri a Fatimei. O lună încheiată ţinură pregătirile de nuntă la Nezuke şi la Veli Lug.

O lună încheiată, Fatima lucră, împreună cu prietenele ei, cu neamurile şi cu femei luate cu ziua, la zestre. Fetele cântau. Cânta şi ea. Găsea putere până şi pentru asta. Şi se asculta singură cum cântă, urmându-şi în acelaşi timp firul gândurilor.

Căci, cu fiecare împunsătură de ac, Fatima ştia (şi şi-o spunea singură) că nici ea, nici cusătura n-au să ajungă vreodată la Nezuke. Ea nu uita asta nicio clipă. Dar lucrând şi cântând aşa, i se părea că de la Veli Lug şi până la Nezuke e cale lungă şi că o lună de zile e timp berechet. Noaptea, la fel făcea. Noaptea, când, spunând că mai are de isprăvit câte ceva, rămânea singură, noaptea, când i se deschidea în faţă o lume bogată, strălucitoare, plină de schimbări îmbucurătoare, la nesfârşit.

În Veli Lug, nopţile sunt calde, şi totuşi răcoroase. Stelele sunt joase şi neliniştite, legate toate parcă printr-un luciu tremurător. Stând la fereastră, Fatima priveşte noaptea. Ea poartă în toată fiinţa ei o forţă calmă, neînfrântă şi dulce, şi-şi simte fiecare parte a trupului ca pe-un izvor de forţă şi de încântare: picioarele, coapsele, braţele, gâtul şi mai ales pieptul. Sânii ei plini, grei şi totuşi învolţi, ating cu sfârcurile oblonul de lemn al ferestrei. Şi, în locul acela, ea simte cum toată colina, cu tot ce se află pe ea, case, acareturi, păşuni, respiră cald, adânc, egal, şi se înalţă şi se coboară, laolaltă cu cerul luminos şi cu întinderea aceea întunecată. Împins de respiraţia aceasta, oblonul de lemn coboară şi urcă, urcă şi coboară, îi atinge sfârcurile sânilor, îi lasă şi se duce undeva, departe, se reîntoarce şi-i atinge iar, apoi coboară şi, din nou, se depărtează; şi tot mereu aşa, rând pe rând.

Dar lumea e mare, lumea e uriaşă, şi tot aşa e şi ziua, când valea Vişegradului freamătă de arşiţă şi când aproape că auzi cum se coc grânele care o acoperă, când orăşelul e pe de-a-ntregul alb, împrăştiat în jurul râului verde şi împrejmuit de linia dreaptă a podului şi de crestele negre ale munţilor. Dar noaptea, numai noaptea, când bolta cerului învie şi se învăpăiază, ies la iveală nemărginirea şi puterea uriaşă a lumii ăsteia în care omul viu se pierde şi nu mai poate şti nici despre sine, nici despre ţinta către care a plecat, nici ce vrea şi nici ce trebuie să facă. Doar atunci se trăieşte adevărat, senin şi îndelung; atunci nu există cuvinte care să te lege din greu pe toată viaţa, nici făgăduieli aducătoare de moarte, nici fapte fără ieşire, cu soroc apropiat, care se scurge şi se iroseşte nemilos, având moartea sau ruşinea la capăt, ca singură scăpare. Da, atunci nu e ca în viaţa de ziuă în care ce-ai spus odată rămâne de neschimbat şi ce-ai făgăduit trebuie îndeplinit. Aici totul e liber, nemărginit, fără nume şi mut.

Apoi se aude, de undeva, de jos, venind, ca din depărtare, o voce grea, adâncă şi înecată:

— Aaah, kh, kh, kh! Aaah, khkhkh!

E Avd-aga, care, în odaia lui, se luptă cu tusea de noapte.

Iar Fatima nu numai că-i recunoaşte vocea, dar îl şi vede aievea pe tatăl ei cum stă şi fumează, chinuit de tuse şi nesomn. I se pare că-i vede ochii mari, întunecaţi, cunoscuţi ca un locşor drag, ochi aidoma cu ai ei, doar ceva mai umbriţi de bătrâneţe şi scăldaţi de-un luciu înlăcrimat şi zâmbitor, ochi în care a citit pentru prima oară că soarta ei este fără scăpare, în ziua când i s-a spus că fusese făgăduită lui Hamzici şi că trebuie să se pregătească până într-o lună de zile.

— Kkha, kha, kha, kha!

Încântarea pe care o simţea adineauri în faţa frumuseţii nopţii şi a măreţiei lumii s-a stins. Respiraţia îmbălsămată a pământului s-a oprit. Sânii fetei s-au crispat, ca într-o încleştare neaşteptată. Stelele şi spaţiul pier. N-a mai rămas decât soarta, soarta ei fără scăpare, năprasnică, în ajunul împlinirii, înfăptuindu-se odată cu scurgerea timpului, în tăcerea, în neclintirea şi în golul care rămâne după toate lucrurile.

De jos, tusea lui Avd-aga răsună înfundat.

Da, şi Fatima îl aude, şi-l vede, de parcă ar fi aici, în faţa ei.

E dragul, unicul, puternicul ei tată, de care se simte legată, de nedespărţit, de când se ştie pe lume. Şi chiar tusea asta grea, zguduitoare, o simte în pieptu-i. Nici vorbă, gura lui a spus *da* la ceea ce Fatima spusese *nu*. Dar în toate fata e una cu el, chiar şi în asta. Şi *da*-ul lui îl simte ca pe al ei (la fel ca pe *nu*-ul ei). De aceea soarta îi e năprasnică, neobişnuită, în ajun de-a se îndeplini şi dacă Fatima nu vede nicio scăpare e fiindcă scăpare nu există. Din pricina *da*-ului rostit de tată, care o leagă la fel ca propriul ei *nu*, Fatima va trebui să treacă prin faţa cadiului, cu fiul lui Mustai-bei, fiindcă nu se poate ca Avd-aga să-şi calce făgăduiala. Dar ea ştie de asemenea, la fel de bine şi de sigur, că, după aceea, nu poate să pună piciorul la Nezuke, căci altfel ar însemna că-şi calcă ea cuvântul. Şi e cu neputinţă, fiindcă şi cuvântul ei e al unuia din neamul Osmanagicilor. Acolo, la punctul mort dintre *nu*-ul ei şi *da*-ul tatălui, între Veli Lug şi Nezuke, la punctul cel mai de nedezlegat, trebuie găsită dezlegarea. Acolo se gândeşte Fatima acum. Nu la întinderile lumii ăsteia largi şi bogate, nici măcar la întregul drum dintre

Veli Lug şi Nezuke, ci la bucăţica de drum îngrozitoare dintre locul unde cadiul o va cununa cu fiul lui Mustai-bei, şi capătul podului, unde povârnişul pietros coboară pe poteca îngustă dinspre Nezuke, pe care ea nu va pune piciorul, în privinţa asta nu încape îndoială. Fâşia asta de drum, gândul ei o străbate neîncetat, de la un capăt la altul, aşa cum fuge suveica prin ţesătură. De la cadiu, străbătând jumătate din centrul orăşelului, apoi piaţa, până la capătul podului; iar de acolo, ca şi cum ar fi dat cu ochii de prăpastie, se reîntoarce îndată pe pod, prin piaţă, străbate centrul oraşului, până la cadiu. Şi mereu aşa: când înainte, când înapoi! Acolo i se ţese soarta.

Şi gândul, care nici nu şi-l putea opri, nici nu găsea scăpare, îi zăboveşte cel mai adesea pe „kapia”, pe sofaua de piatră frumoasă şi luminoasă, unde oamenii stau la taifas şi flăcăii cântă, sofaua sub care vuieşte râul verde, năvalnic şi adânc. Apoi, îngrozită de scăparea astfel întrezărită, mintea îi zboară din nou, ca împinsă de blestem, de la un capăt al drumului la celălalt, şi, negăsind altă ieşire, se opreşte din nou pe „kapia”. Noapte de noapte, închipuirea i se opreşte tot mai des aici şi zăboveşte tot mai mult. Şi numai gândul la ziua când va trebui cu adevărat să străbată drumul acela, nu doar aşa, în minte, gândul la ziua când va trebui să găsească o scăpare înainte de a ajunge la capătul podului cuprinde în el toată grozăvia morţii, toată josnicia unei vieţi veştejite de ruşine. Aşa, neputincioasă şi părăsită cum e, i se pare că însăşi grozăvia acestei idei ar trebui să îndepărteze sau măcar să amâne ziua aceea.

Dar zilele trec, nici repede şi nici încet, ci egale şi de neînlăturat, şi cu ele soseşte şi ziua nunţii.

În ultima joi a lunii august (ziua hotărâtă) Hamzicii veniră, călare, să ia mireasa. Acoperită de feregeaua nouă şi grea, asemenea unui scut, Fatima fu aşezată pe-un cal şi pornită spre orăşel. În acelaşi timp, în ogradă se încărcau lăzile cu zestrea fetei. La judecătorie, cadiul săvârşi legământul căsătoriei. Astfel, a fost respectat cuvântul prin care Avd-aga îşi dăduse fiica după fiul lui Mustai-bei. Apoi alaiul porni pe drumul spre Nezuke, unde fusese pregătită petrecerea de nuntă.

Străbătură jumătate din piaţa orăşelului, adică o parte din drumul acela fără scăpare, pe care Fatima îl străbătuse de-atâtea ori în gând. Drumul e, ca de obicei, aşa cum îl ştie, aproape mai uşor de trecut decât în gând. Nici stele, nici

întinderi, nici tusea înăbuşită a tatălui, nici dorinţa ca timpul să se scurgă mai repede sau mai încet. Când ajunseră la pod, Fatima îşi simţi, odată mai mult, ca în nopţile acelea de vară, când sta la fereastră, fiecare părticică a trupului ei, puternic şi distinct, mai ales pieptul, uşor crispat, ca într-o carapace. Iată. Ajunseră pe „kapia”. Aşa cum făcuse de-atâtea ori în nopţile dinainte, mireasa se aplecă şi-i ceru în şoaptă celui mai tânăr dintre fraţii ei, care călărea alături, să-i scurteze puţin scările şeii, fiindcă se apropiau de povârnişul unde cobori de pe pod ca să apuci pe drumul pietros ce duce la Nezuke. Mai întâi se opriră ei doi, apoi, ceva mai departe, şi ceilalţi nuntaşi, călări.

Popasul n-avea în el nimic neobişnuit. Nu era nici pentru prima, nici pentru ultima oară când alaiul unei nunţi se oprea pe „kapia”. Până ce fratele să descalece, să dea ocol bidiviului şi să-şi înfăşoare dârlogii pe braţ, Fatima îşi mână calul ei până la marginea podului, puse piciorul drept pe parapetul de piatră, şi se înălţă în şa; uşoară ca o pasăre înaripată, trecu pe deasupra parapetului şi se zvârli, de sus, în apele care vâjâiau sub pod. Frate-său se repezi după ea şi se întinse cât era de lung pe parapet, atinse cu mâna, din zbor, feregeaua desfăcută, dar nu putu s-o oprească. Ceilalţi nuntaşi săriră şi ei de pe cai, scoţând cele mai neauzite strigăte de uimire şi rămaseră de-a lungul parapetului de piatră, în atitudini ciudate, ca încremeniţi.

În aceeaşi zi, către seară căzu o ploaie năvalnică şi neobişnuit de rece pentru luna lui august. Drina se umflă şi se tulbură. A doua zi, vâltoarea gălbuie zvârli trupul mort al Fatimei în vadul de lângă Kalata. Acolo îl zări un pescar şi plecă de îndată să dea de veste *mulazimului*[20]. Peste puţin timp, sosiră la faţa locului mulazimul împreună cu *muktarul*[21] şi cu Salko Chioru. Fiindcă de la asemenea întâmplări Chioru nu lipseşte niciodată.

Trupul miresei zăcea în nisipul moale şi jilav. Valurile îl udau şi, din când în când, îl acopereau de tot cu apa lor tulbure. Feregeaua nouă, din ţesătură neagră, pe care apa nu izbutise s-o fure, se răsucise şi i se trăsese peste cap; astfel, amestecată cu părul des şi lung, alcătuia o grămăjoară ciudată şi neagră, lângă trupul alb şi minunat al fetei, de pe care vâltoarea sfâşiase şi smulsese rochia subţire de mireasă. Încruntaţi, cu fălcile strânse, Chiorul şi pescarul intrară în vad, prinseră fata

[20] Ispravnic. (turc.)
[21] Starostele mahalalei. (turc.)

goală şi, cu mare grijă şi sfială, de parc-ar fi fost vie, o scoaseră din nisipul îmbibat de apă în care începuse să se afunde, o duseră pe mal şi o acoperiră de îndată cu feregeaua udă şi plină de mâl.

În aceeaşi zi, înecata fu îngropată în cimitirul turcesc cel mai apropiat, pe malul înalt, la poalele colinei pe care se ridică Veli Lug. Iar către seară, sumedenie de pierde-vară se strânseră la cafenea, în jurul pescarului şi al Chiorului, mânaţi de aceeaşi curiozitate bolnăvicioasă şi dezgustătoare ce-i stăpâneşte îndeosebi pe oamenii a căror viaţă e goală, lipsită de orice frumuseţe şi săracă în emoţii şi întâmplări. Zadarnic însă îi îndopară pe cei doi cu rachiu şi le dăruiră tutun, cu nădejdea să afle ceva de la ei despre trupul moartei şi despre înmormântare. Zadarnic! Nici chiar rachiul nu putu să le dezlege limbile. Şi nici măcar Chioru nu suflă o vorbă. Fuma într-una şi se uita cu singurul lui ochi, holbat şi strălucitor, la fumul pe care, suflându-l puternic, îl alunga cât mai departe cu putinţă. Ei doi, Chioru şi pescarul, cătau din când în când unul la altul, îşi ridicau tăcuţi cinzecile, amândoi odată, ca şi cum ar fi ciocnit pe nevăzute, şi le sorbeau, pe nerăsuflate.

Aşa s-a petrecut pe „kapia” întâmplarea aceasta neobişnuită şi nemaipomenită. Veli Lug n-a coborât la Nezuke, şi Fatima, fiica lui Avd-aga, n-a devenit nevasta lui Hamzici.

Avd-aga Osmanagici nu s-a mai coborât de-atunci în orăşel. A murit în iarna aceluiaşi an, înecat de tuse, fără să rostească niciodată şi în faţă nimănui vreun cuvânt despre jalea care îl ucidea.

În primăvara următoare, Mustai-bei Hamzici şi-a însurat feciorul cu o altă fată, de la Brankovici.

Oamenii au mai vorbit un timp despre întâmplare, apoi au început s-o uite. Şi n-a rămas decât un cântec, despre Fatima, a cărei frumuseţe şi înţelepciune străluceau mai presus de toate, de parcă ar fi fost nemuritoare.

IX

La vreo şaptezeci de ani după răscoala lui Karageorge se porni iar război în Serbia şi ţinuturile de la graniţă răspunseră de îndată cu o răscoală.

Şi iar fură arse casele turceşti şi sârbeşti pe înălţimile de la Jlieb, Gostilie, Ţrncici şi Veletovo. Pentru prima oară după atâţia ani se iviră iar pe „kapia”, în zorii zilei, capetele tăiate ale sârbilor ucişi. Erau capete de ţărani, slăbănoage, cu părul tuns scurt şi cu cefele turtite, cu feţe osoase şi mustăţi lungi; ai fi jurat că sunt aceleaşi care zăcuseră în pari cu şaptezeci de ani în urmă. Dar toate acestea nu durară mult. De cum luă sfârşit războiul dintre Turcia şi Serbia[22], oamenii se potoliră. Adevărat, era o amăgire de pace, o pace sub care se ascundeau numeroase temeri, glasuri mânioase şi şoapte îngrijorate. Se vorbea din ce în ce mai sigur şi mai deschis despre intrarea oştirii austriece în Bosnia. La începutul verii lui 1878, trecură prin orăşel unităţi ale armatei turceşti, în marş de la Sarajevo la Priboi. Atunci se statornici ideea că sultanul avea să predea Bosnia fără împotrivire. Câteva familii se pregătiră să se refugieze în Sandjak[23]. Printre ele, erau unele care cu treisprezece ani în urmă se refugiaseră de la Ujiţe, nevrând să trăiască sub stăpânirea sârbă, şi acum se pregăteau din nou să fugă, de-o altă stăpânire creştină. Dar cei mai mulţi rămaseră, aşteptând desfăşurarea evenimentelor, pradă unei nedumeriri chinuitoare şi prefăcându-se nepăsători.

Pe la începutul lui iulie, sosi muftiul din Plevlie, însoţit doar de câţiva oameni, dar cu hotărârea neclintită de-a pune la cale în Bosnia rezistenţa împotriva austriecilor. Înalta faţă bisericească, om serios, bălan la chip şi liniştit la înfăţişare, dar cu o fire înflăcărată, se aşeză pe „kapia” şi-i adună acolo, în minunata zi de vară, pe cei mai de vază turci din orăşel, străduindu-se să-i însufleţească la lupta împotriva austriecilor. Îi încredinţa că grosul oştirii turceşti, la nevoie chiar nedând ascultare ordinelor oficiale, avea să rămână locului şi să lupte laolaltă cu poporul

---

[22] Se referă la războiul ruso-turc din 1876–1877, care a izbucnit ca urmare a avântului mişcării de eliberare naţională şi a ascuţirii contradicţiilor internaţionale în Orientul apropiat. La acest război a participat şi ţara noastră, şi Serbia; ambele au dobândit independenţa.

[23] Ţinut din sud-vestul Iugoslaviei, care după războiul din 1877 a rămas încă sub jugul turcesc.

împotriva noului năvălitor, şi-i chema pe toţi tinerii să se alăture de îndată lui şi să-i trimită cât mai multe merinde la Sarajevo. Muftiul ştia bine că locuitorilor din Vişegrad nu le mersese niciodată faima de războinici înflăcăraţi şi că le plăcea mai mult să trăiască nebuneşte decât să moară nebuneşte, dar îl uimi, totuşi, răceala şi chiar nepăsarea de care se izbi. Neputând rămâne mai mult, muftiul îi ameninţă cu judecata poporului şi cu mânia cerească, şi-l lăsă pe ajutorul său, Osman Karamanlâi-efendi, să le arate mai departe turcilor din Vişegrad că spre binele lor trebuiau să ia parte la răscoala generală.

În timpul discuţiilor cu muftiul, cel mai îndărătnic dintre toţi se arătă a fi Ali-hogea Mutevelici. Familia lui era una dintre cele mai vechi şi mai de vază din orăşel. Mutevelicilor le mersese faima nu pentru avuţia lor, ci pentru cinstea şi firea lor deschisă. De totdeauna ei trecuseră drept oameni încăpăţânaţi, dar duşmani ai corupţiei, ai fricii, ai linguşirii şi ai tuturor celorlalte mijloace şi imbolduri josnice. Mai bine de două sute de ani, cel mai în vârstă din familia Mutevelicilor fusese îngrijitorul, păzitorul şi mânuitorul daniilor pioase lăsate de Mehmet-paşa orăşelului. Ei avuseseră în grijă, de asemenea, vestitul caravanserai din piatră, aflat lângă pod. Am văzut cum, după pierderea Ungariei, hanul fusese văduvit de veniturile care-i îngăduiau să se întreţină şi cum, datorită împrejurărilor de mai apoi, devenise o ruină, rămânând din ctitoria vizirului doar podul, ca un bun pentru folosinţa tuturor, fără nevoie de întreţinere şi neaducător de venituri. Iar numele de familie al Mutevelicilor le-a rămas ca un fel de cinstire pentru funcţia pe care au avut-o atâta amar de vreme. Slujba lor, de fapt, n-o mai îndeplineau încă de pe când Daud-hogea fusese învins în lupta pentru păstrarea hanului; dar le rămăsese mândria şi, odată cu ea, obiceiul înnăscut de a se socoti pe ei, pe cei din familia Mutevelici, înaintea oricui pe lume, chemaţi să aibă grijă de pod şi răspunzători oarecum de soarta lui, fiindcă podul, măcar din punct de vedere arhitectural, făcuse parte integrantă din marea şi frumoasa danie în fruntea căreia se aflau ei şi care se năruise şi pierise atât de jalnic. Şi se mai păstra în familia lor un obicei, din vremuri străvechi: la fiecare-generaţie, cel puţin unul dintre Mutevelici învăţa carte şi devenea faţă bisericească. Acum, îl aveau din neamul lor pe Ali-hogea. Altminteri Mutevelicii se împuţinaseră de tot şi ca număr, şi ca avere. Mai stăpâneau

doar câţiva iobagi şi o dugheană pe care o ţineau din moşi-strămoşi în târg, la locul cel mai bun, chiar în piaţa de lângă pod. Doi dintre fraţii mai mari ai lui Ali-hogea muriseră în războaie, unul în Rusia, celălalt în Muntenegru.

Ali-hogea era încă tânăr, vioi, zâmbitor şi plin de vlagă. Ca un adevărat Mutevelici ce se afla, îşi avea totdeauna, în toate problemele, o părere a lui pe care şi-o apăra cu dârzenie şi încăpăţânare, până la capăt. Din pricina firii lui deschise şi a încăpăţânării dovedite cu orice prilej, se certa adeseori cu feţele bisericeşti din orăşel şi cu mai-marii lui. Ali-hogea avea numele şi cinul de hoge, dar nu îndeplinea nicio funcţie, şi titlul nu-i aducea niciun venit. Ca să poată fi cât mai puţin la cheremul altora, îşi vedea singur de dugheana rămasă de la taică-său.

Ali-hogea, asemenea celor mai mulţi musulmani din Vişegrad, era împotriva ideii unei împotriviri armate. În ce-l privea, nu putea fi vorba nici de frică, nici de slăbire a credinţei. Şi el ura tot atât pe cât ura muftiul sau oricare altul dintre răsculaţi stăpânirea străină şi creştină care venea, şi tot ce putea să aducă ea. Dar, văzând că sultanul lasă cu adevărat Bosnia în mâinile nemţilor şi, cunoscându-şi compatrioţii, era împotriva unei rezistenţe populare neorganizate, care nu putea să fie urmată decât de înfrângerea şi năpasta cea mai îngrozitoare. Iar odată ce-şi statornici în minte gândul acesta, îl înfăţişă fără ocol şi îl apără din toate puterile. Şi de data aceasta, el puse tot soiul de întrebări meşteşugite şi făcu observaţii pline de fineţe, care, îndeosebi, îl descumpăniră pe muftiu. Astfel, fără să vrea, Ali-hogea întreţinea printre locuitorii Vişegradului, care oricum nu erau prea grăbiţi să pornească la luptă şi nici prea înclinaţi pentru jertfă, spiritul unei împotriviri deschise faţă de gândurile războinice ale muftiului.

Când Osman Karamanlâi-efendi rămase ca să ducă mai departe discuţiile cu turcii din Vişegrad, se lovi şi el de împotrivirea lui Ali-hogea. Iar cei câţiva bei şi agale care îşi înghiţeau cuvintele şi-şi măsurau frazele – deşi în sinea lor erau pe deplin încredinţaţi că Ali-hogea are dreptate – îl lăsau pe cinstitul şi înflăcăratul hoge să-şi spună părerea şi să se certe cu Karamanlâi.

Turcii cei mai de vază din Vişegrad şedeau roată, către seară, pe „kapia”, cu picioarele ghemuite sub ei, orânduiţi după cinul fiecăruia. Iată-l pe Osman-efendi, înalt şi palid. Fiecare muşchi

de pe faţa lui e nefiresc de întins, ochii îi licăresc, fruntea şi obrajii îi sunt plini de cicatrice, ca la epileptici. Faţă în faţă cu el, stă în picioare Ali-hogea, rumen, mărunţel şi totuşi impunător. Cu capul înfierbântat şi cu vocea şuierătoare, el pune mereu alte întrebări. Care sunt forţele? Ce obiectiv au? Ce-o să se întâmple în caz de înfrângere? Pedanteria rece, aproape răutăcioasă, cu care discută hogea, ascunde doar îngrijorarea şi amărăciunea pricinuite de superioritatea creştinilor şi de slăbiciunea vădită şi talmeş-balmeşul care domnesc la turci. Dar înflăcăratul şi sumbrul Osman-efendi nu e omul care să poată observa şi înţelege asemenea lucruri. Fire nestăpânită şi brutală, fanatic cu nervi bolnavi, el îşi pierde uşor răbdarea şi cumpătul şi se repede la fiecare semn de îndoială sau de şovăire de parc-ar avea în faţă un neamţ. Hogea ăsta îl scoate din sărite, aşa că-i răspunde cu mânie stăpânită, doar prin generalităţi şi vorbe mari. Ostaşii se duc încotro trebuie şi cu ce mijloace au. Lucrul de căpetenie e ca duşmanul să nu fie lăsat să intre în ţară, fără luptă, şi cine pune multe întrebări întârzie izbânda şi-l ajută pe duşman. Până la urmă, peste măsură de înfuriat, Osman-efendi răspunde cu un dispreţ aproape vădit la fiecare întrebare pusă de hoge: „A venit vremea să murim”, „Vrem să ne dăm capetele”, „Vom pieri toţi, până la unul.”

— Vasăzică aşa! îl întrerupse hogea. Şi eu care credeam că vreţi să-i goniţi pe nemţi din Bosnia şi că de-aia ne adunaţi! Păi, dacă e vorba să murim, ştim şi noi să murim, efendi, chiar şi fără tine. Nimic nu-i mai uşor decât să mori.

— Văd că tu nu prea ai chef să mori, i-o reteză scurt Karamanlâi.

— Eu, în schimb, văd că tu ai chef, îi răspunse hogea, răspicat, numai că nu pricep de ce-ţi cauţi tovarăşi pentru sminteala asta.

Apoi ajunseră de la vorbe liniştite la ceartă adevărată, şi Osman-efendi îl făcu pe Ali-hogea ghiaur spurcat şi trădător, dintre cei cărora trebuie să li se reteze scăfârliile, ca şi ghiaurilor spurcaţi, aici, pe „kapia”, iar hogea nu conteni în a tăia firul în patru şi a cere aprig lămuriri şi dovezi, ca şi cum nu i-ar fi auzit ameninţările şi ocara.

Zău, cu greu s-ar fi găsit doi oameni mai nepotriviţi şi făcuţi să se înţeleagă mai anevoie! Nu te puteai aştepta de la ei decât să încâlcească şi mai rău treburile şi să stârnească şi mai mare

vrajbă. Dureros lucru, fireşte, dar de neschimbat, fiindcă în clipele când o mulţime omenească e zguduită şi când se iscă prefaceri mari şi de neînlăturat, oamenii de felul ăsta ies uneori în frunte şi conduc treburile de-a-ndoaselea, ori pe un drum greşit. De altminteri, ăsta e un semn al vremurilor tulburi.

Totuşi, beilor şi agalelor cearta le-a prins bine, fiindcă aşa participarea lor la răscoală n-a fost hotărâtă, şi nici n-au fost siliţi să-şi spună neîntârziat părerea. Fierbând de mânie şi ameninţând în gura mare, Osman-efendi a plecat a doua zi cu câţiva dintre oamenii lui, pe urmele muftiului, spre Sarajevo.

Veştile care sosiră în luna aceea îi întăreau tot mai mult pe bei şi pe agale în părerea lor, că lucrul cel mai bun e să-ţi păzeşti orăşelul şi casa ta.

Pe la jumătatea lui august, austriecii intrară în Sarajevo. Puţin după aceea avu loc nefericita luptă de la Glasinaţ. Ea a însemnat totodată şi sfârşitul oricărui fel de împotrivire. De-a lungul drumului stâncos de pe Lieska, prin Okolişte, începură să coboare în orăşel resturile detaşamentelor turceşti, învinse. Veneau de-a valma ostaşi din armata regulată care, în ciuda ordinului sultanului, luaseră parte, pe pielea lor, la lupta de rezistenţă, şi răsculaţi de prin partea locului. Ostaşii se mulţumeau doar să ceară pâine şi apă şi să întrebe încotro e drumul spre Uvaţ, dar răsculaţii erau oameni îndârjiţi şi războinici, nepotoliţi de înfrângere. Înnegriţi, prăfuiţi şi rupţi, ei răspundeau răstit la întrebările turcilor paşnici din Vişegrad şi se pregăteau să sape tranşee şi să apere trecerea Drinei şi podul.

Şi, odată mai mult, a dovedit Ali-hogea ce poate: neîncetat şi neţinând seama de nimeni, el arăta că orăşelul nu e în stare să se apere şi că apărarea n-avea niciun rost de vreme ce neamţul a şi încercuit Bosnia, de la un capăt la altul. Răsculaţii ştiau şi ei asta, dar nu voiau s-o recunoască, fiindcă îi scoteau din sărite şi-i înfuriau oamenii aceştia curăţel îmbrăcaţi, bine hrăniţi, care îşi păstraseră neatinse casele şi ogoarele, ferindu-se cu isteţime şi cu laşitate de răscoală şi de luptă. Tocmai atunci se ivi din nou Osman Karamanlâi-efendi, ca un ieşit din minţi, şi mai palid, şi mai slab, şi mai bătăios, şi mai năvalnic decât înainte. Osman-efendi era unul din oamenii pentru care nu există înfrângere. Nu vorbea decât de rezistenţă, pretutindeni şi cu orice preţ, şi-i da zor cu nevoia de a muri. În faţa râvnei lui turbate, toţi se fereau şi se trăgeau deoparte, în afară de Ali-hogea. El îi dovedi

bătăiosului Osman-efendi, fără pic de răutate, rece şi făţiş, că răscoalei i se întâmplase ce-i prorocise el, cu o lună în urmă, chiar pe „kapia”. Îl sfătui să plece cât mai repede cu putinţă, împreună cu oamenii lui, spre Plevlie, ca să nu facă din rău mai rău. Hogea era acum mai puţin certăreţ şi se purta cu grijă îndurerată şi cu înduioşare faţă de Karamanlâi, de parcă l-ar fi crezut bolnav. Căci, în adâncul sufletului, deşi părea plin de-atâta vigoare, hogea era adânc mâhnit din pricina apropiatei năpaste. Era nenorocit şi întristat aşa cum poate fi numai un musulman adevărat când vede cum se apropie fără milă o putere străină căreia, ştie el, bătrâna rânduială islamică n-o să i se poată împotrivi multă vreme. În vorbele lui răzbătea, fără voie, această mâhnire tainică.

La toate ocările lui Osman Karamanlâi, el răspundea aproape cu tristeţe.

— Crezi tu, efendi, că mie îmi e uşor să stau aici, viu, şi să-l văd pe neamţ în ţara mea? Parcă noi n-am înţelege ce ne aşteaptă şi ce vremuri vin.. Ştim şi noi ce ne doare şi ce pierdem; o ştim prea bine. Dacă ai de gând să ne-o mai spui şi tu, apăi nu era nevoie să mai vii încă o dată şi, pe Allah, degeaba te-ai mai pornit din Plevlie încoace. Căci socotelile astea nu le pricepi, văd eu bine. Dacă le-ai pricepe, n-ai fi făcut ce-ai făcut şi n-ai vorbi aşa cum vorbeşti. E o năpastă mai mare decât îţi închipui tu, efendi dragă; leacul, eu nu îl cunosc, dar ştiu că nu se află în poveţele tale.

Osman-efendi însă era surd la tot ce nu răspundea patimii sale adânci şi sincere de a lupta, şi-l ura pe hogea ăsta ca pe neamţul împotriva căruia se ridicase. Aşa se întâmplă câteodată: când duşmanul, mai puternic şi mai numeros, se apropie, în ajunul marilor înfrângeri, în poporul osândit se iscă uri fratricide şi tulburări lăuntrice. Nemaigăsind cuvinte de ocară noi, Osman-efendi îl numea într-una pe Ali-hogea trădător şi-l sfătuia în batjocură să se boteze, până nu vin nemţii.

— Nu mi s-au botezat nici strămoşii, şi nici eu n-o să mă botez. Eu, efendi, nu vreau să mă las botezat de-un neamţ, nici să mă las târât în luptă de-un neghiob, îi răspunse hogea liniştit.

Toţi turcii mai cu vază din Vişegrad erau de aceeaşi părere cu Ali-hogea, dar nu toţi găseau nimerit s-o spună, sau, în orice caz, n-ar fi spus-o atât de nemilos şi de făţiş. Se temeau ei de austriecii care veneau, dar se temeau şi de Karamanlâi, care, cu

oamenii săi, pusese stăpânire pe orăşel. De aceea se închideau în case ori se retrăgeau pe moşioarele dinafara oraşului, şi când nu se puteau feri de întâlnirea cu Karamanlâi şi cu oamenii lui, atunci priveau într-o parte şi vorbeau cu două înţelesuri, căutând mijlocul cel mai nimerit şi calea cea mai potrivită să scape.

Pe micul podiş din faţa ruinelor caravanseraiului, Karamanlâi ţinea adunări nesfârşite, de dimineaţă până seara. Aici sosea şi de-aici pleca într-una o mulţime pestriţă: oameni de-ai lui Karamanlâi, sau alţii care veneau, întâmplător, să-l roage ceva pe noul stăpân al orăşelului, sau trecători pe care cei răsculaţi îi aduceau mai mult sau mai puţin cu sila ca să-l asculte pe mai-marele lor. Iar Karamanlâi vorbea şi vorbea, neîncetat. Şi când îi spunea câte ceva unuia, ţipa de parcă le-ar fi vorbit la sute de oameni. Era şi mai palid, îşi rotea necontenit ochii al căror alb bătea din ce în ce mai mult în galben, iar în colţurile gurii i se îngrămădea o spumă albă. Unul dintre localnici îi vorbi despre credinţa populară musulmană privitoare la şeicul Turkania, mort aici, în vremuri străvechi, pe când oprea oştirile ghiaure să treacă Drina şi care acum se odihneşte în mormântul lui, pe malul celălalt, chiar deasupra podului, dar el se va scula, fără îndoială, în clipa când primul ostaş ghiaur va pune piciorul pe pod. Karamanlâi se legă imediat, cu patimă, nebuneşte, de credinţa aceasta, înfăţişând-o oamenilor ca pe un ajutor neaşteptat şi adevărat;

— Fraţilor, podul ăsta este danie pioasă a vizirului. E scris că puterea ghiaură nu poate să-l treacă. Nu-l apărăm numai noi, ci şi *„el”* pe care nici plumbul nu-l atinge, nici sabia nu-l taie. La venirea duşmanului, *el* se va ridica din mormânt, va sta drept în mijlocul podului şi-şi va desface braţele, iar nemţilor, când îl vor vedea, li se vor muia genunchii, li se va veşteji inima în ei fără de veste şi se vor îngrozi într-atât, încât nici nu vor mai putea să fugă. Fraţilor turci, nu vă împrăştiaţi, veniţi cu mine pe pod!

Aşa striga Karamanlâi în faţa mulţimii adunate. Ţeapăn, în minteanul lui negru şi învechit, cu braţele desfăcute larg, arăta cum va sta *„el”*, şi semăna cu o cruce înaltă, neagră şi subţire, cu un fes în vârf.

Toate astea le ştiau turcii din Vişegrad mai bine chiar decât Karamanlâi, fiindcă fiecare dintre ei auzise şi istorisise în copilărie de nenumărate ori povestea despre şeicul Turkania,

dar nu vădeau nici cea mai mică dorinţă să-şi amestece viaţa cu poveştile şi să pună temei pe ajutorul morţilor acolo unde nicio fiinţă vie nu-i mai putea scăpa. Ali-hogea, care nu se îndepărta de lângă dugheana lui, dar afla de la oameni tot ce se vorbeşte şi se întâmplă în faţa hanului de piatră, clătina doar, trist şi compătimitor, din cap.

— Ştiam eu că neghiobul ăsta n-o să-i lase în pace nici pe vii şi nici pe morţi. *Allah selamed olsun* – Allah să ne-ajute!

Iar Karamanlâi, neputincios faţă de duşmanul real, îşi revărsa mânia pe Ali-hogea. Ameninţa, zbiera şi se jura că înainte de-a fi silit să părăsească orăşelul îl va ţintui pe căpăţânosul de hoge pe „kapia”, ca pe un viezure, să-i aştepte aşa pe nemţii împotriva cărora n-a vrut să lupte şi nici pe alţii nu i-a lăsat s-o facă.

Toată cearta asta au întrerupt-o austriecii, când s-au ivit la poalele muntelui Lieska. Se văzu atunci că, într-adevăr, orăşelul nu se putea apăra. Karamanlâi părăsi ultimul Vişegradul, lăsând pe micul podiş din faţa caravanseraiului amândouă tunurile de tuci pe care le cărase până acolo. Dar, înainte de-a se retrage, îşi duse la îndeplinire ameninţarea: porunci unuia dintre oamenii săi, un potcovar înalt cât un munte şi cu creier de păsărică, să-l lege pe Ali-hogea, şi aşa, legat, să-i ţintuiască urechea dreaptă de grinda de stejar care mai rămăsese din reduta de odinioară, prinsă între două trepte de piatră, pe „kapia”.

În învălmăşeala şi spaima care năpădiseră piaţa orăşelului, auziră cu toţii porunca asta rostită cu glas tare, dar nu-i trăsni prin minte nimănui că va trebui dusă la îndeplinire întocmai cum fusese dată. Câte nu se spun, şi câte vorbe mari şi ocări usturătoare nu se aud în astfel de împrejurări! Aşa şi acum. Mai întâi de toate, lucrul părea de necrezut. Mai degrabă trebuia socotit drept o ameninţare, o jignire, sau ceva de soiul ăsta. Nici Ali-hogea nu-l luă în serios. Şi fierarul însuşi, căruia i se poruncise să-l îndeplinească şi care meşterea ceva la tunuri, părea că şovăie şi că stă pe gânduri. Dar vorba că hogea trebuia ţintuit pe „kapia” fusese aruncată şi minţile acestea tulburate şi amărâte cântăreau acum sorţii şi putinţa înfăptuirii sau neînfăptuirii unei asemenea crime. O să se înfăptuiască.. n-o să se înfăptuiască.. Mai întâi, porunca li se păru celor mai mulţi aşa cum şi era de fapt, adică fără niciun rost, mârşavă şi cu neputinţă de îndeplinit. Dar în clipele acelea de nelinişte, ceva

trebuia înfăptuit, ceva mare, neobişnuit, şi ăsta era singurul lucru care putea fi făcut. N-o să fie înfăptuit.. O să fie înfăptuit! Gândul ăsta prindea tot mai mult temei şi devenea, cu fiecare clipă, cu fiecare mişcare, tot mai cu putinţă şi mai firesc. De ce să nu fie? Doi inşi l-au şi apucat pe hogea, care de altfel nici nu prea se apără. Îi leagă mâinile la spate. Toate astea sunt încă departe de actul atât de groaznic şi de nebunesc. Dar se apropie, din ce în ce mai mult. Potcovarul, ca şi cum s-ar fi ruşinat deodată de slăbiciunea şi de şovăiala lui, îşi scoate, nu se ştie de unde, ciocanul cu care a meşterit până mai adineauri la tunuri. Gândul că nemţii şi ajunseseră acolo, că se aflau doar la o jumătate de oră de mers îi dădu potcovarului tăria şi curajul să îndeplinească porunca până la capăt. Şi tot din gândul ăsta chinuitor îşi trăgea hogea nepăsarea sfidătoare faţă de orice şi chiar faţă de osânda nedreaptă, nebunească şi mârşavă la care era supus.

Şi astfel, în câteva clipe, se întâmplă ceea ce în fiecare dintre clipele acelea, luate în parte, părea cu neputinţă şi de necrezut. Nimeni nu socoti fapta drept bună sau cu putinţă de săvârşit, şi totuşi, fiecare, cât de puţin, luă parte la ducerea lui Ali-hogea pe pod şi la ţintuirea urechii lui drepte în rămăşiţa de grindă de pe „kapia”. Iar când se risipiră cu toţii în faţa nemţilor care coborau spre orăşel, hogea rămase în poziţia aceea neobişnuită, chinuitoare şi caraghioasă, osândit să stea în genunchi, fără să se clintească, fiindcă cea mai mică mişcare îi pricinuia dureri şi ameninţa să-i smulgă urechea, care i se părea grea şi mare cât un munte. Ţipa, dar nu se găsea nimeni să-l audă şi să-l scape din starea aceea cumplită, căci tot ce era suflet viu se pitise prin case sau se risipise prin sate de teama şi a nemţilor care soseau, şi a răsculaţilor care băteau în retragere. Oraşul părea fără viaţă şi podul pustiu, ca şi cum moartea ar fi şters totul. Nu mai e nimeni să-l ajute: Ali-hogea stă singur, nemişcat şi ghemuit, pe „kapia”, cu obrazul lipit de grindă, gemând de durere. Dar chiar în starea asta îşi frământă mintea şi caută noi dovezi împotriva lui Karamanlâi.

Austriecii se apropiau încet. Avangărzile lor văzură, de pe celălalt mal, în faţa caravanseraiului, lângă pod, cele două tunuri şi se opriră de îndată ca să-şi aştepte tunurile lor de munte. Spre prânz, zvârliră dintr-o pădurice, asupra caravanseraiului părăsit, câteva obuze pricinuind pagube

hanului care şi aşa abia se mai ţinea pe temeliile lui şi sparseră zăbrelele acelea neobişnuit de frumoase, aşezate la ferestre şi tăiate dintr-o singură bucată de piatră moale. Abia când nimeriră şi dădură peste cap amândouă tunurile turceşti, văzând că sunt lăsate în voia soartei şi că nimeni nu răspunde, nemţii încetară focul şi începură să se apropie, cu mare grijă, de pod şi de orăşel. Nişte honvezi unguri ajunseră pe „kapia”, păşind încet şi ţinând puştile în poziţie de tragere. Dar se opriră uluiţi când dădură cu ochii de hogea ghemuit acolo. Iar bietul hoge, de teama obuzelor care îi treceau şuierând pe deasupra capului, uitase pentru o clipă durerea ce i-o pricinuia urechea ţintuită. Când îi văzu pe ostaşii duşmani cu puştile aţintite înainte, hogea începu să geamă dureros şi prelung, socotind că limba asta o înţelege oricine. Auzind vaietele, honvezii se feriră să tragă; şi pe când unii dintre ei înaintau pas cu pas pe pod, alţii rămaseră lângă hoge, privindu-l îndeaproape şi neputând să priceapă ce-i cu el. Abia după sosirea unui sanitar găsiră nişte cleşti şi-i scoaseră cu grijă cuiul, un cui dintre acelea cu care se potcovesc caii, şi-l eliberară pe osândit. Ali-hogea era atât de înţepenit şi de istovit, încât se prăbuşi pe treptele de piatră, gemând şi văietându-se într-una. Sanitarul îi unse urechea cu un lichid usturător. Printre lacrimi, hogea vedea, ca într-un vis, pe braţul stâng al ostaşului, o bandă lată şi albă şi pe ea o cruce mare, din postav roşu. Numai atunci când te scutură frigurile poţi avea coşmaruri atât de groaznice şi de înspăimântătoare! Crucea îi înota şi i se oglindea în lacrimi ca un spectru uriaş, acoperind totul în jur. Apoi ostaşul îi pansă rana şi peste pansament îi puse *akhmedia*[24] sa. Astfel, cu capul bandajat, cu şalele frânte, hogea se ridică şi rămase câteva clipe rezemat de parapetul de piatră al podului. Se liniştea şi îşi revenea greu.

În faţa lui, pe partea cealaltă a „kapiei”, chiar sub inscripţia turcă săpată în piatră, un ostaş lipea un afiş mare, alb. Deşi îi vuia capul de durere, hogea nu putu să-şi învingă curiozitatea lui înnăscută şi să nu se uite pe afişul alb. Era proclamaţia generalului Filipovici, în limbile sârbă şi turcă, adresată locuitorilor Bosniei şi Herţegovinei cu prilejul intrării armatei austriece în Bosnia. Astupându-şi ochiul drept, Ali-hogea silabisi textul turcesc, alegând numai frazele tipărite cu litere mai mari şi mai groase:

---

[24] Fes dintr-o ţesătură albă, purtat de hoge.

„Locuitori ai Bosniei şi Herţegovinei!

Armata împăratului Austriei – rege al Ungariei – a trecut graniţa ţării voastre. Ea nu vine ca un duşman, să cucerească ţara cu forţa. Vine ca prieten, pentru a pune capăt tulburărilor care de ani de zile nelinişteсc nu numai Bosnia şi Herţegovina, ci şi zonele de frontieră ale Austro-Ungariei.

Împăratul-Rege nu putea privi multă vreme cum forţa brutală şi dezordinea domnesc în vecinătatea ţinuturilor Lui, cum sărăcia şi jalea bat la graniţele ţărilor Lui.

El a atras atenţia puterilor străine asupra situaţiei voastre şi un consiliu al naţiunilor a hotărât în unanimitate ca Austro-Ungaria să vă redea pacea şi bunăstarea pe care de multă vreme le-aţi pierdut.

Majestatea-Sa Sultanul, a cărei inimă vă doreşte binele, s-a simţit îndemnat a încredinţa ocrotirea voastră puternicului său prieten Împăratul-Rege.

Împăratul-Rege ordonă ca toţi fiii acestei ţări să se bucure de aceleaşi drepturi după lege, iar viaţa, credinţa şi bunurile tuturor să fie apărate.

Locuitori ai Bosniei şi Herţegovinei! Puneţi-vă cu încredere sub ocrotirea glorioaselor stindarde austro-ungare. Întâmpinaţi-i pe ostaşii noştri ca pe nişte prieteni, supuneţi-vă autorităţilor, reîntoarceţi-vă la treburile voastre, roadele muncii vă vor fi ocrotite.”

Hogea citea cu glas tare, frază după frază, întrerupându-se mereu; nu înţelegea toate cuvintele, dar toate îi pricinuiau durere; era o durere deosebită, cu totul alta decât aceea pe care o simţea la urechea rănită sau în cap şi în şale. Abia acum, din cuvintele astea, *„cuvintele Împăratului”*, înţelese limpede că s-a isprăvit cu el, cu toţi ai lui şi cu tot ce era al lor, că s-a isprăvit odată pentru totdeauna, dar într-un fel ciudat; ochii văd, gura vorbeşte, omul trăieşte mai departe, dar viaţă, viaţă adevărată nu mai există. Un împărat străin a pus mâna pe ei şi o credinţă străină i-a supus. Asta reiese limpede din vorbele mari şi din ordonanţele încâlcite şi face şi mai limpede durerea grea din piept, mai grea şi mai cumplită decât toate durerile câte se pot închipui. Iar miile de neghiobi, ca Osman

Karamanlâi-efendi, nu sunt în stare de nimic şi nu pot schimba nimic. (Aşa continua să se certe hogea, în sinea lui.) „O să pierim cu toţii! Să pierim!” La ce bun zbuciumul, când, iată, a venit pentru om vremea unei astfel de prăbuşiri, încât nici nu poate pieri, nici nu poate trăi, ci putrezeşte ca un bulumac în pământ şi e al tuturor, numai al lui nu. Asta e adevărata, marea năpastă, pe care toţi Karamanlâii de rând nici n-o văd şi nici n-o înţeleg, şi-o fac, prin neînţelegerea lor, şi mai grea, şi mai ticăloasă.

Cufundat în aceste gânduri, Ali-hogea porneşte încetişor pe pod. Nici nu observă măcar că-l însoţeşte sanitarul. Urechea îl doare mai puţin decât ghiuleaua aceea de plumb şi de jale care deodată, după citirea *„cuvintelor Împăratului”*, i s-a cuibărit în mijlocul pieptului. Hogea păşeşte încetişor şi i se pare că n-o să mai treacă niciodată pe malul celălalt şi că podul ăsta, care e mândria orăşelului, şi care, de când a fost ridicat, e strâns legat de familia lui, podul unde a crescut şi unde îşi petrecea viaţa, podul ăsta s-a frânt deodată de la mijloc, acolo, lângă „kapia”; că afişul mare şi alb, cu proclamaţia austriacă, l-a rupt la mijloc ca o explozie tăcută, şi că acum se află acolo o prăpastie fără fund; că stâlpii singuratici se mai înalţă şi acum la stânga şi la dreapta rupturii acesteia, dar că nu mai există trecere, fiindcă podul nu mai leagă malurile, şi fiecare trebuie să rămână veşnic pe partea unde s-a găsit în clipa aceea.

Ali-hogea păşeşte încetişor, cufundat în gândurile lui amare, şi se clatină ca un om greu rănit, iar ochii i se umplu neîncetat de lacrimi. Păşeşte călcând cu şovăială, ca un cerşetor bolnav care ar străbate podul pentru prima oară ca să intre într-un oraş străin şi necunoscut. Nişte glasuri îl fac să tresară. Pe lângă el trec câţiva ostaşi, şi printre ei zăreşte din nou chipul dolofan şi zâmbitor al soldatului cu crucea roşie pe braţ, care l-a scos de la osândă. Zâmbind mereu, soldatul îi arată pansamentul şi-l întreabă ceva, într-o limbă de neînţeles. Hogea se gândeşte că vrea din nou să-l ajute şi, de îndată, îşi înţepeneşte spinarea şi se încruntă.

— Pot eu şi singur, pot eu.. N-am nevoie de nimeni.

Şi, cu un pas mai viu, mai hotărât, porneşte spre casă.

X

Intrarea solemnă şi oficială a trupelor austriece avu loc abia a doua zi.

De când exista pe lume, orăşelul nu mai cunoscuse o asemenea tăcere. Nici măcar prăvăliile nu fuseseră deschise şi, în căldura zilei aceleia însorite, de august, uşile şi ferestrele caselor erau zăvorâte. Uliţele erau pustii, ogrăzile şi grădinile păreau moarte. În casele turceşti domneau deznădejdea şi buimăceala, în cele creştine, bănuiala şi neîncrederea. Dar pretutindeni se înscăunase teama. Nemţilor care intrau în oraş le era frică să nu li se întindă curse; turcii se temeau de nemţi, şi sârbii se temeau de nemţi şi de turci. Cât despre evrei, se temeau de toţi. În urechile tuturora mai stăruia încă ecoul canonadei din ajun. Iar dacă oamenii n-ar fi ascultat decât de teama lor, în ziua aceea nimeni nu şi-ar mai fi scos nasul pe afară. Dar omul mai are şi alţi stăpâni. Detaşamentul austriac care intrase cu o zi înainte în oraş îi dibuise pe mulazim şi pe oamenii lui. Ofiţerul care comanda detaşamentul îi lăsă mulazimului sabia şi-i dădu poruncă să-şi facă slujba mai departe şi să păstreze ordinea în orăşel. Îi mai spuse, de asemenea, că în ziua următoare, cu o oră înaintea prânzului, avea să sosească colonelul-comandant şi că localnicii cei mai de vază, adică reprezentanţii celor trei credinţe, trebuiau să-l întâmpine la intrarea în orăşel. Cărunt şi resemnat, mulazimul trimise de îndată să-i cheme la el pe Mula Ibrahim, pe Husein-aga, *muderisul*[25], pe popa Nikola şi pe rabinul David Levi, şi le aduse la cunoştinţă că ei „ca reprezentanţi ai credinţei, şi ca oameni de vază” trebuie să-l întâmpine mâine, înainte de ora prânzului, pe „kapia”, pe comandantul austriac, să-i ureze bun venit şi să-l însoţească până în piaţa orăşelului.

Cu mult înainte de ora hotărâtă, cei patru „reprezentanţi ai credinţei” se întâlniră în piaţa pustie şi porniră agale pe drumul spre „kapia”. Acolo, Salko Hedo, ajutorul ispravnicului, împreună cu un poliţai, aşternuse un covor turcesc, lung şi în culori vii, acoperind treptele şi mijlocul jilţului de piatră, unde avea să şadă comandantul austriac. Ei rămaseră pe „kapia”, un timp, solemni şi tăcuţi, apoi, nevăzând nici urmă de comandant de-a lungul drumului alb care coboară dinspre Okolişte, se priviră

---

[25] Superiorul seminarului, la musulmani.

ţintă şi, ca la o vorbă, se aşezară pe partea neacoperită a sofalei de piatră. Popa Nikola îşi scoase punga lui de tutun şi le-o întinse şi celorlalţi.

Stăteau pe sofa, ca pe vremuri, când, tineri şi fără griji, îşi petreceau timpul pe pod, aşa cum făceau toţi tinerii. Doar că acum îmbătrâniseră, unul mai mult, altul mai puţin. Popa Nikola şi Mula Ibrahim erau bătrâni, iar muderisul şi rabinul, oameni în puterea vârstei. Cum stăteau aşa, înveşmântaţi de sărbătoare, nu se gândea fiecare decât la sine şi la ai săi. Sub soarele puternic de vară, se priviră îndelung şi îndeaproape şi fiecăruia i se păru că ceilalţi sunt prea îmbătrâniţi pentru vârsta lor şi prea dărâmaţi. Fiecare dintre ei îşi revedea în gând vecinii, aşa cum fuseseră în tinereţe sau în copilărie, crescând pe lângă pod, fiecare cu generaţia lui, mlădiţă verde din care nu se ştia ce avea să iasă.

Fumau, vorbeau despre una şi se gândeau la alta, uitându-se mereu spre Okolişte, spre Okolişte de unde trebuie să se arate comandantul, stăpânitorul lor de-acuma, şi care putea să aducă pentru ei, pentru lumea lor, pentru întregul orăşel, şi binele, şi răul, şi linişte, şi primejdii noi.

Dintre toţi patru, popa Nikola era cel mai netulburat, cel mai stăpân pe sine – aşa părea cel puţin. Trecuse de şaptezeci de ani, dar era tot ager şi voinic. Fecior al vestitului popă Mihailo, căruia îi retezaseră turcii capul chiar aici, pe pod, popa Nikola avusese o tinereţe zbuciumată. Fugise de mai multe ori în Serbia ca să se pună la adăpost de ura şi de răzbunarea unor turci. Cu firea lui neîmblânzită şi cu purtarea lui stârnise ura şi dorinţa de răzbunare. Dar anii cei furtunoşi trecură şi feciorul popii Mihailo se aşeză în parohia tatălui său, se însură şi se potoli. Vremurile acelea trecuseră demult şi erau uitate („e mult de când mi s-a schimbat firea şi de când turcii noştri s-au domolit”, spunea în glumă popa Nikola). De cincizeci de ani îşi păstorea popa Nikola parohia lui grea şi risipită pe graniţă. O păstorea cu linişte, şi parohia nu cunoscuse alte frământări sau alte năpaste decât cele pe care viaţa le poartă în ea însăşi.

Toată lumea îi spunea „bunicul”. Pentru întregul orăşel şi pentru întreaga regiune, popa Nikola întruchipa biserica sârbă şi tot ce poporul numeşte şi socoteşte drept creştinism.

Popa Nikola era un om înalt şi neobişnuit de voinic, fără multă învăţătură de carte, dar cu inimă mare, cu mintea sănătoasă şi

cu sufletul senin şi curajos. Zâmbetul lui potolea, liniştea şi încuraja, zâmbetul de nedescris şi de nepreţuit al omului puternic şi mărinimos, care trăieşte împăcat cu sine însuşi şi cu toţi cei din preajmă. Ochii lui mari şi verzi se îngustau câteodată până ajungeau ca un firişor negru din care izbucneau scântei aurii. Astfel rămăsese popa Nikola până la bătrâneţe. Aşa, înfăşurat în scurteica lui din blană de vulpi, cu faţa aureolată de barba roşcovană, pe care anii abia dacă i-o argintaseră şi care îi acoperea tot pieptul, cu potcapul lui uriaş sub care se răsucea, spre spate, coada împletită şi deasă a părului bogat, el străbătea târgul de parcă ar fi fost păstorul orăşelului de lângă pod şi al întregului ţinut muntos nu numai de cincizeci de ani şi nu numai al ortodocşilor, ci de la zidirea lumii, când feluritele credinţe şi feluritele biserici de astăzi nu-i despărţiseră încă pe oameni. Din dughenele de pe o parte şi de alta a uliţei târgului, negustorii, oricare le-ar fi fost religia, îl salutau. Femeile se dădeau la o parte şi, cu fruntea plecată, aşteptau ca „bunicul” să treacă. Copiii se opreau din joacă şi nu mai strigau, iar cei mai răsăriţi dintre ei, temători şi solemni, se apropiau de mâna uriaşă şi grea a „bunicului” ca să simtă o clipă, deasupra capetelor tunse şi obrajilor îmbujoraţi de joc, glasul puternic şi voios:

— Să te ţină dumnezeu! Să te ţină dumnezeu, puiule!

Semnul acesta de respect faţă de „bunic” devenise un obicei străvechi, oarecum moştenit, căci generaţiile de localnici îl aveau parcă înnăscut.

Dar o umbră întunecase şi viaţa popii Nikola: n-avea copii. Fără îndoială că asta îl chinuise amarnic, dar nimeni nu-şi amintea să fi auzit, fie din gura lui, fie din a preotesei, vreun cuvânt de plângere sau să-i fi citit în ochi vreo licărire de amărăciune. În casa lui se aflau totdeauna cel puţin doi copii înfiaţi, de-ai rudelor de la ţară. Pe copiii ăştia îi ţineau până la însurătoare, apoi îşi luau alţii.

Lângă popa Nikola stătea Mula Ibrahim. Înalt, slab şi uscat, cu barba rară şi cu mustaţa pleoştită, Mula Ibrahim era de-o vârstă cu popa Nikola. Avea familie numeroasă şi avere frumoasă, moştenită de la taică-său, dar era atât de neîngrijit, de prăpădit şi de sfios, cu ochii lui ca de copil, albaştri şi limpezi, încât semăna mai mult a pustnic sau a derviş rătăcitor, sărac lipit pământului, decât a hoge de Vişegrad, coborâtor din neam

mare. Pe Mula Ibrahim îl necăjea o meteahnă: se bâlbâia când vorbea. („Trebuie să nu mai ai nimic de făcut dacă ai de gând să stai de vorbă cu Mula Ibrahim”, spuneau localnicii.) Totuşi, Mula Ibrahim era vestit cale de şapte poşte pentru bunătatea şi mărinimia lui. Întreaga lui fiinţă împrăştia blândeţe şi seninătate şi, de cum îl cunoşteai, îi uitai şi înfăţişarea, şi bâlbâiala. Mula Ibrahim îi atrăgea spre el, ca printr-un farmec, pe toţi cei năpăstuiţi de boli, de sărăcie sau de alte rele. Lumea venea din cătunele cele mai depărtate ca să-i ceară sfatul. În faţa casei lui se aflau totdeauna oameni care îl aşteptau. Bărbaţii şi femeile care căutau la el îndemn sau ajutor îl opreau adeseori pe stradă. El nu izgonea niciodată pe nimeni, şi nici nu vindea înscrisuri şi amulete scumpe, cum făceau alţi hogi. Se aşeza, de îndată, undeva, pe-aproape, la umbră sau pe-o piatră, mai la o parte; omul îi povestea pe şoptite necazurile lui; Mula Ibrahim îl asculta cu luare-aminte şi cu milă; apoi îi spunea câteva vorbe bune, arătându-i totdeauna calea cea mai nimerită de urmat, sau îşi înfunda mâna slăbănoagă în buzunarul adânc al anteriului şi, încredinţându-se că nu-l vede nimeni, îi punea în palmă câţiva bani. Când era vorba să ajute vreun musulman, nimic nu i se părea greu, nici respingător, nici cu neputinţă. Pentru asta, avea totdeauna timp şi găsea totdeauna bani. Şi atunci nici gângăveala nu-l mai necăjea, căci, tot şuşotind cu credinciosul lui aflat la nevoie, uita până şi să se bâlbâie. Dacă nu toţi oamenii plecau de la el împăcaţi pe deplin, cel puţin fiecare se simţea pentru o clipă despovărat prin faptul că cineva îi împărtăşeşte necazul de parcă ar fi fost al lui. Prins necontenit de grijile şi nevoile fiecăruia, negândindu-se niciodată la el însuşi, Mula Ibrahim trăise – aşa cel puţin i se părea lui – o viaţă întreagă sănătos, fericit şi în îmbelşugare.

Muderisul din Vişegrad, Husein-efendi, era un om scund şi plinuţ, încă tânăr, îmbrăcat frumos şi curat. Barba lui neagră şi scurtă, tunsă cu grijă, îi încadra într-un oval regulat faţa albă şi trandafirie, cu ochii ca tăciunele, rotunzi. Fiind cărturar, ştia multe lucruri şi trecea drept un mare învăţat, dar el însuşi se socotea şi mai învăţat decât era. Îi plăcea să vorbească şi să fie ascultat. Încredinţat fiind că are darul vorbirii, îi plăcea să se audă. Îşi rostea frazele meşteşugit şi afectat, cu gesturi studiate, ridicându-şi puţin braţele, amândouă la aceeaşi înălţime, şi răsucindu-şi într-una pălmuţele albe, îngrijite, cu

unghii trandafirii, umbrite de pufuşor des, scurt şi negru. Şi vorbind, se mişca de parcă ar fi fost în faţa oglinzii. Muderisul avea cea mai mare bibliotecă din orăşel, un lădoi legat în fier, bine încuiat, şi plin de cărţi, moştenire de la învăţătorul lui, vestitul Arap-hogea; iar Husein-efendi nu numai că îngrijea cărţile, ferindu-le de praf şi de molii, ci le şi citea numai arareori şi cu zgârcenie mare. Dar faptul că avea atâtea cărţi de preţ îl înălţa în ochii oamenilor care habar n-aveau ce e o carte şi-l ridica în propriii săi ochi. Se ştia că el scrie hronicul întâmplărilor celor mai de seamă din orăşel. Şi asta îl făcea să treacă în faţa localnicilor drept un om învăţat şi ales, fiindcă oamenii socoteau că în felul acesta faima oraşului şi a fiecărui locuitor în parte se află în mâinile lui. De fapt, cronica nu era nici amănunţită, nici prea primejdioasă. De vreo cinci-şase ani, de când începuse s-o alcătuiască, muderisul abia dacă umpluse vreo patru file dintr-un caieţel; căci socotise că mare parte a faptelor petrecute în orăşel nu se cuvenea să intre în hronicul lui, nefiind îndeajuns de interesante şi de însemnate. Iată pricina pentru care biata cronică rămăsese la fel de stearpă, la fel de seacă, la fel de goală ca o fată bătrână şi încrezută.

Al patrulea dintre „reprezentanţii credinţei” era David Levi, rabinul din Vişegrad, nepotul vestitului rabin, al bătrânului hagi Liacio, care-i lăsase ca moştenire numele, enoria şi averea, dar nimic din înţelepciunea şi din măreţia lui.

Rabinul Levi era tânăr, mărunţel şi palid, cu ochi negri, catifelaţi şi cu privirea tristă, sfios şi tăcut din cale-afară. Abia fusese făcut rabin, că se şi însurase. Ca să pară mai impunător şi mai voinic purta un veşmânt larg şi bogat, dintr-o ţesătură groasă; faţa îi era umbrită de barbă şi de mustăţi; dar sub toată găteala asta se ghicea un trup plăpând şi friguros, iar prin barba neagră şi rară se zărea ovalul unui obraz tinerel şi bolnăvicios. Rabinul suferea îngrozitor ori de câte ori trebuia să iasă în lume şi să ia parte la discuţii şi la hotărâri, fiindcă se simţea mereu mic, slab şi neînsemnat.

Acum, şedeau toţi patru la soare şi asudau din pricina veşmintelor de ceremonie, mai emoţionaţi şi mai îngrijoraţi decât ar fi vrut să pară.

— Apăi, hai să mai aprindem câte una, doar timp e berechet, fir-ar să fie! Că doar omul ăsta n-o fi pasăre, să se aşeze din zbor pe pod, vorbi popa Nikola, ca unul care a învăţat demult să-

şi ascundă cu o glumă îngrijorarea şi gândurile adevărate, ale lui şi ale altora.

Se uitară toţi spre drum, către Okolişte, apoi începură să fumeze.

Discuţia se desfăşura încet şi cu grijă, învârtindu-se mereu în jurul problemei primirii comandantului. Toţi erau de părere că popa Nikola e cel care trebuie să-l salute şi să-i ureze bun venit. Tăcut, popa Nikola îi privea pe toţi trei, îndelung şi cu luare-aminte, încruntându-şi sprâncenele şi strângându-şi pleoapele în aşa fel încât ochii-i păreau două şuviţe subţiri din care ţâşnea un zâmbet de scântei aurii.

Rabinul cel tânăr murea de frică. Nu mai avea putere nici măcar să împrăştie fumul care i se rotea încetişor şi îndelung în barbă şi în mustăţi. Şi muderisul era speriat. Toată priceperea lui de a vorbi frumos, toată demnitatea lui de om învăţat îl părăsiseră deodată în dimineaţa aceea. Şi nu-şi dădea seama nici pe departe cât e de buimăcit şi de înspăimântat, căci înalta părere pe care o avea despre sine îl împiedica s-o vadă. Încerca să ţină una din savantele lui cuvântări, cu gesturi măsurate, care lămureau tot, dar pălmuţele lui frumuşele îi cădeau în poală, şi cuvintele i se încâlceau şi i se întrerupeau. Iar el se mira că i-a pierit obişnuita demnitate şi se căznea mereu să şi-o regăsească, zadarnic însă, ca pe un lucru cu care te-ai deprins şi nu-l mai poţi dobândi tocmai când ai nevoie de el.

Mula Ibrahim, ceva mai palid decât de obicei, era liniştit, îşi păstra cumpătul. Din când în când, privirea lui se încrucişa cu a popii Nikola, ca şi cum asta ar fi fost pentru ei doi un mijloc de-a se înţelege. Erau amândoi cunoştinţe vechi şi prieteni din copilărie. Când, în tinereţea lui, popa Nikola avusese necazuri cu turcii din Vişegrad şi fusese nevoit să se ascundă şi să pribegească, Mula Ibrahim, al cărui tată era atotputernic în oraş, îl ajutase într-o anumită măsură. Mai târziu, când veniseră vremuri mai liniştite pentru orăşel, legăturile dintre cele două credinţe fiind şi ele mai omeneşti, cei doi, ajunşi la vârsta maturităţii, se împrieteniseră. Îşi spuneau unul altuia, în glumă, „vecine”, căci locuinţele lor se aflau la capetele opuse ale oraşului. În vremuri de secetă, de revărsări, de molime sau când vreo altă năpastă se abătea asupra localnicilor, ei se străduiau laolaltă, fiecare pentru credincioşii lui. Iar când, în alte împrejurări, se întâlneau pe Meidan sau la Okolişte, ei îşi urau

ziua bună aşa cum nicăieri nu o fac un popă şi un hoge. În asemenea împrejurări, arătând cu ciubucul în jos, spre orăşelul răsfirat de-a lungul râului, popa Nikola găsea adeseori prilejul să spună:

— Pentru toată suflarea ce se târăşte şi vorbeşte cu grai omenesc, acolo, jos, răspundem noi doi, eu şi cu tine.

— Apăi chiar aşa, vecine, recunoştea Mula Ibrahim, bâlbâindu-se, cu adevărat răspundem.

(Iar localnicii, care găseau totdeauna prilej să-şi râdă de toate, spuneau despre cei ce trăiau în prietenie şi bună înţelegere: „se iubesc ca popa cu hogea”. Şi vorba asta ajunsese zicală.)

Acum, deşi nu scoseseră o vorbă, cei doi se înţelegeau de minune. Popa Nikola ştia cât îi e de greu lui Mula Ibrahim, iar Mula Ibrahim ştia că popii nu-i e uşor deloc. Şi se uitau unul la altul, aşa cum mai făcuseră de multe ori în viaţă, de nenumărate ori şi cu felurite prilejuri: ca doi oameni care poartă răspunderea tuturor locuitorilor trăitori în orăşel, unul al celor ce-şi făceau semnul crucii, iar celălalt al celor care se prosternau.

În clipa aceea se auzi tropotul unui cal şi răsări un străjer gonind pe-o mârţoagă măruntă. Omul, gâfâind speriat, striga de departe, ca un crainic:

— Iată comandantul! Iată-l, pe calul său alb!

Atunci se ivi de undeva şi mulazimul, tot liniştit, plin de bunăvoinţă şi tăcut, ca de obicei.

Dinspre Okolişte se ridica o trâmbă de praf.

Oamenii aceştia, născuţi şi crescuţi în vremurile decăderii turceşti din al XIX-lea veac, nu avuseseră, fireşte, niciodată prilejul să vadă o armată adevărată, puternică şi bine organizată, a unui mare stat. Tot ce putuseră vedea până atunci erau unităţile în neorânduială ale oştirii sultanului, prost hrănite, îmbrăcate ca vai de lume şi plătite din an în paşte sau, mai rău încă, başbuzuci bosniaci, înrolaţi cu de-a sila, nedisciplinaţi şi fără pic de entuziasm în ei. Şi acum, pentru prima oară, li se arăta în faţă adevărata „putere şi ordine” a unei împărăţii, victorioasă, strălucitoare şi sigură pe sine. O asemenea armată trebuia să le ia ochii şi să le taie glasul. La prima privire aruncată pe harnaşamentele cailor şi pe nasturii de la tunica fiecărui soldat, bănuiai, în spatele husarilor şi al vânătorilor

ăstora gătiţi în mare ţinută, reazemul unei ţări puternice, forţa, ordinea şi bunăstarea unei alte lumi. Mare era uimirea, şi adâncă impresia!

În frunte, călăreau doi gornişti, pe cai suri, dolofani. Venea apoi un detaşament de husari, pe cai negri. Bidiviii luceau de curăţenie şi păşeau ca fetele, mărunt şi reţinut. Husarii, cu chipie roşii, fără cozoroace, şi cu piepturile pline de brandemburguri galbene, toţi flăcăi cu feţe rumenite de soare, cu mustăţi în furculiţă, păreau proaspeţi şi odihniţi de parcă abia atunci ieşiseră din cazarmă. În urma lor, călărea un grup de şase ofiţeri, cu colonelul în frunte. Toate privirile se aţintiră asupra lui. Colonelul avea un cal mai înalt decât al celorlalţi, musculos şi subţire, cu un gât neobişnuit de lung şi de arcuit. La oarecare depărtare în urma ofiţerilor venea o companie de infanterişti, vânători în uniforme verzi, cu pene la chipiele de piele şi cu centuri albe peste piept. Ei închideau zarea şi păreau o pădure în mişcare.

Gorniştii şi husarii defilară călare pe dinaintea feţelor bisericeşti şi a mulazimului şi se opriră în piaţa târgului, rânduindu-se de o parte şi de alta.

Cei patru aşteptau, palizi de emoţie, pe „kapia”, în mijlocul podului, cu feţele întoarse spre ofiţerii care soseau. Un ofiţer mai tinerel îşi mână calul spre colonel şi-i spuse ceva. Călăreţii îşi încetiniră mersul. Ajuns la câţiva paşi de „reprezentanţii credinţei”, colonelul se opri, deodată, şi descălecă. Ca la un semn, ceilalţi ofiţeri descălecară şi ei. Câţiva ostaşi veniră în fugă să ia caii şi să-i ducă mai la o parte.

De cum atinse pământul cu piciorul, colonelul păru altul. Era mărunt, neînsemnat, istovit, neplăcut la înfăţişare şi fioros. Ai fi putut jura că, dintre toţi, el singur se războise şi pentru ceilalţi.

Acum, putea fi văzut aşa cum era în realitate, îmbrăcat simplu, nu prea îngrijit, ba chiar neglijent în comparaţie cu ofiţerii lui cu obraji ca de lapte şi cu mijlocul încorsetat în tunică. Era imaginea vie a omului care se istoveşte fără socoteală şi se mănâncă singur; avea faţa pârlită de soare, năpădită de barbă, ochii tulburi şi neliniştiţi, chipiul înalt, pus cam pe-o ureche, uniforma boţită şi prea largă pentru trupu-i slăbănog, picioarele vârâte în cizme de călărie cu carâmbi scurţi şi moi, nelustruiţi. Călcând crăcănat şi răsucindu-şi cravaşa, el se apropie câţiva paşi. Unul dintre ofiţeri îi dă raportul, arătându-i oamenii aliniaţi

în faţa lui. Colonelul îi priveşte scurt, cu ochii lui negri şi mânioşi, cu căutătura pătrunzătoare a unuia care e într-una împovărat de treburi grele şi înconjurat de primejdii mari. Şi, de îndată, se văzu limpede că nici nu ştia să privească altfel.

În clipa aceea începu să vorbească popa Nikola, cu glas liniştit şi adânc. Colonelul săltă capul şi-şi aţinti ochii pe faţa omului acestuia impunător, înveşmântat în sutană neagră. Chipul mare şi paşnic, de patriarh biblic îi opri o clipă atenţia. Poate că nu înţelegea sau se prefăcea că nu înţelege vorbele bătrânului, dar chipul nu putea să nu i-l vadă. Iar popa Nikola vorbea curgător şi firesc, adresându-se mai mult ofiţeraşului, care trebuia să-i traducă spusele, decât colonelului. În numele feţelor bisericeşti de toate credinţele, aflate acolo, îi aducea mărturie colonelului că ei, laolaltă cu poporul, doreau să se supună de bunăvoie celor acum sosiţi şi să facă tot ce s-o putea ca să păstreze pacea şi ordinea cerute de noua stăpânire. Iar ei cereau ca oştirea să-i ocrotească pe ei şi familiile lor şi să le îngăduie să trăiască în tihnă şi să muncească cinstit.

Popa Nikola vorbi puţin şi încheie brusc. Colonelul, nervos, n-avu când să-şi piardă răbdarea. Dar, în schimb, nu aşteptă până la capăt tălmăcirea ofiţeraşului. Răsucindu-şi cravaşa, îl întrerupse cu o voce tăioasă şi inegală:

— Bine, bine! Vor fi ocrotiţi toţi cei ce se vor purta cum se cuvine. Dar ordinea şi pacea trebuie menţinute pretutindeni. Altfel nu se poate, chiar dacă nu vor ei!

După asta, îşi scutură capul şi porni înainte fără o vorbă de bun găsit, fără o privire. Preoţii se traseră mai la o parte. Colonelul trecu prin faţa lor, urmat de ofiţeri şi de ordonanţele care duceau caii. Nu se mai sinchisi nimeni de „reprezentanţii credinţei”, care rămaseră singuri, pe „kapia”.

Aceştia erau toţi dezamăgiţi; căci şi dimineaţa şi noaptea trecută, când fiecare abia dacă apucase să închidă ochii, se întrebaseră de o sută de ori cum o să arate clipa asta petrecută pe „kapia”, clipa întâmpinării comandantului oştirii împărăteşti. Şi-o închipuiseră în mii de feluri, fiecare după mintea şi firea lui, şi se pregătiseră la gândul că îi aşteaptă tot ce poate fi mai rău. Unii dintre ei se şi văzuseră surghiuniţi în Germania aceea depărtată, despărţiţi pe veci de casă şi de familie. Alţii îşi aduseseră aminte cele povestite despre Hairudin, care, odinioară, tăia capete chiar aici, pe „kapia”. Îşi închipuiseră

lucrurile în toate felurile, numai aşa cum se desfăşuraseră nu, cu ofiţerul ăsta mărunt dar tăios şi pornit să se mânie din te miri ce, care nu trăia decât pentru război, nu se gândea la el şi nici la alţii, nu privea oamenii şi ţările din preajma lui decât ca pe nişte lucruri sau ca pe nişte mijloace de luptă şi de război; şi se purta ca şi cum s-ar fi războit pe socoteala şi în numele lui.

Stăteau aşa, cătând unul la altul, zăpăciţi. Şi fiecare privire părea o întrebare mută: „Mai suntem oare vii? A trecut ceasul cel rău? Ce ne mai aşteaptă? Ce e de făcut?”

Mulazimul şi popa Nikola îşi veniră primii în fire. Hotărâră că „reprezentanţii credinţei” îşi făcuseră datoria şi că nu le mai rămânea decât să se întoarcă la casele lor şi să-i îndemne pe oameni să n-aibă teamă şi să nu fugă, ci să cugete bine la tot ce săvârşesc. Ceilalţi, cu feţele palide şi cu capetele golite de gânduri, primiră hotărârea asta aşa cum ar fi primit oricare altă hotărâre, căci nu mai erau în stare de nimic.

Mulazimul, care nu putea fi clintit din calmul lui obişnuit, porni să-şi vadă de treburi. Poliţaiul strânse covorul cel lung şi multicolor căruia nu-i fusese hărăzit să primească un comandant. Lângă el stătea Salko Hedo, nesimţitor şi rece ca „destinul” însuşi. Între timp, „reprezentanţii credinţei” se despărţiră, fiecare în felul lui şi fiecare pe drumul lui. Rabinul porni cu paşi mărunţei şi repezi, dornic să ajungă cât mai repede acasă şi să simtă tihna şi căldura căminului unde îi trăiau mama şi soţia. Muderisul se mişca ceva mai agale, adâncit în gânduri. Acum, când trecuse totul, şi încă atât de uşor, i se arăta limpede că nu există pricină de spaimă şi i se părea că în viaţa lui, până astăzi, nu se temuse de nimic. Se întreba doar ce însemnătate putea să aibă evenimentul acesta în cronica lui şi cât loc să-i dea: vreo douăzeci de rânduri ar ajunge, ba poate că cincisprezece sau chiar mai puţine. Şi, cu cât se apropia mai mult de casă, cu atât scădea numărul rândurilor. Cu fiecare rând cruţat avea impresia că vede totul în preajmă pierzându-şi însemnătatea şi micşorându-se, pe când el, muderisul, căpăta mai mult preţ şi creştea în propriii săi ochi.

Mula Ibrahim şi popa Nikola merseră împreună până sub Meidan. Tăceau amândoi, miraţi şi amărâţi de înfăţişarea şi de purtările colonelului din armata imperială. Se grăbeau amândoi să ajungă cât mai curând acasă şi să-i revadă pe-ai lor. În locul unde drumurile li se despărţeau, se opriră o clipă şi se priviră în

tăcere. Mula Ibrahim îşi holba ochii şi-şi mişca buzele de parcă ar fi rumegat mereu acelaşi cuvânt pe care nu izbutea să-l rostească. Popa Nikola îşi regăsi zâmbetul împodobit cu scântei aurii şi asta avu darul să-i dea curaj şi lui şi hogei. Şi atunci îşi rosti gândul, care era şi al turcului:

— Sângeroasă treabă şi oştirea asta, Mula Ibrahime!

— Bbbbine zici, ssssângeroasă, se bâlbâi Mula Ibrahim, ridicând amândouă braţele; după asta, cu o mişcare a capului şi o strâmbătură a feţei, îşi luă rămas bun de la prietenul său.

Iar popa Nikola, cu pas greoi şi târât, ajunse la casa lui, lângă biserică. Nevasta îl întâmpină fără să-l întrebe nimic. Popa se grăbi să-şi scoată cizmele, să-şi lepede sutana şi să-şi elibereze de sub potcap coada deasă şi asudată a părului său roşcovan şi cărunt. Apoi se aşeză pe-un divan mic şi scund. Pe marginea de lemn a divanului, preoteasa îi şi pusese un pahar cu apă şi o bucăţică de zahăr. După ce se răcori, popa aprinse o ţigară şi închise ochii. Dar, în faţa privirii lăuntrice, i se ivea într-una colonelul cel repezit, ca un fulger care te uluieşte şi-ţi ia toată zarea, încât nu-l mai vezi decât pe el, deşi nu-i poţi deosebi chipul. Oftând, popa suflă departe fumul, zicându-şi încetişor, pentru sine:

— Of, ce mai lighioană!.. Of, lua-te-ar..!

Din orăşel, răzbăteau până aici, pe-o melodie neobişnuită şi nouă, răpăitul tobelor şi sunetul pătrunzător şi voios al trompetelor detaşamentului de vânători.

XI

Astfel, marea schimbare în viaţa orăşelului de lângă pod se înfăptui fără ca nimeni să fi avut de suferit, în afară de Ali-hogea. După câteva zile, viaţa îşi reluă desfăşurarea obişnuită şi păru, în esenţă, aceeaşi. Ali-hogea însuşi îşi reveni şi, ca şi ceilalţi negustori, îşi deschise iar prăvălia de lângă pod; doar că de-atunci începu să-şi poarte turbanul plecat puţin spre dreapta, ca să nu i se vadă cicatricea de la ureche. „Ghiuleaua de plumb”, care i se pusese pe piept când văzuse crucea roşie de pe braţul soldatului austriac şi când citise printre lacrimi *„cuvintele Împăratului”*, de fapt nu-i dispăruse, dar se făcuse mică, abia cât o boabă de mătanie, aşa că putea trăi cu această durere. Şi-apoi nu era singurul care să-şi aibă „ghiuleaua” în inimă.

Astfel începură vremurile noi, sub ocupaţia pe care lumea, neputând s-o împiedice, o socotea vremelnică. Câte n-au trecut peste pod în aceşti primi ani de ocupaţie! Furgoane militare, vopsite în galben, îl străbăteau, în şiruri lungi, huruitoare, cărând hrană, îmbrăcăminte, mobile, unelte şi echipamente necunoscute până atunci.

La început, localnicii nu văzură decât armata. Ca apa din pământ, aşa izvorau soldaţii, de după fiecare colţ şi din fiecare tufiş. Piaţa era plină de ei şi-i găseai pretutindeni, prin toate ungherele oraşului. În fiece clipă răsuna ţipătul vreunei femei speriate care, în ogradă sau în livadă, dăduse pe neaşteptate peste vreun soldat. Arşi de soarele a două luni de marşuri şi de lupte, fericiţi că mai sunt în viaţă, dornici de odihnă şi de plăceri, ei hoinăreau în uniformele lor albastre prin orăşel şi prin împrejurimi. Pe pod, îi găseai la orice oră din zi. Puţini localnici se mai duceau pe „kapia”, căci era mereu plină de soldaţi. Acolo stăteau, cântau în felurite limbi, glumeau, cumpărau fructe în chipiele lor albastre cu cozoroace de piele şi cu stemă de tinichea galbenă în care erau tăiate iniţialele imperiale ale lui Franz Joseph: F.J.I.

Dar, odată cu venirea toamnei, soldaţii începură să plece. Treptat şi pe neobservate, se răreau din ce în ce. Rămaseră doar detaşamentele de jandarmerie. Ei îşi luară în primire locuinţele şi se pregătiră să rămână pentru totdeauna. În acelaşi timp începură să sosească funcţionari mai mari sau mai mici, cu

familiile şi cu slugile lor şi, după ei, meşteşugari şi cunoscători ai unor lucrări şi meserii neştiute până atunci la noi. Veniră cehi, polonezi, croaţi, unguri şi nemţi.

La început, păreau că sosesc întâmplător, ca şi cum i-ar fi adus vântul, ca şi cum ar fi venit doar vremelnic, ca să trăiască laolaltă cu noi, într-un fel sau altul, viaţa care fusese de totdeauna trăită aici, ca şi cum autorităţile civile ar mai fi trebuit să prelungească doar puţin ocupaţia începută de armată. Cu fiecare lună însă, numărul străinilor creştea. Dar ceea ce îi mira mai mult pe localnici şi-i umplea de neîncredere nu era atât numărul lor cât planurile lor uriaşe şi de neînţeles, hărnicia lor neistovită şi străduinţa cu care îşi duceau până la capăt treburile. Oamenii ăştia nu stăteau o clipă liniştiţi şi nu îngăduiau nimănui să stea; s-ar fi zis că se hotărâseră ca prin reţeaua lor nevăzută, dar din ce în ce mai simţită, reţea alcătuită din legi, regulamente şi ordonanţe, să cuprindă toată viaţa, oamenii, animalele, lucrurile, şi să schimbe şi să răstoarne totul în preajma lor, înfăţişarea exterioară a orăşelului, obiceiurile şi moravurile localnicilor, de la leagăn până la mormânt. Şi toate astea le făceau liniştiţi, fără vorbă multă, fără să silească sau să provoace, aşa că nimeni nu li se putea pune împotrivă. Dacă, din întâmplare, se loveau de neînţelegerea sau de îndărătnicia cuiva, se opreau de îndată, se sfătuiau undeva, nevăzuţi, schimbau numai direcţia şi metoda de lucru, şi duceau mai departe, cu orice chip, ceea ce hotărâseră să facă. Tot ce începeau părea nevinovat, ba chiar fără niciun rost. Măsurau vreun ogor înţelenit, însemnau nişte copaci în pădure, cercetau canalele şi closetele, cătau la dinţii cailor şi ai vacilor, verificau măsurile şi greutăţile, voiau să afle bolile de care suferă poporul, numărul şi numele pomilor fructiferi, rasele de oi sau de păsări. (Ai fi zis că se joacă. Toate treburile astea treceau în ochii poporului drept lucruri de neînţeles, uşuratice şi zadarnice.) Apoi, deodată, tot ce înfăptuiseră cu atâta râvnă şi luare-aminte pierea pe undeva fără să lase urme, de parcă ar fi fost nimicit pentru totdeauna. Dar, peste vreo câteva luni, adeseori chiar după un an întreg, când oamenii uitaseră cu totul lucrul acela, ieşea pe neaşteptate la lumina zilei rostul măsurătorilor care păruseră fără nicio noimă şi fuseseră uitate demult. Starostii mahalalelor erau chemaţi la primărie şi li se comunica noua ordonanţă cu privire la tăiatul pădurilor, la

combaterea tifosului, la felul de vânzare a fructelor şi al dulciurilor, la păşunatul vitelor. Şi aşa, cu fiecare zi venea o nouă legiuire. Şi cu fiecare legiuire, fiecare om vedea restrângându-se o părticică din libertatea lui individuală sau lărgindu-i-se obligaţiile, dar viaţa orăşelului, a satelor şi a tuturor locuitorilor laolaltă era din ce în ce mai cuprinzătoare.

În case însă, şi nu numai în cele turceşti, ci şi în cele sârbeşti, nu se schimbă nimic. Oamenii trăiau, munceau şi petreceau acolo, la fel ca înainte; pâinea era frământată în copaie, cafeaua era prăjită pe vatră, rufele se fierbeau în cazane şi se spălau cu leşia care mânca şi rănea degetele femeilor; se ţesea şi se broda la războaie şi pe gherghefuri. Datinele vechi ale sărbătorilor şi ale nunţilor se păstrară neştirbite; iar despre obiceiurile noi aduse de străini, localnicii şuşoteau ca despre nişte lucruri de necrezut şi de departe. Într-un cuvânt, în cele mai multe case se muncea şi se trăia ca de totdeauna şi cum avea să se mai muncească şi să se mai trăiască încă vreo cincisprezece-douăzeci de ani după sosirea ocupanţilor.

Pe de altă parte însă, înfăţişarea orăşelului se schimba văzând cu ochii. Şi, aceiaşi oameni care în casele lor păstrau vechile obiceiuri şi nu se gândeau să le schimbe se împăcau destul de uşor cu răsturnările petrecute în oraş şi le primeau, după ce mârâiau şi se mirau, mai mult sau mai puţin. Fireşte, cum se întâmplă pretutindeni în asemenea împrejurări, noul fel de trai însemna, de fapt, un amestec între vechi şi nou. Vechile concepţii şi vechile valori se ciocneau, se împotriveau celor noi, se amestecau sau vieţuiau laolaltă, ca şi cum ar fi aşteptat să vadă care dintre ele va dăinui. Oamenii făceau socoteli la fel de bine în fiorini şi în creiţari ca şi în groşi şi în parale, măsurau în arşici, în ocale şi în dramuri, ca şi în metri, în kilograme şi în grame, fixau termenele de plăţi şi livrări după noul calendar, dar mai adesea după obiceiurile vechi: de Sfântul Gheorghe şi de Sfântul Dumitru. Potrivit unei legi fireşti, oamenii se împotriveau unui lucru nou, dar împotrivirea aceasta nu era dusă până la capăt, căci, pentru cei mai mulţi, viaţa are mai multă însemnătate şi preţ decât forma pe care o îmbracă. Doar cei cu totul deosebiţi erau cu adevărat frământaţi de drama profundă a luptei între învechit şi modern. Pentru ei, felul de trai era strâns legat, sudat chiar, cu viaţa însăşi.

Un asemenea om era Şemsi-bei Brankovici din Ţârnce, unul dintre beii cei mai înstăriţi şi mai cu vază din oraş. Avea şase fii dintre care patru se şi însuraseră. Casele lor alcătuiau un cătun întreg, împrejmuit de ogoare, livezi şi crânguri. Şemsi-bei era capul recunoscut, ursuz şi aspru, al acestei mari comunităţi. Înalt, încovoiat de ani, purtând un uriaş turban alb ţesut cu fir, el cobora în orăşel doar vinerea, ca să-şi facă rugăciunile, la geamie. Din prima zi a ocupaţiei, nu se mai oprea nicăieri în orăşel, nu mai vorbea cu nimeni şi nu arunca nici măcar o privire în preajmă. În casa lui Brankovici nu cuteza nimeni să aducă cea mai neînsemnată parte de îmbrăcăminte sau încălţăminte nouă, cea mai neînsemnată unealtă sau cuvânt nou. Nici unuia dintre fiii lui, Brankovici nu-i îngăduia să facă ceva care ar fi avut vreo legătură cu noua stăpânire, nici unuia dintre nepoţi nu-i îngăduia să meargă la şcoală. Din pricina asta, întreaga familie suferea. Printre fiii săi se simţea nemulţumirea pricinuită de încăpăţânarea bătrânului, dar nimeni nu îndrăznea, nimeni nu putea spune o vorbă sau nu se putea împotrivi măcar cu o privire. Turcii din mahalaua negustorilor, cei care aveau legături de negoţ cu noii veniţi şi se amestecau cu ei, îl salutau pe Şemsi-bei când trecea prin târg, cu un respect mut, în care intra şi teamă, şi admiraţie, şi frământări ale conştiinţei. Cei mai bătrâni şi mai neînduplecaţi turci din oraş se duceau la Ţârnce adeseori, ca în pelerinaj, ca să se aşeze lângă Şemsi-bei şi să se sfătuiască cu el. Acolo era locul de întâlnire al celor care, hotărâţi să stăruie până la capăt în împotrivirea lor, nu voiau cu niciun preţ să se plece în faţa realităţii. De fapt, acolo se ţineau consfătuiri îndelungi, cu vorbe puţine şi care se încheiau fără concluzii practice.

Şemsi-bei, înfofolit şi încheiat până-n gât, vara ca şi iarna, şedea pe-un covoraş mic şi roşu şi fuma, înconjurat de musafiri. De obicei, discuţia se desfăşura, cu multă bună-cuviinţă, în jurul vreunei noi măsuri de neînţeles şi de neîndurat de-a ocupanţilor sau în jurul turcilor care se împăcau din ce în ce mai mult cu noua stare de lucruri. În faţa omului acestuia aspru şi demn, simţeau toţi nevoia să-şi arate amărăciunile, temerile şi uimirea. Şi fiecare discuţie se sfârşea cu întrebarea: „Unde o să ne ducă asta şi unde are să se oprească? Cine sunt şi ce vor străinii ăştia care par că nu cunosc nici odihnă, nici răgaz, nici măsură, nici hotare? Cu ce scopuri au venit? De unde scot atâtea nevoi, că

parcă s-ar naşte una din alta, şi ce-au să facă cu toate? Ce-i frământarea asta care îi întărâtă ca un blestem şi-i îmboldeşte la toate treburile şi lucrările noi, cărora nu li se întrezăreşte sfârşitul?”

Şemsi-bei îi privea doar şi tăcea aproape tot timpul. Faţa îi era întunecată, nu de dogoarea soarelui, ci fiindcă i-o întunecau gândurile dinlăuntru. Căutătura îi era aspră, dar pierdută în gol, iar ochii lui tulburi aveau negrul pupilelor încercuit cu dungi alb-cenuşii, ca la vulturii bătrâni. Gura lui, mare, cu buze subţiri ca nişte fire şi strânse tare, se mişca încet, de parcă ar fi cumpănit mereu un acelaşi cuvânt pe care nu apuca niciodată să-l rostească.

Şi totuşi, oamenii plecau de la el mai uşuraţi parcă, nici mângâiaţi sufleteşte, nici domoliţi, ci mişcaţi şi înflăcăraţi de pilduitoarea lui neînduplecare, dârză şi deznădăjduită.

Iar când Şemsi-bei cobora iar, vinerea următoare, în târg, îl aştepta o nouă schimbare a oamenilor sau a clădirilor, care nu existase vinerea trecută. Ca să nu fie silit să le privească, el îşi pleca ochii în pământ, dar şi acolo, în noroiul uscat al uliţei, vedea urmele copitelor de cai şi observa că pe lângă potcoavele rotunjite şi pline ale cailor turceşti se iveau tot mai des potcoavele îndoite ale cailor nemţeşti, cu vârfuri ascuţite la capete. Astfel, şi acolo, în noroi, privirea lui citea aceeaşi osândă nemiloasă pe care o vedea pretutindeni, pe chipurile şi pe lucrurile din preajmă, osânda vremurilor care nu pot fi oprite în loc.

Dându-şi seama că nu mai avea unde să-şi aţintească nici privirile, Şemsi-bei încetă să mai calce prin târg. Se retrase cu totul la Ţârnce, unde sălăşluia ca un cap de familie, tăcut dar aspru şi neînduplecat, cumplit faţă de toţi, dar mai cu seamă faţă de el însuşi. Turcii mai bătrâni şi mai cu vază din orăşel veneau şi acum să-l vadă, ca pe nişte sfinte moaşte aflate în viaţă. (Iar printre ei, venea mai ales Ali-hogea Mutevelici). Şi, în al treilea an de ocupaţie, muri Şemsi-bei, fără să zacă de boală. Îşi dădu sufletul fără să rostească vreodată cuvântul acela amar pe care îl cumpănise mereu în gura lui bătrânească şi fără să mai pună piciorul în mahalaua negustorească unde totul pornise pe drumuri noi.

Într-adevăr, orăşelul îşi schimba repede înfăţişarea, fiindcă străinii doborau copacii, îi sădeau rar, în alte locuri, dregeau

drumurile, întocmeau altele noi, săpau şanţuri, ridicau clădiri publice. Din primii ani, ei dărâmară dughenele nealiniate la marginea pavajului, dughene care, la drept vorbind, nu stătuseră niciodată în calea nimănui. Şi-n locul dughenelor vechi, cu obloane de lemn, ridicară prăvălii noi, trainice, cu acoperişuri de tablă sau de olane şi cu obloane de fier la uşi. (Şi dugheana lui Ali-hogea ar fi trebuit să cadă jertfă măsurilor acestora, dar hogea se împotrivi cu atâta dârzenie, merse la judecăţi şi făcu tot ce se putea face, că până la urmă izbuti ca dugheana lui să rămână aşa cum era şi la locul unde se afla.) Piaţa târgului fu lărgită şi nivelată. Se ridică un nou *konak*, clădire mare în care trebuia să se instaleze judecătoria şi administraţia ţinutului. Cât priveşte armata, ea lucra pe seama ei, şi mai repede şi mai fără cruţare decât autorităţile civile. Se ridicau barăci, se desţeleneau, se plantau şi se schimbau la înfăţişare coline întregi.

Bătrânii din oraş nu se puteau obişnui şi nu mai conteneau cu mirarea. Şi tocmai când îşi închipuiau că avântul de neînţeles se apropie de sfârşit, străinii începeau o nouă lucrare şi mai ciudată. Localnicii se opreau şi priveau lucrările astea, însă nu cum fac copiii cărora le place să se uite la munca oamenilor mari, ci, dimpotrivă, ca nişte oameni mari care se opresc o clipă ca să arunce o privire la jocurile copiilor. Dar nevoia neîncetată a străinilor de-a tot face şi desface, de-a tot săpa şi zidi, de-a întocmi şi de-a schimba, dorinţa lor neîncetată de-a preîntâmpina acţiunea forţelor naturii, de-a scăpa sau de a se feri de ele, asta nimeni de-aici n-o înţelegea nici în ruptul capului şi nu ştia s-o preţuiască. Dimpotrivă, toţi vişegrădenii, şi mai cu seamă bătrânii, o socoteau drept ceva nesănătos şi vedeau în ea un semn rău prevestitor. Oraşul, după a lor părere, trebuia să păstreze neschimbată înfăţişarea tuturor orăşelelor orientale: ce se strica să se dreagă, ce se prăbuşea să se sprijine; dar înainte şi în afară de asta, nimeni, fără să fie silit, şi cu planuri sau cu tot soiul de întocmeli, să nu înceapă lucrări, să nu se atingă de temeliile clădirilor şi nici să schimbe înfăţişarea pe care dumnezeu o lăsase orăşelului.

Străinii însă îşi duceau cu bine lucrările la capăt, una după alta, cu grabă şi stăruinţă, după planuri necunoscute şi bine chibzuite, spre uimirea din ce în ce mai mare a vişegrădenilor.

Astfel, într-un chip cu totul neaşteptat pentru oamenii noştri, veni şi rândul caravanseraiului lăsat în plata domnului şi dărăpănat, şi care, cu trei veacuri în urmă, alcătuia un tot cu podul. La drept vorbind, ceea ce se numea „hanul de piatră” ajunsese demult o ruină. Porţile îi putreziseră, zăbrelele dantelate, tăiate în piatră moale şi aşezate la ferestre, erau acum sparte, acoperişul se prăbuşise înlăuntrul clădirii; din el creştea un salcâm cât toate zilele şi o grămadă de tufe şi de buruieni fără nume; dar zidurile dinafară rămăseseră încă întregi şi-şi înălţau dreptunghiul lor de piatră albă, armonios clădită. În ochii localnicilor, de când se năşteau şi până mureau, astea nu întruchipau ruine obişnuite, ci, ca o împlinire a podului, trup din trupul orăşelului, asemeni caselor în care se născuseră ei, şi niciodată nu-i trăsnise nimănui prin gând, nici chiar în vis, că s-ar putea atinge cineva de hanul cel vechi şi că ar trebui schimbat acolo ce nu schimbase vremea şi natura. Dar într-o bună zi veni şi rândul hanului. Mai întâi, inginerii măsurară şi iar măsurară în preajma ruinelor, apoi se iviră meşterii şi salahorii care începură să scoată piatră după piatră, speriind şi gonind păsările de toate soiurile şi animalele mărunte care se cuibăriseră acolo. În câteva zile, pe platoul pleşuv de deasupra pieţei nu se mai vedea nici urmă de ziduri, iar din han nu mai rămase decât un morman de pietre puse una peste alta.

Iar peste un an şi ceva, în locul caravanseraiulul de piatră albă, de odinioară, se ridică o cazarmă cu un cat, înaltă şi greoaie, văruită în albastru-deschis, acoperită cu tablă cenuşie şi împrejmuită cu metereze. Pe platoul lărgit, soldaţii făceau instrucţie cât era ziua de mare şi, ca nişte mucenici, la comenzile tunătoare ale căprarilor, îşi desfăceau mâinile şi picioarele şi cădeau cu gura în praf, ca nenorociţii. Iar seara, prin numeroasele ferestre ale clădirii ăsteia urâte, răsunau silabele cântecelor războinice şi de neînţeles, însoţite de acordurile armonicii. Şi o ţineau aşa, până ce sunetul ascuţit al trompetei, care, cu melodia ei tristă, făcea să urle toţi câinii din orăşel, punea capăt hărmălăii din cazarmă şi ultimelor lumini de la ferestre. Astfel pieri frumoasa danie pioasă a vizirului şi tot astfel cazarma, căreia oamenii, credincioşi tradiţiei, îi spuneau „hanul de piatră”, îşi începu viaţa pe platoul de lângă pod, nepotrivindu-se nici cât negru sub unghie cu tot ce o împrejmuia.

Podul era acum izolat pe de-a-ntregul.

La drept vorbind, pe pod se petrecuseră lucrurile care făcuseră să se ciocnească obiceiurile neschimbate ale oamenilor din partea locului cu noutăţile aduse de străini şi de orânduirea lor; iar în ciocnirile astea, se întâmplase că tot ce era vechi, tot ce era băştinaş se văzuse mereu osândit să dea înapoi şi să se adapteze.

În ce-i priveşte pe oamenii noştri, viaţa pe pod se scurgea mai departe, mereu aceeaşi. Se putea vedea doar că acum sârbii şi evreii veneau din ce în ce mai nestânjeniţi pe „kapia”, din ce în ce mai mulţi şi la orice oră, fără să ţină seama, ca pe vremuri, de turci, de tabieturile şi de privilegiile lor. Altminteri, toate mergeau după vechile obiceiuri. În timpul zilei, stăteau acolo precupeţii şi oamenii de afaceri care ieşeau în întâmpinarea ţăranilor şi cumpărau lână, păsări şi ouă; pe lângă ei, se învârteau o droaie de pierde-vară care se mutau, odată cu soarele, de la un capăt la altul al orăşelului. Spre seară, ceilalţi orăşeni veneau de la treburile lor ca să mai stea puţin de vorbă, sau să privească în tăcere nesfârşitul râu verde, mărginit de sălcii pitice şi de grămăjoare de nisip. Iar noaptea podul era al flăcăilor şi al beţivanilor care nu ştiuseră niciodată şi nu ştiau nici acum cât se cuvine să stai şi cum se cuvine să te porţi.

Viaţa de noapte suferise, cel puţin la început, unele schimbări, care iscaseră nemulţumiri. Noua stăpânire introdusese în orăşel iluminatul permanent. Încă din primii ani, pe uliţele principale şi la răspântii, fuseseră puşi nişte stâlpi verzi, cu felinare, în care ardeau lămpi cu petrol. (Felinarele le ştergea, le umplea şi le aprindea Ferhat-lunganul, un biet calic, cu o casă plină de copii; Ferhat fusese mai înainte slugă la primărie, având în grijă aprinderea artificiilor la sărbătoarea Ramazanului şi alte asemenea treburi, fără leafă sigură şi fixă). Podul fu astfel luminat în mai multe locuri şi chiar pe „kapia”. Stâlpul care ţinea felinarul acolo era prins în grinda de stejar rămasă din reduta de altădată. Felinarul de pe „kapia” trebuise să se războiască multă vreme cu obiceiurile chefliilor şi ale celor cărora le plăcea să cânte, să fumeze şi să stea la taifas pe întuneric, ca şi cu pornirile sălbatice ale tinerilor la care se amestecau şi se ciocneau aleanul dragostei, singurătatea şi rachiul. Pe ei, lumina asta pâlpâitoare îi supăra şi de nenumărate ori felinarul şi lampa cădeau în ţăndări. Felinarul de pe „kapia” pricinuise multe

amenzi şi pedepse. La un moment dat, un poliţai fusese pus anume să-l păzească. Şi astfel, oaspeţii nocturni de pe „Kapia" se pomeniră cu un martor viu, cu mult mai supărător decât felinarul. Dar vremea învinse; generaţiile noi se obişnuiră treptat şi se împăcară atât de bine cu lumina încât îşi dădură frâu liber simţămintelor nocturne sub slaba pâlpâire a felinarului şi nu mai aruncară în el, de fiecare dată, cu pietre, cu beţe, sau cu ce le cădea sub mână. Această adaptare se săvârşi mai uşor şi datorită faptului că în nopţile cu lună plină, când „kapia" era cu osebire căutată, de obicei nu se aprindeau felinarele.

Doar o dată pe an era silit podul să îndure o iluminaţie măreaţă. În ajunul zilei de 18 august, în fiecare an, pentru aniversarea naşterii împăratului, autorităţile împodobeau podul cu ghirlande de frunze şi cu şiraguri de brazi tineri, iar la căderea nopţii erau aprinse mănunchiuri întregi de felinare şi de lampioane: sute de cutii de conserve militare, din tinichea, umplute cu seu şi cu stearină, aşezate în şiruri lungi, aruncau flăcări pe fiecare parte a podului. Ele luminau mijlocul podului, în timp ce marginile şi stâlpii de care era sprijinit zăceau în beznă, astfel încât partea luminată părea că pluteşte în aer. Dar nicio lampă nu arde o veşnicie şi orice zi de sărbătoare are un sfârşit. Chiar de-a doua zi, podul devenea iar cum fusese mai înainte. Nu le rămânea copiilor din generaţia de-atunci decât priveliştea nouă şi neobişnuită a podului scăldat în jocul trecător al luminilor, privelişte însufleţită şi impresionantă, dar scurtă şi fugară ca un vis.

În afară de iluminarea permanentă, noua stăpânire mai adusese pe „kapia" şi curăţenia, adică, mai bine zis, un soi de curăţenie într-adevăr deosebit şi potrivit cu concepţiile ei. Cojile de fructe, seminţele de pepeni şi cojile de alune şi de nuci nu mai zăceau acum cu zilele de-a lungul lespezilor, până se îndura să le care ploaia sau vântul. Totul era măturat în fiecare dimineaţă de un măturător pus anume pentru treaba asta. Şi, până la urmă, nu se supărase nimeni, fiindcă oamenii se împacă şi cu păstrarea curăţeniei, chiar când nu-i născută din nevoile şi din deprinderile lor, cu singura condiţie, fireşte, să nu fie ei nevoiţi s-o facă.

Şi mai era o noutate adusă de ocupaţie: pentru prima dată de când exista „kapia", începură să vină aici femei. Nevestele şi fiicele funcţionarilor, slujnicele şi doicile zăboveau ca să

pălăvrăgească sau se aşezau acolo, în zilele de sărbătoare, însoţite de cavaleri militari sau civili. Asta nu se întâmpla prea des, dar era de ajuns ca să-i necăjească pe bătrânii veniţi acolo, deasupra apei, ca să-şi fumeze ciubucul în tihnă şi-n tăcere, şi ca să-i zăpăcească şi să le dea fiori celor tineri.

Existase, fireşte, dintotdeauna, o anumită legătură între „kapia” şi partea femeiască din orăşel, dar legătura asta se mărginea la faptul că tinerii aruncau câte o vorbă măgulitoare fetelor care treceau peste pod, sau îşi dădeau glas înflăcărării şi necazurilor inimii, sau se luau la harţă pentru vreo femeie, sau spuneau ce au împotriva lor, căutând să se lecuiască de ele. Nenumăraţi erau singuraticii care şedeau aici cu orele şi cu zilele, cântând încetişor („numai pentru sufleţelul lor”), fumând, sau, pur şi simplu, privind, muţi, apele repezi, plătind astfel obolul înflăcărării aceleia căreia îi cădem pradă cu toţii şi doar puţini scăpăm de ea. Acolo s-au hotărât şi s-au pus la cale destinele multor potrivnici din rândurile tinerilor; acolo au fost zămislite multe urzeli de dragoste. Patimi fără număr s-au aprins pe „kapia” şi tot atât de multe s-au stins. Oricum însă, niciodată femeile, ca atare, nu se opriseră şi nu se aşezaseră pe „kapia”, nici creştinele şi cu atât mai puţin musulmanele. Acum, totul se schimbase.

Duminicile şi în zilele de sărbătoare, puteau fi văzute pe „kapia” bucătărese cu feţe dolofane, strânse în talie, cu gogoloaşe de grăsime revărsate peste şi pe sub corsetul care le tăia respiraţia. Lângă ele stăteau sergenţii, în uniformele lor bine periate, cu nasturi de metal strălucitori, cu găitane roşii şi cu eghileţi de tiraliori pe piept. Iar în zilele de lucru, mai spre seară, funcţionarii şi ofiţerii cu soţiile lor ieşeau la plimbare, se opreau pe „kapia”, discutau în limbajul lor de neînţeles, râdeau tare şi se mişcau în voie.

Femeile acestea, care nu trebuiau să muncească, şi care se mişcau libere şi voioase, înfăţişau o privelişte mai mult sau mai puţin ciudată pentru toată lumea. Localnicii se mirară şi strâmbară din nas un timp, apoi începură să se obişnuiască şi cu asta, aşa cum se obişnuiseră cu atâtea altele, deşi nu se învoiseră cu ele.

În genere, se poate spune că toate schimbările petrecute pe pod erau neînsemnate, nu mergeau în adânc şi erau de scurtă durată. Numeroasele prefaceri importante pătrunse în spiritul şi

în obiceiurile localnicilor şi în aspectul exterior al orăşelului parcă trecuseră pe lângă pod fără să-l atingă. Părea că bătrânul pod alb, peste care se scurseseră fără să lase urme sau cicatrice trei veacuri de-a rândul, rămânea acelaşi, chiar sub noul împărat, şi că avea să învingă şi iureşul acesta de noutăţi şi de schimbări, aşa cum învinsese de totdeauna cele mai mari revărsări, ieşind de fiecare dată nepătat şi alb, ca un prunc nou-născut, din puhoiul întunecat al apelor care îl năpădiseră.

XII

Astfel, viaţa pe „kapia” devenise şi mai însufleţită şi mai felurită. Acum, tot timpul zilei şi chiar la anumite ore din noapte, mulţimea asta numeroasă şi pestriţă, localnicii şi străinii, tinerii şi bătrânii şedeau acolo. Fiecare nu se sinchisea decât de grijile lui şi era prins cu totul de gândurile, de plăcerile şi de patimile care îl mânau într-acolo. De aceea, nimeni nu dădea atenţie trecătorilor care aduşi de alte gânduri şi de alte griji, străbăteau podul, cu capetele plecate şi cu ochii în gol, fără să se uite nici la dreapta nici la stânga, fără să ţină seamă de cei aşezaţi pe „kapia”.

Printre aceşti trecători se număra, fireşte, şi Milan Glasincianin, din Okolişte, un om înalt, slab, palid şi adus de spate. Întregul lui trup părea străveziu şi fără greutate, dar prins în călcâie de plumb. Din pricina asta Milan se clătina în mers şi se încovoia ca o lumânare ţinută în mână de un copil care însoţeşte o procesiune. Părul şi mustaţa le avea cărunte, ca de bătrân; ochii îi ţinea mereu plecaţi în jos. Astfel trecea el pe-acolo, păşind ca un lunatic. Habar n-avea că se schimbase ceva pe „kapia” şi în purtările oamenilor şi că el însuşi nu e luat în seamă de cei veniţi aici să şadă, să viseze, să cânte, să vândă, să discute sau să-şi piardă timpul. Bătrânii îl uitaseră, cei tineri nu-şi mai aminteau de el iar străinii nu-l cunoşteau deloc. Şi, cu toate astea, soarta lui fusese strâns legată de „kapia”, dacă judecăm cel puţin după câte se povesteau în orăşel şi după câte se şuşotiseră despre el cu vreo zece-doisprezece ani în urmă.

Tatăl lui Milan, bătrânul Nikola Glasincianin, venise în orăşel cam pe vremea când răscoala din Serbia era în toi şi cumpărase o proprietate frumoasă, la Okolişte. Se crezuse întotdeauna că bătrânul Nikola fugise de undeva cu parale grele, dobândite pe căi nu prea cinstite. Dar cum nu existau dovezi, lucrurile erau crezute doar pe jumătate; totuşi, nimeni nu îndepărta cu totul părerea asta. Nikola se însurase de două ori, fără să aibă noroc la copii. Nu-i rămăsese în viaţă decât un singur fiu, Milan, şi-i lăsase moştenire tot avutul lui, şi cele aflate la vedere şi cele ascunse. Iar Milan n-avea decât un copil, pe Petru. Averea moştenită i-ar fi fost de ajuns şi prea de ajuns dacă nu l-ar fi ros o singură şi atotputernică patimă: jocurile de noroc.

Vişegrădenii de baştină, prin firea lor, nu sunt jucători. După cum am văzut, patimile lor sunt de-un soi cu totul diferit: dragostea nemărginită pentru femei, înclinare către băutură, cântec, hoinăreală sau visare leneşă pe malul râului. Dar şi în privinţa asta puterile omului sunt întru totul limitate; de aceea patimile se ciocnesc în el, se îmbrâncesc de multe ori şi, adesea, se înlătură unele pe altele. Asta nu înseamnă că nu erau în orăşel oameni căzuţi pradă patimii jocului, dar numărul lor era într-adevăr neînsemnat faţă de numărul jucătorilor din alte oraşe şi cea mai mare parte dintre ei erau străini sau nou-veniţi. Oricum, Milan Glasincianin făcea parte dintre aceştia. Din cea mai fragedă tinereţe, el se dăruise trup şi suflet jocurilor de noroc. Când nu-şi afla în orăşel tovarăşi de joc, se ducea până în comuna vecină de unde se înapoia plin de bani, ca un negustor întors de la târg, sau cu buzunarele goale, fără ceas, ba chiar fără lanţ, fără tabacheră şi inel, dar în orice caz palid şi fără vlagă, de parcă ar fi zăcut.

Altminteri, locul lui obişnuit se afla la hanul lui Ustamuici, în marginea mahalalei negustoreşti din Vişegrad. Acolo exista o cămăruţă îngusta, fără ferestre, în care ardea, chiar şi în timpul zilei, o lumânare şi unde se găseau totdeauna trei-patru oameni cărora jocul de noroc le era mai scump decât orice pe lume. Închişi acolo, îmbâcsindu-se în fumul de tutun şi în aerul stătut, cu ochii injectaţi de sânge, cu gâtlejul uscat şi cu mâinile tremurătoare, ei se adunau adeseori ziua şi noaptea, jertfindu-se patimii, ca nişte mucenici. În odăiţa asta îşi cheltuise Milan o bună parte din tinereţe şi-şi lăsase o bună parte din puteri şi din avuţie. Şi abia dacă împlinise treizeci de ani când s-a petrecut în el o prefacere bruscă şi de neînţeles pentru majoritatea oamenilor, prefacere care trebuia să-l lecuiască pentru totdeauna de patimă, dar, în acelaşi timp, să-i răstoarne viaţa şi să-l schimbe cu totul.

Într-o toamnă, să tot fi trecut vreo paisprezece ani de atunci, sosi la han un străin. Omul ăsta nu era nici tânăr, nici bătrân, nici frumos, nici urât; era de vârstă mijlocie şi de statură mijlocie, vorbea puţin, şi zâmbea doar cu ochii. Om de afaceri, cu gândul numai la treburile pentru care venise, străinul înnoptă la han şi, spre seară, nimeri în odăiţa unde încă de la amiază se zăvorâseră jucătorii. Îl primiră cu neîncredere, dar străinul se purtă atât de liniştit şi de cuviincios încât nici nu băgară de

seamă când începu şi el să mizeze, câţiva bănuţi acolo, pe câte o carte. Mai mult pierdea decât câştiga; tulburat, îşi încrunta sprâncenele şi, cu o mână nesigură, scotea piese de argint din buzunarele de dinăuntru. Şi, fiindcă pierduse cam multişor, trebuiră să-i dea şi lui să împartă cărţile. La început, el le împărţi încet şi cu grijă, apoi din ce în ce mai cu însufleţire şi mai îndemânatic. Juca, nu numai fără emoţie, dar şi plin de îndrăzneală, până la capăt. Grămada de arginţi creştea mereu în faţa lui. Jucătorii începură, unul după altul, să se lase păgubaşi. Unul dintre ei îşi miză lanţul de aur pe-o carte, dar străinul îl refuză, spunând că nu joacă decât pe bani.

Spre ziuă, jocul se întrerupse, fiindcă nimeni nu mai avea bani în buzunare. Milan Glasincianin rămăsese ultimul, dar până la urmă trebuise şi el să se dea bătut. Străinul îşi luă rămas bun, cuviincios, şi se duse în odaia lui.

A doua zi jucară iar, şi din nou străinul pierdu şi câştigă, rând pe rând, câştigând totdeauna mai mult decât pierdea, aşa că muşteriii din oraş rămaseră iar fără o para. Îi priveau mâinile, îi cercetau mânecile, îl pândeau din toate părţile, aduceau cărţi noi, îşi schimbau locurile pe bancă, dar degeaba. Jucară *otuz biru*[26], joc uşor, dar cu faimă proastă, pe care îl ştiau toţi, din copilărie; şi totuşi, nu putură dibui felul de-a proceda al străinului care, când trăgea până la douăzeci şi nouă sau treizeci, când rămânea la douăzeci şi cinci. Primea orice miză, fie ea cât de mică sau cât de mare, şi trecea cu vederea micile coţcării ale jucătorilor, de parcă nici nu le-ar fi observat, iar pe cele mari le dădea pe faţă, rece şi fără vorbă multă.

Pe Milan Glasincianin prezenţa străinului acestuia la han îl chinuia şi-l aţâţa. În zilele acelea, el se simţea mai arţăgos şi mai istovit parcă. Jura că nu mai joacă, dar juca într-una şi pierdea tot, până la ultima para, apoi se întorcea acasă plin de venin şi de ruşine. A patra sau a cincea seară, izbuti să se stăpânească şi rămase acasă. Îşi pregătise banii şi se îmbrăcase, dar nu-şi schimbase, totuşi, hotărârea dintâi. Îi vâjâia capul şi respira greu. Cină grăbit, în doi timpi şi trei mişcări, fără să ştie măcar ce îmbucă. Apoi ieşi de mai multe ori prin faţa casei, fumă, se plimbă şi privi orăşelul adormit care i se aşternea la picioare, în noaptea senină de toamnă. Într-un târziu – era multă vreme de când se tot plimba – zări deodată pe drum

---

[26] Treizeci şi unu. (turc.)

o umbră nedesluşită care mergea agale şi îşi încetinise pasul lângă uluca lui.

— Seara bună, vecine! îi strigă necunoscutul.

Milan îi recunoscu glasul: era străinul de la han. Omul, se vedea bine, îl căuta pe el şi voia să-i spună ceva. Milan se apropie de ulucă.

— Nu vii astă-seară la han? îl întrebă străinul domol şi nepăsător, de parcă ar fi vorbit aşa, într-o doară.

— Astăzi nu prea am chef. Sunt ceilalţi acolo.

— Nu mai e nimeni. Au plecat toţi, mai devreme decât de obicei. Hai să mergem amândoi.

— Pe legea mea, e târziu, şi nici n-avem unde merge..

— Hai să ne aşezăm jos, pe „kapia”. Acu o să răsară luna.

— Păi nu e încă timpul ei, încercă să se apere Milan, dar gura i se încleştă şi cuvintele i se părură străine, de parcă nu le rostise el.

Străinul stătea mai la o parte şi aştepta, ca şi cum nici nu i-ar fi trecut prin minte că s-ar putea să fie altfel decât cum spune el.

Şi într-adevăr, Milan deschise poarta grădinii şi porni împreună cu omul acela, în ciuda împotrivirii şi a dezgustului faţă de străin, deşi prin cuvinte, prin gânduri şi prin ultimele tresăriri ale voinţei mai încerca să scape de forţa asta vicleană care îl atrăgea şi căreia nu-i putea rezista.

Coborâră grăbiţi povârnişul dinspre Okolişte. Luna, mare dar nu plină, răsărea, într-adevăr, de după Stanişevaţ. Podul părea fără sfârşit şi ca în basme, deoarece capetele lui se pierdeau într-o negură lăptoasă, iar stâlpii, jos, îi pieriseră, înghiţiţi de beznă. Câte o parte a fiecărui stâlp şi a fiecărei arcade era puternic luminată, pe când cealaltă parte zăcea cu totul în umbră. Suprafeţele astea luminate şi întunecate se frângeau şi se tăiau în linii ascuţite, astfel că întregul pod părea un arabesc ciudat, născut din jocul trecător al luminii şi al întunericului.

Pe „kapia” nu se afla ţipenie de om. Se aşezară. Străinul scoase cărţile. Milan încercă să spună că nu-i e la-ndemână, că nu prea se văd cărţile şi nici banii nu se desluşesc ca lumea, dar străinul nici nu se uită la el. Jocul se porni.

La început, mai schimbară câteva cuvinte, dar pe măsură ce jocul se însufleţi, tăcură cu desăvârşire. Îşi răsuceau doar ţigări şi le aprindeau, unul de la altul. Cărţile trecură de mai multe ori

din mâinile unuia în ale celuilalt, dar până la urmă se statornicără la străin. Banii picau fără zgomot pe lespedea învăluită într-o pojghiţă subţire, de rouă. Veni şi clipa, clipa aceea pe care Milan o cunoştea atât de bine, când străinul, având douăzeci şi nouă, trăgea un doi, sau având treizeci trăgea un as. Lui Milan parcă îi stătea un nod în gât şi i se înceţoşa privirea. Iar chipul străinului, scăldat în lumina lunii, părea şi mai liniştit decât de obicei. În mai puţin de o oră, Milan rămase fără un ban. Străinul se arătă gata să-l însoţească până acasă, să-şi ia alţii. Plecară, se întoarseră, şi jucară mai departe. Glasincianin juca de parcă ar fi fost mut şi orb; ghicea cartea şi prin semne spunea ce avea de spus. De fapt, se părea că între ei doi cărţile deveniseră doar un fel de unealtă neînsemnată sau o pricină pentru lupta lor desperată şi necontenită. Când Milan rămase din nou fără bani, străinul îi porunci să meargă acasă şi să-şi aducă alţii, iar el îl aşteptă pe „kapia”, fumând. Nu socotise că ar fi nevoie să-l mai însoţească, fiindcă nu era de închipuit că Milan nu i se va supune sau îl va înşela, rămânând acasă. Şi Milan i se supuse, plecă fără vorbă şi tot aşa se întoarse. Apoi norocul se schimbă, pe neaşteptate. Milan câştigă iar ce pierduse. De emoţie, nodul care i se pusese în gât îl strângea din ce în ce mai tare. Străinul începu să dubleze miza, apoi s-o tripleze. Jocul deveni din ce în ce mai fulgerător şi mai tare. Între ei doi, cartea şuiera şi ţesea o urzeală de argint şi de aur. Tăceau amândoi. Doar Milan răsufla greu, simţea, rând pe rând, cum îl cuprind când frigul, când fierbinţelile, în noaptea asta blândă, la lumina lunii. Juca, împărţea, şi-şi acoperea cărţile, nu fiindcă i-ar fi făcut plăcere ci fiindcă nu putea altfel. I se părea că străinul nu-i soarbe numai banii, ducat cu ducat, ci şi măduva din oase şi sângele din vine, picătură cu picătură şi că, la fiecare pierdere nouă, îl părăseau puterile, îl părăsea voinţa. Din când în când, se uita cu coada ochiului la străin. Se aştepta să vadă un chip drăcesc, cu dinţi rânjiţi şi ochi de jar, dar, dimpotrivă, străinul – cu aceeaşi faţă obişnuită – îşi păstra expresia încordată a omului care-şi face munca de fiecare zi şi care se grăbeşte să-şi termine treaba începută, nici prea uşoară, nici prea plăcută.

Din nou, Milan îşi pierdu la repezeală toţi banii. Străinul îi propuse să joace pe vite, pe case şi pe pământ.

— Pun patru galbeni turceşti, sunători şi grei, pentru murgul tău, cu şa cu tot. Primeşti?

— Primesc.

Aşa se duse murgul, urmat de încă doi cai de povară, apoi vacile şi viţeii. Ca un negustor grijuliu şi cu sânge rece, străinul înşira pe rând vitele din grajdul lui Milan şi preţuia fiecare cap la valoarea lui, de parcă s-ar fi născut şi-ar fi crescut în casa aceea.

— Uite, pun unsprezece ducaţi dacă-ţi pui şi tu locul căruia i se zice „Sălcuşa”. Primeşti?

— Primesc.

Străinul dădu cărţile. În cele cinci ale lui, Milan avea în total douăzeci şi opt de puncte.

— Mai vrei? întrebă străinul, liniştit.

— Încă una, şopti Milan, abia auzit, şi tot sângele i se năpusti spre inimă.

Străinul întoarse liniştit cartea. Era un doi, carte salvatoare. Milan, nepăsător, lăsă să-i scape printre dinţi:

— Mi-ajunge!

Îşi strânse cărţile, tremurând, şi le acoperi cu palma. Se căznea să-şi facă glasul şi chipul cât mai nepăsătoare, ca să nu ghicească celălalt la câte puncte s-a oprit.

Atunci străinul începu să tragă cărţi pentru el, pe faţă. Când ajunse la douăzeci şi şapte, se opri. Îl privi calm pe Milan în ochi, dar acesta coborî pleoapele. Străinul mai întoarse o carte. Era un doi. Oftă scurt şi de-abia auzit. Părea că se va opri la douăzeci şi nouă. În aşteptarea bucuriei şi a victoriei, Milan simţea cum i se urcă sângele în cap. Dar străinul tresări, îşi umflă pieptul, îşi dădu capul pe spate, aşa fel încât fruntea şi ochii îi luciră în bătaia lunii, şi mai întoarse o carte. Era tot un doi. Părea de necrezut ca trei de „doi” să poată urma unul după altul, şi totuşi, aşa se-i nimerise. Pe cartea întoarsă, Milan îşi văzu locul, primăvara, când, arat şi grăpat, avea cea mai frumoasă înfăţişare. Brazdele se învârteau în jurul lui ca şi cum l-ar fi doborât leşinul, dar glasul liniştit al străinului îl făcu să-şi vină în fire:

— *Otuz biru!* Locul e-al meu!

Apoi fu rândul altor ogoare, al celor două case, al crângului de stejari de la Osoiniţa. În privinţa preţului, se înţelegeau de minune. Din când în când Milan câştiga şi strângea cu lăcomie

banii. Speranţa lucea ca aurul, dar după două sau trei „mâini” nenorocite, rămânea iar fără bani şi-şi miza averea.

Când jocul, ca un şuvoi de munte, luă totul, cei doi jucători se opriră o clipă, nu ca să-şi dreagă răsuflarea, fiindcă s-ar fi zis că amândoi se temeau de asta, ci ca să se gândească pe ce ar mai putea miza. Străinul îşi păstra cumpătul şi părea un lucrător grijuliu, care se odihneşte după ce şi-a terminat jumătate din muncă, dar e grăbit să treacă la cealaltă jumătate. Milan sta înţepenit şi buimac; sângele îi zvâcnea în urechi şi i se părea că banca de piatră de sub el se înalţă şi se scufundă. Apoi străinul vorbi cu glasul lui monoton, plicticos şi puţin fonfăit:

— Ştii ce, prietene? Să mai dăm odată cărţile, dar de data asta să jucăm totul pentru tot. Eu pun tot ce-am câştigat astă-seară iar tu să-ţi pui viaţa. Dacă câştigi, al tău e totul, ca şi mai înainte, banii, vitele şi pământul. Dacă pierzi, să te arunci în Drina, de pe „kapia”.

Şi spuse asta cum le spusese toate până atunci, scurt, cu vocea unui negustor, ca şi cum ar fi fost vorba de tocmeala cea mai obişnuită dintre doi jucători, cufundaţi în joc.

Milan gândea ca a sosit clipa să-şi piardă sau să-şi mântuie sufletul, şi se căznea să se ridice, ca să se smulgă din vârtejul de neînţeles care îi răpise totul şi acum îl atrăgea şi pe el, dar cu o unică privire, una singură, străinul îl ţintui iar la locul lui. Şi, ca şi cum ar fi jucat la han, pe-o biată miză de trei-patru groşi, el îşi plecă fruntea şi întinse mâna.

Tăiară amândoi cărţile. Străinului îi veni un patru iar lui Milan un zece. Era rândul lui să împartă cărţile. Asta îl umplu de speranţe. Dădea, şi străinul cerea mereu cărţi noi.

— Mai dă! Încă una! Încă una!

Omul luă cinci cărţi şi abia după aceea spuse: „ajunge!” Acum trăgea Milan. Ajuns la douăzeci şi opt, el se opri o clipă, privi cărţile strânse ale străinului şi chipul lui de nepătruns. Nu putea să ghicească câte puncte are dar era mai mult ca sigur că trecea de douăzeci şi opt; mai întâi fiindcă toată noaptea nu se oprise niciodată la un punctaj mai mic şi apoi fiindcă avea cinci cărţi în mână. Şi, adunându-şi ultimele puteri, Milan mai întoarse o carte. Era un patru. În totul: treizeci şi doi, deci pierduse.

Privea cărţile, fără să-şi creadă ochilor. I se părea cu neputinţă să piardă totul, dintr-odată. Ceva arzător şi zgomotos îi străbătu tot trupul, din tălpi până-n creştet. Şi deodată, văzu

limpede: preţul vieţii, valoarea omului, şi ce însemna blestemata şi inexplicabila lui patimă de-a juca cu ai săi şi cu străinii, ba chiar şi singur, sau cu oricine din preajma lui. Totul era luminos şi clar, ca şi cum s-ar fi făcut ziuă şi ca şi cum ar fi visat că jucase şi că pierduse, dar, în acelaşi timp, era adevărat, de neschimbat şi de neînlăturat. Voi să spună ceva, să geamă, să cheme în ajutor, să ofteze, dar nu găsi nici atâta putere măcar.

Lângă el, străinul aştepta.

Şi atunci, undeva, pe mal, răsună cucurigul unui cocoş, subţire şi puternic, odată, apoi încă o dată! Cocoşul părea că e atât de aproape, încât i se auzeau şi bătăile aripilor. Şi, în aceeaşi clipă, cărţile risipite zburară, ca prinse de-un vârtej, banii se împrăştiară şi întreaga „kapie” se clătină până în temelii. Înspăimântat, Milan închise ochii şi se gândi că-i sosise ceasul de pe urmă. Când îşi desfăcu iar pleoapele, văzu că e singur. Adversarul lui se topise ca un balon de spumă şi, odată cu el, cărţile şi banii aflaţi pe lespede.

Luna, mâncată şi portocalie, plutea în fundul zării. Se pornise o adiere răcoroasă. Vuietul apei din adânc deveni tot mai puternic. Milan pipăi cu luare-aminte piatra pe care şedea, străduindu-se să afle unde se găseşte şi să ştie ce i se întâmplase, apoi se ridică, cu greu, şi porni spre casa lui de la Okolişte, umblând parcă pe picioare străine.

Gemând şi clătinându-se, abia izbuti să ajungă până în faţa pragului, unde se prăbuşi ca un rănit, izbindu-se de uşă. Ai casei, treziţi din somn, îl duseră în pat.

Două luni zăcu Milan, aiurând, pradă fierbinţelilor. Se credea că n-o să mai scape. Popa Nikola veni şi-i dădu împărtăşania de pe urmă. Totuşi, el se înzdrăveni şi se ridică din pat, dar nu mai era acelaşi. Părea acum un om îmbătrânit înainte de vreme şi cu o fire ciudată, care trăia retras, vorbea puţin şi se ferea pe cât putea de lume. Pe chipul lui, de unde pierise zâmbetul, se citea neîncetat un fel de atenţie dureroasă şi încordată peste măsură. Milan îşi vedea numai de casa şi de treburile lui, de parcă n-ar fi ştiut niciodată ce-i petrecerea şi jocul de cărţi.

În timpul bolii, el îi povestise popii Nikola tot ce i se întâmplase în noaptea aceea, pe „kapia”, iar mai târziu le istorisi încă la doi prieteni buni, căci simţea că n-ar fi putut trăi cu taina în suflet. Lumea află câte ceva dar, ca şi cum cele întâmplate în realitate ar fi fost prea puţin, mai adăugă şi mai

înflori întreaga poveste; mai apoi însă, aşa cum are ea obicei să facă, îşi îndreptă atenţia asupra sorţii altuia şi uită cu totul de Milan şi de păţania lui. Iar omul care nu mai era decât umbra lui Milan Glasincianin de odinioară trăia, muncea şi se învârtea printre locuitorii orăşelului. Tinerii îl ştiau doar aşa cum arăta acum şi nu bănuiau că ar fi fost altfel, pe vremuri. Şi el însuşi se purta de parcă ar fi uitat totul. Iar când pleca de-acasă şi cobora spre orăşel, străbătea podul cu paşi grei şi înceţi, de lunatic, şi trecea pe lângă „kapia” fără să se tulbure deloc, ba chiar fără să-şi aducă aminte. Nici nu-i dădea prin gând măcar că sofaua asta gătită cu bănci de piatră albă, pe care şedeau oameni nepăsători, ar fi avut vreo legătură cu locul acela groaznic, de undeva, de la capătul lumii, unde, într-o noapte, el îşi jucase ultimul joc, punând pe-o carte înşelătoare tot ce avea, pe sine însuşi, propria lui viaţă în lumea aceasta şi-n lumea de apoi.

Adeseori, Milan se întreba dacă întâmplarea din noaptea petrecută pe „kapia” nu fusese mai degrabă un vis urât, visat când leşinase în faţa uşii, mai curând urmarea decât pricina bolii. La drept vorbind, şi popa Nikola şi cei doi prieteni cărora li se destăinuise înclinau mai mult să ia povestea lui Milan drept o închipuire, o nălucire, năzărită pe când îl scuturau frigurile. Căci, într-adevăr, niciunul dintre ei nu putea să creadă că diavolul juca *otuz birul* şi că-i momea pe „kapia” pe cei cărora le voia pieirea. Dar întâmplările prin care trecem sunt adeseori atât de încâlcite, atât de nedesluşite, încât nu e de mirare că oamenii văd în ele amestecul satanei, căznindu-se astfel să le explice sau măcar să le facă de îndurat.

Oricum o fi fost, cu sau fără ajutorul diavolului, în vis sau în realitate, un lucru e sigur: că Milan Glasincianin, după ce, într-o noapte, îşi pierduse sănătatea, tinereţea şi o groază de parale, a scăpat pentru totdeauna, ca prin minune, de patima lui. Şi asta nu-i tot! La povestea lui Milan Glasincianin se adaugă, strâns legată de ea, încă o soartă de om, iar firul ei porneşte tot de la „kapia”.

Ziua care a urmat după noaptea când Milan Glasincianin (în vis sau în realitate) jucase ultimul şi îngrozitorul lui joc pe „kapia” a fost o zi însorită de toamnă. Era sâmbătă. Şi, ca în toate sâmbetele, evreii din Vişegrad se adunară pe „kapia”, negustorii şi băieţii lor. Gravi şi stând degeaba, înveşmântaţi în pantaloni de atlaz şi în caftane de lână, cu fesurile roşii turtite

puse pe cap, ei sărbătoreau cuviincioşi ziua domnului, plimbându-se de-a lungul râului de parcă ar fi căutat ceva în apele lui. Dar cea mai mare parte din timp şi-o petreceau pe „kapia” şi discutau însufleţit şi gălăgios în spaniolă[27], rostind în sârbeşte numai înjurăturile.

Printre primii sosiţi în dimineaţa aceea pe „kapia” era şi Bukus Gaon, fiul mai mare al evlaviosului bărbier Abraham Gaon, un bătrân cinstit şi sărac. Bukus avea şaisprezece ani şi nu-şi găsise încă nici de lucru, nici o meserie anume. Tânărul, spre osebire de toţi ceilalţi Gaoni, era cam ţicnit, din care pricină nu se putea aşeza şi începe vreo muncă mai cu rost. De asta era veşnic îndemnat să caute, în toate, câte ceva mai de soi şi mai de folos pentru el. Când vru să se aşeze, Bukus se aplecă să vadă dacă banca de piatră era curată. Şi atunci dădu cu ochii de-un firişor galben, care lucea în crăpătura dintre două lespezi. Firişorul avea strălucirea aurului, atât de plăcută ochiului omenesc. Bukus se uită mai cu luare-aminte. Nicio îndoială: acolo căzuse un ducat. Tânărul se uită în preajmă, să vadă dacă nu-l observă cineva şi să caute ceva ca să poată scoate ducatul care îi zâmbea din crăpătură. Dar îşi aduse aminte îndată că e sâmbătă şi că ar fi mare păcat şi ruşine dacă ar face vreo muncă oarecare. Tulburat şi stingherit, Bukus se aşeză acolo şi nu se mai ridică până la amiază. Când se făcu ora prânzului şi când toţi evreii, bătrâni şi tineri, plecară spre casele lor, Bukus apucă un pai de ovăz ceva mai groscior şi, uitând de păcat şi de ziua sfântă, scoase cu grijă ducatul dintre lespezi. Era un galben bun, turcesc, subţire şi uşor ca o frunză uscată. Bukus ajunse târziu acasă. Şi aşezându-se la masa sărăcăcioasă – în jurul ei şedeau roată treisprezece fiinţe (unsprezece copii, tata şi mama) – nici nu luă în seamă mustrările tatălui care îl făcea haimana şi pierde-vară şi-l certa că nu e în stare nici măcar să nu întârzie de la masă. Urechile îi vâjâiau şi ochii îi pluteau ca în ceaţă. Visul de totdeauna, visul unei vieţi fără seamăn de îmbelşugate, i se deschidea în faţă. I se părea că poartă soarele în buzunar.

A doua zi, fără să stea prea mult pe gânduri, Bukus dădu fuga la hanul lui Ustamuici şi intră în odăiţa unde zi şi noapte se învârteau cărţile. Asta visase el întotdeauna, dar n-avusese

[27] O parte dintre evrei vorbesc în dialect spaniol.

niciodată destui bani ca să îndrăznească să intre şi să-şi încerce norocul. Acum, visul i se împlinea.

Petrecu acolo câteva ceasuri pline de spaimă şi de nelinişti. Mai întâi, fu primit cu dispreţ şi neîncredere. Când îl văzură schimbând ducatul, ceilalţi se gândiră imediat că îl şterpelise de undeva, dar îl lăsară să mizeze. (Căci dacă jucătorii s-ar pune să cerceteze de unde vin banii fiecăruia dintre ei, nu s-ar mai putea juca niciodată.) Pentru începător, se iviră atunci noi încercări. Când câştiga i se ridica sângele în cap şi ochii i se înceţoşau din pricina fierbinţelii şi a năduşelii. Iar când pierdea ceva mai multişor, i se părea că i se taie suflarea şi că i se opreşte inima, în piept. Dar, după toate chinurile astea, care i se păreau fără scăpare, Bukus ieşi totuşi din han, în seara aceea, cu patru ducaţi în buzunar. Şi, deşi era istovit şi înfrigurat din pricina emoţiei, de parcă l-ar fi bătut cineva cu vergi încinse în foc, mergea ţinându-se drept şi mândru. În ochii lui ca de tăciune se deschideau perspective depărtate şi strălucitoare, care îi acopereau cu luciul lor sărăcia de-acasă şi măturau oraşul până în temelii. Şi Bukus păşea astfel, ca beat, cu paşi solemni. Pentru prima dată în viaţă simţea nu numai strălucirea şi zăngănitul aurului, ci şi greutatea lui.

În aceeaşi toamnă, Bukus, deşi tânăr şi nepriceput, ajunsese haimana şi jucător de meserie şi părăsi casa părintească. Bătrânul Gaon muri de durere şi de ruşine din pricina fiului său cel mare; întreaga obşte evreiască resimţi nenorocirea aceasta ca pe-o nenorocire a ei. Mai târziu, Bukus plecă din oraş ca să-şi poarte în lume trista lui soartă de jucător. De-atunci, cu toate că s-au scurs paisprezece ani, nimeni n-a mai auzit niciodată vorbindu-se despre el. Şi pricina tuturor relelor ăstora a fost – după cum se spune – „ducatul diavolului”, găsit pe „kapia”, şi scos în ziua de sabbat.

XIII

Veni şi al patrulea an de ocupaţie. Într-o oarecare măsură părea că totul se linişteşte şi se netezeşte. Iar dacă dulcea tihnă din vremea turcilor nu se mai reîntorcea – lucru cu neputinţă de altfel – cel puţin începuse să se statornicească ordinea, după noile concepţii. Dar tocmai atunci se iviră iar tulburări în ţară. Trupe noi sosiră pe neaşteptate în orăşel şi, din nou, pe „kapia” se iviră soldaţi de strajă. Lucrurile s-au petrecut în felul următor:

În anul acela, noua stăpânire începu recrutarea pentru oaste în Bosnia şi în Herţegovina şi asta iscă mari frământări în popor, mai ales printre turci. Cu cincisprezece ani în urmă, când sultanul hotărâse înjghebarea unei armate regulate, îmbrăcate, instruite şi echipate europeneşte, turcii de pe aici ridicaseră steagul răscoalei şi duseseră adevărate războaie, mici dar sângeroase, căci nu voiau nici în ruptul capului să poarte uniforma ghiaurilor şi să-şi lege pe ei curelele care, încrucişându-se pe piept, închipuiau scârbavnicul semn al crucii. Iar acum, se vedeau nevoiţi să îmbrace aceleaşi „haine strâmte”; şi unde mai pui că trebuiau s-o facă în slujba unui împărat străin, de altă credinţă.

Din primii ani ai ocupaţiei, când stăpânirea începuse să pună numere la case şi să facă recensământul populaţiei, măsurile acestea aţâţară printre turci sentimente de neîncredere şi treziră în ei temeri nelămurite, dar adânci.

Ca totdeauna în astfel de împrejurări, turcii din orăşel, cei mai cu vază şi mai învăţaţi, se adunară fără ştirea autorităţilor, ca să chibzuiască împreună ce rost aveau noile măsuri şi cum să răspundă la ele.

Într-o zi de mai se întâlni pe „kapia”, ca din întâmplare, „fruntea” orăşelului şi se aşeză pe sofa. Sorbind liniştiţi cafelele şi privind drept înainte, oamenii vorbiră, aproape în şoaptă, despre noile măsuri suspecte luate de autorităţi. Pe toţi, măsurile astea îi nemulţumeau. Prin însăşi natura lor ele erau potrivnice tuturor concepţiilor şi tuturor obiceiurilor turceşti, şi fiecare turc simţea ca o umilire zadarnică şi de neînţeles amestecul acesta al stăpânirii în treburile lor personale şi în viaţa lor de familie. Dar nu se pricepea nimeni să arate adevăratul rost al recensământului şi nici să spună în ce fel să i se pună piedici. Printre cei adunaţi se afla şi Ali-hogea care

altminteri venea rareori pe „kapia” fiindcă simţea în urechi o mâncărime dureroasă ori de câte ori dădea cu ochii de treptele de piatră ce duceau la sofa.

Muderisul din Vişegrad, Husein-aga, om învăţat şi vorbăreţ, îşi spunea părerea, ca unul îndreptăţit s-o facă, despre ce ar putea să însemne punerea numerelor pe case şi recensământul copiilor şi al adulţilor.

— După câte se pare, ăsta e un obicei de-al ghiaurilor, de când lumea. Acum vreo treizeci de ani, dacă nu şi mai mult, trăia la Travnik vestitul vizir Tahir-paşa din Stambul. Era el turcit, dar, prefăcut şi viclean, rămăsese ghiaur în sufletul lui, aşa cum fusese de totdeauna. Oamenii povestesc că avea lângă el un clopoţel şi când voia să-şi cheme vreo slugă suna clopoţelul, ca un popă creştinesc, până ce sluga îi răspundea. Şi tocmai Tahir-paşa a fost cel dintâi care s-a găsit să numeroteze casele din Travnik şi să prindă pe fiecare câte o scândură cu un număr. (Din pricina asta îl şi porecliseră „scândurarul”.) Dar poporul s-a răsculat, a strâns toate scândurelele de pe la case, le-a adunat într-un loc şi le-a dat foc. Era cât pe-aci să se întâmple vărsare de sânge. Dar, din fericire, s-a dus vestea până la Stambul şi Tahir-paşa n-a mai fost lăsat în Bosnia. Pierde-i-s-ar urma să i se piardă! Şi acum se petrece ceva asemănător. Neamţul vrea să le aibă pe toate la catastif, până şi capetele noastre.

Priveau toţi drept înainte şi-l ascultau pe muderisul care era cunoscut pentru obiceiul lui de-a trăncăni despre amintirile altora în loc să-şi spună scurt şi limpede părerile proprii despre cele întâmplate în ziua aceea.

Ca întotdeauna, cel dintâi îşi pierdu răbdarea Ali-hogea.

— Astea n-au nimic de-a face cu credinţa nemţilor, ci cu ceea ce ţintesc, muderis-efendi. Nu se joacă ei şi nu-şi risipesc ei vremea nici măcar în somn, ci urmăresc o socoteală. Acum n-o putem vedea încă, dar o s-o vedem peste câteva luni sau peste vreun an. Căci multă dreptate mai avea răposatul Şemsi-bei Brankovici când spunea: „Ghiuleaua neamţului are fitil lung”. Numărătoarea asta a caselor şi a oamenilor, după câte cred eu, le trebuieşte pentru vreun bir nou sau poate că or fi gândind să strângă oamenii pentru corvadă sau pentru armată. Ba, te pomeneşti că e şi pentru una şi pentru alta. Şi, dacă mă întrebaţi cum s-o scoatem la capăt, uite ce gândesc eu: ca să ne

răsculăm de îndată, n-avem oştire în stare de asta. Şi Allah o vede şi oamenii o ştiu. Dar nu trebuie să ne supunem la tot ce ni se porunceşte. Nimeni nu trebuie nici să-şi păstreze numărul nici să-şi spună data naşterii. Las’ să ghicească ei când s-a născut fiecare. Dacă întrec măsura şi se ating de copiii şi de fericirea noastră, atunci să nu ne dăm bătuţi, să ne apărăm, şi Allah cu mila!

Mai chibzuiră ei multă vreme despre hotărârile nesuferite ale stăpânirii, dar, în general, rămaseră la propunerea lui Ali-hogea: să se împotrivească pe tăcute. Bărbaţii să-şi ascundă vârsta sau să dea date greşite, punând vina pe neştiinţa lor de carte. Cât despre femei, nimeni nu cuteză să le pună vreo întrebare, fiindcă asta ar fi însemnat o ocară sângeroasă. Tăbliţele cu numerele caselor, în ciuda instrucţiunilor şi ameninţărilor stăpânirii, le bătură în locuri unde nu puteau fi văzute sau le puseră cu josul în sus. Ba, pe deasupra, începu chiar atunci văruitul caselor şi, ca din întâmplare, oamenii mâzgăliră cu var şi tăbliţele.

Văzând că împotrivirea este adâncă şi adevărată, deşi ascunsă, stăpânirea se arătă înţelegătoare, ferindu-se de a aplica cu asprime legea şi de toate urmările şi conflictele care s-ar fi iscat neapărat de pe urma acestor asprimi.

De atunci trecuseră doi ani. Neliniştea stârnită de recensământ fusese uitată, când începu cu adevărat recrutarea tinerilor, fără deosebire de credinţă şi de stare socială. În Herţegovina răsăriteană oamenii se răsculară pe faţă, şi, de data aceasta, sârbii se uniră cu turcii. Capii răsculaţilor căutau să ia legătură cu străinătatea, mai ales cu Turcia, spunând că puterea ocupantă depăşise împuternicirile încredinţate ei de către Congresul de la Berlin şi că n-avea dreptul să facă recrutări în ţinuturile ocupate, aflate tot sub suveranitatea turcească. În Bosnia n-a existat o rezistenţă înarmată, dar, prin Focea şi Gorajda, răzmeriţa se întinse până în împrejurimile ţinutului vişegrădean. Unii răsculaţi, singuri sau strânşi în rămăşiţe de-ale cetelor înfrânte, încercară luptând să se refugieze în Sandjak sau în Serbia, trecând peste podul de la Vişegrad. Şi, ca totdeauna în astfel de împrejurări, alături de răscoală începu să înflorească haiducia.

Atunci, după atâta amar de ani, pe „kapia” se făcea din nou de strajă. Deşi era în toiul iernii şi căzuse zăpadă cu nemiluita,

doi jandarmi stăteau acolo zi şi noapte. Ei opreau trecătorii necunoscuţi şi suspecţi, îi cercetau şi-i percheziţionau.

După două săptămâni, sosi în orăşel un detaşament de *Streifkorps*[28], şi luă locul jandarmilor, pe „kapia”. *Streifkorps*-ul fusese înfiinţat de îndată ce răscoala din Herţegovina începuse să ia proporţii mai serioase. Era format din elemente de şoc, foarte mobile, alese şi echipate pentru acţiuni pe terenuri anevoioase, alcătuite din voluntari bine plătiţi. Printre ei se aflau foşti soldaţi, veniţi ca rezerve odată cu trupele de ocupaţie, şi care, nemaivrând să se întoarcă la vetrele lor, se înrolaseră în *Streifkorps*. Mai erau şi alţii, mutaţi din jandarmerie în gărzile mobile, şi, în sfârşit, se mai aflau printre ei şi un număr de localnici, care serveau ca oameni de încredere şi ca tălmaci.

Cât a ţinut iarna aceea, care nici uşoară şi nici scurtă n-a fost, un post de doi oameni din *Streifkorps* făcu de pază pe „kapia”. De obicei, stăteau câte doi odată, un străin şi un localnic. Nu clădiseră redută, ca turcii pe vremea răscoalei lui Karageorge, din Serbia. Nu se pomeneau nici ucideri, nici capete retezate. Totuşi, şi de data aceasta, ca totdeauna când „kapia” era închisă, se petrecură întâmplări neobişnuite, care lăsară urme în orăşel. Căci vremurile grele nu pot trece fără să aducă nenorocirea unora.

Printre ostaşii din *Streifkorps* care făceau de pază pe „kapia”, se afla şi un flăcău, un rus din Galiţia răsăriteană, pe nume Grigorie Fedun. Flăcăul ăsta de douăzeci şi trei de ani avea un trup de uriaş şi-un suflet de copil. Era puternic ca un urs şi ruşinos ca o fată mare. Pe când îşi făcea stagiul militar, regimentul lui fusese mânat spre Bosnia. Aici, luase parte la luptele de la Maglai şi de la Glasinaţ. Apoi îşi petrecuse un an şi jumătate prin felurite garnizoane din Bosnia răsăriteană. Iar când veni vremea să se elibereze, lui Fedun îi fu greu să se întoarcă în oraşul lui galiţian, Kolomeia, în casa părintească plină de copii şi goală de toate celelalte. Grigorie se mai afla încă la Budapesta, la regiment, când apăru apelul către voluntari, chemându-i să se înroleze în *Streifkorps*. Dat fiind că luptase în Bosnia timp de câteva luni, Fedun fu primit imediat. Iar el se bucură din toată inima gândindu-se că va revedea poienile şi orăşelele bosniece, unde petrecuse şi zile grele şi zile voioase, de care îl legau acum amintiri, iar în aceste amintiri

---

[28] Gărzi mobile. (germ.)

zilele grele străluceau mai frumos şi mai viu decât cele voioase. Se topea de plăcere şi se umfla de mândrie închipuindu-şi feţele părinţilor, ale fraţilor şi ale surorilor când vor primi cei dintâi fiorini de argint, trimişi de el, din solda lui de voluntar. Şi unde mai pui că avea norocul să fie repartizat nu în Herţegovina răsăriteană, unde luptele cu răsculaţii erau istovitoare şi, adeseori, foarte primejdioase, ci într-un orăşel, pe Drina, unde n-aveai altceva de făcut decât să patrulezi şi să stai de pază.

Aici, pe „kapia”, îşi petrecu Fedun iarna, tropăind de frig şi suflându-şi în degete ore întregi în timpul nopţilor senine şi îngheţate, când crapă pietrele de ger şi când păleşte cerul deasupra orăşelului iar stelele mari ale toamnei ajung cât nişte păcătoase de lumânărele. Aici, pe „kapia”, aşteptă el venirea primăverii şi aici I se arătară primele semne: trosniturile greoaie şi înfundate ale gheţurilor de pe Drina, cu bubuiri care-i pătrund omului până în rărunchi, şi vuietul năprasnic al unui vânt nou urlând cât e noaptea de lungă prin pădurile dezgolite ale munţilor ghemuiţi deasupra podului.

Flăcăul făcea de pază când îi venea rândul, dându-şi seama cum primăvara, ale cărei semne se iveau pe pământ şi ape, pătrundea cu încetul în el, cum îl năpădea şi cum îi tulbura toate simţurile, îmbătându-l şi încâlcindu-i gândurile. Şi, stând de pază, cânta cântecele maloruse, de prin ţara lui. Iar când cânta i se năzărea din ce în ce mai mult, cu fiece zi de primăvară, că are întâlnire cu cineva, aici, în locul ăsta neadăpostit şi bătut de vânt.

Pe a începutul lui martie, comandamentul trimise o înştiinţare către detaşamentul de pază al podului, încunoştinţându-l să-şi sporească atenţia, căci, după ştiri demne de crezare, binecunoscutul haiduc Jakov Cekârlia se repezise din Herţegovina în Bosnia şi se ascundea acum pe undeva, prin împrejurimile Vişegradului, de unde aproape sigur că va încerca să ajungă la graniţa sârbă sau turcă. Voluntarii din *Streifkorps* primiră semnalmentele lui Cekârlia, cu menţiunea că e vorba de-un haiduc care, deşi mic de stat şi nearătos, era voinic, îndrăzneţ şi deosebit de şiret, căci izbutise până atunci, de mai multe ori, să ducă de nas patrulele, când îl încercuiseră, şi să le scape.

La raport, auzi şi Fedun înştiinţarea şi-o luă în serios, ca pe toate comunicările oficiale. La drept vorbind, i se părea cam

prea din cale-afară, căci nu-şi putea închipui cum ar izbuti cineva să se strecoare neobservat într-un spaţiu de zece paşi, cât era lărgimea podului. Liniştit şi fără grijă, el petrecu pe „kapia” câteva ore din zi şi din noapte. Îşi spori, ce e drept, atenţia, dar nu îndreptând-o spre eventuala apariţie a numitului haiduc Jakov, despre care nici nu se ştia pe unde se află, ci absorbit cu totul de numeroasele semne şi fenomene ale naturii prin care, pe „kapia”, se vestea primăvara.

Nu e uşor să-ţi îndrepţi toată luarea-aminte asupra unui singur lucru, când ai douăzeci şi trei de ani, când simţi cum îţi furnică sângele în vine, semn de putere şi de viaţă, şi când, în jurul tău, de pretutindeni, primăvara foşneşte, străluceşte şi împrăştie miresme. Neaua se topeşte prin vâlcele, apele râului curg repezite, cenuşii ca sticla afumată, vântul dinspre nord-est aduce mirosul zăpezilor din munţi şi al primilor boboci din vale. Toate astea îl îmbată şi-l încântă pe Fedun care măsoară locul de la o terasă la alta, sau, dacă face de pază noaptea, se reazemă de zid şi cântă, laolaltă cu vântul, cântecele lui maloruse. Şi ziua, ca şi noaptea, nu-i dă răgaz simţământul că aşteaptă pe cineva, un simţământ care, pare-se, îşi găseşte adeverire în tot ce se întâmplă pe ape, pe pământ şi în văzduh.

Şi într-o bună zi, cam pe la vremea prânzului, trecu pe lângă pază o fetişcană turcă. Era la vârsta când turcoaicele nu poartă încă vălul, dar nici nu umblă cu totul descoperite, ci se înfăşoară cu un şal mare şi subţire, care le ascunde tot trupul, braţele, părul, bărbia şi fruntea, lăsând însă descoperită o parte a feţei: ochii, nasul, gura şi obrajii. Era la vârsta când, în scurtul răstimp dintre copilărie şi adolescenţă, fetele musulmane îşi arată cu nevinovăţie şi plăcere farmecele feţei, copilăreşti încă şi totuşi feminine, pe care mâine poate că le va acoperi pentru totdeauna feregeaua.

Pe „kapia” nu se afla ţipenie de om. Cu Fedun făcea de gardă un oarecare Stevan din Pracea, unul dintre ţăranii înrolaţi în *Streifkorps*. Omul ăsta mai bătrâior, căruia îi era drag rachiul, moţăia, stând, în ciuda regulamentului, pe sofaua de piatră.

Fedun se uita cu luare-aminte şi sfios la fată. În jurul ei flutura şalul multicolor, unduindu-se şi sclipind în soare ca argintul viu, în bătaia vântului şi în ritmul paşilor ei legănaţi. Chipul liniştit şi frumos îi era strâns ca într-un chenar în ţesătura întinsă a

şalului. Ochii, plecaţi în jos, dar tremurători. Astfel, trecu pe lângă el şi pieri, coborând spre târg.

Flăcăul îşi văzu mai departe de pază, călcând cu mai multă însufleţire de la o terasă la alta şi cătând mereu cu privirea spre târg. I se părea acum că într-adevăr are pe cine să aştepte. După o jumătate de ceas – pe pod mai dăinuia încă liniştea amiezii – fetişcana turcă se reîntoarse din târg şi trecu iar pe lângă flăcăul tulburat. Acum, el o privi mai îndelung şi cu mai multă îndrăzneală, şi, lucru ciudat, îl privi şi ea, scurt, pieziş, dar fără teamă, zâmbindu-i cu oarecare şiretenie, dar şiretenie din aceea plină de nevinovăţie, ca a copiilor când se păcălesc unii pe alţii, în joacă. Şi iar pieri, cu mersul ei legănat, cu pasul ei rar, şi totuşi depărtându-se repede, cu miile de cute şi unduiri ale şalului ei larg care îi înfăşură trupul tânăr dar voinic. Podoabele orientale şi culorile vii ale şalului ei se iviră încă multă vreme printre căsuţele de pe malul celălalt.

Abia atunci îşi reveni flăcăul. Stătea în acelaşi loc şi în aceeaşi poziţie, aşa cum se afla în clipa când fata trecuse pe lângă el. Trezindu-se, îşi pipăi puşca şi se uită împrejur cu simţământul că lăsase să-i scape ceva. Stevan moţăia în soarele înşelător, de martie. Flăcăului i se păru că amândoi sunt vinovaţi şi că ar fi putut să se strecoare pe lângă ei un pluton întreg în răgazul acela de timp, de-a cărui lungime şi însemnătate pentru restul lumii nici el nu-şi mai putea da seama. Ruşinat, îl trezi pe Stevan cu mai multă râvnă de cât s-ar fi cuvenit şi continuară amândoi să stea de pază până la venirea schimbului.

Toată ziua aceea, şi în ceasurile de repaus, şi cât făcu de gardă, fetişcana turcă îi trecu, de nenumărate ori, ca o nălucă, prin gând. Iar a doua zi, tot cam către amiază, când pe pod şi în târg nu prea e lume, ea străbătu din nou, aievea, podul. Ca într-un joc ale cărui reguli nu le cunoştea decât pe jumătate, Fedun îi privi din nou obrajii închenăruiţi de ţesătura multicoloră a şalului. Totul se petrecu aidoma ca în ajun. Doar privirile fură ceva mai lungi, zâmbetele mai vii şi mai îndrăzneţe. Ca şi cum ar fi luat şi el, în felul lui, parte la joc, Stevan moţăi ca de obicei, apoi se jură, tot ca de obicei, că nu dormise şi că nici noaptea, în pat, nu putea să închidă ochii. La întoarcere, fata aproape că se opri, ţintindu-l drept în ochi pe soldat, iar el bâlbâi vreo două vorbe, încâlcite şi fără nicio noimă, simţind cum îl trec fiori şi i se moaie picioarele şi uitând cu desăvârşire locul unde se afla.

Asemenea îndrăzneală nu putem avea decât în vis. Când fata pieri din nou, pe celălalt mal, flăcăul se cutremură de spaimă. Era de necrezut ca o turcoaică să cuteze a se uita la un soldat neamţ. Un lucru atât de uluitor şi de nemaipomenit nu se putea întâmpla decât în vis, sau primăvara, pe „kapia”. Şi apoi, el ştia, ştia prea bine, că nimic nu-i mai de ocară şi mai primejdios, în ţara asta şi în situaţia lui, decât să se atingă de-o turcoaică. Despre asta li se vorbise şi în armată şi acum, în *Streifkorps*. Pentru asemenea păcate, existau pedepse grele. Unii le plătiseră cu viaţa, ucişi de turcii mânioşi care suferiseră ocara. Toate astea, Fedun le ştia şi ar fi dorit din toată inima să nu se abată de la ordine şi de la litera regulamentelor, şi totuşi, păcătuia tocmai împotriva lor. Piaza rea a năpăstuiţilor e tocmai faptul că lucrurile la care oricum nu pot ajunge şi le sunt oprite devin, pentru o clipă, cu putinţă şi uşor de atins (sau, cel puţin, par aşa) şi că, de îndată ce încep să le dorească cu tot dinadinsul, ele se arată din nou aşa cum sunt: cu neputinţă de ajuns şi oprite, cu toate urmările lor pentru cei ce le râvnesc şi întind mâna spre ele, în ciuda opreliştii.

A treia zi, către amiază, fetişcana trecu iar. Şi cum în vise totul se rânduieşte după dorinţa omului, singura realitate, stăpână peste toate celelalte, Stevan moţăia din nou, convins şi oricând gata să-i convingă şi pe alţii că nu închidea un ochi măcar. Pe „kapia”, nici ţipenie de om. Flăcăul bâlbâi iar câteva cuvinte, fata îşi încetini pasul şi-i răspunse cu teamă câteva vorbe la fel de nedesluşite.

Jocul acesta, primejdios şi de necrezut, continuă. A patra zi, fata, în treacăt, pândind clipa când nu se afla nimeni pe „kapia”, îl întrebă în şoaptă pe flăcăul înflăcărat când îi mai vine rândul să stea de pază. Iar el îi răspunse că va fi din nou pe „kapia” către amurg, cam pe la ceasul celei de-a patra rugăciuni a turcilor.

— Am s-o duc pe bunica în târg, ca să doarmă acolo, şi-am să vin înapoi singură, îi şopti fata, fără să se oprească din mers şi fără să-şi întoarcă măcar o clipă capul, dar privindu-l pieziş şi grăitor.

Şi, din fiecare vorbă de-a ei, răsuna bucuria tainică a gândului că are să-l revadă.

Şase ore mai târziu, Fedun se afla din nou pe „kapia”, împreună cu adormitul de Stevan. După ploaie, se lăsa un

amurg proaspăt, care i se părea plin de făgăduinţe. Trecătorii se răreau din ce în ce. Şi atunci, pe drumul dinspre Osoiniţa, se ivi fetişcana turcă, înfăşurată în şalul căruia înserarea îi stinsese culorile. Alături de ea, păşea o turcoaică bătrână şi gheboşată, învelită într-o feregea groasă şi neagră. Bunica era atât de încovoiată încât aproape că atingea pământul cu fruntea şi-şi sprijinea mâna dreaptă de-un toiag, iar stânga de braţul fetei.

Şi aşa, trecură amândouă pe lângă Fedun. Fata îşi încetini pasul şi-l potrivi după mersul anevoios al bătrânei pe care o însoţea. Iar ochii, măriţi de umbrele întunericului timpuriu, şi-i aţinti acum fără teamă şi cu bucurie în ochii flăcăului, de parcă nu-i mai venea să se despartă de ei. Când turcoaicele pieriră în târg, pe Fedun îl trecură fiori. Flăcăul începu să umble grăbit, de pe o terasă pe alta, ca şi cum ar fi vrut să recapete ceea ce pierduse. Cuprins de-o tulburare asemănătoare cu teama, el aştepta acum reîntoarcerea fetei. Stevan moţăia.

— Ce-o să-mi spună, când o trece iar? chibzuia flăcăul. Şi eu, ce am să-i spun? Poate o să mă cheme, să ne găsim pe undeva, noaptea, la loc ferit?

Şi tremura gândindu-se la plăcerile şi la primejdia cuprinse în întâlnirea aceasta.

Trecu un ceas întreg de aşteptare, apoi încă o jumătate, şi fata nu mai venea. Dar, chiar şi aşteptarea asta îşi avea farmecul ei. Şi farmecul îi crescu, pe măsură ce se lăsa noaptea. În sfârşit, în locul fetei se ivi schimbul. De data asta însă, nu veniră numai cei doi care trebuiau să facă de gardă ci sosi, odată cu ei, *Wachtmeister*[29]-ul Drajenovici, în persoană. Omul ăsta aspru, cu barbă scurtă şi neagră, le ordonă lui Fedun şi lui Stevan, cu glas răutăcios şi ţipător, să intre în dormitor de îndată ce ajung la cazarmă şi să nu plece de-acolo, până la noi dispoziţiuni. Simţământul unei vinovăţii nedesluşite făcu să i se urce sângele în cap lui Fedun.

Dormitorul, mare şi rece, cu cele douăsprezece paturi aliniate perfect, era pustiu. Ostaşii se aflau în oraş sau la masă. Fedun şi Stevan aşteptară neliniştiţi şi nerăbdători, gândindu-se şi căutând zadarnic să ghicească de ce îi pedepsise *Wachtmeister*-ul cu atâta severitate şi aşa, din senin. Cam peste vreun ceas, când primii soldaţi începuseră să vină la culcare, intră un afurisit

---

[29] Grad inferior în armata austro-ungară, corespunzător sergentului major sau vagmistrului.

de caporal, cu sprâncenele încruntate, şi le strigă, cu glas tare şi ascuţit, să-l urmeze. După toate semnele astea, Fedun şi Stevan simţiră că asprimea faţă de ei creştea şi că ea nu prevestea nimic bun. De îndată ce ieşiră din dormitor fură despărţiţi şi interogaţi pe rând.

Se făcuse târziii. Se apropia, încetul cu încetul, ora când în orăşel se sting ultimele lămpi, dar ferestrele cazărmii erau tot luminate. Din când în când se auzea clopotul de la poartă, zornăit de chei şi bufniturile grele ale uşilor. Ştafetele veneau şi plecau, grăbindu-se să străbată orăşelul întunecat şi adormit, făcând naveta între cazarmă şi clădirea comandamentului, unde, la primul etaj, luminile erau de asemenea aprinse. Numai semnele acestea erau de ajuns să-ţi poţi da seama că în orăşel se petrecea ceva neobişnuit.

Când, pe la unsprezece noaptea, îl duseră în cancelaria *Rittmeister*[30]-ului, lui Fedun i se păru că se scurseseră zile, ba chiar săptămâni întregi, de la cele petrecute pe „kapia”. Pe masă ardea o lampă cu petrol, făcută din metal, cu un abajur de porţelan verde. La masă şedea *Rittmeister*-ul Cârcimar. Mâinile îi erau luminate până la coate de lumina lămpii, iar capul şi pieptul îi erau umbrite de abajurul verde. Flăcăul cunoştea chipul dolofan şi palid al *Rittmeister*-ului, obrajii spâni, femeieşti, mustăcioara aproape invizibilă, cearcănele vinete care îi făceau cercuri în jurul ochilor cenuşii. Soldaţii se temeau ca de foc de ofiţerul acesta burduhănos şi domol care tărăgănea cuvintele şi se mişca greoi. Puţini oameni erau în stare să nu se tulbure în faţa privirii ochilor lui mari şi cenuşii şi să nu se bâlbâie când răspundeau la întrebările *Rittmeister*-ului care rostea fiecare cuvânt încetişor, dar despărţit, limpede, distinct, de la prima şi până la ultima silabă, ca la şcoală sau ca pe scenă. Ceva mai încolo, stătea *Wachtmeister*-ul Drajenovici. Şi el avea capul şi pieptul ascunse în umbră. Nu i se vedeau decât mâinile, puternic luminate, mâini păroase, atârnând molatice în jos. La unul din degetele *Wachtmeister*-ului, lucea un inel.

Drajenovici începu interogatoriul.

— Spune-ne cum ţi-ai petrecut timpul între cinci şi şapte, când ai fost de gardă pe „kapia”, împreună cu soldatul auxiliar Stevan Kalaţan?

---

[30] Grad ofiţeresc în armata austro-ungară, corespunzător căpitanului de cavalerie.

Fedun simţi că-i năvăleşte sângele în obraji. Fiecare îşi petrece timpul cât poate mai bine şi cum înţelege el, dar nimănui nu-i dă prin minte că va trebui mai târziu să stea în faţa unui tribunal sever şi să răspundă de tot ce s-a întâmplat, până la cele mai mici amănunte, până la gândurile cele mai tainice şi până la ultima clipă. Nimănui, şi mai cu seamă unui flăcău de douăzeci şi trei de ani, care, primăvara, şi-a petrecut vremea pe „kapia”. Ce să răspundă? Cele două ore de gardă le făcuse ca totdeauna, ca ieri, ca alaltăieri.. Dar, în clipa aceea, îi fu cu neputinţă să-şi amintească vreun lucru care i se întâmpla zilnic, vreun lucru obişnuit, ca să-l folosească drept răspuns. I se perindau prin minte numai lucruri lăturalnice sau oprite, pe care le fac toţi dar nu le destăinuiesc superiorilor, de pildă faptul că Stevan, ca de obicei, a tras un pui de somn, iar el, Fedun, a schimbat câteva cuvinte cu o fetişcană, o turcoaică, şi că, mai apoi, la căderea nopţii, îngânase încetişor, dar cu foc, toate cântecele din ţara lui, aşteptând reîntoarcerea fetei, reîntoarcere care trebuia să aducă odată cu ea ceva tulburător şi neobişnuit. Vai, ce greu e să răspunzi! Şi nu se poate să spui totul, şi nu se cade să ascunzi unele amănunte! Dar trebuie să te grăbeşti, căci vremea trece şi nu face decât să-ţi sporească încurcătura şi stânjeneala. Oare de cât timp durează tăcerea asta a lui?

— Ei? se auzi glasul *Rittmeister*-ului.

Îi cunoşteau toţi „ei”-ul ăsta, clar, sonor, puternic, ca sunetul unui mecanism viguros, complex şi bine uns.

Şi Fedun începu să se bâlbâie şi să se încurce, chiar de la început, ca un vinovat.

Ceasurile nopţii treceau, dar lămpile nu se stinseră nici în cazarmă şi nici la comandament. Interogatoriile, procesele-verbale şi confruntările urmau unele după altele. Mai fură anchetaţi şi alţii dintre cei care, în aceeaşi zi, făcuseră de gardă pe „kapia”. Anchetatorii descoperiră şi chiar aduseră în faţa lor câţiva dintre trecători. Dar era vădit că cercul se strângea tot mai mult în jurul lui Fedun, al lui Stevan, şi al cercetării lor cu privire la turcoaica bătrână însoţită de-o fetişcană.

Flăcăului i se părea că i s-au prăvălit pe cap toate păcatele drăceşti şi de neclintit ale viselor lui. Ţăranul clipea din ochi cu şiretenie, şi vorbea prefăcut, cu un glas subţirel, spunând mereu că-i un biet neştiutor de carte şi punându-se la adăpost după

„domnul Fedun”, cum îl numea într-una pe camaradul lui de gardă.

„Aşa trebuie să răspunzi”, gândea în sinea lui flăcăul, în timp ce îi chiorăiau maţele de foame şi tremura tot de emoţie, deşi încă nu-şi dădea limpede seama despre ce e vorba şi care e, la urma urmei, greşeala sau vina lui. Dar dimineaţa se lămuriră toate.

Cât ţinu noaptea, se învârti într-una hora aceasta de neînchipuit, în mijlocul căreia se afla *Rittmeister*-ul, rece şi fără milă. Neclintit şi mut, *Rittmeister*-ul nu îngăduia nimănui să stea liniştit şi să tacă. Prin purtarea şi prin înfăţişarea lui, nu semăna nicidecum a fiinţă omenească ci părea întruchiparea datoriei, preotul neînduplecat al justiţiei, în afara tuturor slăbiciunilor şi sentimentelor, înzestrat cu o putere nefirească, scutit chiar de nevoile omeneşti ale hranei, somnului şi odihnei. Iar când se lumină de ziuă, Fedun fu adus, pentru a doua oară, în faţa *Rittmeister*-ului. Acolo, în afară de *Rittmeister* şi de Drajenovici, se mai afla un jandarm înarmat şi o făptură femeiască, o arătare, după cum i se păru în prima clipă flăcăului. Lampa fusese stinsă. Odaia, cu ferestrele spre miazănoapte, era rece şi aproape întunecată. Flăcăul îşi vedea cu uimire visul încâlcit din timpul nopţii, continuându-se şi nevrând să pălească şi să piară, nici măcar la lumina zilei.

— Ăsta era de gardă? o întrebă *Rittmeister*-ul pe femeie.

Făcând o sforţare dureroasă, Fedun o privi abia atunci cu luare-aminte. Era fetişcana turcoaică din ajun, dar fără şal, cu capul descoperit, cu două cozi castanii şi grele care abia îi stăteau pe cap. Purta nişte şalvari turceşti, pestriţi, dar restul veşmintelor, ia, brâul şi ilicul îi erau la fel ca ale fetelor de sârbi din cătunele munteneşti de deasupra orăşelului. Fără şal, părea mai vârstnică şi mai trupeşă. Faţa i se schimbase cu totul: avea gura mare şi rea, pleoapele înroşite, iar ochii îi erau limpezi şi luminoşi de parcă zburaseră din ei umbrele tainice din seara trecută.

— El e, răspunse femeia cu un glas aspru şi nepăsător, care lui Fedun i se păru la fel de nou şi de ciudat ca şi întreaga ei apariţie.

Drajenovici continuă să pună întrebări: cum şi de câte ori, în totul, trecuse peste pod, ce-i spusese ea lui Fedun şi ce-i

spusese Fedun ei? În general, ea răspundea exact, dar nepăsătoare şi dârză.

— Elenka, ce ţi-a zis el, ultima dată când ai trecut podul?

— A zis ceva, dar nu mai ştiu bine ce, fiindcă nu-l ascultam, că doar mă gândeam cum să fac să-l trec pe Iakov.

— La asta te gândeai?

— La asta, răspunse în silă femeia, care se vedea cât de colo că era istovită şi că nu voia să vorbească mai mult decât trebuia.

Dar *Wachtmeister*-ul stărui. Cu o voce în care se simţea ameninţarea şi care trăda obişnuinţa de-a i se răspunde imediat, el îi ceru femeii să mai repete odată tot ce spusese la primul interogatoriu, de la comandament.

Elenka se apăra, prescurta şi sărea anumite părţi din prima mărturie, dar el o întrerupea mereu şi, cu întrebări aspre şi iscusite, o silea să revină la cele declarate.

Încetul cu încetul ieşi la iveală întregul adevăr. Pe femeie o chema Elenka şi era din neamul Tasicilor, din Lieska de Sus. Toamna trecută poposise acolo haiducul Iakov Cekârlia şi iernase, ascuns într-o şură, ceva mai sus de satul lor. Ai ei îi duceau de mâncare şi primeneli. De cele mai multe ori, ea făcuse treaba asta! Şi aşa, se îndrăgiseră amândoi şi se făgăduiseră unul altuia. Şi când începu zăpada să se topească iar *Streifkorps*-ul să-l încolţească, Iakov hotărî să treacă în Serbia cu orice chip. La vremea asta e anevoie să răzbaţi peste Drina, chiar când nu e păzită, şi acum pe pod se aflau mereu ostaşi. Iakov îşi puse în gând să treacă peste pod şi născoci un vicleşug ca să înşele paza. Elenka se hotărî să meargă cu el, să-l ajute, fie ce-o fi, chiar dacă ar costa-o viaţa. Coborâră mai întâi pe Lieska, apoi, printr-o viroagă, mai sus de Okolişte. Încă demult, pe când se afla la Glasinaţ, Iakov îşi făcuse rost de la nişte ţigani de veşminte femeieşti, cum poartă turcoaicele: feregea, şalvari şi un şal. Apoi, după învăţătura lui, ea începu să treacă peste pod, la ceasurile când nu sunt turci mulţi pe-acolo, ca să nu se întrebe vreunul dintre ei a cui e fetişcana asta necunoscută şi ca să se deprindă paza cu ea. Aşa că, timp de trei zile la rând, femeia străbătu podul şi se hotărî să-l strecoare pe Iakov.

— Şi de ce l-ai trecut tocmai când era ostaşul ăsta de gardă?

— Fiindcă el mi s-a părut mai slab de înger.

— De-asta?

— De-asta.

La stăruinţele *Wachtmeister*-ului, femeia povesti mai departe. După ce a pus astfel totul la cale, Iakov s-a înfăşurat în feregeaua lui şi ea, cum s-a lăsat amurgul, l-a trecut, dându-l drept bunică-sa, pe lângă cei doi paznici care n-au băgat de seamă nimic fiindcă flăcăul, adică Fedun, se uita la fetişcană şi nu la bătrână, iar celălalt se lungise pe sofa şi părea că doarme.

Ajunşi în târg, voiseră să fie prevăzători şi să n-o ia de-a dreptul prin mijlocul oraşului, ci ocoliră prin uliţele lăturalnice. Asta i-a pierdut. S-au rătăcit prin uliţe necunoscute şi, în loc să dea de podul de pe Rzav şi să ajungă astfel la drumul care duce la amândouă graniţele, s-au pomenit în faţa unei cafenele turceşti de unde tocmai ieşeau câţiva oameni. Printre ei se afla şi-un jandarm, un turc, chiar din oraş. Jandarmul a bănuit că nu-i lucru curat cu bătrâna înfofolită şi cu fetişcana, pe care nu le mai văzuse până atunci. Şi a prins să le urmărească. Le-a urmărit aşa, până la Rzav. Acolo, s-a apropiat de ele şi le-a întrebat cine sunt şi încotro se duc. Iakov, care prin vălul feregelei nu slăbea o clipă din ochi mişcările jandarmului, socoti că sosise clipa să fugă. Îşi azvârlise feregeaua şi o îmbrâncise pe Elenka înspre jandarm, cu atâta putere, încât căzură amândoi („că el e subţirel şi mic de stat, dar tare ca piatra şi are o inimă cum n-au alţi oameni!”). Fata, după cum mărturisea singură, liniştită şi fără să se abată de la adevăr, îl apucase pe jandarm de picioare. Până când să scape jandarmul de ea, Iakov şi trecuse Rzavul ca pe-o băltoacă, deşi apa îi ajungea până peste genunchi, şi se mistuise de partea cealaltă, printre răchiţi. Pe ea o duseseră mai apoi la comandament, şi-o bătuseră, şi-o ameninţaseră, dar ea n-avea nimic de spus şi nu voia să spună nimic.

Degeaba se căzni *Wachtmeister*-ul, cu întrebări ocolite, cu linguşeli şi ameninţări, să scoată de la Elenka ceva mai mult, ca să afle tăinuitorii şi ajutoarele lui Iakov sau gândurile lui viitoare. Toate încercările n-avură nicio urmare asupra femeii. Despre ce voia să vorbească, ea povestea mai mult decât ar fi fost nevoie, dar despre ce nu voia să vorbească, era cu neputinţă să-i smulgă un singur cuvânt, cu toate strădaniile lui Drajenovici.

— Mai bine să ne mărturiseşti tu, de pe acuma, tot ce ştii, decât să-l cerceteze şi să-l chinuiască pe Iakov, care până acum sigur că a fost prins la graniţă.

— Cine să fie prins? El? Ha!

Şi fata se uita cu atâta milă la *Wachtmeister* de parcă ar fi avut dinaintea ochilor un om care nu ştie ce spune iar colţul buzei de sus i se ridică, dispreţuitor. (În genere, zvâcnirile buzei ăsteia de sus, asemănătoare cu zvârcolirile unei lipitori, arătau simţămintele ei de mânie, de silă sau de ură, ori de câte ori ele deveneau mai puternice decât cuvintele pe care Elenkă le folosea.)

Zvâcnirea buzei dădea pentru o clipă o înfăţişare chinuită şi urâtă întregului ei chip care, altminteri, era frumos şi cu trăsături regulate. Şi, cu o expresie pe de-a-ntregul copilărească şi visătoare, deloc potrivită cu strâmbătura aceea urâtă a buzei de sus, ea se uita pe geam, aşa cum se uită ţăranul la fâşia de ogor când vrea să cântărească în ce fel a înrâurit starea timpului asupra semănăturilor.

— Domnul cu voi! Iată că s-a făcut ziuă. De ieri seara şi până acum ar fi putut să străbată toată Bosnia, cât e ea de mare, nu numai să treacă graniţa, care e abia la un ceas sau două de mers de-aici. Asta o ştiu eu. Pe mine puteţi să mă bateţi şi să mă ucideţi; de-asta m-am dus cu el. Da’ pe el n-o să-l mai vedeţi în veci. Să vă mutaţi gândul. Ha!

Şi buza de sus i se strânse şi i se ridică spre partea dreaptă şi toată faţa părea dintr-odată mult mai îmbătrânită, mai coaptă, mai dârză şi mai urâtă. Iar când buza i se destinse şi se lăsă în jos, faţa femeii îşi recăpătă deodată expresia copilărească, plină de-o drăgălaşă şi nechibzuită îndrăzneală.

Nemaiştiind cum s-o scoată la capăt, Drajenovici se uită la *Rittmeister;* acesta îi făcu semn s-o ia pe fată de-acolo. Şi reîncepură iar interogarea lui Fedun, care nu mai putea fi nici grea şi nici îndelungă. Flăcăul recunoscu tot şi nu putu să aducă nimic întru apărarea lui, nici măcar ce-i strecura cu dinadinsul Drajenovici în întrebările puse. Nici măcar cuvintele *Rittmeister*-ului – exprimând o condamnare fără apel şi fără milă, în toată gravitatea ei, dar din care totuşi, reieşea o părere de rău, pricinuită tocmai de temeinicia faptelor – nu putură să-l trezească pe Fedun din amorţeala lui.

— Te socoteam, Fedun, un tânăr serios, conştient de datoria şi de scopul tău în viaţă, începu Cârcimar, în limba germană. Şi credeam că într-o bună zi o să iasă din dumneata un ostaş desăvârşit, o mândrie a detaşamentului nostru. Iar dumneata ţi-ai pierdut minţile, te-ai îndrăgostit de prima muiere care ţi-a trecut pe dinaintea nasului. Te-ai purtat ca o fiinţă slabă, ca un om căruia nu-i poate fi încredinţată o treabă serioasă. Trebuie să te înaintez tribunalului. Dar, orice osândă vei primi, pentru dumneata cea mai mare pedeapsă va rămâne faptul că nu te-ai arătat demn de încrederea acordată şi că n-ai putut să rămâi la postul dumitale ca un bărbat şi ca un ostaş adevărat, atunci când a fost nevoie. Şi acum, pleacă.

Nici cuvintele acestea, rostite grav, tăios, sacadat, n-au fost în stare să trezească nimic nou în mintea flăcăului. Le avusese, pe toate, în el. Ivirea şi vorbele femeii, ţiitoarea haiducului, purtarea lui Stevan şi toată desfăşurarea anchetei îi înfăţişaseră, deodată, în adevărata lui lumină, jocul uşuratic de pe „kapia”, jocul nechibzuit, naiv şi de neiertat. Cuvintele *Rittmeister*-ului nu făceau decât să pună o pecete oficială peste toate; ele îi erau mai necesare *Rittmeister*-ului – pentru satisfacerea unor cerinţe nescrise, dar veşnice, ale ordinii şi legii – decât lui Fedun însuşi. Ca în faţa unei priveliști de-o măreţie copleşitoare, flăcăul stătea dinaintea unui adevăr de necuprins: ce pot însemna câteva clipe de uitare într-un ceas rău şi într-un loc primejdios. Dacă ar fi fost trăite acolo, pe „kapia”, şi dacă ar fi rămas necunoscute, clipele astea n-ar fi avut nicio însemnătate: mici întâmplări, de flăcău, care se povestesc apoi, între camarazi, noaptea, în timpul patrulărilor plicticoase. Dar aşa, cântărite în lumina răspunderilor adevărate, ele preţuiau mai mult decât orice pe lume. Mai mult decât moartea. De-acum nu mai era cu putinţă o dezvinovăţire întreagă şi dreaptă nici în faţa lui însuşi, nici în faţa altora. De-acum se isprăvise cu scrisorile din Kolomeia, cu fotografiile celor de-acasă, cu mandatele poştale pe care le trimitea atât de mândru. Sfârşitul unui om care s-a înşelat şi a îngăduit să fie înşelat.

Din pricina asta, nu găsise niciun cuvânt să-i răspundă *Rittmeister*-ului.

Paza lui Fedun n-a fost deosebit de severă. I s-a adus gustarea de dimineaţă pe care el a mâncat-o, ca să zic aşa, cu o gură străină parcă. Apoi i s-a ordonat să-şi pregătească lucrurile

personale, să predea armele şi efectele de serviciu. La zece, trebuia să pornească, însoţit de-un jandarm, cu trăsura poştei, spre Sarajevo, ca să fie înaintat tribunalului garnizoanei.

Pe când flăcăul îşi strângea lucrurile de pe poliţa de deasupra patului, câţiva camarazi de-ai lui, aflaţi încă în dormitor, ieşiră în vârfurile picioarelor, închizând uşa în urma lor, cu grijă şi fără zgomot. În jurul lui Fedun se lărgea mereu cercul singurătăţii şi al tăcerii grele, care îl împrejmuieşte întotdeauna pe cel lovit de năpastă, ca pe o vită bolnavă. Mai întâi el scoase cuiul tăbliţei negre pe care se aflau zugrăvite, cu vopsea, în limba germană, numele, gradul, numărul detaşamentului şi al unităţii din care făcea parte, şi o puse pe genunchi, cu partea scrisă în jos. Pe dosul negru al tăbliţei, Fedun scrise repede şi mărunt, cu o bucăţică de cretă: „Rog să trimiteţi tot ce rămâne de pe urma mea tatei, la Kolomeia. Îi salut pe toţi camarazii şi-i rog pe mai-marii mei să mă ierte. – G. FEDUN."

Apoi mai aruncă o ultimă privire spre fereastră şi îmbrăţişă cu ochii tot ce putu vedea din lume într-o clipă şi dintr-un loc atât de mărginit. Îşi luă după aceea puşca şi o încărcă cu un cartuş greu, plin de unsoare. Se descălţă, îşi spintecă ciorapul, cu un briceag, la degetul mare de la piciorul drept, se lungi pe pat, strânse puşca în mâini şi între genunchi, aşa fel încât vârful ţevii să i se înfunde adânc în bărbie, puse piciorul astfel ca gaura ciorapului să agaţe trăgaciul şi trase. Detunătura făcu să răsune toată cazarma.

După o hotărâre mare, totul devine uşor şi simplu. Sosi medicul. Moartea fu constatată oficial. Un proces-verbal, în copie, fu adăugat actelor cu privire la interogarea lui Fedun.

Apoi începură să se îngrijească de înmormântare. Drajenovici primi ordin să meargă la popa Nikola şi să stea de vorbă cu el: putea fi îngropat Fedun în cimitir, deşi îşi luase singur zilele? Voia popa Nikola să citească slujba pentru un răposat de credinţa unitariană?

De un an de zile, popa Nikola îmbătrânise brusc şi începuse să-şi simtă picioarele slăbite rău; de aceea, îşi luase ca ajutor, pentru parohia lui întinsă, pe popa Iosa, un om tăcut şi cuprins de neastâmpăr, slab şi negru ca un tăciune. În ultimele luni, popa Iosa îşi trecuse asupra lui aproape toate treburile bisericeşti şi slujbele religioase, în oraş şi prin sate; iar popa Nikola, care se mişca din ce în ce mai anevoie, nu făcea de

obicei decât ce putea face fără să iasă din casă, precum şi slujbele din biserica aflată alături de casă.

Potrivit ordinului *Rittmeister*-ului, Drajenovici se duse la popa Nikola. Bătrânul îl primi culcat pe o canapea unde-şi făcea siesta; lângă el, stătea popa Iosa. Când Drajenovici le înfăţişă chestiunea morţii lui Fedun şi a înmormântării, cei doi popi tăcură o clipă. Văzând că popa Nikola nu scoate o vorbă, Iosa începu el să-şi arate părerea, cu o voce şovăielnică şi temătoare: era vorba, spunea el, de-o treabă cu totul neobişnuită; existau oprelişti şi în canoanele bisericeşti şi în obiceiurile lumeşti; doar dacă s-ar dovedi că răposatul nu se aflase în toate minţile lui în clipa când îşi luase zilele, s-ar mai găsi poate vreo cale..

Atunci de pe canapeaua lui tare şi îngustă, acoperită cu un covor vechi şi decolorat, se săltă popa Nikola. Trupul lui îşi recăpătă iar înfăţişarea de statuie pe care o avusese totdeauna pe vremea când trecea prin mijlocul oraşului şi oamenii îl salutau de-o parte şi de alta a drumului. Primul cuvânt rostit îi lumină faţa largă, încă rumenă, cu mustăţi uriaşe, pierdute în barbă, cu sprâncenele roşcovane, aproape sure, ţepoase şi zburlite, faţă de om care, de când se afla pe lume, învăţase să gândească aşa cum socotea el, să-şi spună părerea cinstit şi să şi-o apere cu toată hotărârea.

Fără multă şovăire şi fără vorbe mari, el le răspunse direct şi popii şi *Wachtmeister*-ului:

— După ce a căzut năpasta pe om, nu mai ai ce dovedi. Cine oare, în toate minţile fiind, şi-ar lua singur zilele? Şi cine şi-ar face păcatul să-l îngroape ca pe-un păgân, după vreo ulucă şi fără popă? Hai, domnule, fii sănătos, şi porunceşte să se rânduiască toate, ca să-l îngropăm cât mai repede cu putinţă. Şi în cimitir, nu altundeva. O să-i slujesc eu. Şi-apoi, dacă s-o afla vreodată vreun popă de credinţa lui, să adauge şi să îndrepte el ce-o socoti că n-a fost făcut cum se cuvine. Iar după ce plecă Drajenovici, se mai întoarse odată spre popa Iosa, care stătea ruşinat şi mirat: Cum să nu primeşti un creştin în cimitir? Şi de ce să nu-i slujeşti? Nu e oare de ajuns că n-a avut parte de noroc în viaţă? Lasă, pe lumea cealaltă, să-l întrebe de păcate cei ce ne vor întreba şi pe noi de păcatele noastre.

Şi astfel, flăcăul care săvârşise o greşeală pe „kapia” rămase pentru totdeauna în orăşel. Îl înmormântară în dimineaţa

următoare, fiind prohodit de popa Nikola şi de ţârcovnicul Dimitrie.

Unul câte unul, soldaţii din *Streifkorps* trecură pe dinaintea gropii şi-i zvârliră câte un bulgăre negru de ţărână. Iar când cei doi gropari îşi începură grăbiţi munca, ei mai zăboviră câteva clipe în jurul mormântului, ca şi cum ar fi aşteptat vreo comandă, privind ţintă spre malul celălalt al râului, lângă cazarmă, unde se ridica o dâră de fum, albă şi dreaptă. Pe pajiştea înverzită din faţa cazărmii ardeau paiele din salteaua lui Fedun, plină de sânge.

Soarta necruţătoare a flăcăului din *Streifkorps*, căruia nimeni nu-i mai ştia numele şi care plătise cu viaţa câteva clipe de uitare şi de visare primăvăratică pe „kapia”, îşi găsi loc printre întâmplările multă vreme şi cu drag ţinute minte şi povestite de localnici. Amintirea flăcăului cu inimă simţitoare, lovit de năpastă, dură mai multă vreme decât garda de pe „kapia”.

Chiar din toamna următoare, răscoala începu să se stingă în Herţegovina. Câteva căpetenii mai de frunte, musulmani şi sârbi, fugiră fie în Muntenegru, fie în Turcia. Pe meleagurile acestea mai rămaseră doar câţiva haiduci care, de fapt, n-aveau nimic de-a face cu răscoala şi haiduceau pe socoteala lor. Apoi, fură şi ei prinşi sau împrăştiaţi, unul după altul. Herţegovina se linişti. Bosnia dădu ostaşi fără împotrivire. Dar plecarea primilor recruţi n-a fost nici uşoară şi nici simplă.

Nu fuseseră luaţi decât vreo sută, din tot contingentul, dar în ziua când se adunară în faţa comandamentului, ţăranii cu desagii şi târgoveţii cu lădiţele lor de lemn, ai fi zis că a izbucnit în orăşel şi molima şi răscoala. Mulţi dintre recruţi băuseră vârtos încă din zori, amestecând băuturile. Ţăranii purtau cămăşi albe, curate ca lacrima. Puţinii dintre ei care nu băuseră stăteau în picioare, lângă boarfele lor, rezemaţi de perete, şi moţăiau. Cei mai mulţi erau înfierbântaţi, roşii de băutură şi asudaţi de arşiţa zilei. Câte o ceată de patru-cinci flăcăi din acelaşi sat se luau de gât, îşi uneau capetele şi, clătinându-se ca nişte copaci vii, se văicăreau, prelung şi răguşit, de parcă ar fi fost singuri pe lume:

— O-of, mândruţo! Of!

Făceau ei gălăgie şi zaveră, ce e drept, dar şi mai multă decât ei făceau femeile, mamele, surorile şi neamurile flăcăilor, venite de prin sate depărtate ca să-i însoţească, să-i mai privească

odată, să-i plângă şi să-i bocească, să le mai dea, pe drum, o ultimă mângâiere, un ultim semn de dragoste. Piaţa de lângă pod gemea de neamul ăsta femeiesc. Ele şedeau acolo, ca împietrite, aşteptând parcă citirea unei osânde. Vorbeau între ele şi, din când în când, îşi ştergeau lacrimile cu colţurile basmalelor. Degeaba li se explicase mai înainte, prin sate, că flăcăii nu mergeau nici la război nici în robie, ci la Viena, ca să-l slujească pe împărat, că vor fi bine hrăniţi, îmbrăcaţi şi încălţaţi, şi că, după doi ani de slujbă, aveau să se întoarcă la casele lor; că flăcăii din celelalte părţi ale împărăţiei făceau şi ei armata, vreme de trei ani. Toate lămuririle astea trecuseră pe lângă ele ca vântul, ca nişte lucruri străine şi de neînţeles. Femeile nu-şi ascultau decât pornirile şi se conduceau numai după imboldul lor. Iar pornirile acestea străvechi şi moştenite de la mamă la fiică le împingeau lacrimi în ochi şi gemete în piept, le îndemnau să-i însoţească până unde or putea, cu toată râvna, şi să cate cu o ultimă privire, spre cei mai scumpi decât viaţa şi pe care un împărat necunoscut îi mâna într-o ţară necunoscută, spre încercări şi munci necunoscute. Zadarnic forfoteau acum printre ele jandarmii şi slujbaşii de la comandament şi le spuneau că jalea lor n-are niciun rost, sfătuindu-le să nu încurce trecerea, să nu alerge pe drum după recruţi şi să nu stârnească zarvă şi neorânduială, că au să se reîntoarcă toţi la casele lor, vii şi teferi. Toate astea erau zadarnice. Femeile îi ascultau, dădeau din cap, supuse şi parcă neînstare să înţeleagă ceva, apoi, de îndată, izbucneau în lacrimi şi se împrăştiau bocind cu jale de nespus. Ai fi putut jura că le erau la fel de dragi lacrimile şi bocetele pe cât le erau cei pe care îi boceau.

Iar când veni clipa plecării şi când recruţii se aliniară, cum e obiceiul, în rânduri de câte patru şi porniră peste pod, se iscă o îmbulzeală şi-un iureş în care şi jandarmii cei mai domoli abia putură să-şi păstreze firea. Femeile alergau, smulgându-se din mâinile jandarmilor, voind fiecare să ajungă lângă cel drag, se înghesuiau şi se îmbrânceau. Bocetele lor se amestecau cu ţipetele, cu rugăminţile şi cu ultimele sfaturi. Unele alergară până în faţa convoiului de recruţi, unde mergeau în rând patru jandarmi, se aruncară la picioarele lor, îşi loviră piepturile dezgolite şi strigară, cu deznădejde în glas:

— Peste trupul meu! O să trebuiască să mă călcaţi în picioare, nenorocita de mine!

Bărbaţii le ridicau anevoie, descurcându-şi cu grijă cizmele şi pintenii din părul lor despletit şi din fustele lor încâlcite.

Unii recruţi, ruşinaţi, îndemnau chiar ei, cu gesturi mânioase, femeile, sfătuindu-le să se întoarcă acasă. Dar cea mai mare parte dintre flăcăi cântau sau chiuiau, şi asta sporea şi mai mult zarva. Câţiva vişegrădeni, galbeni de emoţie, cântau la unison, ca la oraş:

Bosnia şi Sarajevo,
Maică, plângi, îndurerată,
Că feciorul ţi-l răpeşte
Împăratul la armată.

Cântecul dezlănţui şi mai multe vaiete.

Când, cu chiu, cu vai, trecură până la urmă podul, pe care întregul alai părea că se înţepenise, şi când porniră pe drumul către Sarajevo, pe amândouă părţile îi aşteptau înşiruiţi locuitorii orăşelului, ieşiţi să-şi ia rămas bun de la recruţi şi să-i plângă de parcă ar fi fost duşi la împuşcare. Şi se aflau şi-acolo destule femei ca să bocească laolaltă, fără excepţie, deşi nu era niciunul de-ai lor printre cei ce plecau. Căci fiecare are pricini destule ca să verse lacrimi şi e mai plăcut să plângi pentru jalea altuia.

Dar, încetul cu încetul, şirurile acestea de pe margine se răriră. Ţărăncile, una după alta, rămâneau în urmă. Cele mai îndârjite se arătau a fi mamele, care alergau în preajma convoiului de parcă ar fi avut cincisprezece ani, săreau şanţul din marginea drumului, de pe o parte pe alta, şi încercau să-i înşele pe jandarmi, ca să stea cât mai mult cu putinţă lângă feciorii lor. Văzându-le, chiar flăcăii, albi de emoţie şi cu glas stânjenit, se întorceau spre ele şi strigau;

— Du-te acasă, dacă-ţi spun!

Dar mamele mai mergeau după ei multă vreme, ca orbite, nemaivăzând nimic în afară de copiii lor şi neascultând altceva decât propriile bocete.

Trecură şi zilele acestea tulburi. Oamenii se împrăştiară pe la sate şi orăşelul se potoli. Iar când începură să sosească de la Viena scrisorile şi primele fotografii ale recruţilor, totul deveni mai uşor şi mai cu putinţă de îndurat. Femeile vărsară şiroaie de

lacrimi peste scrisorile şi peste fotografiile primite, dar cu inima mai împăcată şi mai domolită.

Streifkorps-ul fu desfiinţat şi părăsi orăşelul. Pe „kapia” nu mai era de multă vreme pază şi oamenii stăteau acolo vara, aşa cum stătuseră şi pe vremuri.

Cei doi ani trecură repede. Şi în toamna aceea, într-adevăr, se reîntoarseră primii recruţi, curaţi, tunşi. Oamenii se adunau în jurul lor, iar ei povesteau despre viaţa ostăşească şi despre măreţia oraşelor pe care le văzuseră, amestecând în vorbele lor nume necunoscute şi vorbe străine. La plecarea contigentului următor, lacrimile şi bocetele se împuţinară vădit.

În totul, viaţa deveni mai obişnuită. Crescură tinerii care n-aveau prea multe amintiri puternice şi vii de pe vremea turcilor şi, în multe privinţe, se deprinseseră cu noul fel de trai. Dar pe „kapia” se trăia tot după vechile obiceiuri ale orăşelului. Fără să ţină seama de noile modele de îmbrăcăminte, de noile meserii şi de noul fel de negoţ, acolo ei deveniră iarăşi, cu toţii, locuitori ai oraşului, asemeni celor ce fuseseră pe-aici de când lumea şi pământul; şi păstrară obişnuinţa taifasurilor care le fusese de totdeauna şi le rămăsese şi acum o adevărată nevoie a inimii şi a închipuirii.

Recruţii se duc la armată fără zarvă şi fără îmbulzeală. Despre haiduci, nu se mai pomeneşte decât în povestirile bătrânilor. Garda din *Streifkorps* a fost dată uitării, ca şi vechea strajă de pe vremea turcilor, când se clădise o redută pe „kapia”..

XIV

Traiul în orăşelul de lângă pod părea tot mai viu, mai rânduit, şi căpăta acel echilibru către care tinde viaţa pretutindeni şi de totdeauna şi la care nu ajunge decât arareori, în parte şi doar pentru câtăva vreme.

În oraşele depărtate şi necunoscute de noi, de unde se stăpânea şi se conducea şi ţara asta, se statornicise pe-atunci – în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea – tocmai una din acalmiile acelea rare şi scurte în relaţiile omeneşti şi în evenimentele sociale. O frântură din acalmia aceasta se simţea puţin şi pe meleagurile noastre pierdute, aşa cum imensa linişte a mării se simte până în golfurile cele mai depărtate.

Astfel au fost cele trei decade de bunăstare relativă şi de pace aparentă – *à la* Franz Joseph – în timpul cărora mulţi europeni crezură că au găsit formula fără greş pentru împlinirea visului secular al dezvoltării complete şi armonioase a individului în libertate universală şi în progres. Secolul al XIX-lea îşi scotea la iveală în faţa milioanelor de oameni binefacerile multiple şi iluzorii şi-şi crea mirajul lui de trai bun, de securitate şi de fericire pentru toţi şi pentru fiecare în parte, cu ajutorul preţurilor scăzute şi al vânzărilor în rate. Dar în orăşelul pierdut din Bosnia nu ajungeau, despre toată viaţa asta a secolului al XIX-lea, decât ecouri înăbuşite, şi acestea numai în măsura şi în forma în care mediul nostru oriental, înapoiat, le putea primi, înţelegându-le şi aplicându-le în felul său.

După primii ani de neîncredere, de bătut pasul pe loc, de şovăială şi de sentiment al provizoratului, orăşelul începu să-şi dibuie locul în noua stare a lucrurilor. Oamenii păreau a găsi ordine, câştig şi securitate. Şi atât era de ajuns pentru ca viaţa, viaţa exterioară, să pornească şi aici pe calea „perfecţionării şi a progresului”. Toate cele alte erau împinse în afundul conştiinţei.

După primele neînţelegeri şi primele ciocniri, noua stăpânire li se păru oamenilor cu adevărat trainică şi puternică. (Ea însăşi era pătrunsă de iluzia asta.) Exercitându-se indirect, era, în felul acesta, mult mai uşor de îndurat decât vechea stăpânire turcească. Tot ce avea în ea cumplit şi hrăpăreţ era ascuns sub o spoială de demnitate, lustru şi forme consfinţite de tradiţie. Oamenii se temeau de stăpânire, dar aşa cum te-ai teme de moarte sau de boală şi nu cum tremuri în faţa răutăţii, a

nenorocirii şi a violenţei. Reprezentanţii noii stăpâniri, atât militarii, cât şi civilii, erau, în marea lor majoritate, străini de ţară şi nu cunoşteau poporul. Ei înşişi păreau neînsemnaţi; dar simţeai la fiecare pas că sunt rotiţele minuscule ale unui mecanism uriaş şi că în spatele fiecăruia se află un şir nesfârşit de grade nenumărate, de oameni puternici şi de instituţii mai mari. Asta le dădea o autoritate care le depăşea cu mult propria personalitate şi o influenţă magică în faţa căreia te supuneai uşor. Prin funcţiile lor, părând atât de importante aici, prin calmul şi obiceiurile lor europeneşti, inspirau poporului, de care erau atât de diferiţi, încredere şi respect, şi nu stârneau nici pizmă şi nici pricini de a-i bârfi, deşi nici nu le erau pe plac oamenilor şi nici nu-i iubeau.

Pe de altă parte, după câtva timp, străinii aceştia nu putură nici ei să scape cu totul de influenţa ciudatului mediu oriental în care trebuiau să trăiască. Copiii lor le aduceau copiilor din orăşel expresii şi nume străine, jucau jocuri noi pe „kapia” şi le arătau jucării necunoscute pentru ai noştri, dar primeau şi ei, la fel de uşor, de la copiii din partea locului, cântecele noastre, felul nostru de-a vorbi, de-a se hârjoni, şi străvechile noastre jocuri, capra etc. La fel şi cei vârstnici. Aduceau o nouă orânduire, cu expresii şi cu obiceiuri noi, dar, în acelaşi timp, luau zilnic, în limbajul sau în felul lor de trai, câte ceva de la localnici. Adevărul e că oamenii noştri, mai ales creştinii şi evreii, începură să semene din ce în ce mai mult la îmbrăcăminte şi la purtări cu străinii aduşi de ocupaţie; dar nici străinii nu scăpau de influenţa şi de atingerea mediului în care trebuiau să trăiască. Pe mulţi dintre funcţionarii aceştia, maghiari energici sau polonezi cu aere de nobleţe, îi vedeai călcând cu teamă peste pod şi păşind cu dezgust în orăşel, unde, la început, se ţinură deoparte, ca picăturile de untdelemn în apă. Dar, peste câţiva ani, îi găseai stând ore întregi pe „kapia”, trăgând din ţigarete groase, de chihlimbar, şi, asemeni localnicilor, privind cum se împrăştie şi piere fumul sub cerul albastru, în aerul încremenit al amurgului; sau aşteptând căderea serii, laolaltă cu localnicii mai de vază şi cu beii noştri, pe vreo pajişte verde, cu o tufă de busuioc dinainte şi, pe când tăifăsuiau agale, fără să dea greutate şi sens anumit cuvintelor rostite, îi vedeai sorbind tacticos şi luând din când în când câte o îmbucătură, aşa cum numai cei din Vişegrad se pricep s-o facă. Iar printre străinii

aceştia, au fost şi unii funcţionari sau meseriaşi care s-au însurat în orăşelul nostru, hotărâţi să nu-l mai părăsească niciodată.

Pentru niciunul dintre localnici viaţa asta nouă nu însemna realizarea a ceea ce aveau în sânge şi-şi doriseră din tot sufletul, de totdeauna; dimpotrivă, toţi, şi musulmanii şi creştinii, intrau în această viaţă cu nenumărate temeri adânc înrădăcinate. Dar reticenţele lor erau tainice şi ascunse, iar viaţa era deschisă înaintea oricui şi, puternică, plină de posibilităţi noi, care păreau nemăsurat de mari. Şi, după şovăieli mai mult sau mai puţin îndelungate, cei mai mulţi dintre ei se lăsau duşi de noul curent, vindeau şi cumpărau, trăiau după noile idei şi după noile purtări care dădeau mai mult avânt şi ofereau mai multe posibilităţi fiecăruia, în parte.

Noul fel de trai nu era deloc mai puţin legat de anumite condiţii şi mai puţin îngrădit decât cel vechi, din vremea turcilor; atâta doar că era mai uşor şi mai omenos, iar condiţiile şi legăturile erau acum hotărâte de departe şi cu atâta iscusinţă, încât individul nu le simţea direct. Şi de asta i se părea fiecăruia că totul din jurul lui devenise mai larg, mai luminos, mai felurit şi mai bogat.

Noul stat, cu aparatul lui administrativ bine pus la punct, reuşea fără brutalităţi şi fără zguduiri să scoată din buzunarele oamenilor birurile şi poverile pe care stăpânirea turcească le storsese prin mijloace grosolane şi nechibzuite, uneori chiar prin jaf; noul stat izbutea să capete tot atâţia bani, ba chiar şi mai mulţi, cu mult mai repede şi mai sigur.

Precum, la vremea lor, după armată veniseră jandarmii, iar după jandarmi funcţionarii, tot aşa după funcţionari se iviră negustorii. Se începu tăierea pădurii şi sosiră antreprenorii străini, ingineri şi lucrători, aducând prilejuri felurite de câştig pentru negustoraşi ori pentru negustorii mai mari, iar pentru popor obiceiuri noi, schimbări în îmbrăcăminte şi în vorbire. Se construi primul hotel. (Despre el vom mai vorbi, peste câtăva vreme.) Începură să iasă ca din pământ cantine şi dughene necunoscute până atunci. Pe lângă evreii spanioli, numiţi sefardimi, care vieţuiau aici de secole, căci se statorniciseră în orăşel cam pe vremea clădirii podului de peste Drina, sosiră acum şi evreii din Galiţia, aşa numiţii askenazi.

Ca un sânge proaspăt, banii începură să circule prin ţară în cantităţi nemaivăzute până atunci şi, ceea ce e şi mai important, începură să circule în mod public, fără sfială şi pe faţă. La focul iureşului acestuia de aur, argint şi bancnote, fiecare putea să-şi încălzească mâinile sau măcar să-şi mângâie ochii, căci până şi la cei mai săraci se năştea iluzia că sărăcia e vremelnică şi, deci, uşor de îndurat.

Bani şi oameni bogaţi existaseră şi înainte, nici vorbă; dar pe-atunci nu găseai bogătaşi la tot pasul căci cei avuţi îşi ascundeau avuţia cum îşi ascunde şopârla picioarele, şi boieria şi-o purtau, şi-o arătau doar ca pe un mijloc de a se ţine tari şi de-a se apăra, pentru ei şi pentru cei din jurul lor. Iar acum, bogăţia, sau ceea ce era privit ca atare şi se numea astfel, era publică şi se înfăţişa tot mai mult sub forma plăcerilor şi a mulţumirilor personale; iată pentru ce majoritatea oamenilor putea să aibă ceva din strălucirea ei sau din cioburile strălucirii acesteia.

La fel era şi cu toate celelalte. Plăcerile, care până atunci fuseseră gustate pe ascuns şi pe furiş, acum puteau fi cumpărate şi arătate pe faţă, şi asta, făcându-le şi mai atrăgătoare, sporea numărul celor ce le căutau. Ceea ce părea altădată de neatins, depărtat, scump, oprit de legi sau de pricini atotputernice deveni, în multe cazuri, posibil şi la îndemâna oricui era destul de pricopsit sau de isteţ. Numeroase patimi, pofte şi dorinţe tăinuite până atunci în locuri ferite, sau rămase cu totul de neîmplinit, puteau acum izbucni şi încercau pe faţă izbânda deplină sau cel puţin parţială. De fapt, opreliştile, ordinea şi disciplina legală erau mai straşnice decât înainte vreme; păcatele se pedepseau, iar plăcerile se plăteau mai scump şi mai anevoie decât înainte; doar că legile şi mijloacele erau altele şi lăsau oamenilor şi în privinţa asta, ca şi în toate celelalte, iluzia că, dintr-odată, viaţa devenise mai largă, mai luxoasă şi mai liberă.

Nu existau mai multe plăceri adevărate decât existaseră pe vremuri, şi nici, mai ales, nu exista mai multă fericire; dar fără doar şi poate că plăcerile puteau fi mai uşor împlinite şi se părea că e loc pretutindeni pentru norocul fiecăruia. Vechea înclinaţie înnăscută a vişegrădenilor pentru o viaţă lipsită de griji, o viaţă de huzur, îşi găsea acum imbold şi putinţă de realizare în noile

obiceiuri şi în noile forme de negoţ şi câştig ale străinilor pripăşiţi de curând.

După cazarmă, clădită acolo unde odinioară era hanul de piatră, fusese ridicată, cu pietrele rămase de la vechea clădire, o construcţie nouă, şi în ea se instalase administraţia ţinutului şi judecătoria. După ele, cea mai mare casă din orăşel era hotelul lui Zaler, ce se înălţa pe mal, chiar lângă pod. Locul unde se afla hotelul, pe dreapta râului, era întărit cu un zid vechi, care sprijinea malul la amândouă capetele podului şi fusese construit odată cu podul. Astfel, la dreapta şi la stânga podului, se întindeau două platouri, ca două terase deasupra apei. Pe maidanele astea, numite de localnici *musale* sau câmpuri de curse, se jucaseră copiii vişegrădenilor, generaţie după generaţie. Acum autorităţile comunale, ocupând maidanul din stânga, împrejmuindu-l şi sădind pe el pomi fructiferi şi tufe, făcuseră din el un soi de pepinieră.

Pe maidanul din dreapta fusese clădit hotelul. Până atunci, prima clădire când intrai în târgul oraşului era hanul lui Zarie, aşezat la vad bun, fiindcă drumeţul ostenit şi însetat, venind peste pod în orăşel, trebuia să se izbească de el. Acum, era cu totul umbrit de marea clădire a noului hotel. Vechiul han, cu zidurile lui scunde şi bătrâne, arăta din zi în zi tot mai pleoştit şi mai umilit, de parcă s-ar fi înfundat în pământ.

Oficial, noul hotel purta numele podului lângă care fusese clădit. Dar poporul le botează pe toate după felul lui de-a judeca lucrurile şi după semnificaţia reală dată fiecăruia. Deasupra intrării hotelului lui Zaler, firma cu inscripţia nemţească *Hotel zur Brücke*[31], zugrăvită cu litere groase şi în culori de apă de către un soldat priceput la asemenea treburi, pălise curând. Oamenii îi spuseseră de la bun început *Hotelul Lotikăi* şi numele ăsta-i rămăsese. Căci, dacă hotelul era ţinut de Zaler, un evreu gras şi mototol, care avea o nevastă bolnăvicioasă, Debora, şi două fiice, Mina şi Irena, adevărata stăpână şi sufletul întreprinderii era cumnata lui Zaler, Lotika, o femeie tânără şi de-o frumuseţe desăvârşită, o văduvă, isteaţă la vorbă, ca un bărbat de energică.

La catul de sus al hotelului se aflau şase odăi curate şi bine orânduite, pentru muşterii, iar jos, două încăperi, una mare şi alta mică. În cea mare venea lume mai sărăcuţă şi mai de rând,

---

[31] *Hotelul Podului*. (germ.)

subofiţeri şi meseriaşi. Sala mică era despărţită de cea mare printr-o uşă de sticlă mată, cu două canaturi: pe o parte a uşii era scris cuvântul EXTRA, iar pe cealaltă, cuvântul ZIMMER[32]. Aici, în încăperea asta, se afla centrul vieţii sociale pentru funcţionarii, ofiţerii şi bogătaşii din orăşel. La Lotika se bea, se jucau cărţi, se cânta, se mânca bine, se dormea în aşternuturi curate. Se întâmpla adeseori ca aceeaşi societate de bei, negustori şi funcţionari să rămână acolo peste noapte şi să chefuiască mai departe toată ziua următoare, până ce picau doborâţi de alcool sau de somn şi atât de istoviţi din pricina jocului de cărţi, încât nu mai vedeau în faţa ochilor. (Acum nu se mai juca pe ascuns şi în taină în odăiţa întunecoasă şi înăbuşitoare de la birtul lui Ustamuici.) Şi Lotika îi dădea afară, politicos, pe cei ce băuseră prea mult sau pierduseră tot la joc, şi-i întâmpina pe noii-veniţi, treji încă şi poftitori de cărţi şi de rachiu.

Nimeni nu ştia şi nimeni nu se întreba când se odihneşte femeia asta, când doarme, când mănâncă sau când îşi găseşte timp să se îmbrace şi să-şi îngrijească frumuseţea. Căci ea se afla totdeauna (sau cel puţin aşa părea) la dispoziţia clienţilor, amabilă cu toată lumea, egală cu toţi şi la fel de îndrăzneaţă şi de pricepută.

Bine făcută, trupeşă, cu pielea ca fildeşul, cu părul ca smoala, cu ochi arzători, ea ştia să se poarte cu o stăpânire de sine desăvârşită faţă de muşteriii care lăsau bani cu nemiluita la hotel, dar, împinşi de băutură, deveneau uneori agresivi şi obraznici. Cu toată lumea Lotika avea un fel de a vorbi dulceag, îndrăzneţ, isteţ, înţepător, mângâietor şi împăciuitor. (Glasul îl avea răguşit şi inegal, dar, uneori, se preschimba într-un soi de gungurit adânc şi alintător. Şi vorbea cu greşeli, căci nu învăţase bine limba sârbească; folosea un grai plăcut la auz şi plin de pitoresc, în care cazurile nu erau niciodată la locul lor, iar substantivele nu erau niciodată sigure, dar care, cu toate acestea, prin ton şi prin sens, se potrivea întru totul felului popular de vorbire.)

Fiecare client profita de prezenţa ei, şi, pentru banii şi timpul risipiţi la hotel, îi făcea curte şi-o urmărea cu dorinţele lui. Dar numai două lucruri – risipa de bani şi de timp – erau singurele neîndoielnice şi de durată. Restul părea doar că există, fără să

---

[32] Odaie specială. (germ.)

aibă însă o existenţă sigură. Pentru două generaţii de cheflii, bogătaşi sau bei, Lotika fu un fel de miraj, o apariţie strălucitoare, costisitoare şi rece, care se juca doar cu simţurile lor. În anecdotele lor, erau pomeniţi vreo câţiva rari indivizi care se bucuraseră de graţiile Lotikăi, dar ei înşişi n-ar fi putut spune exact de ce anume se bucuraseră şi în ce măsură.

Nu era nici simplu şi nici uşor să lupţi cu bărbaţii ăştia bogaţi şi beţi, în care se trezeau adesea instincte neaşteptate şi brutale. Dar Lotika, neostenită, dibace, cu simţuri reci, cu mintea ageră şi cu inima bărbătească, potolea orice furie, domolea fiecare poftă a clienţilor dezlănţuiţi, cu mlădierile misterioase ale trupului ei desăvârşit, cu adânca ei isteţime şi cu îndrăzneala ei la fel de mare; şi reuşea totdeauna, şi cu fiecare, să păstreze între el şi ea distanţa cuvenită care înflăcăra şi mai mult dorinţele şi-o făcea şi mai preţuită. Cu bărbaţii ăştia dezlănţuiţi, ea se juca în clipele lor cele mai grosolane şi mai primejdioase, de beţie şi de furie, aşa cum se joacă toreadorul cu taurul, căci le deprinsese repede felul de-a fi şi găsise uşor cheia tuturor poftelor, în aparenţă atât de complexe. Cunoştea toate părţile slabe ale bărbaţilor ăstora sentimentali, cruzi şi senzuali. Le oferea totul, le făgăduia totul, dar le dădea puţin, sau mai bine zis nimic, căci dorinţele, prin însăşi natura lor, erau de nepotolit şi, până la urmă, ei trebuiau să se mulţumească cu puţin. Faţă de cei mai mulţi dintre clienţi, ea se purta de parcă ar fi avut de-a face cu nişte bolnavi, cu nişte oameni apucaţi din când în când de crize şi de tulburări. În general, se putea spune despre Lotika, în ciuda meseriei ei care, bineînţeles, nu putea fi nici frumoasă, nici foarte cinstită, că era o femeie cu bun-simţ, bună la inimă şi bună din fire şi că ştia să-i mângâie şi să-i ajute pe cei ce cheltuiau pe băutură mai mult decât s-ar fi cuvenit sau pierdeau la cărţi mai mult decât ar fi trebuit. Ea îi înnebunea, fiindcă erau de felul lor nebuni, îi înşela, pentru că ei doreau să fie înşelaţi şi, în sfârşit, nu le lua decât ce era oricum sortit să fie risipit şi pierdut. Câştiga mult, e drept, dar îşi păzea banul şi, astfel, din primii ani, strânsese o întreagă avere. Dar ştia la fel de bine să şteargă o datorie sau să uite o pierdere, cu mărinimie şi fără multe vorbe. Dăruia cerşetorilor şi bolnavilor, şi, cu multă pricepere şi băgare de seamă, pe neobservate şi cu delicateţe, ajuta fostele familii de bogătaşi ajunse la sapă de lemn, orfanii şi văduvele din familiile cele mai de vază, toată calicimea

ruşinoasă care nu e în stare să ceară, se simte stingherită şi şovăie când e vorba să primească o pomană.

Şi făcea asta cu aceeaşi dibăcie cu care îşi administra hotelul şi-i ţinea la distanţă pe clienţii beţi, desfrânaţi şi obraznici, luându-le tot ce putea fără să le dea nimic în schimb, dar nerespingându-i niciodată pentru totdeauna şi cu totul.

Cei ce cunoşteau lumea şi citiseră cărţi de istorie îşi spuneau adeseori că soarta a greşit hărăzindu-i femeii acesteia un câmp de acţiune atât de îngust şi de josnic. Dacă n-ar fi fost ce era şi în locul unde se afla, cine ştie ce-ar fi ajuns şi ce-ar fi dat femeia asta deşteaptă şi omenoasă, care nu se gândea la ea şi care, lacomă şi dezinteresată în acelaşi timp, frumoasă şi seducătoare, dar, de asemenea, castă şi rece, conducea un hotel de provincie şi golea buzunarele chefliilor din orăşel. Ea ar fi devenit poate una dintre femeile ilustre pomenite în istorie şi care conduc destinele marilor familii şi ale curţilor.

Pe vremea aceea, cam prin 1885, când Lotika era în plină putere, existau fii de bogătaşi care îşi petreceau şi zilele şi nopţile la hotel, în *Extrazimmer*-ul cu uşi de sticlă opace şi albicioase. Acolo, către seară, lângă sobă, ei moţăiau cu pleoapele grele şi mahmuri, netreziţi încă din noaptea trecută, uitând, în oboseala şi în somnolenţa lor, unde se află şi ce aşteaptă. Profitând de acalmia aceasta, Lotika se retrăgea la primul cat, într-o odăiţă pentru slugi, unde îşi instalase biroul şi nu lăsa pe nimeni să intre. În odăiţa asta erau înghesuite tot felul de mobile, de fotografii şi de obiecte de aur, argint şi cristal. Acolo, după o perdea, se afla ascunsă casa de bani a Lotikăi, din oţel vopsit în verde, ca şi birouaşul ei încărcat cu hârtii, invitaţii, chitanţe, socoteli, ziare nemţeşti, tăieturi din gazete indicând cursurile la bursă şi listele biletelor câştigătoare la loterie.

În odăiţa asta îngustă, înghesuită şi înăbuşitoare, a cărei singură fereastră, mult mai mică decât celelalte, dădea direct spre prima şi cea mai subţire arcadă a podului, Lotika îşi petrecea clipele de răgaz şi trăia o a doua parte a vieţii, partea tainică, aparţinându-i numai ei.

Acolo, în clipele de libertate furate muncii, citea ea noutăţile bursei, studia prospectele, îşi punea la punct socotelile, răspundea scrisorilor primite de la bănci, lua hotărâri, dădea ordine, stabilea destinaţia banilor depuşi şi trimitea noi sume.

Acolo se desfăşura acea parte a muncii Lotikăi necunoscută celor de jos ca şi întregii lumi, partea nevăzută şi adevărată a vieţii ei. Acolo, îşi lepăda masca zâmbitoare şi faţa îi devenea dură, privirea aspră şi întunecată. Din odăiţa aceea scria Lotika scrisori către numeroasele ei rubedenii, către familia Apfelmayer din Tarnovo, către fraţii, către surorile măritate, către neamurile de tot felul, bieţi evrei săraci din Galiţia orientală, împrăştiaţi prin Galiţia, Austria şi Ungaria. Ea conducea destinele a vreo douăsprezece familii evreieşti, pătrundea în cele mai mici amănunte ale vieţii lor, le punea la cale căsătoriile, îndruma copiii la şcoli sau la meserie, îi trimitea pe bolnavi să-şi caute de sănătate, îi certa pe cei trândavi şi risipitori, îi lauda pe cei cumpătaţi şi pe cei harnici. Le potolea certurile familiale, dădea sfaturi când se iveau neînţelegeri sau nedumeriri, îi îmboldea pe toţi să ducă o viaţă mai chibzuită, mai bună şi mai demnă, şi totodată le înlesnea şi le uşura calea spre o astfel de viaţă. Căci fiecare scrisoare de-a ei era urmată de-un mandat care făcea cu putinţă să-i fie ascultat sfatul, să i se urmeze povaţa, să fie împlinită vreo nevoie sufletească sau trupească şi să fie înlăturat vreun necaz.

(În săltarea aceasta a întregii familii şi în înlesnirea drumului fiecărei rude în parte, ea îşi găsea unica plăcere adevărată şi răsplata pentru toate poverile şi renunţările din viaţa ei. Cu fiecare fată sau băiat din familia Apfelmayer care se ridica măcar cu o treaptă pe scara socială, Lotika se ridica şi ea, găsind în asta răsplată pentru munca ei grea şi puteri noi pentru strădaniile viitoare.)

Se întâmpla uneori să urce în odăiţă, de jos, din *Extrazimmer* atât de istovită sau de scârbită încât să nu mai aibă putere nici să-şi citească, nici să-şi scrie scrisorile şi socotelile; atunci se ducea de-a dreptul la fereastră ca să-şi umple plămânii cu aer proaspăt, venit dinspre râu, un aer cu totul deosebit de cel din local. Privirea îi cădea atunci pe arcada de piatră puternică şi zveltă, care acoperea întreaga zare, şi pe apa vijelioasă de sub ea. În plină lumină a soarelui, în amurg sau în zori, în bătaia lunii, iarna, sau în lucirea blândă a stelelor, arcada era mereu aceeaşi. Amândouă laturile ei se întindeau una spre alta întâlnindu-se într-un vârf ascuţit şi susţinându-se reciproc într-un echilibru desăvârşit şi de neclintit. Cu trecerea anilor, arcada devenise pentru Lotika orizontul obişnuit, martorul mut căruia i

se adresa în clipele când căuta odihnă şi înviorare şi când ajungea la un punct mort sau la impas în afacerile şi în grijile familiei totdeauna rezolvate de ea singură.

Dar clipele de răgaz nu ţineau niciodată mult: le întrerupea, când erau mai plăcute, gălăgia de jos, din cafenea. Şi gălăgie făceau fie clienţii noi, cerând s-o vadă pe Lotika, fie vreun beţiv trezit şi dezmeticit, care poruncea să i se aducă iar băutură, voia să se aprindă lămpile, să fie chemaţi lăutarii şi o striga pe Lotika. Atunci ea îşi părăsea ascunzişul şi, încuind cu o cheie specială uşa odăiţei, cobora să-şi întâmpine clienţii sau să-l domolească pe beţiv cu zâmbetul şi cu felul ei de-a vorbi, ca pe-un copil ce s-a deşteptat din somn, şi să-l aşeze la o masă ca să-şi urmeze mai departe cheful, discuţia, băutura, cântecul şi cheltuiala.

Căci jos, cât lipseşte ea, toate merg anapoda. Clienţii s-au luat la ceartă. Un bei din Ţârnce, tinerel, palid, cu privirea rătăcită, azvârle pe jos băuturile care i se aduc, găseşte cusururi la toate, caută ceartă cu lumânarea, şi clienţilor, şi celor ce servesc. Lăsând la o parte scurtele răgazuri, de câteva zile el bea într-una la hotel şi oftează după Lotika, dar bea în aşa fel, încât se vede că-l împinge un amar mult mai greu – necunoscut chiar şi lui însuşi – un amar care depăşeşte dragostea lui nerăsplătită şi gelozia fără rost pentru frumoasa evreică din Tarnovo.

Lotika se apropie de bei fără teamă, uşor şi firesc.

— Ce s-a întâmplat, Eiub? De ce strigi, dragul meu?

— Unde erai? Vreau să ştiu unde erai, bâlbâie tinerelul beat, cu glasul mai domolit; şi, clipind din ochi, o priveşte ca pe-o arătare. Mi se dă să beau otravă aici. Vor să mă otrăvească; dar habar n-au că eu, dacă..

— Şed, şed liniştit, spune femeia, ca să-l potolească, jucându-se cu mâinile ei albe şi parfumate lângă obrazul beiului. Ramui aici. Pentru tine am să faci tot ce se poate, am să găseşti şi lapte de pasăr, dacă e nevoie. Caut eu băutur pentru tine.

Lotika îl cheamă pe chelner şi-i comandă ceva, în nemţeşte.

— Nu vorbi în faţa mea ce nu înţeleg, nu ciripi *firţen-fufţen* că.. mă ştii cine sunt.

— Te şti, te şti, Eiub; nu cunoşti mai bun ca tine, dar pe tine te şti..

— Hm! Cu cine ai fost? Spune!

Şi discuţia între tinerelul beat şi femeia cu mintea trează continuă la nesfârşit, fără sens, fără rezultat, lângă vreo sticlă cu vin scump şi lângă două pahare; unul pentru Lotika, mereu plin, şi altul pentru Eiub, golit şi umplut mereu.

Şi pe când tânărul pierde-vară morfoleşte cuvintele şi trăncăneşte, cu limba împleticită de alcool, tot soiul de palavre despre durerea dragostei fără leac, despre moarte şi despre altele asemenea, pe care Lotika le ştie pe dinafară, căci fiecare dintre beţivii de-aici spune aceleaşi lucruri şi cu aceleaşi vorbe, ea se ridică, se apropie de alte mese unde stau alţi clienţi, dintre cei ce vin în fiecare zi, spre seară, să se întâlnească la hotel.

La o masă sunt câţiva tineri, feciori de bani gata, care abia acum ies în lume şi se deprind cu băutura; snobilor ăstora de provincie birtul lui Zarie a început să li se pară lipsit de eleganţă şi plictisitor, dar nici la hotel nu se simt încă în apele lor. La o altă masă stau funcţionarii, străini, şi vreun ofiţer care a părăsit astăzi cazinoul ofiţeresc şi s-a coborât până la hotelul civililor, fiindcă are de gând să-i ceară Lotikăi un împrumut urgent. La o a treia masă stau inginerii care construiesc linia ferată, prin pădure, pentru exploatarea lemnului.

Retraşi cu totul într-un colţ, şed Pavle Rankovici, unul dintre proprietarii cei mai tineri dar şi cei mai bogaţi, şi un austriac, un antreprenor care lucrează pentru calea ferată. Pavle e îmbrăcat turceşte şi poartă un fes roşu pe care nu-l scoate nici chiar în cafenea. Are ochii mici, ca două crăpături luminoase, negre şi oblice, tăiate pe faţa lată şi palidă; dar crăpăturile astea se pot lărgi nespus de mult şi pot deveni mari, strălucitoare şi al naibii de vesele în rarele clipe de bucurie şi de triumf. Antreprenorul poartă un costum cenuşiu, sport, şi cizme înalte, galbene, cu şireturi până la genunchi. El scrie cu un creion aurit, prins într-un lănţişor de argint, pe când Pavle are un capăt de plaivaz bont, uitat acum vreo cinci ani în prăvălia lui de-un dulgher, meşter-militar, venit acolo să târguiască nişte cuie şi nişte balamale. Pavle şi antreprenorul fac o învoială cu privire la hrănirea celor ce muncesc la calea ferată. Adânciţi în treaba asta, înmulţesc amândoi, împart şi adună de zor, înşiră cifrele, unele vizibile, pe hârtie, cu ajutorul cărora trebuie să se convingă şi să se înşele unul pe altul, şi altele invizibile, în

minte, cu ajutorul cărora socotesc, atent şi repede, fiecare pentru sine, posibilităţile ascunse şi profiturile.

Pentru fiecare client în parte, Lotika găseşte un cuvânt potrivit, un zâmbet mărinimos sau numai o privire mută, plină de înţelegere. Apoi, din nou, ea se întoarce la beiul cel tinerel care a început iar să fie turbulent şi agresiv.

În timpul nopţii şi al beţiilor, printre frazele furtunoase, exaltate, plângătoare sau brutale, pe care le cunoaşte atât de bine, Lotika va mai găsi o clipă de răgaz să se urce în odăiţa ei şi să-şi continue, la lumina lăptoasă a lămpii de porţelan, odihna sau corespondenţa, până ce iar se încurcă lucrurile jos şi iar e nevoită să coboare.

Şi, a doua zi, se repetă aceeaşi poveste, cu acelaşi bei chefliu, beat şi plin de toane, sau cu altul; pentru Lotika, încep iar aceleaşi griji duse cu zâmbetul pe buze şi aceeaşi muncă, asemănătoare unui joc uşor şi neînfrânat.

Pare de neînţeles cum de putea Lotika să se descurce şi să se menţină printre sutele de treburi, de toate soiurile, care îi umpleau zilele şi nopţile şi-i cereau mai multă viclenie decât poate avea o femeie şi mai multă putere decât poate cheltui un bărbat. Şi totuşi, ea o scotea la capăt, fără să se vaiete vreodată, fără să destăinuie nimic, nimănui, fără să vorbească atunci când punea la cale vreo afacere, fără să spună ce făcuse până atunci şi ce-o aştepta în viitor. Şi, în ciuda tuturor lucrurilor acestora, ea îşi împărţea în aşa fel timpul încât găsea în fiecare zi cel puţin o oră pentru Ali-bei Paşici.

Ali-bei e singurul bărbat din oraş despre care se zice că a izbutit să-i fie drag Lotikăi, cu-adevărat şi în afară de orice socoteli. Dar e, totodată, şi bărbatul cel mai închis în sine şi mai tăcut din oraş. Întâiul născut dintre cei patru fraţi Paşici, el nu se însurase (în oraş se credea că şi asta se trăgea tot din pricina Lotikăi), nu făcea afaceri şi nu se amesteca în viaţa orăşelului. Nu bea şi nu-şi pierdea niciodată nopţile cu cei de vârsta lui. Era mereu acelaşi, la fel de blând şi la fel de rezervat faţă de toţi, fără deosebire. Liniştit şi închis în sine, nu fugea nici de oameni, nici de discuţii şi, totuşi, nimeni nu-şi aducea aminte de vreo părere de-a lui şi nu i se repetau nicăieri cuvintele. Îi era suficientă propria lui persoană şi se mulţumea pe deplin cu ceea ce era şi cu ce însemna în ochii altora. Nu simţea deloc nevoia să fie sau să pară altceva şi nimeni nu aştepta de la el şi nu-i

cerea nimic mai mult. Era unul dintre bărbaţii aceia care îşi poartă nobleţea ca pe o povară grea şi demnă, destulă ca să umple o viaţă, o mare nobleţe înnăscută, respectabilă, justificându-se prin ea însăşi şi neputând fi nici explicată, nici tăgăduită şi nici imitată.

Cu muşteriii din sala mare, Lotika nu prea se amestecă. Acolo lucrează Malcika, chelnăriţa, şi Gustav, oberchelnerul. Pe Malcika o ştie tot oraşul: o unguroaică trupeşă – ai jura că-i nevasta vreunui îmblânzitor de fiare. Gustav e un neamţ din Boemia, un roşcovan mărunt şi certăreţ din fire, cu ochii injectaţi de sânge, cu picioarele crăcănate şi plate. Şi Malcika şi Gustav cunosc toată clientela, ba chiar pe toţi localnicii; ştiu cine plăteşte cum trebuie, ştiu cum arată fiecare la beţie, ştiu cine trebuie primit fără multă prietenie, cine trebuie întâmpinat din toată inima şi cine nu trebuie lăsat nici măcar să intre, nefiind „pentru hotel”. Ei veghează să se bea mult şi să se plătească cinstit, dar şi să se termine totul cuviincios şi cum trebuie, fiindcă Lotika are deviza: *Nur kein Skandal!*[33] Iar dacă se întâmplă câteodată, în mod excepţional, să facă vreunul urât la beţie sau, după ce a băut prin alte localuri mai de mâna a doua, să pătrundă cu forţa în hotel, atunci îşi face apariţia un argat, Milan, un flăcău înalt, lat în spete şi ciolănos. Născut la Lika, Milan e un munte de om, tăcut dar bun la toate treburile. E îmbrăcat totdeauna ca un servitor de hotel (căci Lotika are grijă de toate): nu poartă niciodată haină, ci o vestă cafenie, o cămaşă albă, şi un şorţ lung, de postav verde. Din mânecile cămăşii suflecate, şi vara şi iarna, până la coate, i se văd braţele uriaşe, păroase şi negre, ca două perii enorme. Şi are o mustăcioară cu vârfurile răsucite şi-un păr negru, năclăit cu pomadă mirositoare, soldăţească. Milan e cel ce înăbuşă din faşă orice scandal.

Pentru treaba asta neplăcută şi nedorită mai există o tactică, pusă la punct şi consfinţită de multă vreme. Gustav îl distrează pe clientul agresiv şi beat, până ce vine Milan, care se apropie pe la spate. Apoi oberchelnerul se dă deodată la o parte iar flăcăul îl înşfacă pe beţiv proptindu-i o mână în brâu şi alta în guler. Lucrurile sunt făcute cu atâta îndemânare şi atât de repede încât nimeni, niciodată, n-a putut să înţeleagă în ce constă „figura” lui Milan. Iar beţivul cel mai voinic zboară spre

---

[33] Numai să nu iasă scandal! (germ.)

uşă, ca un manechin umplut cu paie. Malcika deschide uşa cât ai clipi, şi tocmai când trebuie, în aşa fel încât chefliul se pomeneşte drept în stradă. În acelaşi timp, Gustav aruncă după el şapca sau bastonul sau ce a mai lăsat în local, iar Milan se propteşte cu toată greutatea şi trage oblonul de la uşă. Toate astea se săvârşesc într-o clipă, în deplină înţelegere şi unire; până când să bage de seamă ceilalţi clienţi, chefliul nedorit se şi află în stradă şi nu poate, dacă şi-a pierdut minţile cu totul, decât să lovească de câteva ori cu vreo piatră sau cu vreun cuţit, în oblon, aşa cum arată anumite urme. Dar atunci înseamnă că nu e scandal în local, şi asta e treaba poliţaiului care e totdeauna prin apropiere.

Milan nu păţeşte niciodată ce păţesc alţii care lucrează prin cafenele, adică să se întâmple ca muşteriul zvârlit afară să târască după el şi să doboare mese şi scaune sau să se înţepenească în uşă cu mâinile şi cu picioarele şi să nu-l mai poţi scoate nici cu o pereche de boi. Milan nu depune în munca asta mai multă râvnă sau mai multă supărare decât e nevoie, nici înflăcărare de luptător sau mândrie personală; de asta izbuteşte atât de bine şi de repede. Şi imediat ce a zvârlit afară clientul scandalagiu, el se şi întoarce la post, în bucătărie, sau la magazie, ca şi cum nu s-ar fi petrecut nimic.

Doar Gustav trece, ca din întâmplare, prin *Extrazimmer* şi, privind spre Lotika, aşezată la masa vreunui client mai de soi, clipeşte cu amândoi ochii odată, ceea ce înseamnă că a fost ceva, dar că toate s-au terminat cu bine. Atunci Lotika, fără să-şi întrerupă conversaţia şi zâmbetul, clipeşte şi ea repede, pe neobservate, cu amândoi ochii împreună; asta înseamnă: „Bine. Îţi mulţumesc şi ai grijă, până la capăt!”

Mai rămâne doar problema băuturii consumate sau a lucrurilor sparte de clientul alungat. De suma asta îl descarcă Lotika pe Gustav, când fac socotelile, noaptea, târziu, după un paravan roşu.

XV

Sunt mai multe mijloace prin care muşteriul scandalagiu, dat afară cu atâta îndemânare, să-şi poată veni în fire şi să se poată linişti după neplăcerile îndurate – dacă nu este cumva dus chiar din faţa hotelului direct la închisoare. El poate să pornească, împleticindu-se, spre „kapia”, şi să se răcorească acolo, în aerul rece pe care-l aduce vântul venind dinspre ape şi din munţii de prin împrejurimi. Şi mai poate să schimbe localul, ducându-se la Zarie, al cărui birt se află ceva mai încolo, în Piaţa comunală. La Zarie poate să scrâşnească din dinţi cât vrea şi cât îi pofteşte inima, poate să ameninţe şi să înjure ceasuri întregi mâna invizibilă, care, cu atâta prefăcătorie şi putere, l-a aruncat afară din hotel.

La Zarie, de cum începe să se lase amurgul, de cum se împrăştie capii de familie şi oamenii harnici veniţi aici numai să-şi bea porţia de rachiu, nu există şi nu poate să existe scandal, căci fiecare bea cât vrea şi cât poate plăti şi vorbeşte cum îi dă inima ghes. Aici nu li se cere muşteriilor să-şi cheltuiască banii şi să se îmbete purtându-se ca şi cum n-ar fi băut. În sfârşit, dacă vreunul întrece măsura, aici se află Zarie, greoi şi tăcut, potolindu-i şi cuminţindu-i doar cu înfăţişarea lui cruntă şi ameninţătoare pe beţivii şi pe certăreţii cei mai înrăiţi. El îi domoleşte mişcându-şi încet mâna greoaie şi spunându-le cu vocea lui groasă:

— Hai, lasă-te! Nu te juca cu focul! Lasă-te de prostii!

Şi chiar în birtul ăsta străvechi, unde nu există odăi separate, nici chelneri, şi unde serveşte totdeauna vreun băieţandru de prin Sandjak, în straie ţărăneşti, moravurile vechi se amestecă într-un mod ciudat cu cele noi.

Retraşi în colţurile mai întunecoase, băutorii de rachiu cei mai cunoscuţi şi mai înrăiţi tac. Aceştia nu pot suferi zgomotul şi învălmăşeala. Lor le place umbra şi liniştea colţului ăstuia unde s-au aşezat în fala paharului de rachiu ca-n faţa unui lucru sfinţit. Cu stomacul ars, cu ficaţii roşi, cu nervii măcinaţi, beţivii, nebărbieriţi şi îmbrăcaţi ca vai de ei, nepăsători faţă de orice pe lume, dezgustaţi de ei înşişi, stau aşa şi beau, şi tot bând aşteaptă să li se reverse în suflet lumina vrăjită pe care o aprinde băutura în cei ce i se dăruie ei cu totul, lumina asta pentru care e plăcut să te chinui, să cazi şi să mori, deşi, din

păcate, unora li se iveşte tot mai rar şi mai stinsă, pe măsură ce trec anii.

Mai vorbăreţi şi mai gălăgioşi sunt începătorii, îndeosebi feciorii de bogătaşi, tineri la vârsta primejdioasă, care fac primii paşi pe calea pierzaniei, dând astfel tributul plătit de toţi patimilor băuturii şi trândăviei, unii pentru un timp anumit, alţii pentru vreme îndelungată. Dar cei mai mulţi dintre ei nu rămân cine ştie cât pe calea asta, ci o părăsesc, întemeiază o familie, se dedau câştigului şi muncii, vieţii obişnuite, cu vicii tăinuite şi cu patimi de mâna a doua. Şi doar câţiva, osândiţi din născare, merg fără abatere, alegând în locul vieţii alcoolul care, în traiul nostru scurt şi amăgitor, reprezintă iluzia cea mai vremelnică şi mai mincinoasă; ei trăiesc pentru rachiu şi ard de dragul lui, până devin posomorâţi, buimaci şi buhăiţi, asemeni celor aşezaţi în birtul lui Zarie la mesele de prin colţuri.

De când cu înscăunarea obiceiurilor noi – viaţă fără rânduială şi chibzuinţă, negoţ mai însufleţit, câştiguri mai mari – alături de Sumbo, ţiganul, care de vreo treizeci de ani însoţeşte cu sunetele flautului său toate petrecerile din oraş, vine acum destul de des pe la birtul lui Zarie şi Franz Furlan cu armonica lui. Slăbănog şi roşcovan, cu un cercel de aur în urechea dreaptă, Furlan e dulgher de meserie, dar îi sunt tare dragi muzica şi vinul. Soldaţii şi muncitorii străini îl ascultă cu mare plăcere.

De multe ori, se nimereşte prin cârciumă şi câte un guzlar, de obicei vreun muntenegrean, slab ca un mucenic, îmbrăcat sărăcăcios, dar cu fruntea sus şi cu privirea senină, flămând dar retras, mândru şi totuşi silit să trăiască din pomeni. El şade câtăva vreme într-un colţ, ferindu-se vădit: nu cere nici de băut, nici de mâncat şi priveşte drept înainte, prefăcându-se că nu ştie nimic şi că puţin îi pasă de toate. Şi totuşi, se vede cât de colo că are alte gânduri şi alte intenţii decât cele pe care i le arată înfăţişarea. În el se înfruntă, fără s-o arate, mulţime de simţăminte potrivnice şi de neîmpăcat, şi mai ales măreţia a ceea ce poartă în suflet cu sărăcia şi slăbiciunea a ceea ce poate să arate şi să exprime în faţa altora. De asta e el puţin încurcat şi stingherit când se află între oameni. Mândru şi răbdător, guzlarul aşteaptă să-i ceară cineva un cântec şi chiar şi atunci îşi scoate şovăind guzla din tolbă, suflă în ea, se uită dacă nu cumva umezeala i-a destins arcuşul, îşi acordează

instrumentul, şi le face pe toate dorind parcă să atragă cât mai puţin atenţia asupra pregătirilor lui. Când trece pentru prima dată cu arcuşul peste strună, nu se aude încă decât un sunet tremurat şi inegal, ca un drum năpădit de ploaie. Apoi, cu gura închisă, cântând pe nas, începe să însoţească încet sunetul guzlei, pe care îl desăvârşeşte cu propriul lui glas. Şi când cele două glasuri se contopesc pe de-a-ntregui, într-un sunet tânguitor şi monoton care-i ţes cântecului o urzeală întunecată, atunci săracul ăsta, ca prin farmec, devine altul: sfiala chinuitoare îi piere, toată frământarea lăuntrică i se potoleşte şi i se stinge, toate necazurile lumii din afară sunt uitate. Guzlarul îşi saltă capul deodată, ca un om care îşi leapădă masca modestiei, nemaiavând nevoie să ascundă cine e şi ce face, şi începe, cu glas neaşteptat de puternic, aproape strigând, primele versuri:

Busuiocul mărunţel se tânguia:
Rouă dragă, cum nu cazi pe mine?

Muşteriii, care până atunci vorbeau între ei, prefăcându-se că nu-l iau în seamă, tac până la unul. De la primele viersuri, un acelaşi fior îi străbate pe toţi, şi pe turci, şi pe creştini, dorinţă nedesluşită şi sete după aceeaşi rouă care trăieşte în cântec aşa cum trăieşte în ei, fără deosebire, fără alegere.

Dar când, de îndată, guzlarul urmează, mai încet:

Ăsta n-a fost busuiocul mărunţel..

şi, ridicând vălul metaforei, începe să înşire dorinţele şi destinele reale, turceşti sau sârbeşti, care se ascund în viersurile despre rouă şi despre busuioc, simţămintele ascultătorilor se împart şi iau drumuri diferite, după ceea ce poartă fiecare în sine, după ce doreşte şi ce crede fiecare. Totuşi, potrivit unei legi nescrise, toţi îi ascultă cântecul în tăcere, până la capăt, răbdători şi reţinuţi, fără să-şi dea gândurile pe faţă. Doar că se uită în pahare, zărind prin limpezimea rachiului izbânzile râvnite, şi îşi închipuiesc lupte, eroi, glorii şi străluciri care nu există nicăieri în lume.

Când negustorii tineri şi fiii bogătaşilor rămân mai mult să bea, în cârciumă e mare însufleţire. Atunci şi Sumbo şi Franz Furlan şi Chioru şi Şaha, ţiganca, au de lucru.

Şaha e o ţigancă saşie, o muiere bărbătoasă şi neobrăzată, care bea cu oricine poate să-i plătească, dar nu se îmbată niciodată. Fără ea şi fără glumele ei deocheate, nu se poate închipui niciun chef.

Oamenii care petrec pe socoteala lor se schimbă, dar Chioru, Sumbo şi Şaha rămân mereu aceiaşi. Ei trăiesc din muzică, din glume şi din rachiu. Munca lor e pierderea de timp a altora, câştigul – risipa de bani a altora; iar adevărata lor viaţă se desfăşoară noaptea, exact la ceasurile când oamenii sănătoşi şi fericiţi dorm, când rachiul şi patimile, stăpânite până atunci, iscă o stare sufletească furtunoasă şi strălucitoare, şi avânturi neaşteptate – mereu aceleaşi, însă părând mereu noi şi mai frumoase ca totdeauna. Ei sunt martorii tăcuţi şi plătiţi, în faţa cărora oricine îndrăzneşte să se arate aşa cum este (sau, după cum spun sârbii şi croaţii „să-şi arate sângele de sub piele"), fără să fie nevoiţi mai apoi nici să se căiască, nici să se ruşineze; cu ei şi în faţa lor e îngăduit tot ce ar fi socotit necuviinţă în faţa lumii, sau păcat şi lucru neîngăduit în familie. La adăpostul numelui şi pe socoteala hazliilor ăstora, taţii şi fiii, oameni înstăriţi, cu vază, din familii respectabile, pot să fie pentru o clipă aşa cum n-ar cuteza să se arate nimănui, dar aşa cum sunt, măcar din când în când, şi cu o singură parte a fiinţei lor adevărate. Pe ei, brutele îi pot batjocori şi îi pot bate, fricoşii îi pot înjura, darnicii îi pot umple de daruri, vanitoşii le pot cumpăra linguşirile, melancolicii şi capricioşii glumele şi năzbâtiile, desfrânaţii îndrăzneala sau serviciile. Ei sunt o necesitate veşnică şi nerecunoscută a localnicilor a căror viaţă sufletească e îngustă şi deformată. Ei sunt, oarecum, ca nişte artişti într-un mediu în care arta e necunoscută. De bărbaţi şi femei de soiul ăsta, cântăreţi, glumeţi, trăsniţi şi bufoni, nu duce niciodată lipsă orăşelul. Când vreunul dintre ei îmbătrâneşte şi moare, un altul îi ia locul, căci alături de cei cunoscuţi şi vestiţi se dezvoltă şi cresc alţii noi, care vor face să treacă timpul şi vor înveseli viaţa noilor generaţii. Dar o să se scurgă multă vreme până s-o mai ivi vreun om ca Salko Chioru.

După ocupaţie, când a sosit în oraş primul circ, Chioru s-a îndrăgostit de-o fată care juca pe sârmă şi, din pricina ei, a făcut

atâtea prostii şi năzbâtii încât a intrat la puşcărie şi a fost bătut, iar bogătaşii imorali, care îi zăpăciseră minţile şi-l împinseseră să se poarte aşa, au fost nevoiţi să plătească amenzi mari de tot.

De atunci au trecut câţiva ani, oamenii s-au deprins cu multe, şi sosirea cântăreţilor, acrobaţilor şi a scamatorilor străini nu mai stârneşte o senzaţie generală şi molipsitoare, cum s-a întâmplat la sosirea primului circ, dar se mai pomeneşte încă despre dragostea Chiorului pentru dansatoare.

De multă vreme se zbate el aşa, slujind ziua oricui şi la orice treabă, iar noaptea, bogătaşilor şi beilor, pentru a-i face să petreacă la beţie glumind pe socoteala lui. Şi asta din generaţie în generaţie. Când unora le trece cheful de ştrengării şi se căpătuiesc, se însoară, se potolesc, vin alţii, mai tineri, gata să pornească pe acelaşi drum. Acum, Chioru e istovit şi îmbătrânit înainte de vreme: îl găseşti mai mult în cârciumă decât la lucru, şi trăieşte mai mult din pomenile, băuturile şi resturile de la mesele bogătaşilor decât din câştigul lui.

În nopţile ploioase de toamnă, oamenii adunaţi în cârciuma lui Zarie mor de plictiseală. La o masă, şed câţiva bogătaşi. Mintea judecă anevoie, învârtindu-se mereu în jurul aceloraşi lucruri triste şi neplăcute; glasul le e greu şi certăreţ şi sună dogit; au privirile reci, pierdute şi neîncrezătoare. Nici rachiul nu mai e în stare să-i învioreze şi să-i însufleţească. Pe o bancă, într-un colţ al cârciumii, moţăie Chioru. L-au doborât somnul, căldura umedă şi primele pahare de rachiu. Astăzi, l-a udat ploaia până la piele pe când căra nişte lucruri tocmai la Okolişte.

Ca din întâmplare, unul dintre muşteriii posomorâţi de la masa bogătaşilor pomeneşte despre dansatoarea de la circ şi despre dragostea nefericită a Chiorului. Toţi îşi întorc privirile spre colţul unde şade Chioru dar el stă nemişcat şi se preface că moţăie mai departe. N-au decât să spună ce vor; el a hotărât – şi asta chiar azi-dimineaţă, când îl chinuiau ameţelile – să nu mai răspundă la ocările şi la batjocurile lor şi să nu le mai îngăduie să-i joace feste atât de crude, cum i-au jucat bogătaşii cu o seară înainte, chiar aici, în cârciumă.

— Eu cred că tot îşi mai scriu, începe unul.

— Ia te uită! Feciorul ăsta de târfă îi trimite scrisori de dragoste unei femei şi ţine alta aici, lângă el, adăugă altul.

Chioru se căzneşte să rămână nemişcat, dar vorbele astea îl ating şi-l muşcă de parcă i-ar gâdila soarele obrazul. Singurul lui ochi se cască fără voie şi toţi muşchii feţei i se destind într-un zâmbet fericit. Nu mai poate rămâne tăcut şi înţepenit pe locul lui. Face la început un gest de nepăsare, cu mâna, dar până la urmă tot spune:

— Asta s-a dus demult.

— Aha! S-a dus? Adevărat? Măi, oameni buni, afurisită haimana mai e şi Chioru ăsta! Una se ofileşte, la mama dracului, de dorul lui, şi alta înnebuneşte după el, aici. Ce-a fost s-a dus, o să se ducă şi-asta, şi-o să vină o a treia. Unde-o să-ţi ajungă sufletul, ticălosule, dacă le zăpăceşti aşa, una după alta?

Chioru s-a şi sculat în picioare şi se apropie de masa lor. A uitat şi de somn, şi de oboseală, şi că a hotărât azi-dimineaţă să nu se mai amestece în nicio discuţie. Cu mâna pe inimă, el se jură în faţa bogătaşilor că nu e nici crai şi nici nu suceşte minţile fetelor, cum se spune despre el. Hainele îi sunt încă ude şi obrajii îi sunt mânjiţi (fiindcă din fesul lui roşu, un fes de doi bani, se scurge vopseaua), dar l-a năpădit un zâmbet de fericire înduioşătoare. Şi se aşază lângă masa bogătaşilor.

— Adu un rom pentru Chioru, strigă Santo Papo, un evreu dolofan şi vioi, fiul lui Mento şi nepotul lui Mordo Papo, cunoscuţi negustori de fierărie.

Căci, de câtăva vreme, Chioru, de câte ori are prilejul, bea rom în loc de rachiu. Băutura asta nouă pare făcută – ca să zicem aşa – pentru oameni ca el: e mai tare, se urcă mai repede la cap, e mai plăcută şi mai altfel decât rachiul. Se vinde în sticluţe de câte două sute de grame, cu etichetă pe care se află chipul unei mulatre tinere, cu buze cărnoase şi ochi focoşi, cu o pălărie de paie cât toate zilele pe cap, cu nişte cercei mari, de aur, în urechi, şi dedesubt, cu o inscripţie în litere roşii: *Jamaica*. (Soiul ăsta de exotism pentru bosniacii în ultimul grad de alcoolism, nu departe de *delirium tremens*, e fabricat la Slavonski Brod, de către Eiser, Sirowatka et Comp.) De cum dă cu ochii de chipul mulatrei, Chioru simte de îndată focul şi aroma noii băuturi şi se gândeşte că, dacă ar fi murit numai cu un an înainte, n-ar fi cunoscut fericirea asta pământească. („Şi câte fericiri din astea n-or mai fi pe lume!”) La gândul ăsta, se înduioşează; de asta rămâne câteva clipe să chibzuiască, de

câte ori destupă o sticluţă de rom. Iar după plăcerea izvorâtă din gândul acesta, urmează plăcerea băuturii înseşi.

Şi acum, Chioru ţine în faţa obrazului sticluţa îngustă, şi parcă i-ar spune vorbe dezmierdătoare, fără să-l audă nimeni. Iar cel care a început şi-a izbutit să-l tragă în discuţie îl întreabă, cu asprime în glas:

— Ce-ai de gând să faci cu fata asta, nenorocitule? Vrei s-o iei de nevastă sau doar te joci cu ea, cum te-ai jucat şi cu altele?

E vorba de una, Paşa, din Duşce, fata cea mai frumoasă din orăşel. Orfană de tată, ea lucrează broderii, ca şi maică-sa.

În timpul nenumăratelor plimbări şi chefuri din vara trecută, tinerii vorbeau adeseori şi cântau mereu despre Paşa şi despre frumuseţea ei de care nu te puteai apropia. Încetul cu încetul şi pe nesimţite Chioru se înflăcărase şi el odată cu ei, fără să-şi dea seama cum şi de ce. Aşa începuseră glumele pe socoteala lui.

Într-o vineri, ca să mai petreacă, tinerii îl duseră într-o mahala, unde, înapoia porţilor şi a ulucilor dese, puteau fi auzite chicotelile înăbuşite şi şoaptele unor fete invizibile. Dintr-o curte, în care se afla Paşa cu prietenele ei, i se aruncă Chiorului la picioare un buchet de calapăr. Chioru se opri, mişcat, să nu calce cumva pe flori şi neîndrăznind să ridice buchetul. Tinerii care îl aduseseră cu ei începură să-l bată pe umeri şi să-l felicite pentru norocul lui: printre atâţia alţii, Paşa îl alesese tocmai pe el arătându-i – vorba vine – o atenţie pe care nimeni n-o dobândise din partea ei.

În noaptea aceea se bău la Mezalin, pe malul râului, sub nuci, până la ziuă. Chioru stătea lângă foc, ţeapăn şi solemn, când visător şi vesel, când neclintit şi îngândurat. În noaptea aceea nu-i îngăduiră să-i slujească, nici să-şi facă de lucru cu cafelele şi gustările.

— Ştii tu, nenorocitule, ce înseamnă un buchet de calapăr zvârlit de mâna unei fete? îl întrebă unul dintre cheflii. Înseamnă că Paşa zice: „Mă ofilesc de dorul tău, ca frunza asta ruptă; iar tu nici nu mă ceri de nevastă, nici nu mă laşi să mă mărit cu altul!”

Şi îi vorbesc toţi despre Paşa, fata fără pereche pe lume, cu pielea bălană şi cu mişcări mlădioase ca ale viţei ce se caţără pe ziduri şi aşteaptă mâna celui ce-i va culege roadele; iar cel aşteptat e Chioru, în persoană.

Bogătaşii se prefac că sunt amărâţi şi se văicăresc cu glas tare: cum naiba de şi-a pus ochii tocmai pe el? Alţii îl apără. Şi Chioru bea. Uneori, crede şi el în minunea asta, alteori se apără de gluma chefliilor, încearcă să-i convingă că dragostea asta nu-i pentru el, un biet nenorocit, îmbătrânit şi urâţit; dar în clipele de tăcere visează la Paşa, la frumuseţea şi la fericirea pe care ea o poate dărui, fără să se mai întrebe dacă e sau nu pentru el. În noaptea fermecată de vară, pe care focul aprins în iarbă, cântecele şi rachiul o fac să pară nesfârşită, totul e cu putinţă; nimic nu e aievea, dar nimic nu e de necrezut şi nici peste puteri de înfăptuit. Chefliii glumesc şi-şi bat joc de el, Salko ştie asta; domnii nu pot trăi fără să râdă, trebuie să necăjească pe cineva, să facă din el caraghiosul lor; aşa a fost de când lumea şi aşa e şi acum.

Dar dacă toate astea sunt doar o glumă, nu e deloc glumă femeia minunată şi dragostea cu neputinţă de atins, la care a visat întotdeauna şi mai visează încă şi acum. Nu sunt glume cântecele în care dragostea e şi reală şi ireală totodată, iar femeia e când aproape, când departe, ca în visele lui. Pentru cheflii, totul, până şi asta, e glumă; dar pentru el e adevăr, e lucru sfinţit, purtat de totdeauna în inimă şi existând în realitate, fără legătură cu petrecerile bogătaşilor, cu băutura şi cu cântecele, fără legătură cu nimic, nici chiar cu Paşa însăşi.

Toate astea el le ştie bine şi le uită pe toate, la fel de bine. Fiindcă sufletul i se topeşte şi mintea i se împrăştie ca apa.

Şi astfel, Chioru, la trei ani după marea lui iubire şi după nemaipomenita poveste cu nemţoaica aceea care juca pe sârmă, căzu într-o nouă vrajă de dragoste: şi astfel, bogătaşii şi chefliii găsiră un joc nou, destul de crud şi de aţâţător ca să-i înveselească nopţi şi ani de-a rândul.

Toate astea se întâmplaseră pe la mijlocul verii. Trecu toamna, sosi iarna, şi glumele lor despre dragostea Chiorului pentru frumoasa Paşa umpleau serile şi făceau să pară mai scurte zilele petrecăreţilor. Chiorului nu i se mai spunea decât „mirele” sau „ibovnicul”. Ziua, când mahmur şi adormit, Chioru trebăluieşte prin dugheni, dregând şi cărând felurite lucruri, se miră singur şi se necăjeşte că i se spune aşa, mulţumindu-se doar să ridice din umeri. Dar cum cade noaptea, la cârciuma lui Zarie se aprind lămpile şi cineva strigă: „un rom pentru Chioru!” iar un altul începe să cânte încetişor şi ca din întâmplare:

Acşam geldi, apune soarele
Şi nu mai străluceşte pe obrazul tău..

Atunci, dintr-odată, totul se schimbă. Nu mai există poveri şi nici nu mai ridică din umeri, nu mai există nici orăşelul, nici cârciuma, nici Chioru, aşa cum e, îngheţat până în măduva oaselor, neras, învelit în zdrenţe şi în haine lepădate de alţii. Există doar un pridvor înalt, luminat de soarele amurgului şi împodobit cu corzi de viţă, şi o fată care priveşte, aşteptându-şi iubitul ca să-i arunce un buchet de calapăr. Nici vorbă, mai există în jurul lui şi râsete gălăgioase, şi vorbe de tot soiul, şi glume grosolane; dar toate astea sunt departe, ca într-o ceaţă, pe când cel care cântă e lângă el, aici, lângă urechea lui:

Of, de-aş putea sa mă-ncălzesc
La soare, lângă tine..

Şi el se încălzeşte la soarele ăsta apus, cum nu s-a încălzit în viaţa lui la soarele cel adevărat, care se înalţă şi apune zi de zi deasupra orăşelului.

— Un rom pentru Chioru!

Aşa trecură nopţile de iarnă. Iar către sfârşitul ei, se întâmplă să se mărite Paşa. Pe biata cusătoreasă din Duşce, cu frumuseţea şi cu cei nouăsprezece ani neîmpliniţi ai ei, o luă, ca a doua nevastă de harem, hagi Omer, de dincolo de cetăţuie, un turc bogat şi cu vază, om de vreo cincizeci şi cinci de ani.

Hagi Omer e însurat de peste treizeci de ani. Nevastă-sa e de neam şi e vestită pentru deşteptăciunea şi îndemânarea ei. Moşioara lor de dincolo de cetăţuie e un adevărat cătun, înfloritor şi îmbelşugat; prăvăliile lor din târg sunt trainic zidite şi le aduc câştiguri mari şi sigure. Şi toate astea se datoresc mai puţin paşnicului şi greoiului hagi Omer, care se mulţumeşte doar să treacă de două ori pe zi, călare, de la cetăţuie în oraş şi din oraş la cetăţuie, cât mai ales harnicei lui neveste, deşteaptă şi mereu cu zâmbetul pe buze. Pentru toate turcoaicele din oraş şi de prin împrejurimi, părerea ei, în tot soiul de necazuri, e cea mai de seamă măsură şi ultimul cuvânt.

Familia lor e în toate privinţele cea mai bună şi cea mai respectată, dar oamenii ăştia doi, îmbătrâniţi acum, nu au copii.

Multă vreme au tras nădejde că vor avea. Hagi Omer s-a dus chiar la Meca. Nevastă-sa a împărţit pomeni la săraci şi la mănăstirile musulmane. Şi anii au trecut, avuţiile au sporit, dar în ce-i durea mai mult nu s-a arătat milostenie cerească. Hagi Omer şi nevastă-sa, care e femeie deşteaptă, şi-au îndurat cu înţelepciune şi răbdare nenorocul. Acum, însă, nu mai puteau trage nădejde de urmaş. Femeia împlinise patruzeci şi cinci de ani.

Bogata moştenire a lui hagi Omer se afla, aşadar, în joc. Problema asta dădea de gândit şi numeroaselor rude ale hagiului şi ale nevestei sale cât şi întregului orăşel. Unii ar fi dorit ca din căsătoria asta să nu iasă niciodată copii; alţii socoteau că e păcat ca un asemenea om să moară fără moştenitori iar avuţia lui să fie împărţită şi risipită de rude, şi de aceea stăruiau să-şi ia încă o nevastă, tânără, cât mai e vreme şi cât mai există speranţă de moştenitori. În privinţa asta, turcii din orăşel se împărţiseră în două tabere. Dar tot nevasta cea stearpă a lui hagi Omer a dat lucrurilor de capăt. Deschis, hotărât şi sincer, cum le făcea pe toate, ea îi spuse într-o bună zi şovăielnicului ei bărbat:

— Milostivul Allah ne-a dăruit de toate, fie-i numele lăudat; ne-a dăruit bună înţelegere, sănătate şi îmbelşugare, dar nu ne-a bucurat cu ce are fiecare sărac: să ne vedem copilaşul nostru şi să ştim cui o să-i rămână averea, când n-om mai fi. Dar dacă, după voia lui Allah, eu sunt nevoită să-mi îndur soarta păcătoasă, tu nu trebuie s-o faci. Văd că orăşelul ne poartă de grijă şi şi-a pus în gând să te însoare. De! dacă vor ei să te însoare, mai bine s-o fac eu, că doar îţi sunt omul cel mai apropiat.

Şi îi dezvălui ce chibzuise: fiindcă nu mai era niciun fel de nădejde ca ei doi să mai aibă copii, trebuie ca el să-şi mai aducă, pe lângă ea, încă o nevastă, una tânără, de la care să poată avea urmaşi. Legea îi îngăduie s-o facă. Iar ea, bineînţeles, o să rămână mai departe în casă, ca nevastă mai bătrână, şi o să vegheze ca lucrurile să meargă bine.

Hagi Omer se împotrivi multă vreme, spunând că nu-şi doreşte o soaţă mai bună ca ea, că el n-are nevoie de-o femeie mai tânără, dar hagi Omeroaia nu numai că stărui în planurile ei, dar îi spuse şi ce femeie i-a ales. Dacă e vorba să se însoare ca să aibă copii, cel mai bine e să aleagă o fată zdravănă, tânără şi

săracă, în stare să-i dăruiască prunci sănătoşi şi să mulţumească sorţii cât o trăi pe lume. Alegerea ei se opri la frumoasa Paşa, fata cusătoresei din Duşce.

Şi chiar aşa s-a făcut. După voia nevestei bătrâne şi cu ajutorul ei, hagi Omer se însură cu frumoasa Paşa. Iar peste unsprezece luni. Paşa născu un băieţel de mai mare dragul. Astfel se isprăvi cu frământările în privinţa urmaşului lui hagi Omer, astfel fură spulberate numeroasele nădejdi ale rudelor, astfel fu închisă gura oamenilor din orăşel. Paşa era fericită, nevasta bătrână era mulţumită, şi trăiau amândouă în bună înţelegere, ca o mamă cu fiica ei.

Sfârşitul acesta fu pentru Chioru începutul marilor suferinţe. În iarna aceea, îndurerarea lui pricinuită de măritişul Paşei a fost distracţia cea mai căutată a chefliilor din cârciuma lui Zarie. „Ibovnicul” nefericit bea ca niciodată până atunci; bogătaşii îi plăteau băutura şi, pe banii daţi, fiecare putea să râdă cu lacrimi. Şolticii îi născoceau vorbe trimise de Paşa, ziceau că fata plânge zi şi noapte, că se topeşte de dorul lui, fără să spună nimănui ce suferinţă o mistuie. Iar Chioru, înnebunit, cânta, plângea, răspundea serios şi cu de-amănuntul la toate întrebările, se tânguia de soarta lui care îl făcuse atât de prăpădit şi de sărac.

— Ia ascultă, Chiorule, cu câţi ani eşti tu mai tânăr decât hagi Omer? începea vorba vreun bogătaş.

— Habar n-am. Şi la ce-mi foloseşte că sunt mai tânăr? răspundea Chioru, cu obidă.

— Ehei, dacă ar fi după inimă şi după dragoste, n-ar mai avea hagi Omer ce are şi nici Chioru n-ar mai fi unde este, adăuga altul de-alături.

Dar Chiorului nu-i trebuia mai mult ca să se întristeze şi să se înduioşeze. I se turna rom după rom, şi-l convingeau că el nu-i doar mai tânăr, mai frumos şi mai potrivit cu Paşa „după inimă”, dar că, la urma urmei, nici nu e aşa de sărac după cum se crede şi pe cât se pare. În nopţile lungi, stând cu paharele de rachiu dinainte, chefliii născociră o întreagă poveste. Cică taică-său fusese un ofiţer turc, necunoscut, pe care el nu-l văzuse niciodată. Şi ofiţerul ăsta cică ar fi lăsat în Anatolia avuţii nenumărate pentru copilul lui din flori, născut la Vişegrad, socotit ca singurul moştenitor; dar rudele de-acolo împiedică îndeplinirea testamentului. Ar fi însă de ajuns ca Chioru să se

înfăţişeze el însuşi în îndepărtatul şi bogatul oraş Brusa, ca să zdrobească uneltirile şi vicleniile falşilor moştenitori şi să ia ce-i al lui. Atunci ar putea să-l cumpere până şi pe hagi Omer, cu toată avuţia lui, numai cu fărâmiturile căzute de la masă.

Chioru îi ascultă, bea şi se mulţumeşte doar să ofteze. Toate astea îl mâhnesc, dar, în acelaşi timp, îi e şi plăcut să se simtă şi să se poarte ca un om înşelat şi jefuit aici, în orăşel, şi acolo, undeva, prin îndepărtatele şi frumoasele meleaguri de unde venise taică-său cel necunoscut. Şi iată că oamenii din preajmă îi pun la cale aşa-zisa plecare către Brusa. Glumele sunt nesfârşite, cumplite şi plănuite până în cele mai mici amănunte.

Într-o noapte ei aduc un paşaport fals, gata pentru călătorie, îl împing pe Chioru în mijlocul cârciumii, îl învârtesc şi-l sucesc şi-i scriu în paşaport semnalmentele, făcând glume grosolane, şi grohăind de râs. Altă dată fac socoteala câţi bani i-ar trebui ca să ajungă până la Brusa, cum ar călători şi unde şi-ar găsi sălaş să poposească. Şi cu asta petrec iarna, o bună parte din nopţile care li se par prea lungi.

Cât timp e treaz, Chioru se apără; crede şi nu prea crede tot ce i se spune. Mai mult se îndoieşte decât crede. Adică, de fapt, când e treaz, nu crede o iotă. Dar de îndată ce se îmbată, se poartă ca şi cum ar crede. Când îi ia rachiul minţile, nu se mai întreabă ce-i adevărat, ce-i glumă şi ce e minciună. Realitatea e că, după a doua sticluţă de rom, simte un vânt înmiresmat venind dinspre Brusa depărtată, şi vede, vede cu ochii lui grădinile verzi şi clădirile albe. La urma urmei, a fost înşelat, nenorocit de la naştere, în toate, şi-n privinţa familiei, şi a bogăţiei, şi a dragostei; a fost nedreptăţit, atât de nedreptăţit încât şi Allah şi oamenii i-au rămas datori. Nici vorbă că el nu e ceea ce pare, nici ceea ce îl socotesc oamenii. Şi, după fiecare păhărel, îl chinuie şi mai mult nevoia de-a le-o spune celor din jurul lui, deşi îşi dă singur seama cât e de greu să dovedeşti un adevăr care ţie ţi se vădeşte limpede ca lumina zilei, dar împotriva căruia se ridică tot ce e în tine şi în preajma ta. Şi totuşi, după primele păhărele de rachiu, el explică asta, fiecăruia, cât e noaptea de lungă, vorbind printre sughiţuri, cu gesturi caraghioase, cu ochii înecaţi în lacrimi de beţiv. Şi cu cât explică mai mult, cu atât mai vârtos cei din jurul lui râd şi-l batjocoresc. Ei hohotesc atâta şi cu atâta poftă încât li se umflă coastele şi le trosnesc fălcile din pricina râsului ăstuia

molipsitor, de nestăpânit, mai plăcut decât toate mâncărurile şi decât toate băuturile. Făcând haz, îşi uită plictisul nopţilor de iarnă şi, pe lângă Chioru, beau şi ei de rup pământul.

— Omoară-te! îi spune Meh-aga Saraci, care, cu felul lui de-a fi, rece şi serios, izbuteşte cel mai bine să-l stârnească şi să-l scoată din minţi pe Chioru. Fiindcă tot n-ai fost în stare s-o iei pe Paşa de la boşorogul de hagi Omer, nu mai meriţi să trăieşti. Omoară-te, Chiorule, ăsta e sfatul meu.

— De! omoară-te, omoară-te, se văietă Chioru. Tu crezi că eu nu m-am gândit la asta? De-o sută de ori m-am dus să mă arunc în Drina, de pe „kapia”, şi de-o sută de ori ceva m-a făcut să mă întorc.

— Ce te-a făcut să te întorci? Frica te-a făcut să te întorci. Ţi-e turul pantalonilor plin de ea, Chiorule!

— Da de unde! Nu de frică, pe legea mea că nu de frică!

În grohăitul şi în râsul tuturor, Chioru sare, se izbeşte cu pumnul în piept, smulge o bucată din pâinea aflată în fala lui şi o întinde spre obrazul neclintit şi rece al lui Meh-aga.

— Vezi asta? Îţi jur pe pâine şi pe îndestulare că nu de frică, ci..

Tocmai atunci, se porneşte cineva să cânte, pe neaşteptate, cu glas subţirel:

..apune soarele
Şi nu mai străluceşte pe obrazul tău..

Şi toţi îngână cântecul, laolaltă, acoperindu-i glasul lui Meh-aga care îi strigă Chiorului;

— O-moa-ră-te!

Şi cântând aşa, cad ei înşişi în starea în care voiau să-l aducă pe bietul nenorocit, până când, în cele din urmă, totul se preschimbă într-o beţie cruntă.

Într-una din nopţile de februarie, au stat aşa până în zori, scoşi din minţi în acelaşi timp cu victima lor şi, victime, ei înşişi, ale propriei lor nebunii. Se lumina de ziuă când ieşiră, toţi odată, din cârciumă. Înfierbântaţi, cu mintea pierdută, cu vinele umflate de băutură, se îndreptară spre podul pustiu şi acoperit cu polei.

Chiuind cât îi ţinea gura şi hohotind de râs, fără să se uite la rarii trecători porniţi cu noaptea-n cap de-acasă, chefliii făcură

rămăşaguri: cine poate să treacă podul, mergând peste parapetul îngust de piatră care strălucea sub gheaţa subţire.

— Chioru poate să treacă, strigă unul dintre beţivani.

— Chioru? Aiurea..

— Cine nu poate? Eu? O să-ţi arăt, nenorocitule, că eu pot ce nu poate niciun om pe lume, urlă Chioru, bătându-se cu pumnii în piept.

— N-ai curaj! Să te vedem, dacă ai curaj!

— Ba am, mă jur pe ce vreţi!

— Chioru are curaj! Are!

— Ba n-are! Minte!

Aşa se întreceau în urlete şi-n cuvinte de laudă beţivii ăştia, deşi ei înşişi abia se ţineau pe picioare, călcând pe podul larg, şi se clătinau, se poticneau, se ţineau unul de altul..

Nici nu-şi dădură seama când se urcă Chioru pe parapetul de piatră. Îl văzură, deodată, legănându-se deasupra lor, beat şi dezmăţat, încercând să-şi ţină echilibrul şi să păşească de-a lungul lespezilor.

Parapetul de piatră nu e mai larg de două-trei palme. Chioru calcă plecându-se când spre dreapta, când spre stânga. La stânga e podul şi pe pod, aici, la picioarele lui, se îmbulzesc oamenii beţi care îi însoţesc fiecare pas şi-i strigă cuvinte abia desluşite, stârnind un soi de murmur neînţeles.

Dar la dreapta e prăpastia şi în prăpastie, jos, undeva, în adâncuri, vuietul apelor nevăzute; dinspre ele urcă aburul gros, ca un fum alb care se înalţă în zorile de gheaţă.

Rarii trecători se opresc, înspăimântaţi şi, cu ochii larg deschişi, se uită la omul beat care, în loc să calce pe pod, umblă pe parapetul îngust şi alunecos, deasupra hăului, dând cu desperare din mâini ca să-şi păstreze echilibrul. Şi în şleahta de cheflii, câte unii, mai puţin beţi, cu un rest de minte în cap, rămân încremeniţi locului, de parcă s-ar trezi dintr-un vis, vineţi de spaimă, privind jocul periculos al Chiorului. Ceilalţi, neînţelegând primejdia, merg de-a lungul parapetului, însoţindu-l cu strigătele lor pe beţivul care se clatină şi, căutându-şi echilibrul, joacă deasupra abisului.

În poziţia asta atât de primejdioasă, Chioru se pomeneşte, deodată, despărţit de şleahta lui. Pare acum un monstru uriaş, înălţat deasupra celorlalţi. Primii paşi îi face cu grijă şi încet. Bocancii lui greoi alunecă într-una pe lespezile acoperite cu

polei. I se pare că picioarele îi fug singure sub el, că hăul de dedesubt îl atrage, oricât ar încerca să se împotrivească; i se pare că se prăbuşeşte, că s-a prăbuşit chiar.

Dar poziţia neobişnuită în care se găseşte şi apropierea unei primejdii atât de mari îi dau forţe noi şi puteri necunoscute până atunci. Luptându-se să-şi păstreze echilibrul, el face salturi mici, din ce în ce mai însufleţite, şi se încovoaie tot mai mult de la brâu şi de la genunchi. În loc să meargă, începe, fără să ştie nici el cum, să joace cu paşi mărunţi, fără grijă, de parcă s-ar afla pe-o pajişte largă şi verde şi nu pe parapetul îngust, acoperit de polei. Pe neaşteptate, devine uşor şi mlădios, aşa cum se întâmplă uneori, în vis. Trupul lui greoi şi istovit şi-a pierdut acum greutatea. Chioru, beat, dansează şi zboară pe deasupra abisului, de parcă ar avea aripi, în timp ce muzica în ale cărei sunete joacă pare o forţă veselă, dătătoare de încredere în sine şi de echilibru. Dansul îl duce acolo unde mersul nu l-ar fi dus niciodată. Şi, fără să se mai gândească la primejdie sau la posibilitatea de a cădea, Chioru saltă de pe un picior pe altul şi cântă, cu braţele desfăcute larg, de parcă s-ar însoţi singur cu tambura.

— Tiridam, tiridam, tiridiridiridiridiridam, tiridam.. hi, hai, haihi!

Cântă Chioru şi-şi bate el singur măsura după care străbate drumul periculos, fără teamă şi jucând. Îşi îndoaie genunchii şi-şi clatină capul, când la dreapta, când la stânga.

— Tiridam, tiridam.. hiha!..

În poziţia asta cu totul neobişnuită şi înfricoşătoare, înălţat deasupra tuturor, el nu mai e Salko zis Chioru, batjocura oraşului şi a cârciumii; sub el nu mai e parapetul de piatră, îngust şi alunecos, al podului cunoscut pe care, de mii de ori, şi-a mestecat pâinea şi, cu gândul la o moarte plăcută, în valuri, a moţăit la umbra „kapiei”.

Nu! Asta e călătoria depărtată şi irealizabilă, despre care i se vorbeşte în fiecare seară la cafenea, cu glume grosolane şi cu râsete batjocoritoare. Iată-l pornit! E calea cea luminoasă şi mult dorită a marilor îndrăzneli. Iar acolo, jos, la capătul căii acesteia, se află cetatea împărătească a Brusei, cu bogăţiile ei adevărate şi cu moştenirea lui, cuvenită pe drept, se află soarele care a apus şi frumoasa Paşa cu pruncul, nevasta şi copilul lui.

Jucând aşa, ca în vis, el străbate partea proeminentă a parapetului, care înconjoară sofaua, apoi cealaltă jumătate a podului. Ajuns la capăt, sare jos şi, înduioşat, se uită în preajmă, mâhnit că aventura s-a sfârşit astfel şi mirat că se află iarăşi pe drumul bine cunoscut al Vişegradului. Ceata, care îl însoţise până atunci cu urletele, încurajările şi glumele ei, îl întâmpină, cât ai clipi. Vin, de asemenea, în fuga mare, şi cei ce se opriseră înspăimântaţi. Încep să-l îmbrăţişeze, să-l bată pe umeri şi pe fesul decolorat. Şi toţi strigă într-un glas:

— Aferim, Chiorule, pui de şoim!

— Aferim, biruitorule!

— Un rom pentru Chioru, urlă Santo Papo cu glas răguşit, cu accent spaniol, crezându-se la cârciumă şi desfăcându-şi larg braţele.

În mijlocul îmbulzelii şi al zarvei, cineva dădu ideea să nu se despartă, să nu se ducă pe la casele lor, ci să bea mai departe, în cinstea isprăvii Chiorului.

Copiii care aveau pe atunci vreo opt sau nouă ani şi, în dimineaţa aceea, grăbeau spre şcoala depărtată trecând peste podul acoperit de polei, se opriră şi priviră scena asta neobişnuită. De uimire îşi căscau guriţele din care se înălţau aburii albi. Aşa, mărunţei, înfofoliţi, cu tăbliţele şi cu cărţile sub braţ, nu puteau pricepe jocul ăsta al oamenilor mari; dar el le-a rămas în ochi pentru toată viaţa, împreună cu silueta podului şi cu imaginea Chiorului, a omului atât de bine cunoscut, care, metamorfozat şi sprinten, făcea salturi îndrăzneţe şi, vesel, vrăjit parcă, mergea pe unde nu e voie să mergi şi pe unde, în genere, nu calcă nimeni.

XVI

Trecuseră douăzeci de ani de când primele furgoane militare austriece, vopsite în galben, străbătuseră podul. Douăzeci de ani sub ocupaţie înseamnă un lung şir de zile şi de luni. Fiecare dintre zilele şi lunile astea, luate în parte, părea nesigură şi vremelnică, dar toate, laolaltă, alcătuiau, oarecum, cel mai lung răgaz de pace şi de propăşire materială din câte îşi aducea aminte orăşelul, cuprindeau cea mai mare parte din viaţa generaţiei ajunsă la maturitate în momentul ocupaţiei.

Au fost ani de bunăstare vădită şi de câştiguri sigure, deşi adeseori neînsemnate, ani în timpul cărora mamele, vorbind despre fiul lor, spuneau:

— Să-i dea dumnezeu viaţă, sănătate şi pâine uşoară!

În anii aceştia, până şi nevasta lui Ferhat, lunganul cel veşnic sărac, a lui Ferhat care aprindea felinarele pe uliţe şi care primea pentru asta douăzeci de fiorini pe lună, spunea cu mândrie:

— Slavă domnului, şi Ferhat al meu e slujbaş la primărie.

Aşa se scurseră ultimii ani ai veacului al XIX-lea, ani fără emoţii şi fără evenimente mari, asemănători unui râu liniştit care se revarsă înainte de a ajunge la gurile lui necunoscute. Judecând după mersul tihnit al vremii, ai fi zis că din viaţa popoarelor europene dispăruseră clipele tragice, aşa cum dispăruseră şi din orăşelul de lângă pod, sau că nu ajungeau până la noi, ori ni se păreau depărtate şi de neînţeles.

Şi aşa, într-o zi de vară, după ani şi ani, se ivi din nou pe „kapia” un comunicat oficial, tipărit pe hârtie albă. Era scurt, de data asta cu un chenar grof şi negru, şi anunţa că majestatea-sa împărăteasa Elisabeta[34] a murit la Geneva, victimă a unui atentat mârşav, răpusă de mâna anarhistului italian Luccheni. Comunicatul arăta apoi dezgustul şi adânca mâhnire a tuturor popoarelor din marea monarhie austro-ungară şi le cerea să se unească şi mai strâns în dragostea lor pentru tron, fiind astfel mângâiere pentru suveranul pe care soarta îl lovise atât de dureros.

Comunicatul fusese lipit pe lespedea albă cu inscripţia turcească, acolo unde odinioară fusese lipită şi proclamaţia

---

[34] Se referă la împărăteasa Elisabeta a Austro-Ungariei (1837–1898), soţia lui Franz Joseph.

generalului Filipovici vestind ocuparea ţării; şi oamenii îl citiră cu emoţie, căci era vorba în el despre o împărătească şi o femeie, dar fără prea multă înţelegere şi fără prea adâncă părere de rău.

Timp de câteva seri, nici nu se cântă nici nu se făcură petreceri zgomotoase pe „kapia”, fiindcă aşa poruncise stăpânirea.

Un singur om din orăşel fu greu lovit de vestea aceasta: Pietro Sola, unicul italian din Vişegrad, antreprenor şi zidar, cioplitor în piatră şi pictor, sau, pe scurt, omul priceput la toate şi specialistul orăşelului nostru. Meşterul Pero – cum îi spuneau toţi – venise pe vremea ocupaţiei şi se statornicise aici, însurându-se cu o oarecare Stana, fată săracă şi cu faimă nu prea bună. Roşcovană, voinică, de două ori mai înaltă decât el, Stana era socotită drept o femeie cu limba ascuţită şi cu palma grea, cu care nu e bine să te iei la harţă. Iar meşterul Pero era un om mărunţel, cocârjat, blajin, cu ochi albaştri, blânzi, şi cu mustăţi pleoştite. Lucra bine şi câştiga mult. Cu timpul, devenise un adevărat localnic al Vişegradului; doar limba şi rostirea ei nu izbutea – ca şi Lotika – să le înveţe. Din pricina mâinilor lui de aur şi a firii blânde, îl iubea tot oraşul; iar nevastă-sa, cu înfăţişarea ei de luptător, îl mâna în viaţă ţinându-l din scurt şi îngrijindu-l cum îşi îngrijeşte o mamă copilul.

Când, întorcându-se de la lucru, plin de praful pietrelor cioplite şi mânjit de vopsele, meşterul Pero citi comunicatul, îşi înfundă pălăria pe ochi şi-şi muşcă luleaua pe care o ţinea veşnic între dinţi. Şi, pe toţi oamenii mai de vază şi mai serioşi, întâlniţi în cale, îi opri şi le dovedi că el, deşi e italian, n-are nicio legătură cu Luccheni ăsta şi cu mârşăvia crimei săvârşite. Oamenii îl ascultau, îl linişteau şi-l asigurau că îl credeau şi că, de altminteri, nici nu le-ar fi trăsnit prin minte un asemenea lucru. Dar el continua să-i explice fiecăruia că îi e ruşine să mai trăiască şi că, în viaţa lui, nu ucisese măcar un pui de găină, darămite o fiinţă omenească şi mai ales o femeie, o fiinţă atât de sus-pusă.

Până la urmă, teama i se preschimbă în adevărată manie. Oamenii începură să râdă de grija şi de râvna cu care le explica meşterul Pero că n-are nicio legătură cu ucigaşii şi cu anarhiştii. Dar copiii născociră imediat un joc cumplit. Ascunşi pe după uluci, îi strigau, de câte ori trecea:

— Luccheni!

Şi bietul om se apăra de strigătele lor ca de nişte viespi invizibile, îşi înfunda pălăria pe ochi şi fugea acasă unde se văicărea şi plângea în poalele largi ale nevesti-sii:

— Mi-e ruşine! Mi-e ruşine! gemea nefericitul. Mi-e ruşine să mă mai uit în ochii oamenilor.

— Hai, prostule, de ce ţi-e ruşine? Că a omorât-o un italian pe împărăteasa? Păi să-i fie ruşine regelui Italiei, nu ţie. Cine eşti tu şi de ce să-ţi fie ruşine?

— Uite, mi-e ruşine că mai trăiesc, se văieta meşterul Pero către nevastă-sa care îl scutura şi se străduia să-i dea curaj şi încredere, şi-l învăţa să treacă prin centrul oraşului cu fruntea sus, nestingherit, şi să nu plece ochii în faţa nimănui.

În vremea aceea, pe „kapia” şedeau oamenii mai în vârstă, cu chipurile neclintite şi cu privirile lăsate în jos, ascultând ştirile scoase de prin ziare despre uciderea împărătesei Austriei. De fapt, ştirile astea nu erau decât motive pentru discuţii generale despre soarta capetelor încoronate şi a personalităţilor de seamă. Într-un cerc de turci înstăriţi, oameni curioşi dar neştiutori din mahalaua negustorească, Husein-efendi, muderisul din Vişegrad, explică ce sunt şi cine sunt anarhiştii ăştia.

Muderisul e la fel de solemn şi de băţos, la fel de curat şi de pus la punct ca odinioară, cu vreo douăzeci de ani în urmă, când, tot aici, pe „kapia”, îi întâmpinase pe primii nemţi, împreună cu Mula Ibrahim şi cu popa Nikola, care de multă vreme se odihnesc în mormintele lor.

Acum barba îi e căruntă, dar tăiată şi rotunjită la fel de îngrijit; faţa îi e calmă şi senină, căci oamenii cu minte ageră şi inimă tare îmbătrânesc anevoie. Înalta părere pe care a avut-o întotdeauna despre sine a sporit şi mai mult în aceşti douăzeci de ani din urmă. În treacăt fie zis, cufărul plin de cărţi, pe care i se bizuie în bună parte faima de om învăţat, e tot neatins şi necitit, iar cronica orăşelului nostru a crescut în aceşti douăzeci de ani doar cu patru file, căci, pe măsură ce îmbătrâneşte, muderisul preţuieşte din ce în ce mai mult cronica şi pe sine însuşi, socotind din ce în ce mai neînsemnate evenimentele desfăşurate în jurul său.

Acum, el glăsuieşte cu voce înceată, rostind cuvintele rar, de parcă ar descifra vreun hrisov nedesluşit, dar e măreţ, solemn şi

sever, luând soarta împărătesei ghiaure doar ca prilej de vorbă şi neamestecând-o cu nimic în adevăratul tâlc al cuvintelor lui. După câte spune (iar spusele nu sunt ale lui, ci găsite prin înţeleptele cărţi vechi, moştenite de la învăţătorul de odinioară, vestitul Arap-hogea), cei cărora li se zice acum anarhişti au existat de totdeauna şi vor exista cât lumea şi pământul. Că aşa e rânduită viaţa omenească – după voinţa lui Allah, unicul – ca lângă fiecare fărâmă de bine să fie şi două fărâme de rău, ca, pe lumea asta, să nu poată exista bunătate fără ură, nici mărire fără pizmă, după cum lucruşorul cel mai mărunt nu poate exista fără umbra lui. Şi asta e adevărat mai cu seamă pentru oamenii deosebit de mari, de cucernici şi de vestiţi. Lângă fiecare dintre ei, odată cu slava lui, călăul pândeşte prilejul: şi-l înhaţă, uneori mai devreme, alteori mai târziu.

— Iată, de pildă, cel de-un neam cu noi, Mehmet-paşa, care de multă vreme se află în rai, spune muderisul, arătând cu degetul spre lespedea cu inscripţie turcească, Mehmet-paşa, care a slujit sub trei sultani, a fost mai înţelept decât Asaf[35] şi a clădit piatra asta pe care şedem noi acum din mila şi puterea lui, şi tot a pierit de cuţitul anarhiştilor. Oricât a fost el de puternic şi de înţelept, nu şi-a putut ocoli clipa. Cei cărora vizirul le stătea în cale – adunaţi într-un partid mare şi puternic – au găsit un mijloc să armeze şi să tocmească un derviş nebun, ca să-l ucidă, şi asta tocmai când se ducea să-şi facă rugăciunea de vineri după-amiază. Cu mantia lui roasă pe umeri şi cu mătăniile în mână, dervişul a stat pe unde trebuia să treacă alaiul vizirului şi a cerut pomană, prefăcându-se cu vicleană umilinţă, iar când vizirul şi-a vârât mâna în buzunar, ca să-l miluiască, l-a străpuns. Şi astfel, ca un martir, pierit-a Mehmet-paşa.

Oamenii ascultă şi, trăgând din ţigară, se uită când la lespedea de piatră, scrisă turceşte, când la afişul alb, cu chenar negru. Ei ascultă atenţi, deşi nu prea înţeleg tot ce spune muderisul. Dar, tot urmărind cum se spulberă în văzduh fumul ţigărilor, dincolo de inscripţie şi de afiş, bănuiesc pe undeva, prin lume, o altă viaţă, felurită de-a lor, o viaţă de înălţări şi de prăbuşiri adânci, în care măreţia se amestecă cu tragicul, în contrast cu existenţa lor vegetativă, existenţa asta calmă şi monotonă, de pe „kapia”.

---

[35] Nume dat în legendele musulmane unui personaj care era socotit primul vizir al lui Solomon şi era considerat tipul dregătorului desăvârşit.

Şi au trecut şi zilele acelea cum trecuseră toate celelalte. Pe „kapia” s-a reîntors vechea rânduială, cu obişnuita vorbărie gălăgioasă, cu glumele şi cântecele ei. Discuţiile despre anarhişti au încetat. Afişul care anunţa moartea împărătesei străine şi puţin cunoscute localnicilor a pălit din pricina soarelui, a ploilor şi a prafului, până când, mai apoi, l-a sfâşiat vântul şi l-a împrăştiat, fâşie cu fâşie, de-a lungul apei, pe lângă mal.

Un timp, ştrengarii din orăşel au mai strigat după meşterul Pero: „Luccheni!”, fără să ştie nici ei ce însemna vorba asta şi nici de ce-o strigau, ci doar aşa, din nevoia copiilor de-a întărâta şi de-a chinui fiinţele slabe şi simţitoare. Strigară, apoi încetară să mai strige, fiindcă îşi găsiseră altă joacă. La schimbarea asta a pus umărul şi Stana de pe Meidan, bătându-i crunt pe doi dintre ştrengarii cei mai îndrăzneţi.

Peste o lună sau două, nu mai pomenea nimeni nici despre împărăteasă, nici despre anarhişti. Viaţa asta, de sfârşit de veac, părea îmblânzită şi domesticită pentru totdeauna; ea cuprindea totul în matca ei largă şi monotonă, lăsându-le oamenilor simţământul că se află în pragul unei ere de muncă tihnită, către un viitor depărtat şi cu neputinţă de întrezărit.

Activitatea neîncetată şi neobosită la care părea osândită stăpânirea străină şi cu care oamenii se împăcaseră atât de anevoie, schimbă, în decurs de douăzeci de ani, mult din înfăţişarea orăşelului, din portul şi din obiceiurile localnicilor. Şi era firesc să nu se oprească în faţa podului cu înfăţişarea lui veşnic aceeaşi.

Veni anul 1900, sfârşitul veacului acestuia şi începutul unui veac nou, care, potrivit părerilor şi simţămintelor unora, trebuia să fie fericit. Atunci se iviră din nou inginerii care începură cercetarea podului. Lumea se şi obişnuise cu ei, iar copiii ştiau ce rost are sosirea oamenilor ăstora cu haine de piele, cu buzunarele pline de creioane felurit colorate, şi ce însemnează când încep să dea târcoale vreunui munte sau vreunei construcţii. Ceva trebuia clădit, dărâmat, străpuns sau schimbat. Doar că nimănui nu-i trecea prin gând ce s-ar fi putut face cu podul, care, pentru toţi oamenii din orăşel, înfăţişa un lucru veşnic şi de neschimbat, asemeni pământului pe care călcau şi cerului de deasupra lor.

Inginerii dădură, aşadar, târcoale; măsurară, notară, apoi se duseră şi fură uitaţi. Dar prin miezul verii, când apele sunt mai

scăzute, veniră iar meşterii şi lucrătorii şi începură să ridice barăci provizorii, pentru adăpostitul sculelor. Abia se răspândi zvonul despre repararea podului că se şi încolăciră schele în jurul stâlpilor, iar pe pod fură aduse macarale cu scripeţi; cu ajutorul lor, muncitorii se mişcau de-a lungul stâlpilor de parcă ar fi stat în nişte balconaşe de lemn, şi se opreau la locurile unde se aflau crăpături sau smocuri de iarbă crescute printre lespezi.

Fiecare crăpătură fu umplută, iarba smulsă, cuiburile de păsări înlăturate. Iar când isprăviră treaba asta, începură să repare temeliile mâncate de apă. Râul fu zăgăzuit şi întors, aşa fel încât se vedea piatra înnegrită şi învechită şi câteva grinzi de stejar, roase, dar pietrificate în apa unde fuseseră aşezate cu trei sute treizeci de ani în urmă. Macaralele coborau într-una ciment şi pietriş, ladă după ladă; cei trei stâlpi centrali, mai expuşi curentului repede al râului, fură umpluţi la temelie, ca nişte dinţi roşi la rădăcină.

În vara aceea n-a mai stat nimeni pe „kapia” şi nici nu s-a desfăşurat viaţa obişnuită din preajma podului. Totul era ticsit de cai şi de căruţe pline cu ciment şi nisip. De pretutindeni se auzeau strigătele muncitorilor şi poruncile maiştrilor. Şi chiar pe „kapia” se ridică o magazie pentru adăpostitul scândurilor.

Oamenii priveau lucrările desfăşurate la podul cel mare, se minunau şi rămâneau nedumeriţi. Unii se mulţumeau să glumească, alţii să dea dispreţuitori din mâini şi să plece mai departe, dar tuturor li se părea că străinii o fac şi pe asta cum le făceau pe toate, numai ca să nu stea locului, fiindcă altfel n-ar mai fi putut trăi. N-o spunea nimeni, dar o simţeau toţi.

Cei obişnuiţi să-şi piardă vremea pe „kapia” zăbovesc acum în faţa hotelului Lotikăi, a birtului lui Zarie sau în faţa obloanelor de lemn ale dughenelor aflate În vecinătatea podului. Acolo beau cafele şi discută, aşteptând să fie liberată „kapia” şi să treacă iureşul acesta împotriva podului, aşa cum aştepţi sfârşitul unei ploi repezi de vară sau al cine ştie căror alte ceasuri neplăcute.

În faţa prăvăliei lui Ali-hogea, înghesuită între hanul de piatră şi birtul lui Zarie, aşa fel încât podul se zăreşte pieziş, stau de dis-de-dimineaţă doi turci, doi pierde-vară, care trăncănesc despre toate şi mai ales despre pod.

Ali-hogea îi ascultă şi tace, posomorât, uitându-se îngrijorat la podul pe care mişună muncitorii, ca furnicile.

În douăzeci de ani ăştia, Ali-hogea s-a însurat de trei ori, are acum o nevastă cu mult mai tânără decât el şi gurile rele din mahalaua negustorească spun că, din pricina asta, înaintea prânzului, e totdeauna posomorât. De la cele trei neveste, Ali-hogea are paisprezece copii în viaţă. Cât e ziulica de mare copiii fac o zarvă în casă de-i vuiesc urechile şi, în mahalaua negustorească, umblă gluma că hogea nu-şi cunoaşte toate odraslele după nume. Ba chiar s-a născocit povestea că şi-ar fi întâlnit pe uliţă unul din plozi, şi, când acesta i-a sărutat mâna, hogea l-ar fi mângâiat pe cap şi i-ar fi zis:

— Să trăieşti, să trăieşti! Dar ia spune, al cui eşti tu?

Ca înfăţişare, hogea nu s-a schimbat prea mult. E doar ceva mai plin şi obrajii nu-i mai sunt atât de roşii. Nici nu mai calcă sprinten, ca odinioară, şi uneori urcă agale spre Meidan, căci, de la o vreme, se înăbuşă, chiar în somn. Din pricina asta s-a dus să-l vadă medicul oraşului, doctorul Marovski, singurul dintre noii veniţi pe care îl recunoaşte şi-l stimează. Doctorul i-a dat nişte picături care nu vindecă boala, dar îi ajută omului s-o rabde. Tot de la el, hogea a aflat şi numele latinesc al bolii: *angina pectoris*.

Ali-hogea e unul din puţinii turci care n-a primit niciuna din noutăţile şi schimbările aduse de străini, nici în felul de-a se îmbrăca, nici în felul de-a gândi, nici în felul de-a vorbi, nici în negustorie şi în afaceri. Cu aceeaşi asprime şi încăpăţânare cu care se ridicase odinioară împotriva unei rezistenţe fără sorţi de izbândă, el s-a împotrivit de-a lungul anilor la tot ce e nemţesc şi străin şi la tot ce, în preajma lui, a luat un avânt zi de zi mai nestăvilit. De asta s-a certat de multe ori cu lumea şi a fost nevoit să plătească amenzi la poliţie. Acum, e niţel obosit şi dezamăgit. De fapt, are aceeaşi fire ca atunci când se tocmea cu Karamanlâi, pe „kapia”: e un încăpăţânat şi un om cu păreri deosebite de-ale altora, totdeauna şi în toate. Doar că sinceritatea lui proverbială se preschimbă într-un soi de asprime, de mânie şi de amărăciune şi atunci nu-i mai sunt de ajuns cuvintele cele mai tari şi nu se potoleşte decât în tăcere şi în singurătate.

Cu vremea, hogea stăruie tot mai mult într-un fel de cugetare domoală, în care n-are nevoie de nimeni şi-l stinghereşte oricine, fie că e vreun pierde-vară din mahalaua negustorească, fie că e vreun muşteriu sau că e nevastă-sa cea tânără sau

vreunul din liota de copii care fac să-i răsune casa. Încă înainte de-a răsări soarele, hogea fuge la prăvălie şi deschide mai devreme decât toţi ceilalţi negustori. Acolo îşi face rugăciunea. Acolo i se aduce până şi prânzul. Iar peste zi, când e sătul de vorbe, de trecători sau de treburi, închide oblonul şi se retrage într-un soi de firidă, în spatele prăvăliei. Firidei ăsteia, hogea îi spune „coşciugul”. E un ungher ascuns, îngust, scund şi întunecos. Când intră înăuntru, hogea abia se mai poate mişca. Acolo se află un scăunel de lemn, acoperit cu un covor, pe care se poate aşeza trăgându-şi picioarele sub el. Şi mai sunt câteva rafturi cu grămezi de cutii goale, cu greutăţi vechi şi cu tot soiul de mărunţişuri care n-au mai încăput în prăvălie. Din încăperea asta îngustă şi întunecoasă, hogea ascultă, prin peretele subţire al prăvăliei, zvonurile vieţii din mahalaua negustorească, tropotul cailor, strigătele vânzătorilor. Şi toate ajung până la el ca dintr-o altă lume. Aude chiar cum unii trecători se opresc în faţa prăvăliei închise ca să-l bârfească şi să râdă pe socoteala lui. Dar îi ascultă liniştit, fiindcă pentru el oamenii ăştia sunt nişte morţi care nu şi-au găsit încă odihna; cum îi aude, îi şi uită. Căci, la adăpostul câtorva scânduri, gândurile îl apără cu străşnicie pe hogea împotriva a tot ce-i poate aduce viaţa asta pe care o socoteşte stricată de multă vreme şi pornită pe-o cale greşită. Aici, hogea se regăseşte pe sine însuşi, îşi regăseşte gândurile despre soarta lumii şi despre mersul treburilor omeneşti şi, în acelaşi timp, uită de tot restul: uită mahalaua negustorească, grijile pricinuite de datorii şi de ţăranii care îi muncesc pământul, uită răii platnici, o uită pe nevastă-sa prea tânără, a cărei frumuseţe şi tinereţe se preface deodată într-o pacoste neghioabă şi afurisită, uită de liota copiilor lui care ar fi o povară şi pentru visteria sultanului, şi la care nu se gândeşte decât cu groază.

După ce s-a recules şi s-a odihnit îndeajuns, hogea ridică iar oblonul şi deschide prăvălia, de parcă s-ar întoarce de cine ştie unde.

Aşa se face că acum ascultă trăncăneala celor doi vecini.

— Vezi ce înseamnă vremea şi ce dă Allah! Până şi piatra se roade, ca un călcâi de ciorap, frecat de pantof. Dar neamţul n-o lasă, şi-o drege imediat ce se crapă, filosofează unul dintre ei, un pierde-vară bine cunoscut în mahalaua negustorească, în timp ce soarbe din cafeaua lui Ali-hogea.

— Ce vorbeşti, săracu de tine! Cât o fi Drina, Drină, şi podul o să fie pod. Chiar dacă nu s-ar fi atins de el, ar fi durat atât cât îi e scris, spune celălalt, care se ocupă cu aceleaşi treburi ca şi cel dintâi.

Şi-ar fi pălăvrăgit ei aşa, mult şi bine, dacă nu i-ar fi întrerupt Ali-hogea.

— Iar eu vă spun că nu-i bine că se ating de pod; şi-o să vedeţi că n-o să iasă nimic bun din reparaţia asta. Aşa cum îl dreg astăzi, au să-l dărâme mâine. Răposatul Mula Ibrahim mi-a povestit că a aflat din cărţi, cum că e mare păcat să te atingi de apa vie, s-o întorci din matca ei şi să-i schimbi cursul, fie numai pentru o zi sau pentru un ceas. Dar neamţul nu simte că trăieşte dacă nu ciocăneşte şi nu meştereşte câte ceva. Şi-ar vârî mâna până şi-n ochi! Ar întoarce şi pământul, dacă ar putea.

Unul dintre cei doi pierde-vară arată că, la urma urmelor, nu e prea rău că nemţii dreg podul. Oricum, dacă nu-i prelungesc viaţa, nici n-o să-i strice.

— Şi de unde ştii tu că n-o să-i strice? se amestecă hogea mânios. Cine ţi-a spus? Ştii tu că e de ajuns un cuvânt ca să dărâmi oraşe întregi? Păi atunci cum să nu strice atâta gălăgie câtă e aici. Pe un cuvânt a clădit Allah toată lumea. Dacă ai şti să scrii şi să citeşti, dacă ai fi învăţat, cum nu eşti, ai cunoaşte că podul nu e o clădire ca oricare alta, ci una ridicată pentru dragostea lui Allah şi din voinţa lui Allah: o anumită vreme şi anumiţi oameni clădesc, şi alte vremuri şi alţi oameni strică. Ştii ce povesteau bătrânii despre hanul de piatră: nu mai era altul ca el în toată împărăţia. Şi, totuşi, cine l-a dărâmat? Dacă era după trăinicia şi după meşteşugul clădirii, ar fi durat şi o mie de ani: şi uite, s-a topit de parcă ar fi fost din ceară, iar acum, pe locul hanului, grohăie porcii şi sună trompetele nemţilor.

— Apăi, cum spuneam, eu socotesc că.. se apără celălalt.

— Greşeşti, i-o reteză hogea. După o minte ca a ta, n-o să se mai clădească şi n-o să se mai dărâme nimic. Asta nu-ţi intră ţie în cap. Eu atâta vă spun, că toate astea nu sunt bune şi nu vestesc nimic bun, nici pentru pod, nici pentru oraş, nici pentru noi care le privim cu ochii.

— Da, aşa e. Hogea ştie mai bine ca oricine ce înseamnă un pod, lăsă să-i scape celălalt, răutăcios, amintind chinurile îndurate odinioară de Ali-hogea, pe „kapia”.

— Să nu-ţi închipui că nu ştiu, spuse hogea convins, şi începu, liniştit, dintr-odată, să istorisească una din poveştile lui, de care oamenii îşi râd dar le place să le asculte de mai multe ori. Pe vremuri, răposatul taică-meu a auzit de la şeicul Dedie, şi mi-a povestit şi mie, când eram copil, de unde vin podurile pe lumea asta şi cum a fost făcut cel dintâi dintre ele. Când Allah, atotputernicul, a zămislit lumea, pământul era întins şi neted, ca un blid frumos încrustat. Asta nu i-a fost pe plac satanei, care îl pizmuia pe om pentru dumnezeiescul dar. Şi, pe când pământul mai era aşa cum ieşise din mâinile lui Allah, adică jilav şi moale ca aluatul, diavolul s-a furişat şi, cu ghearele, a zgâriat faţa pământului lui Allah, cât a putut mai în afund. Şi, aşa cum spune povestea, s-au născut râurile adânci şi prăpăstiile care despart ţările şi oamenii, şi-i împiedică pe aceştia din urmă să umble pe pământul dăruit de Allah ca o grădină pentru hrana şi traiul lor. Allah se mâhni când văzu fapta necuratului, căci nu mai putea să înceapă iar un lucru murdărit de diavol şi-i trimise pe îngeri să-i ajute şi să-i mai despovăreze pe oameni de treburile lor. Când văzură îngerii că bieţii oameni nu puteau să treacă peste râpele şi hăurile acelea, nici să-şi ducă muncile la capăt, când văzură că se chinuiesc şi se uită degeaba şi se strigă de pe un mal pe altul, îşi întinseră aripile pe-acolo şi astfel oamenii putură să treacă, peste aripile îngerilor. Aşa învăţară oamenii, de la îngerii lui Allah, cum să întocmească un pod. Şi iată de ce, după fântâni, cel mai mare bine e să faci un pod şi cel mai mare păcat e să te atingi de el, căci orice pod, oricum ar fi el, de la bârna întinsă peste şuvoiul de munte până la minunăţia asta ridicată de Mehmet-paşa, are un înger care îl păzeşte şi-l ocroteşte, atâta vreme câtă i-a hărăzit Allah să nu fie dărâmat.

— Măi, măi! se minunară cei doi muşterii, politicoşi.

Aşa îşi trec ei vremea, stând la taifas, în timp ce ziua se duce şi munca înaintează la podul de unde răzbate scârţâitul roabelor şi zgomotul maşinii care amestecă cimentul şi nisipul.

Ca întotdeauna, şi în discuţia asta hogea şi-a păstrat ultimul cuvânt, căci nimeni nu vrea şi nici nu poate s-o scoată la capăt cu el, darămite pierde-vară ăştia doi, cu căpăţânile lor seci, care îi beau cafeaua şi ştiu că mâine îşi vor petrece o parte din zi în prăvălia lui.

Astfel le vorbea Ali-hogea tuturor celor ce-i călcau pe dinaintea dughenei, cu treburi sau numai aşa, în treacăt, şi se

apropiau de obloanele lui de lemn. Îl ascultau toţi cu un fel de curiozitate ironică şi cu o atenţie prefăcută, dar nimeni din oraş nu-i împărtăşea părerile şi nu-i înţelegea nici pesimismul, nici presimţirile negre, pe care nici el nu şi le putea explica şi nu găsea dovezi ca să le întărească. Altminteri, de multă vreme se deprinseseră toţi să-l socotească pe hogea drept un om încăpăţânat şi cam într-o ureche, care acum, din pricina vârstei, a împrejurărilor grele şi a nevestei tinere, le vede pe toate în negru şi le găseşte înţelesuri tainice şi rău prevestitoare.

Cei mai mulţi dintre locuitorii orăşelului erau nepăsători faţă de ceea ce se petrecea pe pod, ca şi faţă de tot ce făceau de ani de zile străinii în orăşel şi prin împrejurimi. Mulţi dintre ei îşi câştigau pâinea cărând nisip, lemne sau mâncare pentru lucrători. Numai copiii se simţiră dezamăgiţi când îi văzură pe lucrători pătrunzând, peste schelele de lemn, în firida neagră a stâlpului din mijloc, în „încăperea” unde, după credinţa generală a celor mici, trăia Harapul. Din firida aceea, lucrătorii scoaseră şi aruncară în râu numeroase coşuri cu gunoi de pasăre. Şi atâta tot. Harapul nu se ivea. Degeaba întârziau copiii la şcoală, zăbovind ore întregi pe mal în aşteptarea clipei când va ieşi omul negru din beznele lui şi-l va izbi în piept pe primul întâlnit, cu atâta putere încât îl va face să zboare de pe schela mişcătoare, printr-un salt larg, până jos, în râu. Mânioşi că nu se petrecuse ceea ce aşteptau, mulţi copii, dintre cei mai mici, încercară să spună că lucrurile se petrecuseră aievea, dar spusele lor sunau neconvingător. Băieţii mai mărişori râdeau de ei şi jurămintele nu ajutau la nimic.

De cum se termină repararea podului, începură lucrările de aducerea apei. Până atunci, în orăşel nu existaseră decât fântâni de lemn, dintre care numai două, aşezate pe Meidan, aveau apă de izvor. Toate celelalte se aflau în vale şi apele lor veneau din cele două râuri, din Drina sau Rzav. Ele se tulburau de îndată ce se tulburau râurile şi secau tocmai când arşiţa verii e în toiul ei iar apele râurilor scad. Inginerii găsiră acum că apa asta era nesănătoasă. Apa cea nouă fu adusă de departe, din munte, de deasupra Kabernikului, de pe cealaltă parte a Drinei, iar conducta avu nevoie de pod ca să ajungă în orăşel.

Şi iar începu frământarea şi zgomotul pe pod. Se ridicară lespezi şi se săpară şanţuri pentru conductă. Fură aprinse focuri la care fierbea catranul şi se topea plumbul. Oamenii priveau şi

lucrările astea cu neîncredere şi curiozitate, aşa cum le priviseră şi pe cele de mai înainte. Ali-hogea îşi încrunta sprâncenele din pricina fumului care răzbătea peste târg, până la prăvălia lui, şi vorbea cu dispreţ despre noua apă „ghiaură”, trecută prin ţevi de fier şi cu neputinţă de folosit pentru băut sau pentru spălatul ritual, apă din care nici caii nu s-ar adăpa dacă s-ar mai găsi cai de rasă bună, cum erau pe vremuri. Hogea râdea de Lotika fiindcă ea îşi trăsese apă în hotel. Şi tuturor câţi voiau să-l asculte le dovedea că aducerea apei nu-i altceva decât un semn prevestitor al relelor nevăzute care, mai curând sau mai târziu, aveau să lovească oraşul.

Cu toate astea, în vara anului următor, conductele se aflau instalate, aşa cum toate lucrările de până atunci fuseseră duse la capăt şi terminate la timp. Din cişmele noi, de fier, curgea belşug de apă curată, fără legătură cu seceta, nici cu revărsările. Mulţi localnici îşi traseră apa în curte, ba unii chiar în casă.

În toamna aceluiaşi an începu construirea unei căi ferate. Era o lucrare de lungă durată şi de mare însemnătate. E drept, la prima vedere ea n-avea nicio legătură cu podul, dar asta numai în aparenţă.

Calea aceasta ferată, cu linie îngustă, era cea numită prin ziare şi în corespondenţa oficială „calea ferată răsăriteană”. Ea trebuia să lege Sarajevo de graniţa Serbiei, la Vardişte, şi de graniţa Sandjakului turcesc de la Novi-Pazar, la Uvaţ. Linia urma să străbată Vişegradul, care devenea astfel staţia cea mai importantă de pe tot parcursul.

Se scrisese şi se vorbise mult, în întreaga lume, despre importanţa politică şi strategică a liniei acesteia, despre anexarea iminentă a Bosniei şi Herţegovinei, despre viitoarele planuri ale Austro-Ungariei de-a se îndrepta, prin Sandjak, spre Salonic, şi despre toate problemele încâlcite în legătură cu ele. Dar aici, în orăşel, totul avea încă o înfăţişare nevinovată, ba chiar atrăgătoare: meşteri noi, cete noi de lucrători, izvoare noi de câştiguri, pentru mulţi.

De data asta totul se făcea pe scară mare. Construirea liniei pe o distanţă de o sută şaizeci şi şase de kilometri, cu sute de poduri şi de viaducte şi cu aproape o sută treizeci de tuneluri, costă statul şaptezeci şi patru de milioane de coroane şi dură timp de patru ani. Oamenii rosteau cifrele acestea mari şi se

uitau în gol, undeva, în zare, ca şi cum s-ar fi căznit zadarnic să vadă acolo muntele ăsta de aur care întrecea orice calcule şi orice închipuiri. „Şaptezeci şi patru de milioane!” repetau mulţi vişegrădeni, ca nişte cunoscători, de parcă ar fi avut banii în palmă şi i-ar fi numărat. Căci până şi în orăşelul acesta pierdut în lume, unde două treimi din manifestările vieţii erau încă pe deplin orientale, oamenii începuseră să fie robi ai cifrelor şi să creadă în statistici. „Şaptezeci şi patru de milioane”, „ceva mai puţin decât o jumătate de milion, exact patru sute patruzeci şi cinci de mii şapte sute optzeci şi două de coroane, pe kilometru”. Aşa îşi clătea lumea gura cu cifre uriaşe, dar nu devenea nici mai bogată şi nici mai înţeleaptă.

Cât timp a durat construirea căii ferate, oamenii simţiră pentru prima dată că nu mai era vorba de câştigurile uşoare, sigure şi lipsite de griji, din primii ani ai ocupaţiei. Încă de câţiva ani, preţurile mărfurilor şi ale alimentelor de primă necesitate făcuseră câteva salturi. Ele creşteau, nu scădeau niciodată, apoi, după un răgaz mai mult sau mai puţin îndelung, făceau noi salturi. Fără îndoială, bani se câştigau şi zilele de lucru se plăteau bine, dar salariile erau totdeauna cu cel puţin douăzeci la sută mai scăzute decât necesităţile reale. Se desfăşura un fel de joc nebunesc şi viclean ce învenina viaţa unui număr tot mai mare de oameni dar care nu putea fi oprit, căci îşi avea izvorul undeva, departe, pe aceleaşi coclauri nepătrunse şi necunoscute de unde veniseră binefacerile primilor ani. Mulţi dintre bogătaşii care făcuseră avere îndată după ocupaţie, cu cincisprezece-douăzeci de ani în urmă, erau acum săraci, iar copiii lor munceau la alţii. Nici vorbă că se aflau şi noi veniţi care făcuseră avere, dar şi în mâinile lor banul sărea ca argintul viu, ca într-o scamatorie, şi omul se putea pomeni lesne cu mâinile goale şi cu cinstea murdărită.

Se vădea din ce în ce mai limpede că viaţa uşoară şi câştigurile care aduc acest soi de viaţă îşi au şi partea lor rea, că banii şi cel ce-i are nu sunt decât nişte mize într-un joc ciudat căruia nimeni nu-i cunoaşte toate regulile şi nu-i poate prevedea sfârşitul. Şi, fără să ne dăm seama, jucăm cu toţii jocul ăsta, unii cu o miză mai mare, alţii cu o miză mai mică, dar toţi cu risc neîntrerupt.

În vara celui de-al patrulea an, primul tren, împodobit cu ramuri verzi şi cu steaguri, străbătu orăşelul. Ziua aceea a

însemnat o mare sărbătoare pentru toată lumea. Muncitorilor li s-au dat la masă butoaie pline cu bere. Inginerii s-au fotografiat în jurul primei locomotive. În ziua aceea, călătoria cu trenul a fost gratuită. („O zi de pomană şi toată viaţa pe bani”, îi batjocori Ali-hogea pe cei ce folosiră trenul gratuit.)

Abia mai apoi, când calea ferată, gata construită, începu să funcţioneze, înţeleseră oamenii ce însemna asta pentru pod, pentru rolul lui în viaţa orăşelului şi pentru soarta lui, în general. Linia urca de-a lungul Drinei, pe povârnişul de sub Meidan; săpată în munte, ea înconjura oraşul, lăsându-se apoi la vale pe lângă ultimele case, pe malul Rzavului. Acolo se afla gara. Pentru oameni, ca şi pentru mărfuri, toate legăturile cu Sarajevo şi, prin Sarajevo, cu restul lumii apusene, se mutaseră pe malul drept al Drinei. Malul stâng şi, odată cu el, podul, se pomeniră scoase cu totul din uz. Nu mai treceau peste pod decât oamenii venind dinspre satele de pe stânga râului, ţăranii cu căluţii lor de-o şchioapă împovăraţi peste măsură şi carele trase de boi sau cele ce duceau lemne, din fundul pădurilor, la gară.

Drumul care, începând de la pod, urca peste înălţimile de la Lieska, spre Semeci şi, de-acolo, prin Glasinaţ şi Romania, ducea la Sarajevo, drumul ăsta care, pe vremuri, răsuna de cântecele surugiilor şi de clopoţeii cailor de cărăuşie începu să se acopere cu iarbă şi cu muşchiul verde şi subţirel, vestitor al morţii încete pentru unele drumuri şi clădiri. Podul nu mai era folosit pentru călătorii, nimeni nu mai era însoţit, nimeni nu-şi mai lua rămas bun de la drumeţi, nimeni nu-l mai străbătea şi nu mai bea nimeni, de-a călare, rachiul dinaintea plecării.

Cărăuşii, carele, căruţele cu coviltire şi trăsuricile demodate cu care se călătorea pe vremuri la Sarajevo rămaseră fără lucru. Călătoria nu mai dura, ca mai înainte, câte două zile, cu popas pentru odihnă şi pentru înnoptat la Rogatiţa, ci numai două ore. Şi cifrele astea le dădeau de gândit oamenilor. Îi vedeai pe mulţi socotind, cu emoţie, toate binefacerile şi economiile pe care viteza le aduce omului. Primii vişegrădeni plecaţi la Sarajevo ca să-şi pună la cale treburile şi reîntorşi acasă în seara aceleiaşi zile erau priviţi ca nişte minunăţii.

Doar Ali-hogea făcea excepţie, Ali-hogea, neîncrezătorul, încăpăţânatul, prevăzătorul, Ali-hogea gândind mereu altfel decât restul lumii, şi acum ca şi în alte dăţi. Celor ce se mândreau vorbind despre viteza cu care îşi duceau acum

afacerile la capăt şi socoteau timpul, banii şi osteneala economisite, el le răspundea îmbufnat că lucrul cel mai de seamă nu e cât timp economiseşte omul ci cum îşi foloseşte acest timp economisit: dacă-l întrebuinţează ca să facă rău, ar fi mai bine să nu-l aibă. Şi încerca să dovedească limpede că principalul nu-i să meargă omul repede, ci să ştie încotro se duce şi ce treburi are acolo şi că, deci, viteza nu înseamnă totdeauna folos.

— Dacă te duci spre iad, e mai bine să mergi încet, îi spunea el, cu amărăciune în glas, unui negustoraş. Eşti neghiob de-ţi închipui cumva că nemţii au cheltuit atâta grămadă de parale şi au vârât maşinăria asta numai ca să poţi tu călători şi să-ţi isprăveşti treburile mai degrabă. Tu vezi numai că te mişti de ici, colo, da nu te întrebi ce cară maşinăria cu ea, în afară de tine şi de semenii tăi. Asta n-o poţi înţelege. Călătoreşte, bre, călătoreşte unde vrei, dar tare mă tem ca, într-o bună zi, să nu-ţi iasă pe nas călătoria asta. O să vină vremea când neamţul o să te care cu trenul şi acolo unde n-ai vrea să te duci şi unde nici nu-ţi dă prin minte că ai să te duci vreodată.

De câte ori auzea şuieratul locomotivei care trecea de-a curmezişul pantei de dincolo de hanul de piatră, Ali-hogea încrunta sprâncenele, mormăia cuvinte de neînţeles şi, privind prin oblonul lui de lemn podul de piatră, văzut, ca totdeauna, pieziş, îşi depăna mai departe vechiul gând: cele mai mari construcţii s-au ridicat doar la un singur cuvânt, iar pacea şi viaţa unui oraş întreg şi a locuitorilor lui depind poate numai de-o şuierătură. Cel puţin aşa i se părea omului ăstuia neputincios, care văzuse multe în viaţa lui şi îmbătrânise pe neaşteptate.

Dar şi aici, ca şi în toate celelalte, Ali-hogea era singur. Lumea îl socotea cam într-o ureche şi sucit. La drept vorbind, şi ţăranii se deprindeau anevoie cu drumul de fier. Îl foloseau ei, dar nu izbuteau să-i priceapă şi nici să-i ghicească firea şi obiceiurile. În zori, se coborau de la munte, pătrundeau în oraş odată cu soarele şi, de cum ajungeau la primele dugheni, îi întrebau, cu grijă în glas, pe primii întâlniţi:

— A plecat maşinăria?

— Să fii tu sănătos, bre, săracu de tine, că ea a plecat demult, le răspundeau din uşă negustorii fără treabă, mincinoşi şi răi la inimă.

— Oare aşa o fi?

— Lasă, că o să ai mâine alta.

Şi ţăranii întreabă într-una, aşa, din mers, grăbindu-se mai departe şi zorindu-şi femeile şi copiii rămaşi în urmă.

Şi ajung la gară, în goană. Acolo, un slujbaş îi linişteşte, le spune că au fost păcăliţi şi că mai sunt încă trei ore întregi până la plecarea trenului. Atunci ei răsuflă mai pe îndelete, se aşază de-a lungul zidului gării, îşi desfac desagii, mănâncă, stau de vorbă sau se vaietă, dar sunt mereu cu urechile ciulite şi cum aud vreo locomotivă de mărfar şuierând pe undeva, sar unul după altul, îşi strâng lucrurile împrăştiate şi strigă unul la altul:

— Scoală, bre, că pleacă maşinăria!

Pe peron, impiegatul îi opreşte şi-i împinge afară.

— Nu v-am spus, bre, că mai sunt trei ceasuri până la plecarea trenului? Unde vă repeziţi aşa? Aţi căpiat?

Ţăranii se întorc la locurile de mai înainte, se aşază din nou, dar bănuiala şi neîncrederea nu-i slăbeşte o clipă. Şi la primul şuierat sau la primul zgomot mai suspect, sar din nou în picioare şi dau năvală pe peron, ca să fie din nou daţi afară şi poftiţi să aştepte cu răbdare şi să asculte cu luare-aminte. Căci, poţi să le vorbeşti până te-o durea gura, în străfundul sufletului lor ei tot au să-şi închipuie „maşinăria” asta ca pe-o şurubărie iute ca vântul, vicleană şi tainică, născocită de nemţi, şi care, cât ai clipi, îţi scapă, dacă n-o pândeşti. Că ea, una ştie: să-l înşele pe ţăranul pornit la drum şi să plece fără el.

Numai că toate astea erau fleacuri, şi neghiobiile ţăranilor şi mormăielile şi încruntarea lui Ali-hogea. Oamenii făceau haz de ele, dar, în acelaşi timp, se deprindeau repede cu drumul de fier, cum se deprinseseră cu toate născocirile moderne, mai lesnicioase şi mai plăcute. Se duceau şi acuma pe pod şi se aşezau pe „kapia”, aşa cum făcuseră de totdeauna, treceau peste el pentru cine ştie ce nevoi, dar călătoreau în direcţia şi în felul dictat de timpurile noi. Şi se obişnuiseră degrabă şi uşor cu ideea că drumul peste pod nu mai duce în lumea largă şi că nici podul însuşi nu mai e ce fusese pe vremuri: o legătură între Răsărit şi Apus. Mai bine zis, oamenii nici nu se mai gândeau la asta. Iar podul se înălţa mai departe, aşa cum se înălţase dintotdeauna, cu veşnica lui tinereţe, caracteristică unei concepţii desăvârşite şi înfăptuirilor omeneşti mari şi bune, care nu ştiu ce înseamnă îmbătrânirea şi schimbarea şi nu

împărtăşesc – cel puţin în aparenţă – soarta lucrurilor trecătoare ale lumii acesteia.

XVII

Dar aici, lângă pod, în orăşelul de care îl legase destinul, se pârguiau roadele vremurilor noi. Veni anul 1908 şi, odată cu el, o mare nelinişte şi o tainică ameninţare, care n-a mai încetat de-atunci să apese asupra orăşelului.

De fapt, schimbarea începuse cu mult înainte: cam pe vremea construirii căii ferate şi în primii ani ai veacului celui nou. Odată cu creşterea preţurilor şi cu jocul de neînţeles, dar smintit, al urcării şi scăderii valorii bancnotelor, al dividendelor şi al banilor, începu să se vorbească din ce în ce mai mult despre politică.

Până atunci, vişegrădenii se ocupaseră numai cu ceea ce îi privea îndeaproape şi le era cunoscut: câştigurile, petrecerile, în general problemele privitoare la familiile şi la mahalalele lor sau privitoare la orăşel şi la comunităţile religioase; şi totdeauna într-un fel direct şi mărginit, fără să se uite prea mult nici înainte şi nici înapoi. Acum însă, îşi făceau loc în discuţii, din ce în ce mai des, chestiuni care depăşeau orizontul lor obişnuit şi ieşeau din cercul preocupărilor lor. La Sarajevo se înfiinţară partide şi organizaţii religioase şi naţionale, sârbeşti şi musulmane, şi, imediat după aceea, ele înjghebară subcomitete la Vişegrad. În orăşel începură să sosească noile ziare apărute la Sarajevo. Se creară săli de lectură şi societăţi corale. Mai întâi societatea sârbilor, apoi a musulmanilor şi, în sfârşit, a evreilor. Elevii de liceu şi studenţii de la universităţile din Viena şi Praga veneau să-şi petreacă vacanţele acasă şi aduceau cu ei cărţi noi, broşuri, şi un nou fel de-a se exprima. Prin exemplul lor ei arătau vişegrădenilor mai tineri că nu trebuie să-şi ţină într-una gura închisă şi ideile în cap, aşa cum credeau şi susţineau cei mai în vârstă. Răsăriră nume noi de organizaţii, religioase şi naţionale pe baze mai largi, cu obiective mai îndrăzneţe, şi organizaţii muncitoreşti. Atunci fu auzit rostindu-se pentru prima dată în orăşel cuvântul „grevă”. Calfele tinere începură să ia o înfăţişare mai serioasă. Seara, pe „kapia”, purtau între ei discuţii de neînţeles pentru alţii şi schimbau broşurele fără coperte, intitulate: *„Ce este socialismul? Opt ore de muncă, opt ore de odihnă, opt ore de cultură. Ţelurile şi calea proletariatului mondial.”*

Ţăranilor li se vorbea despre problema agrară, despre relaţiile de iobăgie, despre pământurile beilor. Şi ei ascultau, uitându-se puţin pe de lături, mişcându-şi abia zărit mustăţile şi încruntându-şi frunţile, trudindu-se parcă să nu uite nimic din ce aud; apoi chibzuiau singuri sau discutau cu ai lor.

Se găseau destui oameni care continuau să-şi ţină gura, prudenţi, sau să se împotrivească noutăţilor şi îndrăznelilor gândirii şi limbii. Dar şi mai mulţi, îndeosebi printre cei tineri, săraci şi fără ocupaţie, le primeau ca pe nişte mesaje prielnice, răspunzând unor cerinţe lăuntrice, până atunci tăcute şi înăbuşite, şi îşi împlineau viaţa cu acel ceva măreţ şi înflăcărat, care le lipsise până atunci. La citirea discursurilor şi a articolelor, a protestelor şi a memorandumurilor lansate de organizaţiile religioase sau de partide, fiecare dintre ei avea impresia că i se descătuşează ceva în inimă, că i se lărgeşte orizontul, că i se eliberează ideile şi că forţele i se unesc cu ale altor oameni şi cu alte forţe, depărtate, la care nu se gândise până atunci. Şi începeau să se privească unii pe alţii într-un fel cum nu se priviseră înainte. Pe scurt, li se părea, chiar prin asta, că viaţa devine mai largă, mai bogată, că graniţele a ceea ce nu e îngăduit şi a ceea ce e cu neputinţă se depărtează şi că se deschid perspective şi posibilităţi cum nu mai existaseră, chiar pentru cei, care, până atunci, nu le avuseseră deloc.

De fapt, ei nu căpătau nimic nou şi nici nu vedeau nimic mai bine, dar puteau să arunce o privire dincolo de viaţa obişnuită a orăşelului, puteau să aibă o iluzie tulburătoare de lărgime şi de forţă. Obiceiurile nu li se schimbau, felul de trai şi formele legăturilor dintre ei rămâneau aceleaşi, doar că în vechiul ritual după care îşi sorbeau, trândăvind, cafeaua, tabacul şi rachiul, se iveau idei, cuvinte îndrăzneţe şi un nou fel de a discuta. Oamenii începeau să se împartă şi să se grupeze, să se respingă şi să se atragă, după criterii noi şi pe baze noi.

Şi tot atunci, evenimentele din afară începură să-şi găsească ecouri în orăşel. Se petrecu o schimbare de domnie în Serbia în 1903, şi apoi o schimbare de regim în Turcia[36]. Vişegradul, aflat chiar la graniţa Serbiei şi nu departe de graniţa turcească,

---

[36] În Serbia, după ce Alexandru Obrenovici şi regina Draga sunt asasinaţi la Belgrad de către un grup de ofiţeri, se urcă pe tron Petru I Karageorgevici.

În Turcia, „Junii turci” se răscoală împotriva sultanului Abdul Hamid şi-l detronează. „Junii turci” aveau drept scop modernizarea imperiului otoman.

având cu amândouă aceste ţări legături adânci şi invizibile, resimţea schimbările, le trăia şi le tălmăcea, deşi nimeni nu spunea pe faţă ce gândea şi ce simţea.

În orăşel începu să se facă tot mai vie activitatea şi presiunea autorităţilor, mai întâi a celor civile şi apoi a celor militare. Şi asta, într-o formă cu totul nouă: înainte omul era urmărit după faptele şi purtările lui; acum se luau informaţii despre ce gândea şi cum vorbea fiecare. Numărul jandarmilor sporea mereu în satele din vecinătatea graniţei. La comenduirea Pieţei sosi un ofiţer din Serviciul Special de Informaţii; ofiţerul era, de felul lui, din Lika. Poliţia îi închidea şi-i amenda pe tineri pentru declaraţii nechibzuite sau pentru cântece sârbeşti interzise. Străinii suspecţi erau expulzaţi; iar localnicii ajungeau la certuri şi la bătăi, din pricina părerilor deosebite.

După construirea căii ferate, călătoriile durau mai puţin şi mărfurile se transportau mai uşor; dar, în acelaşi timp, şi evenimentele îşi grăbiră cursul. Vişegrădenii nu-şi dădeau seama de asta, căci accelerarea era treptată şi-i cuprinsese şi pe ei. Oamenii se obişnuiau cu tot ce era neobişnuit; ştirile senzaţionale nu mai erau rarităţi şi nici excepţii, ci hrană zilnică şi o adevărată nevoie. Întreaga viaţă gonea către ceva, se năpustea pe neaşteptate, cum îşi năpusteşte apele un râu de munte înainte de a se sparge, de-a se prăvăli de-a lungul stâncilor povârnite şi de-a se preschimba în cascadă.

Trecuseră abia patru ani de la plecarea primului tren din orăşel, când, într-o dimineaţă de octombrie, fu lipit de „kapia”, chiar sub lespedea cu inscripţia turcească, un afiş mare, alb. Îl pusese un slujbaş de-al administraţiei comunale, unul, Drago. Mai întâi se adunară copiii şi cei care n-aveau ce face, apoi începură să sosească şi alţii. Ştiutorii de carte citeau cu glas tare, silabisind şi oprindu-se la expresiile şi la cuvintele străine. Ceilalţi ascultau în tăcere, cu ochii în jos, şi, după ce auzeau tot şi mai zăboveau câteva clipe, porneau tot cu ochii în jos, trecându-şi mâna prin bărbi şi prin mustăţi, de parcă şi-ar fi şters un cuvânt pe care erau cât p-aci să-l rostească.

Terminându-şi rugăciunea de amiază, sosi şi Ali-hogea, după ce se mulţumise să pună un par de-a latul uşii prăvăliei, ca semn că a închis. De data asta proclamaţia nu era tipărită şi în turceşte, iar hogea nu ştia să citească sârbeşte. Un tinerel o citea cu glas tare, într-un fel cu totul mecanic, ca la şcoală:

„PROCLAMAŢIE
Către poporul din Bosnia şi Herţegovina.

Noi, Franz Joseph, împărat al Austriei, Rege al Boemiei etc. şi Rege Apo-Apostolic al Ungariei, către locuitorii Bosniei şi Herţegovinei:

Când, acum o ge-generaţie, armata Noastră a trecut graniţele ţării Voastre..”

Ali-hogea simţi că începe să-l mănânce urechea dreaptă, pe sub turbanul alb şi, ca şi cum ar fi fost ieri, i se ivi în faţa ochilor cearta cu Karamanlâi, silnicia săvârşită atunci împotriva lui, i se ivi crucea roşie, plutindu-i printre ochii plini de lacrimi, până ce un soldat neamţ l-a scos din cui, cu băgare de seamă; se ivi şi afişul alb, adresat atunci poporului. Tinerelul citi mai departe:

..„Vi s-a dat a-a-asigurarea că noi n-am venit ca duşmani, ci ca prietenii Voştri, cu voinţa fermă de a înlătura toate relele care, ani de-a rândul, au apăsat pa-pa-patria Voastră.

Cuvântul acesta, care v-a fost dat în cli-cli-pa aceea se-serioasă..”

Toţi cei de faţă începură să-l îngâne pe cititorul neîndemânatic. El, zăpăcit şi roşu, se pierdu în mulţime şi fu înlocuit de-un necunoscut în haină de piele, care părea că pândise prilejul acesta şi începu să citească repede şi curgător, de parcă ar fi spus o rugăciune învăţată pe dinafară.

„Cuvântul acesta, care V-a fost dat în clipa aceea serioasă, a fost ţinut cu cinste. Guvernul Nostru s-a străduit întotdeauna, muncind cu râvnă, în pace şi legalitate, să făurească un viitor mai fericit patriei Voastre.

Şi, spre marea Noastră bucurie, putem spune deschis: sămânţa care a fost aruncată în brazdele unui pământ răscolit a dat rod îmbelşugat. Iar Voi trebuie de asemenea să resimţiţi lucrul acesta ca pe o binecuvântare: că în locul silniciei şi al tiraniei s-a ivit ordinea şi siguranţa; că munca şi viaţa se află într-o

dezvoltare necontenită; că pecetea înnobilatoare a unei culturi multiple s-a ivit şi ea, şi că, sub ocrotirea unei administraţii bine organizate, fiecare se poate bucura de roadele muncii lui.

Este datoria Noastră, a tuturora, să păşim neobosiţi pe această cale.

Având acest ţel în faţa ochilor, socotim că a venit clipa să dăm locuitorilor celor două ţări o nouă dovadă a încrederii Noastre în maturitatea lor politică. Ca să ridicăm Bosnia şi Herţegovina pe o treaptă de viaţă politică superioară, am hotărât să acordăm celor două ţări instituţiuni constituţionale – corespunzătoare şi condiţiilor în care ele se găsesc şi intereselor comune ale ambelor ţări – şi să creăm în felul acesta o bază legală reprezentării dorinţelor şi intereselor lor.

Să fie auzit şi glasul Vostru când vor fi luate, pe viitor, hotărâri privind patria Voastră, care va avea, ca şi până acum, conducerea ei separată.

Dar prima condiţie absolut necesară pentru introducerea acestor constituţii naţionale este definirea situaţiei juridice, clară şi neîndoielnică, a celor două ţări. Pornind de la acest principiu şi păstrând amintirea legăturilor care au existat în vremuri mai vechi între glorioşii Noştri înaintaşi pe tronul Ungariei şi aceste ţări, Ne extindem drepturile Noastre de suveranitate asupra Bosniei şi Herţegovinei şi vrem să se aplice şi asupra acestor ţări dreptul de succesiune, valabil pentru casa Noastră.

Aşadar, locuitorii celor două ţări vor primi partea lor din binefacerile pe care le poate asigura o întărire trainică a legăturilor Noastre de până acum. Noua orânduire va fi o chezăşie că bunăstarea şi cultura îşi vor găsi un lăcaş sigur în patria Voastră.

Locuitori ai Bosniei şi Herţegovinei!

Printre numeroasele griji care Ne înconjură tronul, grija Noastră pentru prosperitatea Voastră morală şi materială nu va fi cea de pe urmă. Marea idee a egalităţii tuturor în faţa legii, participarea la întocmirea legilor şi la conducerea ţării, ocrotirea egală a tuturor religiilor, a

tuturor limbilor şi a tuturor particularităţilor naţionale – de toate aceste mari bunuri vă veţi bucura din plin.

Libertatea individuală şi binele colectivităţii vor fi steaua călăuzitoare a domniei Noastre pentru ambele ţări..”

Cu gura puţin căscată şi cu capul plecat, Ali-hogea asculta cuvintele citite, în mare parte neobişnuite şi necunoscute, şi pe acelea care, luate în sine, nu-i erau străine, dar aveau pentru el, în proclamaţia asta, ceva ciudat şi de neînţeles: „Sămânţa.. aruncată în brazdele unui pământ răscolit..”, „condiţia absolut necesară pentru introducerea acestor constituţii naţionale.. definirea situaţiei juridice, clară şi neîndoielnică..”, „steaua călăuzitoare a domniei Noastre..”. Da, iată din nou „cuvintele Împăratului”. Şi la fiecare dintre ele, luat în parte, în faţa privirii lăuntrice a lui Ali-hogea, când se deschide o perspectivă depărtată, extraordinară şi primejdioasă, când se lasă ceva ca o perdea neagră şi plumburie, care-i cade exact în faţa pupilelor. Astfel, rând pe rând, sau nu vede nimic, sau vede ceva de neînţeles şi care nu prevesteşte nimic bun. În viaţa asta se poate întâmpla orice şi e cu putinţă oricare minune. Se poate întâmpla ca un om să asculte atent şi să nu înţeleagă amănuntele, dar să simtă şi să priceapă despre ce e vorba, în general. Sămânţa asta, steaua asta, grijile astea ale tronului pot fi ele rostite într-o limbă străină, şi totuşi hogea e în stare, după cum socoate, să priceapă ce vor să spună şi unde vor să ajungă cei ce le folosesc. Fiindcă împăraţii, de mai bine de treizeci de ani aruncă chemări peste ţări şi oraşe, pe deasupra capetelor popoarelor. Şi fiecare cuvânt, din fiecare proclamaţie a fiecărui împărat, are urmări grele. Căci ţările sunt fărâmiţate, şi, în ele, capetele zboară, din pricina cuvintelor împărăteşti. Astfel, dacă se spune: „sămânţă.. stea.. grijile tronului..” e ca să nu li se dea lucrurilor adevăratul lor nume şi să nu se arate ce se petrece, de fapt: adică, ţările şi provinciile şi, odată cu ele, oamenii vii trec din mână în mână, ca banii mărunţi, iar un om de bună-credinţă şi cu gânduri cinstite nu-şi mai află pacea pe pământ, după cum nu poate dobândi nici măcar cât îi trebuie ca să-şi ţină zilele în scurta lui viaţă, iar starea şi bunurile i se schimbă, independent de el şi împotriva dorinţelor şi celor mai bune intenţii ale sale.

Ascultă Ali-hogea, şi are mereu impresia că sunt aceleaşi cuvinte pe care le-a auzit acum treizeci de ani, aceeaşi greutate de plumb în piept, aceeaşi veste că s-a isprăvit cu vremurile turcilor, că „făclia turcească a ars până la capăt”, doar că toate astea trebuie să le fie repetate, căci ei nu vor nici să le înţeleagă, nici să vadă cum stau lucrurile, că se înşală singuri şi fac pe neştiutorii.

„În schimb, Voi Vă Veţi arăta, neîndoielnic, demni de încrederea ce Vi se acordă, pentru ca nobila armonie dintre suveran şi popor, chezăşia cea mai preţioasă a progresului şi a statului, să însoţească mereu munca noastră comună.

Dat în capitala şi reşedinţa Noastră regală, Budapesta.

FRANZ JOSEPH.”

Astfel îşi încheie cele citite omul cu haina de piele şi, deodată, strigă pe neaşteptate şi în gura mare:

— Trăiască majestatea-sa împăratul nostru!

— Trăiascăăă! strigă ca la comandă Ferhat, lampagiul comunal.

Toţi ceilalţi se împrăştiară, în aceeaşi clipă, tăcuţi.

Nici nu se înnoptase bine în ziua aceea, că proclamaţia albă şi fusese sfâşiată şi zvârlită în Drina. A doua zi autorităţile arestară câţiva tineri sârbi, bănuiţi că ar fi rupt-o, lipiră o nouă proclamaţie şi puseră lângă ea un poliţai, de pază.

De îndată ce stăpânirea simte nevoia să le făgăduiască oamenilor, prin afişe, pacea şi bunăstarea, trebuie să iei seama şi să te aştepţi că o să fie tocmai dimpotrivă. Pe la sfârşitul lui octombrie, armata şi începu să sosească, nu numai cu trenul, ci şi pe drumul cel vechi, lăsat în părăsire. Aşa cum făcuseră cu treizeci de ani în urmă, soldaţii coborau povârnişurile drumului dinspre Sarajevo şi pătrundeau în orăşel, trecând peste pod, cu armele şi cu echipamentul lor. Se aflau ostaşi de toate felurile, în afară de cavalerişti. Toate cazărmile se umpluseră. Unii stăteau în corturi. Şi soseau într-una noi unităţi care zăboveau câteva zile în orăşel, apoi se împrăştiau prin sate de-a lungul graniţei, către Serbia. Cei mai mulţi dintre soldaţi erau rezervişti, de diferite neamuri şi cu destule parale. Ei târguiau de prin prăvălii lucruşoarele de care aveau nevoie şi cumpărau

fructe sau zaharicale de pe la colţurile uliţelor. Preţurile se urcau. Fânul şi ovăzul ajunseseră de negăsit. Pe înălţimile din jurul orăşelului se începu construirea fortificaţiilor. Şi, chiar pe pod, se porni o lucrare ciudată. În mijloc, imediat după „kapia”, cum vii dinspre oraş ca să treci pe malul stâng al Drinei, nişte lucrători aduşi special începură să cioplească într-un stâlp o firidă de vreun metru pătrat. Locul unde se făcea lucrarea era acoperit cu un cort verde, sub care se auzeau bocănituri neîncetate, din ce în ce mai în adâncime. Piatra scoasă era aruncată în râu, peste parapet. Oricât de bine fusese ascunsă lucrarea, tot oraşul aflase că se minează podul, adică se ştia că se sapă o firidă adâncă printr-un stâlp, până la temelia lui, şi că, în fundul firidei acesteia va fi pusă pulbere explozivă, pentru cazul când se va face război şi va fi necesară distrugerea podului. Prin firida săpată, lucrătorii lăsară nişte scări lungi, de fier şi, când totul fu gata, acoperiră gura firidei cu un capac de fier. Iar, după câteva zile, capacul de fier nu se mai deosebea dintre pietre şi praf şi peste el treceau căruţele, călcau caii şi grăbeau oamenii spre treburile lor, fără să se mai gândească nici la mină, nici la pulberea explozivă. Doar băieţii, când se duceau la şcoală, se opreau acolo, izbeau curioşi în capacul de fier şi căutau să ghicească ce se ascunde sub el, închipuindu-şi un nou arap ascuns în stâlp; ba chiar se luau la ceartă discutând despre ce e pulberea explozivă, cum lucrează ea şi dacă o construcţie atât de mare putea fi distrusă în întregime.

Dintre cei vârstnici, numai Ali-hogea Mutevelici dădu târcoale pe-acolo şi cercetă, posomorât şi neîncrezător, mai întâi cortul verde, pus în timpul lucrărilor, apoi capacul de fier, rămas pe pod. Asculta ce se vorbea şi ce se şoptea: că, în stâlp, fusese scobită o gură, ca de fântână, şi că în ea fusese aşezată pulberea, legată de ţărm printr-un fir electric, în aşa fel încât comandantul putea, la orice oră din zi şi din noapte, să distrugă podul chiar de la mijloc, ca şi cum ar fi fost făcut din zahăr şi nu din piatră. Asculta hogea, întorcea capul şi chibzuia şi ziua, când se retrăgea în „coşciugul” lui, şi noaptea, în pat, când venea vremea de dormit. Ba credea, ba respingea o atare posibilitate, socotind-o prea nebunească şi pângăritoare, dar se gândea necontenit la ea; de aceea până şi în vis îi vedea venind la el pe înaintaşi, epitropi ai bunurilor daniei lui Mehmet-paşa; şi ei îl întrebau, cu asprime în glas, ce se întâmplase şi ce-avea de

gând să facă cu podul? Îşi frământa singur grija asta în cap. Nu voia să întrebe pe niciunul din localnici, socotind că, de multă vreme, omul înţelept n-are cui să-i ceară sfat şi nici cu cine să stea de vorbă în orăşelul ăsta, fiindcă toţi, ori şi-au pierdut obrazul şi mintea, ori sunt şi ei la fel de tulburaţi şi de mâniaţi ca şi el.

Şi totuşi, într-o bună zi, i se ivi prilejul să afle cum stau lucrurile. Unul din familia beilor Brankovici, de la Ţârnce, Mohamed, îşi făcuse armata la Viena şi rămăsese acolo ca reangajat, ajungând până la gradul de sergent-major. (Mohamed ăsta era nepotul acelui Şemsi-bei, care, după ocupaţie, se înfundase la Ţârnce şi murise de inimă rea şi care e pomenit şi astăzi de către turcii bătrâni ca o pildă măreaţă de înălţare morală şi de statornicie în fapte). În anul acela, Mohamed-bei venise în concediu. Era un bărbat roşcovan, înalt şi gras, într-o uniformă albastră, ca turnată pe el, cu fireturi galbene, cu steluţe argintii la guler, cu mănuşi de piele albă ca zăpada în mâini şi cu un fes roşu pe cap. Spilcuit, zâmbitor, curat de mai mare dragul şi cu o ţinută desăvârşită, el se plimba prin mahalaua negustorească, lovindu-şi încetişor sabia lungă de caldarâm, arătându-se binevoitor şi încrezător faţă de toată lumea, ca omul care mănâncă pâinea împăratului, e sigur de sine şi n-are a se teme de alţii.

Când Mohamed-bei ăsta veni şi la hogea în prăvălie, întrebându-l de sănătate şi aşezându-se să bea cafeaua, Ali-hogea folosi prilejul ca să-i ceară – ca unui om al împăratului, trăitor departe de Vişegrad – lămuriri cu privire la grija care îl frământa. Îi arătase despre ce e vorba, ce se întâmplase pe pod, ce se povestea în oraş şi-l rugă să-i spună dacă e cu putinţă un lucru atât de uluitor: să se pregătească, după un plan făcut dinainte, nimicirea unei danii pioase, de interes public, aşa cum era podul.

Cum auzi despre ce e vorba. Mohamed-bei deveni, dintr-odată, serios. Zâmbetul larg îi dispăru iar faţa lui roşcovană, rasă, căpătă o expresie închisă, de parcă s-ar fi aflat la paradă în clipa când se comandă: drepţi! După ce tăcu o clipă, încurcat, glăsui încet:

— E ceva adevărat în toate astea, dar, dacă vrei să mă asculţi, cred că ar fi mai bine să nu pui întrebări şi să nu

vorbeşti, căci astea fac parte din pregătirile de război, sunt secrete militare etc., etc.

Hogea nu putea să sufere expresiile noi şi mai ales acest „etc.”. Nu numai fiindcă cuvântul îl scotea din sărite, dar şi pentru că simţea limpede că „etc.” ţinea, în felul de-a vorbi al străinilor, locul adevărului trecut sub tăcere, ca şi cum tot ce fusese până atunci n-avea nicio însemnătate.

— Ei, bată-te norocul, nu mă lua pe mine cu „etc”.-uri de-astea de-ale lor, ci spune-mi şi lămureşte-mă, dacă poţi, ce-au de gând cu podul? Că secret nu poate să fie. Ce fel de secret e dacă îl ştiu şi copiii? vorbi hogea, mânios. Ei, bată-te să te bată, ce-are a face podul cu războiul lor?

— Ba are, Ali-hogea, şi încă cum! zise Brankovici, din nou zâmbitor.

Şi îi explică, binevoitor şi vorbind cam de sus, aşa cum li se vorbeşte copiilor, că toate astea erau prevăzute în regulamentele militare, că existau pionieri şi pontonieri ca să le îndeplinească şi că, în armata împărătească, fiecare îşi cunoaşte numai munca lui şi n-are de ce să ducă grija sau să se amestece în „specialitatea” altuia.

Ascultă hogea, ascultă şi priveşte, dar nu înţelege mare lucru şi nu se mai poate stăpâni.

— De, de! toate astea or fi ele frumoase, bre omule, dar ştiu ei că podul e dania vizirului? Ştiu ei că a fost clădit pentru mântuirea unui suflet şi din dragoste faţă de Allah? Ştiu ei că păcătuieşti dacă-i clinteşti măcar o piatră?

Brankovici, fără să mai scoată o vorbă, îşi îndepărtează braţele, ridică din umeri, îşi strânge buzele şi închide ochii. Pe faţă i se aşterne o expresie vicleană şi politicoasă, neclintită, fixă, oarbă, surdă, cum pot căpăta oamenii doar după ani îndelungaţi petrecuţi în străvechile ocârmuiri putrede, în care discreţia a degenerat, de multă vreme, în nesimţire şi supunerea în laşitate. O foaie de hârtie albă, nescrisă, şi tot ar fi fost mai grăitoare decât faţa omului ăstuia.. Şi, numaidecât, omul împăratului deschide ochii, lasă braţele în jos, îşi alungă cutele de pe faţă şi-şi reia înfăţişarea de totdeauna, seninătatea încrezătoare, zâmbitoare, în care voioşia vieneză şi politeţea turcească se întâlnesc şi se îmbină ca două ape. Şi, după ce schimbă firul discuţiei şi-l laudă pe hogea, cu vorbe alese, pentru sănătatea şi înfăţişarea lui tinerească, îşi ia rămas bun cu

aceeaşi bunăvoinţă nesecată pe care o avea la venire. Iar hogea rămâne descumpănit şi zguduit în sinea lui, dar la fel de îngrijorat ca şi mai înainte. Pierdut în gândurile lui amare el priveşte, din pragul prăvăliei, frumuseţea strălucitoare a primei zile de martie. În faţa ochilor, pieziş, se înalţă podul cel veşnic, pururi neschimbat; printre arcadele albe se întrezăreşte faţa verde, luminată şi vijelioasă, a Drinei, ca un şirag ciudat, cu două culori licărind în soare.

XVIII

Încordarea cunoscută în lume sub numele de „criza anexiunii” [37] şi care îşi întindea umbra ei nefastă şi aici, pe pod, şi în orăşelul de lângă el, slăbi pe neaşteptate. Undeva, în corespondenţa diplomatică şi în negocierile dintre capitalele interesate, i se găsise o soluţie paşnică.

Graniţa, atât de uşor inflamabilă dintotdeauna, de data aceasta nu luă foc. Trupele numeroase, care umpluseră orăşelul şi satele din vecinătatea graniţei, începură să se retragă şi să se împuţineze odată cu primele zile ale primăverii. Dar, cum se întâmplă mereu, schimbările aduse de criza aceasta au dăinuit şi după ea. Garnizoana permanentă instalată în oraş e mai mare decât altă dată. Podul e tot minat. La asta nu se mai gândeşte nimeni, în afară de Ali-hogea Mutevelici. Terenul situat pe platoul din stânga podului, deasupra zidului străvechi, unde se află grădina comunală, a încăput pe mâna autorităţilor militare. Pomii din mijlocul grădinii au fost tăiaţi şi în locul lor s-a ridicat o casă frumoasă, cu un etaj. Acolo e noul cazinou ofiţeresc; cel vechi, aflat într-o căsuţă fără etaj, sus, pe Bikavaţ, a devenit neîncăpător pentru numărul mare al ofiţerilor.

Astfel, pe partea dreaptă a podului e hotelul Lotikăi, iar pe partea stângă cazinoul ofiţeresc, două clădiri albe, aproape identice; între ele e piaţa, înconjurată de prăvălii; iar deasupra pieţei, pe un platou, stă cazarma cea mare, căreia oamenii îi spun hanul de piatră, în amintirea caravanseraiului lui Mehmet-paşa, ce se înălţa cândva acolo şi care a dispărut acum fără urme.

Preţurile, ridicate astă-toamnă din pricina numărului mare de militari, au rămas neschimbate, dar mai mult cu tendinţa de a se urca mai departe decât de-a se reîntoarce la vechiul lor nivel. În acelaşi an s-au deschis două bănci noi, una sârbească şi una musulmană. Oamenii folosesc poliţele ca pe nişte leacuri. Acum, fiecare se îndatorează mai uşor. Dar cu cât ai bani mai mulţi cu atât ai şi trebuinţe mai multe. Doar celor ce cheltuiesc fără

---

[37] Prin tratatul de la San Stefano, încheiat în 1878, pentru a se pune capăt războiului ruso-turc, regiunile slave Bosnia şi Herţegovina, aflate sub jugul turcesc, au obţinut autonomia. Nemulţumite de clauzele acestui tratat, Anglia şi Austro-Ungaria au convocat Congresul de la Berlin (1878). Drept urmare, Bosnia şi Herţegovina au trecut sub ocupaţia Austro-Ungariei, pentru ca în 1908 să fie anexate imperiului austro-ungar.

socoteală, peste ceea ce câştigă, viaţa li se mai pare încă aproape uşoară şi frumoasă. Negustorii însă şi oamenii de afaceri sunt îngrijoraţi. Scadenţele datoriilor pentru plata mărfurilor devin tot mai scurte; clienţii siguri sunt tot mai rari. Numărul mărfurilor care, prin preţurile lor, depăşesc puterea de cumpărare a majorităţii oamenilor se înmulţeşte mereu. Se cumpără cu bucata şi se caută din ce în ce mai mult mărfuri ieftine. Doar platnicii îndoielnici cumpără încă din gros. Singura afacere bună şi sigură sunt furniturile pentru armată sau pentru vreo instituţie de stat, dar de asta nu se poate bucura oricine. Impozitele şi taxele comunale sunt din ce în ce mai grele şi mai numeroase: asprimea, când e vorba de încasarea lor, a sporit mult. Se simte de departe nestabilitatea bolnăvicioasă a bursei valorilor. Beneficiile rezultate din situaţia aceasta ajung în mâini invizibile, în timp ce pierderile ating regiunile cele mai îndepărtate ale monarhiei şi lovesc în comerţul mărunt, păgubindu-i şi pe micii comercianţi, şi pe consumatori.

Starea de spirit generală nu este nici mai senină, nici mai liniştită. Destinderea venită pe neaşteptate nu i-a potolit nici pe sârbii, nici pe turcii din orăşel. Le-a lăsat doar un fel de dezamăgire ascunsă unora, iar altora simţăminte de neîncredere şi de teamă pentru viitor. Aşteptarea marilor evenimente reîncepe să crească, fără pricină vădită şi directă. Lumea speră ceva şi se teme de ceva (la drept vorbind, unii speră şi alţii se tem), întâmpină şi cercetează din acest unghi de vedere şi în legătură cu această aşteptare toate lucrurile. Inima omului e bântuită de nelinişte, chiar la neştiutorii de carte, la ignoranţi, la cei mai naivi şi mai ales la cei tineri. Nimeni nu-şi mai găseşte mulţumirea în viaţa monotonă, târâită de ani de zile. Bătrânii mai regretă încă „dulcea tihnă”, socotită pe vremea turcilor ca scopul ultim şi forma cea mai desăvârşită a vieţii publice şi particulare, tihnă care mai dăinuia încă în primele decenii ale stăpânirii austriece. Dar ei sunt puţini. Toţi ceilalţi vor o viaţă însufleţită, zgomotoasă, agitată şi frământată. Vor senzaţii, sau ecoul senzaţiilor, sau măcar o viaţă plină de vuiete şi neastâmpăr care dă iluzia senzaţiei. Dorinţa aceasta preschimbă nu numai starea de spirit, ci şi înfăţişarea oraşului. Până şi viaţa veche, obişnuită, pe „kapia”, viaţa de taifasuri potolite şi de meditaţii calme, de glume nevinovate şi de

cântece de dragoste, între apă, cer şi munţi, până şi viaţa asta începe să devină alta.

Cafegiul şi-a făcut rost de-un gramofon, o cutie greoaie de lemn, cu o goarnă de tinichea cât toate zilele, în formă de floare albastră. Fiu-său schimbă plăcile şi acele şi întoarce într-una aparatul ăsta care urlă de răsună „kapia” şi-şi trimite ecourile pe amândouă malurile. A trebuit să-l cumpere, ca să nu rămână în urma concurenţilor, fiindcă gramofoanele cântă nu numai la adunările asociaţiilor şi în sălile de lectură, ci până şi în cele mai nenorocite cârciumi unde, pe vremuri, se stătea sub tei, pe iarbă, sau pe prispă, în bătaia soarelui şi se vorbea cu glas încet şi cu vorbe puţine. Oriîncotro te uiţi, gramofoanele scârţâie şi scrâşnesc marşuri turceşti, melodii patriotice sârbeşti sau arii din operetele vieneze, după felul muşteriilor pentru care cântă. Căci lumea nu se duce şi nu târguieşte decât de-acolo unde e gălăgie, lux şi mişcare.

Ziarele sunt citite cu lăcomie, dar în treacăt şi pe apucate. Toţi caută numai ziare pe-a căror primă pagină sunt înşirate, cu litere groase, titluri senzaţionale. Articolele tipărite prin colţuri şi cu litere mici nu găsesc cititori. Tot ce se întâmplă e însoţit de zgomotul şi de spoiala vorbelor mari. Tinerii consideră că n-au trăit dacă seara, înainte de-a adormi, nu le ţiuie urechile şi nu le strălucesc ochii de cele auzite şi văzute în timpul zilei.

Pe „kapia”, vin agale şi efendii din orăşel, serioşi şi făcând pe nepăsătorii, ca să asculte ştirile din ziare despre cele petrecute în războiul turco-italian din Tripolitania[38]. Şi ascultă cu lăcomie ce scriu ziarele despre tânărul şi eroicul ofiţer turc Enver-bei[39], care-i bate pe italieni şi apără ţara sultanului de parcă s-ar trage din Sokolovici sau din Kiupriulici. Se încruntă beii şi agalele când aud muzica zgomotoasă a gramofonului care le împiedică gândurile să se desfăşoare în tihnă, şi, fără să lase să se vadă, le tremură inima, sincer şi profund, pentru soarta îndepărtatei provincii turceşti din Africa.

Şi iată că, tocmai atunci, întorcându-se de la lucru, trece peste pod Pietro italianul, meşterul Pero, în hainele lui albite de pulbere şi pătate cu vopsele şi terebentină. Meşterul Pero a îmbătrânit şi e mai încovoiat, mai modest şi mai fricos ca

---

[38] Între 1911–1912, a avut loc un război între Italia şi Turcia, prin care aceasta din urmă a pierdut Libia şi Dodecanezul.

[39] *Enver-paşa* (1881–1922), politician reacţionar turc.

odinioară. Ca şi pe vremea atentatului săvârşit de Luccheni împotriva împărătesei, conform unei logici care pentru el rămâne de neînţeles, meşterul se simte iar vinovat de vreo crimă săvârşită undeva, pe planetă, de compatrioţii lui italieni, cu care demult nu mai are nicio legătură. Unul din turcii tineri îi strigă:

— Vrei Tripolitania, târfă? Na, na, na!..

Şi strigând aşa după el, îşi bălăngăne braţul, făcând gestul obscen „de la pumn la cot”.

Meşterul Pero, obosit şi încovoiat, cu sculele la subsuoară, se mulţumeşte să-şi înfunde pălăria pe ochi, să-şi strângă şi mai tare pipa între dinţi şi să grăbească pasul spre casa lui de pe Meidan.

Acolo îl aşteaptă Stana, care a îmbătrânit şi nu mai are atâta putere ca înainte, dar e tot guralivă şi colţoasă. Zidarul i se plânge amarnic că tinerii îi aruncă vorbe necuviincioase şi-i cer lui Tripolitania, despre care până mai deunăzi habar n-avea dacă există sau nu. Iar Stana – ca totdeauna – nu vrea nici să-l înţeleagă, nici să-l compătimească, ci, dimpotrivă, mai şi spune că el e de vină şi că merită să i se strige vorbe de ocară.

— Păi dacă ai fi cu adevărat bărbat, aşa cum nu eşti, le-ai pocni câte una cu dalta sau cu ciocanul în scăfârlie şi nu le-ar mai da prin minte leprelor ăstora să te batjocorească, ci s-ar scula în picioare când ai trece podul.

— Ah, Stano, Stano, îi răspunde trist şi potolit meşterul Pero, cum ar putea un om să dea cu ciocanul în scăfârlia aproapelui său?

Aşa s-au scurs toţi anii aceia, printre emoţii mărunte şi mari, şi într-o necontenită nevoie de senzaţii. Şi aşa veni toamna anului 1912, apoi anul 1913, cu războaiele balcanice şi cu victoriile sârbeşti. Şi, printr-o ciudată întâmplare, tocmai lucrurile acestea deosebit de importante pentru soarta podului, a orăşelului şi a celor ce trăiau în el, se iviră în tăcere şi aproape neluate în seamă.

Rumene în zori şi-n amurg, aurite la amiază, trecură şi zilele de octombrie peste orăşelul care aştepta culesul porumbului şi rachiul nou. Era încă plăcut să stai pe „kapia”, după-masă, la soare. Timpul părea că-şi oprise adierile deasupra oraşului. Şi tocmai atunci s-au întâmplat lucrurile astea.

Mai înainte ca ştiutorii de carte să îi putut înţelege ceva din veştile contradictorii date de ziare, războiul dintre Turcia şi cele patru state balcanice izbucnise şi pornise de-a lungul străvechilor drumuri, prin Balcani. Şi, mai înainte ca lumea să fi înţeles scopul exact şi să fi măsurat însemnătatea războiului ăstuia, el se terminase cu adevărat, prin izbânda armatelor sârbeşti. Toate se petrecuseră departe de Vişegrad, fără împuşcături şi bubuit de tunuri la graniţă, fără capete retezate pe „kapia”. La fel ca atunci când e vorba de bani şi de negoţ, şi evenimentele acestea mari se petrec şi ele departe, şi necrezut de repede.

Dar dacă orăşelul păstra o înfăţişare liniştită şi neschimbată, evenimentele petrecute stârniră în sufletele oamenilor adevărate furtuni, cea mai avântată înflăcărare şi cea mai adâncă deznădejde. Ca tot ce se întâmpla pe lume în ultimii ani, şi faptele acestea fură primite în orăşel cu simţăminte cu totul opuse la sârbi şi la musulmani, simţămintele unora şi ale altora neasemuindu-se decât prin adâncime şi tărie. Cele petrecute depăşiseră toate speranţele unora şi dovediseră celorlalţi că temerile lor păreau îndreptăţite. Dorinţele care, de veacuri, zburau înaintea mersului istoriei, nu mai puteau acum să ţină pas cu ea, nici s-o ajungă în zborul ei fantastic, pe drumul realizărilor celor mai îndrăzneţe.

Tot ce putea să vadă şi să simtă orăşelul din războiul acesta fatidic se petrecea cu viteza unei săgeţi în zbor şi cu o simplitate neobişnuită.

La Uvaţ, unde graniţa dintre Austro-Ungaria şi Turcia merge de-a lungul râuleţului numit de asemenea Uvaţ şi unde un pod de lemn desparte cazarma austriacă de postul de gardă turcesc, un ofiţer turc, însoţit de-o mică escortă, trecu la austrieci. Acolo, cu un gest teatral, el îşi frânse sabia de parapetul podului şi se predă jandarmilor austrieci. În clipa aceea, infanteria sârbă, în uniforme cenuşii, cobora dinspre munte. Ea înlocui trupele turceşti cu echipamentul lor străvechi, de-a lungul întregii frontiere dintre Bosnia şi Sandjak. Punctul de întâlnire ai graniţelor Austriei, Turciei şi Serbiei dispăru. Graniţa turcească, aflată până mai ieri la vreo cincisprezece kilometri de Vişegrad, fu dată, deodată, înapoi, cu peste o mie de kilometri, undeva, dincolo de Iedrene[40].

[40] Denumirea turcă a oraşului Adrianopole.

Schimbări atât de multe şi de mari, înfăptuite într-un răstimp atât de scurt, zguduiră orăşelul până în temelii.

Pentru podul de peste Drina, zguduirea aceasta fu hotărâtoare. După cum am văzut, legătura feroviară cu Sarajevo îi nimicise toate legăturile cu Occidentul şi acum, cât ai clipi, i se tăiară şi legăturile cu Orientul, căci tocmai Orientul care îi crease şi care până mai ieri se afla aici, clătinat şi lovit, e drept, dar permanent şi real, totuşi, ca pământul şi cerul, Orientul acesta pierise acum ca o nălucă. De-acum înainte, podul n-avea să mai lege decât jumătăţile orăşelului şi cele vreo douăzeci de sate de pe malul stâng şi de pe malul drept al Drinei.

Marele pod de piatră care, după chibzuiala şi după cucernica hotărâre a vizirului din Sokolovici, trebuia să unească cele două părţi ale împărăţiei şi „din dragoste pentru Allah”, să înlesnească trecerea Răsăritului către Apus şi a Apusului către Răsărit, se afla acum, în realitate, rupt şi de Orient şi de Occident şi lăsat în voia sorţii, ca vasele naufragiate şi lăcaşurile de închinăciune uitate. Timp de trei veacuri întregi el îndurase totul, supravieţuise tuturor şi, neschimbat, îşi făcuse cu cinste slujba; dar nevoile omeneşti sunt altele şi lucrurile s-au schimbat în lume; acum slujba lui nu-şi mai are rostul. Judecând după mărimea, trăinicia şi frumuseţea lui, oştile ar mai putea să-l folosească veacuri multe de acum înainte, dar iată că, prin jocul veşnic şi neprevăzut al legăturilor omeneşti, dania pioasă a vizirului s-a pomenit deodată părăsită şi zvârlită parcă în afara şuvoiului principal al vieţii. Rostul de-acum al podului nu se mai potriveşte în niciun chip cu înfăţişarea lui veşnic tânără şi cu proporţiile lui uriaşe, dar armonioase. El se înalţă, încă, aşa cum l-a văzut cu privirea lăuntrică vizirul, când îşi închidea ochii, şi aşa cum l-au înfăptuit meşterii lui: măreţ, frumos şi trainic, nesupus nici unei schimbări.

A fost nevoie de timp şi de eforturi pentru ca vişegrădenii să priceapă tot ce e arătat aici în câteva rânduri şi ce s-a întâmplat, cu adevărat, în câteva luni. Nici chiar în vis graniţele nu se mută atât de repede şi atât de departe.

Simţămintele adormite în oameni, străvechi ca podul şi mute şi neclintite ca el, se însufleţiră deodată şi începură să aibă altă înrâurire asupra vieţii de zi cu zi, asupra stării de spirit generale şi asupra destinului fiecărui om în parte.

Primele zile ale verii lui 1913 sunt ploioase şi călduţe. Pe „kapia” stau turcii din orăşel, amărâţi şi posomorâţi. Vreo zece dintre ei, mai bătrâni, s-au strâns în jurul unui tânăr care citeşte ziarele, le traduce expresiile străine, le tălmăceşte cuvintele neobişnuite şi le dă explicaţii geografice. Fumează toţi, liniştiţi, şi privesc netulburaţi în zare, dar nu-şi pot ascunde pe deplin grijile şi amărăciunea. Stăpânindu-şi zbuciumul, ei se apleacă peste harta pe care e desenată viitoarea împărţire a Peninsulei Balcanice. Privesc hârtia şi nu desluşesc nimic în liniile astea şerpuitoare, dar ştiu şi înţeleg totul, fiindcă au geografia în sânge şi simt biologic imaginea lumii.

— Al cui o să fie Uşciupul[41]? întreabă un bătrân, adresându-se cu un aer nepăsător tânărului care citeşte.

— Al Serbiei.

— Of!

— Şi Selanicul[42]?

— Al Greciei.

— Of! Of!

— Şi Iedrene?

— Pesemne, al Bulgariei.

— Of! Of! Of!

Astea nu sunt vaiete gălăgioase şi triste, ca ale femeilor şi ale fiinţelor slabe, ci oftaturi înăbuşite şi adânci, care se pierd odată cu fumul tutunului printre mustăţile stufoase, în văzduhul verii. Mulţi din bătrânii adunaţi aici au peste şaptezeci de ani. În copilăria lor, puterea islamului se întindea de la Lika şi Kordun până la Stambul şi de la Stambul până la graniţele nehotărâte şi deşarte ale Arabiei îndepărtate şi de nestrăbătut. (Iar „puterea islamului” este marea comunitate, strâns legată şi nepieritoare, a celor ce cred în Mahomed, întreaga întindere a Pământului unde glasul muezinului cheamă credincioşii la rugăciune.) Asta şi-o amintesc ei bine, dar mai ţin minte cum, mai apoi, în zilele vieţii lor, puterea islamului s-a retras din Serbia în Bosnia, apoi din Bosnia în Sandjak. Şi acum, iată, sub ochii lor, puterea asta, ca un reflux fantastic, a pierit dintr-odată şi s-a retras undeva, dincolo de zare, lăsându-i aici, ca pe nişte ierburi de mare zvârlite pe uscat, înşelaţi şi ameninţaţi, părăsiţi în voia lor şi a sorţii lor amarnice. Totul de la Allah vine şi, fără îndoială, aşa a

[41] Denumirea turcă a oraşului Skoplie.

[42] Denumirea turcă a oraşului Salonic.

fost scris în poruncile sfinte ale Destinului, dar, oricum, omului îi e greu să priceapă: lui i se taie răsuflarea, i se tulbură mintea şi, totodată, simte cum, de sub tălpi, îi fuge pământul, ca un covor înşelător, şi cum graniţele, care ar trebui să fie trainice şi neclintite, devin mişcătoare şi schimbătoare, depărtându-se şi pierzându-se ca pârâiaşele zburdalnice, primăvara.

Cu astfel de simţăminte şi gânduri şed bătrânii pe „kapia” şi ascultă, fără prea multă atenţie, veştile de prin ziare. Ei ascultă în tăcere, deşi cuvintele folosite de ziare pentru a vorbi despre împărăţii şi state li se par neobrăzate, smintite şi nelalocul lor iar întregul fel de a scrie li se pare pângăritor, potrivnic legilor veşnice şi logicii vieţii, ceva care „n-o să fie niciodată bun” şi cu care un om cinstit şi înţelept nu se poate împăca. Pe deasupra capetelor li se încolăceşte fumul tutunului. Sus, în înălţimi, plutesc norii albi, zdrenţuiţi, ai verii ploioase, târându-şi peste pământ umbrele repezi şi largi.

Iar noaptea, până la ceasuri târzii, pe-aceeaşi „kapia” stau tinerii din familiile sârbeşti. Ei cântă cu glas tare şi sfidător cântece despre tunul sârbesc, şi nu-i amendează şi nu-i pedepseşte nimeni. Printre ei, sunt văzuţi adesea studenţi şi elevi de liceu. Cei mai mulţi dintre ei sunt flăcăiandri, palizi şi slabi, cu plete lungi, cu pălării negre, pleoştite, şi cu boruri largi. În toamna asta ei se adună mereu, deşi s-au deschis şcolile. Vin cu trenul de la Sarajevo, aduc îndrumări şi lozinci, îşi petrec noaptea aici, pe „kapia”, dar nu aşteaptă să-i prindă zorile în orăşel, căci tinerii din Vişegrad îi trec în Serbia pe drumuri tăinuite.

În lunile de vară, când începe vacanţa, orăşelul şi „kapia” se însufleţesc prin sosirea elevilor şi a studenţilor din partea locului, veniţi pe la casele lor. Şi ei influenţează atunci întreaga viaţă a orăşelului.

Pe la sfârşitul lui iunie, sosesc în grup liceenii din Sarajevo, şi până în prima jumătate a lui iulie, vin, unul câte unul, studenţii în drept, mediciniştii şi filosofii de la Universităţile din Viena, Praga, Graz şi Zagreb. Odată cu venirea lor, chiar şi înfăţişarea oraşului e alta. În mahalaua negustorească şi pe „kapia” li se văd siluetele tinere, schimbate şi străine; prin ţinuta, felul de a vorbi şi veşmintele lor, ei se deosebesc de obiceiurile statornicite şi de portul veşnic acelaşi al localnicilor. Îi vezi în haine de culoare închisă, croite după ultima modă, cu tăietura în

Glockenfaçon[43], socotită în Europa Centrală drept ultimul strigăt al modei şi culmea bunului-gust. Pe cap au pălării de paie moale, panamale cu boruri lăsate în jos şi împodobite cu panglici în şase culori discrete. Sunt încălţaţi cu pantofi americani, largi, cu vârfuri bombate. Şi cei mai mulţi dintre ei poartă bastonaşe de bambus de-o grosime neobişnuită. La reverul hainei, au prinsă insigna de metal a sokolilor[44] sau a vreunei asociaţii studenţeşti.

Studenţii aduc totodată cuvintele şi glumele noi, cântecele noi, dansurile noi de la balurile din iarna trecută, şi, mai ales, cărţile şi broşurile noi, sârbeşti, ceheşti şi germane.

Şi mai demult, în primii douăzeci de ani ai ocupaţiei austriece, se întâmpla să plece tinerii din orăşel la studii, dar niciodată nu fuseseră atât de numeroşi şi nici nu-i însufleţeau asemenea gânduri. În primii douăzeci de ani, vreo câţiva urmaseră Şcoala Normală, la Sarajevo, vreo doi sau trei urmaseră dreptul sau literele la Viena, dar fuseseră nişte excepţii, rare de tot, nişte tineri modeşti, care, după ce-şi luaseră examenele, pe neobservate şi fără să facă niciun fel de vâlvă, se pierduseră în marea armată cenuşie a funcţionarilor de stat. De câtăva vreme însă, numărul studenţilor din oraş a sporit mult de tot. Cu sprijinul asociaţiilor cultural-naţionale, pleacă acum să-şi facă studiile la universităţi şi fii de ţărani şi odrasle de mici meseriaşi. Iar spiritul şi firea studenţilor sunt şi mai schimbate.

Nu mai sunt studenţii de pe vremuri, studenţii din primii ani ai ocupaţiei, tineri sfioşi şi naivi absorbiţi de studiile lor în înţelesul cel mai deplin al cuvântului. Şi nu mai găseşti nici obişnuiţii cheflii, nici desfrânaţii de pe vremuri, viitori patroni şi negustori care, într-o anumită epocă a vieţii, îşi iroseau pe „kapia” prisosul de energie şi de tinereţe şi despre care neamurile spuneau: „Să-l însurăm, ca să-i vină mintea la cap”. Cei de acum sunt altfel de tineri, care învaţă şi-şi fac educaţia în oraşe diferite, în ţări diferite şi sub influenţe diferite. Din marile oraşe, din universităţile şi liceele unde studiază, tinerii ăştia se reîntorc orbiţi de simţământul îndrăznelii trufaşe, pe care i-l dă, la început, omului tânăr învăţătura nedesăvârşită, şi înflăcăraţi de idei asupra drepturilor popoarelor la libertate şi asupra

---

[43] Cloş. (germ.)

[44] Asociaţie sportivă cehă înfiinţată în 1862. Studenţii sârbi, care studiau în Cehia, făceau şi ei parte din această asociaţie.

drepturilor individului la bucurie şi la demnitate. În fiecare vacanţă de vară, ei aduc concepţiile liberale asupra problemelor sociale şi religioase şi avântul unui sentiment naţional renăscut care, în aceşti ultimi ani, mai ales după victoriile sârbilor în războaiele balcanice, a devenit un crez comun, iar pentru numeroşi tineri, o dorinţa fanatică de acţiune şi de sacrificiu personal.

„Kapia” e principalul lor loc de întâlnire. Aici îi vezi adunându-se după masa de seară. Şi, pe întuneric, sub stele sau la lumina lunii, în liniştea nopţii, deasupra râului gălăgios, răsună cântecele, glumele, discuţiile însufleţite şi nesfârşite, noi, îndrăzneţe, naive, sincere şi neînfrânte.

Cu studenţii se mai adună aici, în mod obişnuit, şi foştii lor prieteni din copilărie, cei care au făcut odată cu ei clasele primare şi au rămas apoi în orăşel ca ucenici, băieţi de prăvălie, conţopişti mărunţei pe la primărie sau funcţionăraşi la vreo întreprindere. Aceştia sunt de două soiuri. Unii sunt mulţumiţi de soarta şi de viaţa în orăşelul unde vor rămâne cât vor trăi. Ei se uită plini de curiozitate şi de simpatie la foştii lor colegi care au umblat pe la şcoli, îi admiră, fără să se compare niciodată cu ei şi, fără pic de invidie, iau parte la dezvoltarea şi la formarea lor. Ceilalţi nu s-au împăcat cu viaţa la care împrejurările i-au osândit în orăşel: ei doresc ceva socotit mai înalt şi mai bun, ceva care le-a scăpat şi care, pentru ei, pe zi ce trece, se depărtează tot mai mult şi devine tot mai de neatins.

Deşi rămân prieteni cu studenţii, tinerii ăştia stau de obicei mai deoparte şi ori fac glume grosolane, ori păstrează o tăcere duşmănoasă. Nu pot participa la discuţii pe picior de egalitate şi, din pricina asta, chinuiţi mereu de simţământul inferiorităţii, în timpul discuţiilor, manifestă faţă de foştii lor colegi – mai fericiţi – o nesinceritate exagerată, arătându-se fie mai grosolani şi mai ignoranţi decât sunt, fie bătându-şi joc de toate, cu amărăciune în suflet. Şi într-un caz şi în altul, invidia răzbate din ei cu o forţă aproape vădită şi care se face simţită. Dar tinerii îndură uşor prezenţa instinctelor celor mai rele, mişcându-se şi trăind liberi şi fără griji printre aceste porniri.

Au mai fost şi vor mai fi nopţi înstelate deasupra oraşului, cu bogăţie de constelaţii şi cu clar de lună, dar n-au mai fost şi numai dumnezeu ştie dacă vor mai fi tineri ca ăştia, să vegheze pe „kapia”, în astfel de discuţii, cu asemenea gânduri şi

simţăminte. Ei sunt o generaţie de îngeri răzvrătiţi, în scurta clipă când mai au încă întreaga putere şi toate drepturile îngerilor, ca şi mândria înflăcărată a răzvrătiţilor. Feciorii ăştia de ţărani, de negustori şi de meseriaşi dintr-un orăşel bosniac pierdut în lume căpătaseră de la soartă, fără să facă nicio sforţare anume, o poartă spre omenire şi o mare iluzie a libertăţii. Cu însuşirile înnăscute, specifice provinciei lor, ei plecau în lume şi-şi alegeau, mai mult sau mai puţin singuri, după înclinări, după dorinţă sau după cum se nimerea, obiectul studiilor, felul distracţiilor, cercul de cunoştinţe şi prietenii. Cei mai mulţi dintre ei nu puteau şi nu ştiau nici să prindă, nici să scoată mare lucru din câte vedeau, dar nu găseai niciunul măcar să n-aibă simţământul că poate să îmbrăţişeze ce vrea şi că tot ce atinge cu mâna e al lui. Viaţa (cuvântul acesta revenea deseori în discuţiile lor, ca şi în literatura şi politica epocii, unde era scris cu litere mari), viaţa le stătea în faţă ca un câmp de acţiune pentru instinctele lor eliberate, pentru curiozităţile lor intelectuale şi pentru îndrăznelile lor sentimentale, care nu cunoşteau graniţe. În faţa lor, toate drumurile se deschideau, la nesfârşit; pe cele mai multe dintre drumurile astea ei nu puneau piciorul, şi, totuşi, beţia vrăjită a vieţii consta în faptul că puteau (măcar teoretic) să-şi aleagă liberi calea voită şi să se mute de pe un drum pe altul. Tot ceea ce alţi oameni, alte neamuri, în alte ţări şi în alte timpuri, izbutiseră să creeze şi să dobândească, generaţie după generaţie, după cazne de veacuri, cu preţul vieţii sau al renunţărilor şi al jertfelor mai mari şi mai scumpe decât viaţa, toate acestea se aflau aşternute dinaintea lor ca o moştenire întâmplătoare şi un dar primejdios al destinului. Asta părea fantastic şi de necrezut şi, totuşi, era adevărat: ei puteau face, cu tinereţea lor, tot ce voiau, într-o lume în care legile moralei sociale şi individuale, până la graniţa depărtată a crimei, se aflau, tocmai în anii aceştia, în plină criză, erau liber interpretate, primite sau respinse de fiecare grup şi de fiecare individ. Ei puteau gândi cum voiau, puteau gândi nestingheriţi şi fără limite; îndrăzneau să spună tot ce voiau şi, pentru mulţi dintre ei, cuvintele acestea însemnau fapte, împlinindu-le nevoile atavice de eroism şi de glorie, de violenţă şi de distrugere, dar neaducând după ele obligaţia de a le înfăptui şi nici vreo responsabilitate vădită pentru cele rostite. Cei mai înzestraţi dintre ei dispreţuiau ceea ce erau nevoiţi să

înveţe şi îşi subapreciau puterile, dar se lăudau cu ce nu ştiau şi se înflăcărau pentru ce îi depăşea.

Cu greu se poate închipui un fel mai primejdios de-a pătrunde în viaţă şi un drum mai sigur spre fapte deosebite sau spre o distrugere totală. Doar cei mai buni şi mai puternici dintre ei se aruncau într-adevăr, cu un fanatism de fachir, în acţiune şi-şi ardeau aripile ca musculiţele, pentru a fi de îndată glorificaţi de către contemporani ca nişte martiri şi sfinţi (căci nu exista generaţie care să nu-şi fi avut sfinţii ei) şi ridicaţi la înălţimea pildelor de neatins.

Fiecare generaţie omenească îşi are propriile iluzii în ce priveşte civilizaţia, unii închipuindu-şi că iau parte la avântul ei, alţii că-i sunt martori ai prăbuşirii. De fapt, ea arde, mocneşte sau se stinge, în funcţie de locul unde ne aflăm când o privim. Generaţia care acum, pe „kapia”, sub stele, deasupra apelor, discută probleme filosofice, sociale şi politice e doar mai bogată în iluzii; altminteri, ea e întru totul asemănătoare celorlalte. Şi ea îşi închipuie că aprinde făclia unei civilizaţii noi şi că stinge ultimele pâlpâiri ale unei alte civilizaţii, care piere. S-ar putea spune cu osebire despre ea numai atât: de multă vreme n-a mai fost generaţie care să fi visat şi să fi vorbit cu mai multă îndrăzneală despre viaţă, despre plăcere, despre libertate, şi care să fi primit mai puţin de la viaţă, să fi pătimit mai mult şi să fi îndurat o robie mai grea.

Dar, în vara lui 1913, lucrurile acestea nu erau încă vădite, deşi puteau fi bănuite. Totul părea un joc nou şi emoţionant pe vechiul pod care, în lumina lunii, în nopţile de iulie, apărea alb, zvelt, tânăr şi neschimbat, de-o desăvârşită frumuseţe şi trăinicie, mai trainic decât tot ce putea să aducă timpul, mai tare decât tot ce puteau să gândească sau să înfăptuiască oamenii.

XIX

După cum o noapte călduroasă de august se aseamănă cu o altă noapte de august, tot aşa şi discuţiile elevilor şi studenţilor acestora sunt mereu aceleaşi sau măcar se aseamănă între ele.

Imediat după o cină înghiţită în grabă şi cu poftă (căci şi-au petrecut ziua cu băile şi cu prăjitul la soare) ei sosesc, unul câte unul, pe „kapia”. Iată-l, mai întâi, pe Ianko Stikovici, fiul unui abagiu de pe Meidan. Ianko Stikovici, care de patru semestre studiază ştiinţele naturale la Graz, e un tânăr slab, cu trăsături pronunţate, cu păr negru şi lins; e vanitos, sensibil, nemulţumit de propria lui persoană, dar şi mai nemulţumit de tot ce-l înconjură. Citeşte mult şi scrie articole, sub un pseudonim destul de cunoscut, în ziarele tineretului şi în foile revoluţionare care apar la Praga şi la Zagreb. Dar scrie şi poezii, semnate cu un alt pseudonim. Şi-a şi pregătit o culegere pe care trebuie să i-o publice *Zorile* (editura cărţilor naţionaliste). În afară de asta, e un bun orator şi vorbeşte cu înflăcărare la întrunirile studenţeşti. Iată-l pe Velimir Stevanovici, un tânăr sănătos şi robust, copil adoptiv despre ai cărui părinţi nu se ştie nimic precis; e ironic, realist, econom şi harnic. Îşi termină medicina la Praga. Iată-l pe Iakov Herak, fiul popularului şi blajinului factor poştal din Vişegrad. E student în drept: negricios, mărunt, cu privirea pătrunzătoare şi repezit la vorbă, socialist, spirit polemic, el se ruşinează de inima bună pe care o are şi-şi ascunde cu grijă toate sentimentele. Ranko Mihailovici e un tânăr tăcut şi blând, student în drept la Zagreb; el se gândeşte de pe acum la cariera lui de funcţionar. Abia dacă ia cuvântul când prietenii se ceartă discutând despre dragoste şi despre politică sau când îşi apun părerile despre viaţă şi despre orânduirea socială. După mamă, Ranko e strănepotul popii Mihailo, al cărui cap, cu o ţigară în gură, a fost înfipt în par şi aşezat chiar aici, pe „kapia”.

Mai sunt, de asemenea, câţiva liceeni din Sarajevo. Ei ascultă cu nesaţ vorbele colegilor mai vârstnici şi povestirile lor despre viaţa în marile oraşe şi, datorită imaginaţiei care îmboldeşte vanitatea băieţilor şi dorinţele lor tainice, îşi închipuiesc totul cu mult mai mare şi mai frumos decât este şi de cât poate fi. Mai e şi Nikola Glasincianin, tânărul palid şi ţeapăn care, din pricina sărăciei, a sănătăţii şubrede şi a slabelor roade la învăţătură, a fost nevoit să părăsească liceul după ce a urmat patru clase, să

se reîntoarcă la Vişegrad şi să intre slujbaş la o firmă germană exportatoare de lemn. El e urmaşul unei familii de bogătaşi, ruinate, din Okolişte. Bunică-su, Milan Glasincianin, a murit, curând după ocupaţie, într-un balamuc, la Sarajevo, după ce-şi risipise la jocul de cărţi, încă din tinereţe, aproape toată averea. În acelaşi an a murit şi tatăl lui Nikola, Petro Glasincianin, un om bolnăvicios, lipsit de voinţă, fără vlagă şi care nu se prea bucura de consideraţie din parte oamenilor. Acum, Nikola îşi petrece ziua pe malul râului, printre muncitorii care rostogolesc şi fac plute din trunchiurile mari de brazi; el notează sterii de lemn gata măsuraţi şi apoi, în birou, adună cantităţile şi le trece în registru. Munca asta monotonă, printre oameni mărunţi, muncă fără avânt şi fără perspective, el o îndură ca pe un chin şi ca pe-o umilinţă; lipsa oricărei speranţe de a-şi schimba sau de a-şi îmbunătăţi starea socială a făcut din tânărul acesta sensibil un om îmbătrânit înainte de vreme, ursuz şi taciturn. Citeşte şi el, mult, în orele de răgaz, dar hrana spirituală a cărţilor nici nu-l înviorează, nici nu-l înalţă, fiindcă toate i se par fără rost. Soarta rea, singurătatea, suferinţele i-au deschis ochii şi i-au ascuţit mintea în multe privinţe, dar cele mai frumoase idei şi cele mai preţioase cunoştinţe nu pot decât să-l descurajeze şi să-l amărască şi mai mult, căci ele îl fac să-şi simtă şi mai tare prăbuşirea şi viaţa fără perspective, trăită în orăşel.

Mai e, în sfârşit, Vlado Marici, de meserie lăcătuş, băiat vesel şi cumsecade, pe care prietenii din şcolile superioare îl iubesc şi-l poftesc la întâlnirile lor, fiindcă are un glas puternic şi frumos, de bariton, şi o inimă prietenoasă, cinstită şi bună. Flăcăul ăsta viguros, cu şapca lui de lăcătuş, e unul dintre oamenii modeşti, care nu se măsoară şi nu se compară cu nimeni, primesc liniştiţi ceea ce le oferă viaţa şi dau fără multe vorbe tot ce au şi tot ce pot da.

Şi mai sunt două învăţătoare, Zorka şi Zagorka, amândouă născute în Vişegrad. Toţi tinerii aceştia se întrec să le placă şi – în faţa lor şi în preajma lor – joacă jocul dragostei, naiv, complicat, luminos, chinuitor. În faţa lor, ei se întrec în discuţii, aşa cum se întreceau la mânuirea armelor cavalerii din veacurile trecute în faţa domniţelor. Din pricina lor, ei se aşază apoi pe „kapia” şi fumează în beznă şi singurătate sau cântă laolaltă cu unii care până atunci au băut cine ştie pe unde; din pricina lor, există între ei duşmănii tainice, gelozii ascunse cu stângăcie şi

conflicte vădite. Pe la zece, învăţătoarele se duc acasă. Tinerii mai rămân încă multă vreme, dar voioşia care domnea pe „kapia” dispare iar focul cuvintelor slăbeşte.

În seara asta, Stikovici, care de obicei are rolul principal în discuţii, tace şi fumează. E tulburat şi ros de o nemulţumire lăuntrică, dar ascunde lucrul acesta aşa cum îşi ascunde întotdeauna sentimentele adevărate, fără să izbutească niciodată să facă acest lucru pe deplin. Astăzi după-amiază a avut prima întâlnire de dragoste cu învăţătoarea Zorka, o fată interesantă, cu forme pline, cu chip palid şi ochi de foc. La stăruinţele neîncetate ale lui Stikovici, au făcut amândoi lucrul cel mai greu de înfăptuit într-un orăşel, pentru o fată şi-un băiat: s-au întâlnit într-un loc ferit, fără să-i vadă şi fără să-i afle nimeni. S-au întâlnit în şcoala ei care acum, în timpul vacanţelor, e cu totul pustie. El a intrat printr-o uliţă, pe lângă grădină, iar ea printr-o altă uliţă, pe poarta principală. S-au întâlnit într-o odăiţă întunecoasă, prăfuită, plină cu bănci înghesuite până în tavan. Patima dragostei e nevoită, de multe ori, să-şi caute adăposturi tainice şi urâte. N-au putut nici să se aşeze, nici să se culce. Erau amândoi tulburaţi şi stingheriţi. Prea dornici şi prea pătimaşi, s-au îmbrăţişat şi s-au înlănţuit pe una din băncile acelea vechi, pe care le cunoşteau atât de bine, şi n-au mai văzut nimic în jurul lor. El s-a dezmeticit primul şi, brutal, fără să-i lase vreun răgaz, a început să-şi netezească hainele şi să-şi ia rămas bun. Zorka a început să plângă. Se simţeau amândoi dezamăgiţi. După ce a mai liniştit-o oarecum, Stikovici a plecat, aproape fugind, prin uşa dinspre grădină.

Acasă, l-a găsit pe poştaş care îi adusese o revistă de-a tineretului, cu articolul lui *Balcanii, Serbia şi Bosnia-Herţegovina*. Recitirea articolului i-a îndepărtat gândurile de la proaspăta aventură, dar a găsit în el noi pricini de nemulţumire. În articol existau greşeli de tipar şi unele fraze i se părură ridicole. Acum, când nu se mai putea schimba nimic, vedea bine că multe lucruri ar fi putut fi spuse mai frumos, mai limpede şi mai concis.

Şi iată că în seara asta tinerii adunaţi pe „kapia”, în faţa aceleiaşi Zorka, discută într-una despre articolul lui. Principalul adversar e vorbăreţul şi agresivul Herak, care priveşte şi critică totul prin perspectiva social-democraţiei. Ceilalţi nu se amestecă în discuţie decât din când în când. Iar cele două învăţătoare stau

tăcute şi pregătesc o cunună invizibilă pentru învingător. Stikovici abia se apără, mai întâi fiindcă acum, deodată, vede el însuşi multe slăbiciuni şi lipsă de logică în articolul lui, deşi n-ar recunoaşte asta în faţa nimănui; şi apoi, fiindcă îl chinuie amintirea după-amiezii petrecute în clasa prăfuită şi neaerisită, îl chinuie amintirea scenelor care acum i se par caraghioase şi urâte, dorite cu patimă atâta vreme şi pentru care a stăruit cu atâta foc pe lângă frumoasa învăţătoare. (Acum ea stă aici, în întunericul nopţii de vară, şi-l priveşte cu ochi strălucitori.) Stikovici se simte dator şi vinovat şi ar da mult să nu se fi dus după-amiază la şcoală şi ea să nu se afle, acum, aici.

În starea lui sufletească, Herak ăsta i se pare o viespe agresivă, împotriva căreia e greu să te aperi. Stikovici are impresia că trebuie să răspundă nu numai pentru articol, dar şi pentru cele petrecute în după-amiaza aceea, la şcoală. Mai mult ca orice, ar dori acum să fie singur, undeva, departe de-aici, şi să se poată gândi la ceva care să nu fie nici articolul lui, nici fata. Dar amorul propriu îl îmboldeşte să se apere. Stikovici i-a citit pe Ţviici[45] şi pe Strossmayer[46], iar Herak pe Kautski[47] şi pe Bebel[48].

— Dumneata pui carul înaintea oiştii, strigă Herak, analizând articolul lui Stikovici. Nu e cu putinţă ca ţăranii din Balcani, roşi de mizerie şi de toate nenorocirile din lume, să întemeieze, oriunde şi în orice împrejurări, o formaţie politică trainică şi puternică. Numai o eliberare economică, prealabilă, a claselor exploatate, a ţăranilor şi a muncitorilor, şi prin urmare a majorităţii covârşitoare a poporului, poate crea condiţii reale pentru formarea statelor independente. Acesta e procesul firesc şi calea pe care trebuie să se meargă şi nu cea inversă. Iată de ce eliberarea şi unirea naţională trebuie realizate în spiritul eliberării şi al reînnoirii sociale. Altfel, ţăranul, muncitorul şi micul-burghez vor aduce în noile formaţii politice, ca pe o boală

---

[45] *Iovan Ţviici*, geograf şi etnograf sârb, reprezentant al naţionalismului sârb dinainte de 1914.

[46] Croatul *Strossmayer* a fost episcop şi partizan al unirii slavilor de Sud.

[47] *Karl Kautsky* (1854–1938), unul din liderii social-democraţiei şi ai Internaţionalei a II-a, renegat al marxismului, mentor ideologic şi precursor al socialiştilor de dreapta din zilele noastre.

[48] *August Bebel* (1840–1913), cunoscut militant al mişcării muncitoreşti germane şi internaţionale, unul dintre întemeietorii Partidului social-democrat din Germania şi al Internaţionalei a II-a.

molipsitoare şi mortală, sărăcia lor şi conştiinţa lor de sclavi, iar exploatatorii, puţini la număr, îşi vor impune mentalitatea lor de paraziţi şi de reacţionari şi toate instinctele lor antisociale. Ca urmare, deci, nu vor putea exista nici state durabile, nici orânduiri sănătoase.

— Tot ce spui e deşteptăciune străină şi scoasă din cărţi, dragul meu, răspunse Stikovici, deşteptăciune care piere în faţa avântului viu al forţelor naţionale trezite, mai întâi la sârbi, şi apoi la croaţi şi sloveni, forţe tinzând toate către un acelaşi ţel. Evenimentele merg în deplin acord cu sensul adânc al istoriei noastre şi cu chemarea neamului nostru. De la apelul lui Karageorge: „Fiecare să-şi ucidă jandarmul lui turc”, problemele sociale se rezolvă în Balcani pe calea luptelor şi a războaielor de eliberare naţională. Şi totul decurge după o logică perfectă: de la mic la mare, de la regiune şi de la trib la naţiune şi la stat. Oare victoriile noastre de la Kumanovo şi Bregalniţa[49] n-au însemnat, totodată, cele mai de seamă izbânzi ale gândirii progresiste şi ale dreptăţii sociale?

— Asta rămâne de văzut, îi răspunse Herak.

— Cine nu vede acum n-o să vadă niciodată. Noi credem..

— Voi credeţi, iar noi, noi nu credem nimic, ci vrem să fim convinşi prin dovezi şi fapte reale, stăruie Herak.

— Oare decăderea turcilor şi slăbirea Austro-Ungariei, ca prima treaptă a dispariţiei ei, nu sunt, de fapt, victorii ale micilor popoare democrate şi ale claselor subjugate, în năzuinţa lor spre cucerirea unui loc sub soare? îşi continuă Stikovici ideile.

— Dacă înfăptuirea năzuinţelor naţionaliste ar aduce şi înfăptuirea dreptăţii sociale, atunci n-ar mai trebui să existe nici mari probleme sociale, nici mişcări, nici conflicte în marile state ale Europei apusene, care, în majoritatea lor, şi-au înfăptuit idealurile naţionale şi sunt satisfăcute sub acest aspect. Dar vedem că nu-i deloc aşa, ba, dimpotrivă..

— Iar eu îţi repet, răspunse Stikovici, cam plictisit, îţi repet că fără crearea statelor independente, pe baza unităţii naţionale, şi fără înfăptuirea ideilor contemporane despre libertatea individuală şi socială, nici vorbă nu poate fi despre „eliberare socială”. Căci, aşa cum a spus un francez, mai întâi politica..

— Mai întâi stomacul, îl întrerupse Herak.

---

[49] La Kumanovo, sârbii i-au învins pe turci în anul 1912, iar pe râul Bregalniţa în 1913.

Aici începură să strige şi ceilalţi. Naiva discuţie studenţească se preschimbă în ceartă de tineri care vorbesc toţi odată şi se întrerup unii pe alţii, ceartă care, la primele glume, se împrăştie şi se pierde printre râsete şi strigăte.

Pentru Stikovici, lucrul acesta fu un prilej nimerit ca să încheie vorba şi să tacă, fără să lase impresia că a fost înfrânt şi că a dat înapoi.

După Zorka şi Zagorka, învăţătoarele care, pe la zece, au plecat spre casă, însoţite de Velimir şi de Ranko, începură să se împrăştie şi ceilalţi. Până la urmă, n-au mai rămas decât Stikovici şi Nikola Glasincianin.

Amândoi sunt de aceeaşi vârstă. Odinioară, au învăţat la acelaşi liceu şi au locuit împreună la Sarajevo. Se cunosc unul pe altul până în fundul sufletului, şi de-asta nici nu se pot preţui la justa valoare, nici nu se pot iubi cu adevărat. Trecerea anilor a săpat între ei o prăpastie firească, din ce în ce mai adâncă, din ce în ce mai neplăcută. În fiecare vacanţă, se regăsesc aici, în orăşel, se măsoară unul pe altul şi se socotesc colegi-duşmani, de nedespărţit. Acum, pe deasupra, s-a mai ivit între ei şi Zorka, frumoasa şi neliniştita învăţătoare. Căci, în lunile cele lungi ale iernii trecute, ea s-a împrietenit cu Glasincianin şi acesta nu ascundea şi nici nu putea să ascundă cât îi era de dragă. El se avântase în dragostea asta, cu toată înflăcărarea de care sunt în stare cei amărâţi şi nemulţumiţi. Dar, de cum a venit vara şi şi-au făcut apariţia studenţii, sensibilului Glasincianin nu i-a putut scăpa atenţia arătată de Zorka lui Stikovici. Din pricina asta, încordarea existentă de multă vreme între ei, deşi ascunsă în faţa lumii, a sporit în ultima vreme. În tot timpul vacanţei însă, nu li s-a întâmplat să rămână aşa ca de astă dată numai ei singuri.

Acum, când jocul destinului i-a pus faţă în faţă, se gândesc şi unul şi altul, în primul rând, cum să se despartă mai repede fără să înceapă o discuţie care n-ar putea fi decât neplăcută. Dar un fel de simţământ fără niciun rost, pe care numai tinereţea îl cunoaşte, nu le îngăduie să-şi împlinească dorinţa. În încurcătura asta, o întâmplare le vine în ajutor, sau, cel puţin, le uşurează tăcerea grea şi apăsătoare. În beznă, se aud vocile a doi trecători care merg agale şi se opresc lângă „kapia”, după colţul parapetului, în aşa fel încât Stikovici şi Glasincianin, aşezaţi pe sofa, nu-i pot vedea şi nu pot fi văzuţi. Dar, aud

amândoi fiecare cuvânt şi glasurile le cunosc bine. Noii-veniţi sunt doi dintre băieţii mai tineri, Thomas Galus şi Fehim Bahtiarevici. Ei nu prea se amestecă în grupul format în majoritate din liceeni şi studenţi, care, seară de seară, se adună pe „kapia” în jurul lui Stikovici şi al lui Herak, căci, deşi mai tânăr, Galus este, ca poet şi orator naţionalist, rivalul lui Stikovici. Pe Stikovici el nici nu-l iubeşte, nici nu-l apreciază. Iar Bahtiarevici e nemaipomenit de tăcut, de mândru şi de sălbatic, ca un adevărat nepot de bei.

Thomas Galus e un băiat înalt, cu obrajii rumeni şi cu ochii albaştri. Taică-său, Alban Galus (Alban von Gallus), ultimul vlăstar al unei vechi familii din Burgenland[50], a venit în orăşel ca funcţionar imediat după ocupaţie. Aici, a fost vreme de douăzeci de ani director al „apelor şi pădurilor”, iar acum, trăieşte ca pensionar. De cum a venit, s-a însurat în Vişegrad cu fiica unuia dintre cei mai avuţi bogătaşi, hagi Toma Stankovici, o fată cam trecută de vârsta măritişului, voinică, oacheşă la faţă şi cu voinţă dârză. A avut cu ea două fete şi un băiat, botezaţi toţi după credinţa sârbească şi crescuţi ca nişte adevăraţi copii din Vişegrad şi ca nişte adevăraţi nepoţi ai lui hagi Toma. Bătrânul Galus, un bărbat înalt şi frumos, pe vremuri, cu un zâmbet blând şi cu un păr bogat, acum încărunţit cu totul, a devenit demult vişegrădean în toată puterea cuvântului. El e „domnu Albo” şi generaţiilor mai tinere nici nu le trece măcar prin minte că ar putea fi străin sau venit din altă parte. Albo Galus e stăpânit de două patimi, nesupărătoare pentru nimeni: vânătoarea şi luleaua. În tot ţinutul are prieteni vechi şi buni, atât printre sârbi, cât şi printre ţăranii musulmani, de care îl leagă patima pentru vânătoare. Şi-a însuşit pe deplin multe din apucăturile lor, de parcă s-ar fi născut şi-ar fi crescut cu ei laolaltă, căpătând mai ales deprinderile de-a păstra o tăcere voioasă şi de-a discuta domol, caracteristice fumătorilor pătimaşi şi celor ce iubesc vânătoarea, pădurea şi viaţa în aer liber.

Anul ăsta, tânărul Galus şi-a luat bacalaureatul la liceul din Sarajevo şi, la toamnă, trebuie să plece la Viena, să-şi facă studiile. În privinţa studiilor lui, există o nepotrivire de păreri în familie. Tatăl vrea ca fiul să urmeze ştiinţele tehnice sau silvicultura, dar fiul vrea să se înscrie la filosofie. Fiindcă Thomas Galus nu seamănă cu taică-său decât la înfăţişare: înclinările lui

---

[50] Regiune din estul Austriei.

înnăscute merg spre drumuri cu totul potrivnice. El este unul dintre elevii buni, sârguincioşi, daţi de exemplu, unul dintre elevii care îşi iau examenele fără multă bătaie de cap, jucându-se parcă, dar nu sunt preocupaţi cu adevărat şi sincer decât să-şi satisfacă preocupările spirituale, cam ciudate şi confuze, preocupări depăşind cadrul şcolii şi al programelor oficiale. Asemenea elevi au inima simplă şi senină, dar mintea frământată şi curioasă. Lor le sunt aproape necunoscute crizele grele şi primejdioase ale vieţii senzuale şi sentimentale, prin care trec atâţia alţii la vârsta lor, dar, în schimb, îşi potolesc anevoie frământările intelectuale şi rămân, foarte adesea, pentru toată viaţa, nişte oameni care îşi vâră nasul pretutindeni, nişte originali ciudaţi, fără ocupaţie sigură şi fără cale determinată. Cum fiecare tânăr trebuie nu numai să se supună veşnicelor cerinţe fireşti ale tinereţii şi maturităţii, ci, pe lângă asta, să mai şi plătească tribut curentelor spirituale contemporane, modei şi obiceiurilor vremii, care stăpânesc tineretul la un moment dat, Galus scrie şi el versuri şi e membru activ în organizaţiile naţionaliste ale tineretului. În afară de asta, timp de cinci ani a învăţat franceza, ca materie neobligatorie, la şcoală, s-a ocupat de literatură şi, mai ales, de filosofie. A citit cu patimă şi necontenit. Pentru lectura în limbi străine, elevii de pe atunci ai liceului din Sarajevo aveau la îndemână mai ales lucrările tipărite de-o editură germană, cunoscută şi importantă, *Reclam Universal-Bibliothek*. Broşurelele acestea ieftine, cu coperte galbene şi cu litere deosebit de mărunte, formau principala hrana sufletească a elevilor; din ele puteau să cunoască nu numai literatura germană, ci şi toate operele de seamă ale literaturii universale, traduse în limba germană. Prin broşurile acestea făcuse Galus cunoştinţă cu filosofii germani moderni, mai ales cu Nietzsche[51] şi cu Stirner[52] şi putuse să lege, în timpul plimbărilor de-a lungul râului Miliascika[53] discuţii interminabile despre ei, cu pasiune rece şi voioasă, neamestecându-şi, pentru nimic în lume, cunoştinţele căpătate cu viaţa personală, aşa cum fac tinerii, de cele mai multe ori.

---

[51] *Friedrich Nietzsche* (1844–1900), filosof idealist german, reacţionar extremist, precursor direct al ideologilor fascişti.

[52] *Max Stirner* (1806–1856), pseudonim al filosofului german Kaspar Schmidt, ideolog ai anarho-individualismului, în perioada apariţiei acestuia.

[53] Râu care străbate oraşul Sarajevo.

Acest tip de bacalaureat, copt prea devreme şi încărcat cu tot soiul de cunoştinţe, numeroase, dar confuze, nu era deloc rar printre liceenii timpului. Tânăr neprihănit şi elev sârguitor, Galus nu cunoştea libertatea şi dezlănţuirile tinereşti decât din îndrăznelile gândirii şi din exagerările lecturii.

Fehim Bahtiarevici nu e vişegrădean decât după mamă. Taică-său s-a născut la Rogatiţa, unde, în momentul de faţă, e cadiu, dar maică-sa e dintr-o familie mare, de-aici: din familia Osmanagicilor. Din cea mai fragedă copilărie, Fehim îşi petrece, împreună cu maică-sa, o parte a vacanţei de vară la neamurile din Vişegrad. E un flăcăiaş sprinten, cu forme graţioase şi prelungi, cu încheieturi fine, dar puternice. La Fehim, totul e cumpănit, potolit, înăbuşit. Ovalul fin al feţei îi e parcă ars de soare; pielea oacheşă are uşoare nuanţe albăstrui; mişcările îi simt scurte şi rare, ochii negri, cu pupilele umbrite de firicele albăstrui. Privirea îi e arzătoare, dar fără luciu. Are sprâncenele groase, îmbinate, şi un pui de mustăcioară, subţire, peste buzele frumos arcuite. Asemenea chipuri de om pot fi văzute în miniaturile persane.

Şi el şi-a luat bacalaureatul, tot în vara asta, şi acum aşteaptă o bursă de stat ca să meargă la Viena, pentru studiul limbilor orientale.

Cei doi tineri continuă o discuţie începută mai demult. E vorba despre ceea ce urmează să studieze Bahtiarevici. Galus vrea să-i dovedească greşeala pe care o face alegând orientalismul. De obicei, Galus vorbeşte mai mult şi mai înflăcărat decât prietenul său, căci e deprins să fie ascultat şi-i place să ţină discursuri, pe când Bahtiarevici vorbeşte puţin şi pe scurt, ca unul care-şi are convingerile lui şi nu simte nevoia să-i mai convingă şi pe alţii. Galus vorbeşte aşa cum vorbesc cea mai mare parte a tinerilor instruiţi, ascultându-şi cu plăcere naivă cuvintele, expresiile şi comparaţiile pitoreşti, înclinând spre generalizări. Iar Bahtiarevici vorbeşte sec, scurt, aproape cu nepăsare.

Ascunşi în umbră, prăbuşiţi pe scaunele de piatră, Stikovici şi Glasincianin tac de parcă s-ar fi înţeles din priviri să asculte, nevăzuţi, ceea ce-şi spun pe pod cei doi prieteni.

Încheind discuţia despre alegerea studiilor, Galus vorbeşte cu foc:

— În privinţa asta, voi, musulmanii, fiii de bei, greşiţi adeseori. Zăpăciţi de timpurile noi, nu vă mai simţiţi locul adevărat şi

deplin în lume. Dragostea voastră pentru tot ce este oriental nu e decât expresia contemporană a „voinţei de putere”. Pentru voi, modurile orientale de viaţă şi de gândire sunt prea strâns legate de orânduirea socială şi juridică aflate odinioară la temelia stăpânirii voastre de veacuri. Şi asta e de înţeles. Dar nu înseamnă deloc că voi aveţi simţul orientalismului, ca ştiinţă. Sunteţi orientali, dar vă înşelaţi când credeţi că sunteţi chemaţi să fiţi şi orientalişti. În general, n-aveţi nici chemare adevărată şi nici înclinare adevărată pentru ştiinţă.

— Aşa crezi tu!

— Nu, nu aveţi. Când vorbesc aşa, nu spun un lucru de ocară sau neplăcut. Dimpotrivă. Voi sunteţi singurii boieri din ţara asta, sau măcar voi aţi fost singurii. V-aţi mărit, v-aţi întărit şi v-aţi apărat stăpânirea, de-a lungul veacurilor, cu spada şi cu cartea, sub aspect juridic, religios şi militar. Asta a făcut din voi un tip de războinic, de cârmuitor şi de om de stat. Un asemenea om nu cultivă, nicăieri în lume, ştiinţele abstracte. El le lasă în seama celor care n-au altă chemare şi nu pot avea alta. Pentru voi e studiul dreptului şi al economiei politice, căci voi sunteţi oamenii datelor concrete. Aşa sunt, totdeauna şi pretutindeni, cei din clasa stăpânitoare.

— Asta înseamnă că noi trebuie să rămânem inculţi.

— Nu, ci înseamnă că trebuie să rămâneţi ceea ce sunteţi, sau, dacă vrei, ceea ce aţi fost. Şi sunteţi nevoiţi s-o faceţi, fiindcă nimeni nu poate fi contrariul a ceea ce este.

— Dar astăzi noi nu mai suntem clasa stăpânitoare. Astăzi toţi sunt egali, îl întrerupse Bahtiarevici cu o uşoară ironie, în care răsună şi amărăciunea şi orgoliul.

— Nu mai sunteţi, se înţelege că nu mai sunteţi. Împrejurările care au făcut din voi, cândva, ceea ce sunteţi, s-au schimbat demult, dar asta nu înseamnă că şi voi v-aţi putut schimba la fel de repede. Nu e nici pentru prima şi nici pentru ultima dată când o clasă socială îşi pierde temelia, dar ea rămâne aceeaşi. Condiţiile de viaţă i se schimbă, dar o clasă de oameni rămâne ceea ce este, căci numai rămânând aşa poate trăi mai departe şi, de asemenea, numai rămânând aşa poate pieri.

Discuţia celor doi tineri invizibili se întrerupse o clipă, stinsă de tăcerea lui Bahtiarevici.

Pe cerul senin, deasupra munţilor negri din fundul zării, s-a ivit o lună ştirbită şi parcă scăpată dintr-un naufragiu. Lespedea

albă de pe parapetul mai înalt, cu inscripţia turcească pe ea, luci deodată, ca o fereastră slab luminată, în bezna albastră.

Bahtiarevici spune ceva, dar atât de încet încât numai câteva cuvinte izolate, fără nicio legătură între ele şi de neînţeles, ajung până la Stikovici şi Glasincianin. Aşa cum se întâmplă mai totdeauna în discuţiile tinerilor, în care asociaţiile de idei sunt îndrăzneţe şi rapide, cei doi vorbesc acum despre altceva. De la studiul limbilor orientale, au trecut la inscripţia albă din faţa lor şi vorbesc despre pod şi despre cel ce l-a construit.

Vocea lui Galus e mult mai puternică şi mai expresivă. Recunoscând că Bahtiarevici e îndreptăţit să-l laude pe Mehmet-paşa Sokolovici şi stăpânirea turcească de pe vremuri, care a ridicat o asemenea construcţie, el îşi dezvoltă acum cu însufleţire părerile naţionaliste despre trecutul şi viitorul poporului sârb, despre cultura şi civilizaţia lui. (Căci în discuţiile acestea studenţeşti, fiecare îşi urmează firul propriilor gânduri.)

— Ai dreptate, spune Galus, paşa trebuie să fi fost un om de geniu. El nu e nici primul şi nici ultimul din neamul nostru care să-şi fi câştigat faimă slujind o împărăţie străină. Am dat sute de asemenea oameni valoroşi, oameni de stat, conducători de armate, artişti, Ţarigradului, Romei şi Vienei. Sensul unirii noastre într-un mare şi puternic stat naţional modern constă tocmai în faptul că odată cu realizarea ei, forţele noastre vor rămâne în ţară, dezvoltându-se aici şi aducându-şi contribuţia la cultura universală, sub propriul nostru nume, şi nu pornind din centre străine.

— Şi crezi cumva că „centrele” străine s-au născut din întâmplare şi că pot fi create iar, după dorinţă, când vrei şi unde vrei?

— Din întâmplare sau nu, întrebarea asta nu se mai pune astăzi. Puţin importă cum au început; dar important este faptul că ele astăzi pier, se veştejesc, degenerează, că trebuie să cedeze locul altora, noi, prin care să se poată exprima nemijlocit popoare tinere, libere, ivite pe scena istoriei.

— Şi-ţi închipui că Mehmet-paşa Sokolovici, dacă ar fi rămas un pui de ţăran, sus, la Sokolovici, ar fi devenit cine a fost şi, printre altele, ar fi ridicat şi podul ăsta pe care stăm noi de vorbă acum?

— Pe-atunci, fireşte că nu. Dar, la urma urmelor, nu-i era prea greu Ţarigradului să înalţe asemenea construcţii când

stăpânirea turcească ne lua, şi nouă şi altor popoare subjugate, nu numai bunurile şi rodul muncii, dar şi forţele cele mai alese şi sângele cel mai curat. Dacă te gândeşti la valoarea şi la însemnătatea a ceea ce ni s-a luat veacuri de-a rândul, toate construcţiile astea par o nimica toată. Dar când, într-o bună zi, vom dobândi libertatea naţională şi independenţa politică a poporului nostru, banii, sângele vor fi bunuri ale noastre şi ne vor rămâne nouă. Totul va sluji numai şi numai pentru întemeierea culturii naţionale care va purta pecetea şi numele nostru şi va avea în vedere fericirea şi bunăstarea păturilor celor mai largi ale poporului.

Bahtiarevici tăcea, şi tăcerea lui, ca o împotrivire dintre cele mai vii şi mai grăitoare, îl aţâţa pe Galus şi-l îmboldea să-şi ridice glasul, aproape să strige. Cu însufleţirea proprie lui şi cu vocabularul folosit pe atunci în literatura naţionalistă, el înfăţişă planurile şi sarcinile tineretului.

— Toate forţele vii ale neamului se vor trezi şi se vor pune în mişcare. Sub loviturile lor, monarhia austro-ungară, temniţa aceasta a popoarelor, se va prăbuşi, după cum s-a prăbuşit şi Turcia europeană. Toate forţele antinaţionale şi retrograde care, astăzi, împiedică, dezbină şi adorm avântul nostru naţional vor fi învinse şi nimicite. Va fi înfăptuit totul, căci spiritul vremurilor noastre ne e cel mai bun aliat iar strădaniile celorlalte popoare mici şi înrobite se îndreaptă pe acelaşi drum ca şi noi. Naţionalismul contemporan va triumfa asupra deosebirilor religioase şi a prejudecăţilor învechite, va elibera poporul de influenţele şi de exploatarea străină. Şi atunci se va naşte un stat naţional.

Apoi, Galus începu să descrie foloasele şi frumuseţile acestui nou stat naţional care va grupa în jurul Serbiei, ca în jurul Piemontului[54], toţi slavii de sud, pe baza respectării drepturilor naţionalităţilor componente, a toleranţei religioase şi a egalităţii cetăţenilor. În spusele lui se amestecau unele cuvinte îndrăzneţe şi încă nedesluşite bine ca sens cu altele care arătau exact necesităţile vieţii contemporane: dorinţele cele mai adânci ale unui neam, despre care se crezuse întotdeauna că sunt menite să rămână dorinţe, şi cerinţele justificate şi realizabile ale vieţii de toate zilele; marile adevăruri care se coc de-a lungul generaţiilor, dar pe care numai tineretul poate să le simtă

[54] Centrul mişcării pentru unitatea Italiei, realizată între 1859–1870.

dinainte şi să îndrăznească să le exprime, iar, pe de altă parte, veşnicele iluzii, niciodată stinse şi niciodată înfăptuite, căci fiecare generaţie de tineri le trece altei generaţii, ca pe făclia mitologică. În spusele tânărului existau, bineînţeles, multe afirmaţii care n-ar fi putut rezista criticii şi multe ipoteze poate fără nicio temeinicie în faţa probei experienţelor, dar exista şi un suflu proaspăt, o sevă preţioasă, graţie căreia se menţine şi se reîntinereşte tulpina arborelui omenirii.

Bahtiarevici tăcea.

— Ai să vezi, Fehime, stărui Galus, înflăcărat, căutând să-şi convingă prietenul, ca şi cum toate aveau să se adeverească în noaptea aceea sau mâine – ai să vezi! Statul înfăptuit de noi va fi contribuţia cea mai preţioasă la progresul omenirii; în acest stat va fi o binecuvântare fiecare efort, fiecare jertfă un lucru sfânt, fiecare idee originală o vor rosti buzele noastre, fiecare faptă va fi însemnată cu pecetea numelui nostru. Atunci vom înfăptui opere care vor fi rod al muncii noastre libere şi expresia geniului neamului nostru, opere faţă de care tot ce-a fost creat timp de veacuri sub stăpânirea străină va părea o grămăjoară de jucării ieftine. Vom întinde poduri peste cele mai late ape şi peste cele mai adânci prăpăstii. Vom construi poduri noi, mai mari şi mai frumoase, nu ca să lege centrele străine cu ţinuturile înrobite, ci ca să unească între ele meleagurile noastre şi statul nostru cu restul lumii, căci, în privinţa asta, nu mai încape nicio îndoială, nouă ne este dat să înfăptuim tot ce au visat înaintaşii noştri: un stat, născut în libertate şi întemeiat pe dreptate, ca o fărâmă din gândirea divină, înfăptuită pe pământ.

Bahtiarevici nu scotea o vorbă. Vocea lui Galus începuse şi ea să scadă. Cu cât i se înălţau gândurile mai sus, cu atât vocea i se făcea mai joasă şi mai răguşită, preschimbându-se într-un murmur puternic şi pasionat şi pierzându-se, până la urmă, în liniştea deplină a nopţii. Apoi, amândoi tinerii tăcură. Şi totuşi, în noapte stăruia tăcerea grea şi îndărătnică a lui Bahtiarevici. Ea se înălţa în bezne, sensibilă şi reală, ca un zid de nestrăbătut şi, prin însăşi greutatea existenţei ei, tăgăduia cu hotărâre toate cuvintele lui Galus şi-i exprima gândul mut, limpede şi nestrămutat.

„Bazele lumii şi temeliile vieţii şi legăturile dintre oameni sunt de neclintit, secole de-a rândul. Asta nu înseamnă că nu se schimbă, dar, măsurate după durata vieţii omeneşti, ele par

veşnice. Raportul între durata lor şi lungimea unei vieţi omeneşti e acelaşi ca raportul dintre suprafaţa frământată, mişcătoare şi fugară a unui râu, şi adâncul stabil şi trainic, ale cărui schimbări sunt lente şi imperceptibile. Şi însăşi ideea acestor «centre» e nesănătoasă şi irealizabilă. E ca şi cum ai vrea să schimbi şi să muţi din loc izvoarele marilor fluvii şi temeliile munţilor. Dorinţa de schimbări bruşte şi ideea realizării lor prin forţă se iveşte adeseori printre oameni, şi ia avânt, de cele mai multe ori, în capetele tinerilor. Numai că aceste capete nu gândesc cum trebuie; până la urmă şi de obicei ele nu duc la nimic şi, cel mai adesea, nu sunt prea trainice. Căci nu dorinţa omenească hotărăşte şi duce la îndeplinire treburile lumii. Dorinţa e ca vântul, stârneşte praful şi-l mută dintr-un loc într-altul, întunecând uneori toată zarea, dar, în cele din urmă, se potoleşte şi cade şi lasă după el vechea înfăţişare veşnică a lumii. Omul nu-i decât o unealtă oarbă şi supusă. O lucrare născută din dorinţă, din dorinţă omenească, sau nu se înfăptuieşte, sau nu e trainică: în orice caz, nu e bună. Toate dorinţele acestea năvalnice şi toate cuvintele acestea îndrăzneţe, rostite sub cerul nopţii, pe «kapia», nu vor schimba temelia nici unui lucru; ele vor trece pe deasupra marilor şi trainicelor realităţi ale lumii şi se vor duce să piară, acolo unde se potolesc dorinţele, unde se domoleşte vântul. Şi, cu adevărat, oamenii mari ca şi construcţiile mari răsar şi vor răsări în locurile hotărâte lor de gândirea divină, independent de dorinţele deşarte şi trecătoare şi de vanitatea omenească.”

Dar Bahtiarevici n-a rostit niciunul din cuvintele acestea. Cei care, asemeni tânărului nepot de bei, îşi poartă filosofia în sânge, trăiesc şi mor cu ea, dar nici nu se pricep s-o exprime prin cuvinte, nici nu simt nevoia s-o facă. După o tăcere destul de îndelungată, Stikovici şi Glasincianin văzură cum unul dintre cei doi trecători invizibili care se opriseră dincolo de parapetul unde se aflau ei îşi aruncă în apă ţigara terminată şi cum ea, ca o scânteie, cade de pe pod în Drina, descriind o dâră arcuită. Apoi pieri şi ecoul paşilor celor doi trecători.

Rămaşi din nou singuri, Stikovici şi Glasincianin se treziră tresărind şi uitându-se unul la altul, de parcă abia atunci s-ar fi întâlnit.

În lumina slabă a lunii, pe feţele lor se ivesc pete luminoase şi întunecate care se frâng şi se întretaie. Amândoi par mult mai

bătrâni decât sunt. Vârfurile ţigărilor au căpătat o lucire fosforescentă. Amândoi sunt abătuţi. Pricinile sunt cu totul altele, dar amărăciunea e aceeaşi. Amândoi au o singură dorinţă: să se ridice şi să plece acasă. Dar amândoi sunt parcă ţintuiţi pe banca de piatră încălzită încă de soarele din timpul zilei. Vorbele schimbate de cei doi colegi mai tineri, la care au asistat din întâmplare şi fără să fie văzuţi, le-au fost binevenite, ca o amânare a discuţiei şi a explicaţiei ce trebuia să aibă loc între ei. Dar acum, explicaţia nu mai putea fi evitată.

— L-ai auzit pe Herak şi argumentarea lui? începe mai întâi Stikovici, revenind la discuţia din timpul serii şi dându-şi seama de îndată de slăbiciunea poziţiei sale. Glasincianin care, chemat să fie judecător, îşi simte pentru o clipă superioritatea poziţiei, nu răspunde imediat. Mă rog, continuă Stikovici, nerăbdător, să vorbeşti în ziua de azi despre lupta de clasă, când şi ultimul dintre oamenii noştri vede clar că unirea şi eliberarea naţională, înfăptuite prin mijloace revoluţionare, sunt sarcinile cele mai urgente ale poporului! Caraghios lucru!

În glasul lui Stikovici sunt întrebări şi invitaţii la discuţie. Dar Glasincianin nu-i răspunde. În calmul tăcerii acesteia răzbunătoare şi duşmănoase ajunge până la ei un cântec, pornit dinspre cazinoul ofiţerilor, de pe mal. La parter, ferestrele cazinoului sunt luminate şi deschise larg. Acolo cântă o vioară, acompaniată de-un pian. Cântă doctorul Balaş, medic militar, *Regimentsarzt*, iar doamna colonel Bauer, soţia comandantului regimentului, îl acompaniază. (Studiază împreună partea a doua a unei sonatine pentru pian şi vioară, de Schubert. Pornesc bine, în deplin acord, dar înainte să ajungă la jumătatea bucăţii, pianul o ia razna. Vioara îşi întrerupe cântecul. După o tăcere de câteva minute, în care timp cântăreţii pesemne că discută despre partea aceasta mai grea a bucăţii, încep iar.) Aşa exersează ei, seară de seară, şi cântă până târziu, noaptea, în timp ce colonelul, într-o altă încăpere, joacă partide interminabile de *préférence*[55] sau moţăie, pur şi simplu, cu un pahar de vin de Mostar[56] în faţă sau fumează o ţigară austriacă, pe când ofiţerii mai tineri glumesc între ei pe socoteala muzicienilor îndrăgostiţi.

---

[55] Joc de cărţi.

[56] Localitate în Herţegovina, renumită pentru vinurile ei.

Între doamna Bauer şi tânărul medic se ţese, într-adevăr, de luni de zile, o poveste complicată şi dificilă. Chiar cei mai isteţi dintre ofiţeri nu izbutesc să priceapă adevărata natură a legăturilor lor. Unii susţin că e vorba doar de ceva platonic (şi râd, fireşte), iar alţii pretind că în toate astea îşi are şi trupul partea care i se cuvine. Oricum, cele două fiinţe sunt nedespărţite, cu deplinul şi părintescul consimţământ al colonelului, un bărbat de zahăr, îndobitocit de pe acum de slujbă, vârstă, vin şi tutun.

Pe cei doi, tot orăşelul îi cunoaşte ca fiind o pereche. Altminteri, toată societatea ofiţerească trăieşte izolată de ceilalţi, cu viaţa ei proprie, fără nicio legătură nu numai cu localnicii, dar chiar nici cu funcţionarii străini. La intrarea în parcurile lor pline de straturi tăiate rotund sau în formă de stea şi cu flori rare, scrie, într-adevăr, pe-o aceeaşi tăbliţă, că accesul câinilor şi al civililor este interzis. Petrecerile, ca şi preocupările lor sunt cu totul inaccesibile pentru cine nu poartă uniformă. Întreaga lor viaţă este, fără îndoială, viaţa unei caste gigantice, închisă în sine şi cultivându-şi exclusivismul ca pe cea mai importantă parte a puterii. Sub înfăţişarea aceasta strălucitoare şi ţeapănă, ei ascund în sufletele lor tot ce, altminteri, viaţa le dăruieşte şi celorlalţi oameni: măreţie şi nenorocire, dulceaţă şi amărăciune..

Dar există lucruri care, prin însăşi natura lor, nu pot rămâne ascunse şi sparg orice îngrădire, fie ea cât de trainică, străbat orice graniţă, fie ea cât de bine păzită. („Trei lucruri nu pot fi ascunse, spuneau osmanlâii: dragostea, tusea, şi sărăcia.”) Aşa şi cu perechea de îndrăgostiţi. Nu există în orăşel bătrân sau copil, femeie sau bărbat, care să nu-i fi întâlnit în vreuna din plimbările lor, când, adânciţi în discuţii, orbi şi surzi la tot ce-i înconjură, merg pe potecile singuratice din preajma Vişegradului. Ciobanii s-au deprins cu ei, cum s-au deprins cu perechile acelea de gândaci pe care le vezi adeseori în luna mai, pe sub frunzişuri, de-a lungul drumului, totdeauna doi câte doi, lipiţi strâns unul de altul. Medicul şi doamna colonel erau văzuţi pretutindeni: în preajma Drinei şi a Rzavului, sub ruinele vechii cetăţui, pe drumul care duce afară din oraş, pe lângă Strajişte, la orice oră din zi, căci, pentru îndrăgostiţi, vremea e totdeauna prea scurtă şi nicio potecă nu e destul de lungă. Mergeau călare, mânau trăsuri uşoare, dar cel mai adesea umblau pe jos, cu

înfăţişarea unor fiinţe care există numai una pentru alta, cu pasul acela caracteristic, care, prin el însuşi, arată că totul în lume le este indiferent, în afară de ceea ce au să-şi spună unul altuia.

El e slovac maghiarizat, fiul unui funcţionar sărac, ţinut la şcoală pe cheltuiala statului, tânăr, şi muzician adevărat, ambiţios, prea sensibil, mai ales din pricina originii care îl împiedică să se socotească pe deplin egal cu ofiţerii nemţi sau unguri, bogaţi şi de neam ales. Ea e o femeie de vreo patruzeci de ani, cu opt ani mai în vârstă decât el, înaltă şi blondă, puţin cam trecută, dar cu pielea de-un alb-roz desăvârşit, şi cu ochi mari, lucitori. Prin aerul şi prin ţinuta ei, seamănă cu portretele acelea de regine, care le încântă pe fetele tinere.

Fiecare din fiinţele astea două îşi are pricinile ei personale, reale sau închipuite, dar adânci, să fie nemulţumite de viaţă. Printre altele, au un puternic motiv comun: se simt nefericiţi, se simt exilaţi parcă în orăşelul acesta şi în societatea ofiţerilor, oameni uşuratici şi nuli, în cea mai mare parte. Iată de ce se ţin convulsiv unul de altul, ca doi naufragiaţi. Se prăbuşesc unul în altul, se pierd şi se adâncesc în discuţii nesfârşite sau, ca acum, în muzică.

Aşa arăta perechea invizibilă a cărei muzică umplea tăcerea stânjenitoare dintre cei doi tineri.

La un moment dat, muzica revărsată în linişte nopţii se încurcă iar şi se întrerupe pentru câtva timp. În tăcerea care urmă, Glasincianin începu să vorbească, ţeapăn, răspunzând ultimelor cuvinte ale lud Stikovici.

— Caraghios? Dacă am sta să judecăm drept, multe lucruri caraghioase au mai fost în discuţia asta!..

Stikovici îşi scoase brusc ţigara din gură, pe când Glasincianin continua încet, dar cu hotărâre, să-şi exprime ideea care, vădit, nu se născuse în seara asta, ci îl chinuia de multă vreme.

— Eu ascult cu atenţie toate discuţiile, şi pe voi doi, şi pe alţi oameni cu carte din oraş. Citesc ziarele, citesc revistele. Şi cu cât vă ascult mai mult, cu atât mă conving că, în cea mai mare parte, discuţiile sau articolele voastre n-au nicio legătură cu viaţa, cu cerinţele şi cu problemele ei reale. Căci viaţa, viaţa adevărată, o privesc cât pot mai îndeaproape, o văd la alţii şi o simt în mine însumi. Poate că mă înşel şi nu ştiu să mă exprim bine, dar adeseori mă stăpâneşte gândul că progresul tehnic şi

pacea relativă în lume au creat un fel de acalmie, o atmosferă anumită, artificială şi ireală, în care o categorie de oameni, aşa-numiţii intelectuali, pot să se dedea, în linişte, unui joc uşuratic şi să se distreze cu ideile şi cu „privirile asupra vieţii şi lumii”. S-a creat un soi de seră a spiritului, cu un climat artificial şi cu o floră exotică, dar fără nicio legătură cu pământul, temelia reală şi tare pe care se mişcă mulţimile de oameni vii. Voi credeţi că discutaţi despre destinul acestor mulţimi şi despre folosirea lor în luptele ce urmează să se desfăşoare pentru atingerea unor scopuri înalte, pe care tot voi le stabiliţi, dar, de fapt, roţile care vi se învârtesc în cap n-au nicio legătură cu viaţa mulţimilor şi nici cu viaţa, în general. Aici, jocul vostru devine primejdios, sau, cel puţin, poate să devină, şi pentru ceilalţi, şi pentru voi înşivă.

Glasincianin se opri. Pe Stikovici îl ului într-atâta expunerea lui lungă şi chibzuită încât nici nu se gândi să-l întrerupă sau să-i răspundă. Abia atunci când auzi cuvântul „primejdios” făcu un gest ironic, cu mâna. Asta îl înfurie pe Glasincianin, care continuă şi mai însufleţit:

— Bineînţeles că, stând şi ascultându-vă, omul ar putea să-şi închipuie că toate problemele sunt rezolvate în mod fericit, că toate pericolele sunt înlăturate pentru totdeauna, că toate drumurile sunt netezite şi larg deschise şi că n-are altceva de făcut decât să păşească pe ele. În viaţă însă, nimic nu-i rezolvat şi nimic nu poate fi rezolvat cu uşurinţă; şi nu există speranţa nici unei rezolvări desăvârşite, ci totul e greu şi complicat, plătit scump şi legat de primejdii nespus de mari faţă de scopul propus. Nu există nicăieri nici urmă din speranţele avântate ale lui Herak şi nici din marile tale perspective. Omul se chinuieşte toată viaţa, şi n-are nici ce-i trebuie, nici ce-şi doreşte. Cu teorii ca ale voastre, abia dacă îşi poate satisface veşnica lui nevoie de joacă, abia dacă îşi poate măguli vanitatea. El nu face decât să se înşele singur şi să-i înşele pe ceilalţi. Iată adevărul, cel puţin aşa cum îl văd eu.

— N-ai dreptate. E de ajuns doar să compari câteva epoci ale istoriei ca să vezi progresul şi sensul luptei omenirii, şi, prin urmare, să vezi şi teoriile care direcţionează lupta aceasta.

Glasincianin se gândi imediat că Stikovici face aluzie la studiile lui întrerupte şi, ca totdeauna în asemenea ocazii, îl trecură fiori.

— Eu nu studiez istoria, începu el.

— Păi vezi? Dacă ai studia-o..

— Dar nici tu n-o studiezi.

— Cum? Adică.. ba da, o studiez.

— Pe lângă ştiinţele naturale?

Vocea îi tremură, răutăcios. Stikovici se încurcă o clipă, apoi continuă cu glasul stins;

— Dacă ţii cu tot dinadinsul să ştii, află că, pe lângă ştiinţele naturale, mă ocup şi de problemele politice, istorice şi sociale.

— E bine dacă ai timp pentru toate. Fiindcă, după câte ştiu, mai eşti, printre altele, şi orator, şi agitator, şi poet, şi amorez..

Stikovici surâse, stânjenit. După-amiaza petrecută în clasa pustie îi trecu prin minte ca un lucru depărtat dar penibil şi chiar atunci îşi aminti că, înainte de sosirea lui în orăşel, Glasincianin şi Zorka erau în dragoste. Omul care nu iubeşte nu e în stare să simtă cât e de mare dragostea altora, nici puterea geloziei şi nici pericolul ascuns în ea.

Şi discuţia celor doi tineri se preschimbă într-o ceartă personală, îndârjită, o ceartă care de la început plutise în aer. Tinerii nu se feresc de ceartă, aşa cum animalele tinere încep lesne să se hărţuiască, în joacă, cu brutalitate şi furie.

— La urma urmei, ce sunt eu şi cu ce mă ocup nu interesează pe nimeni. Eu nu te întreb pe tine nici de sterii nici de buştenii tăi..

Fiorul dureros care îl cuprindea pe Glasincianin, ori de câte ori cineva pomenea despre situaţia lui, îl chinui acum în chip deosebit.

— Ia lasă sterii mei în pace! Eu trăiesc din ei, dar nu-i folosesc nici să mă laud, nici să înşel şi nici să sucesc minţile nimănui.

— Cui i-am sucit eu minţile? se dădu de gol Stikovici.

— Cui se lasă..

— Nu-i adevărat.

— Ba da. Ştii şi tu că e adevărat. Şi fiindcă m-ai provocat, am să-ţi spun.

— Nu sunt deloc curios să aflu.

— Dar eu vreau să-ţi spun, căci tot sărind toată ziulica pe deasupra buştenilor, poţi să vezi şi să înveţi, să gândeşti şi să simţi. Vreau să-ţi spun părerea mea despre numeroasele tale ocupaţii şi priceperi, şi despre teoriile tale îndrăzneţe, şi despre versurile şi despre amorurile tale.

Stikovici făcu o mişcare ca şi cum ar fi vrut să se ridice, dar rămase locului. La cazinoul ofiţeresc, vioara şi pianul reîncepuseră demult să cânte (a treia parte a sonatinei, cea veselă şi vioaie) şi sunetele lor se pierdeau în noapte, în vuietul apei.

— Mulţumesc, i-am auzit şi pe alţii, mai deştepţi decât tine.

— Nu, nu. Alţii sau nu te cunosc, sau te mint, sau cred ce cred şi eu, dar tac. Toate teoriile tale, toate numeroasele tale ocupaţii spirituale, ca şi toate amorurile şi prieteniile tale se trag din ambiţia ta. Iar ambiţia ta e mincinoasă şi nesănătoasă, fiindcă e născută din orgoliu, numai şi numai din orgoliu.

— Ha, ha!

— Da. Şi ideea asta naţionalistă, pe care o predici acum cu atâta înflăcărare, nu e nici ea altceva decât tot o faţă a orgoliului tău. Căci tu nu-ţi poţi iubi nici mama, nici surorile, nici pe propriul tău frate, darămite o idee, şi numai din orgoliu ai putea fi bun, mărinimos, devotat. Fiindcă orgoliul e principala forţă care te îmboldeşte, singurul tău lucru sfânt pe lume, singurul lucru pe care îl iubeşti mai mult decât pe tine însuţi. Cine nu te cunoaşte s-ar putea înşela uşor văzându-ţi activitatea, înflăcărarea în luptă, devotamentul pentru idealul naţionalist, pentru ştiinţă, pentru poezie sau pentru orice ţel înalt, care îţi depăşeşte personalitatea. Dar tu nu poţi sluji multă vreme un lucru şi nu poţi rămâne multă vreme alături de cineva, căci orgoliul nu te lasă. Şi din clipa când nu-ţi mai e în joc orgoliul, toate îţi devin atât de străine şi de depărtate încât n-ai mai mişca un deget pentru ele. Şi-o să te trădezi singur, din pricina lui, căci tu însuţi nu eşti decât un rob al orgoliului tău. Habar n-ai cât eşti de orgolios. Te cunosc însă, până în fundul inimii, şi numai eu ştiu ce monstru de îngâmfare eşti.

Stikovici nu răspundea nimic. În prima clipă, îl surprinseseră vorbele chibzuite şi pătimaşe ale prietenului său care i se înfăţişa dintr-odată într-un rol neaşteptat şi sub o lumină nouă. Apoi cuvintele lui muşcătoare, rostite pe un ton egal, cuvintele care la început îl jigniseră şi-l mâniaseră începură să i se pară interesante, aproape plăcute. Unele, ce e drept, îl loviseră în inimă şi-l duruseră, dar toate laolaltă – pătrunderea aceasta ascuţită şi profundă în caracterul lui – îl măguleau şi-i plăceau într-o oarecare măsură. Căci, a-i spune unui tânăr ca el că e un monstru înseamnă numai să-i zgândări neruşinarea şi egoismul.

De fapt, el dorea ca Glasincianin să prelungească răscolirea furioasă a fiinţei lui lăuntrice, scoaterea la lumină a personalităţii lui ascunse, găsind în asta doar o nouă dovadă a calităţilor excepţionale şi a superiorităţii sale. Şi Stikovici îşi aţinti privirea încruntată pe placa albă de pe zidul din faţă, care, în bătaia lunii, ieşea în relief pe lespezile roşii.

Privea ţintă inscripţia aceasta turcească, de neînţeles, ca şi cum ar fi citit-o şi-ar fi căutat să desluşească în ea sensul adânc şi adevărat al cuvintelor tânărului de alături, rostite cu multă şi pătrunzătoare asprime.

— Tu eşti nepăsător faţă de toate şi, la drept vorbind, nici nu iubeşti, nici nu urăşti, căci şi pentru una şi pentru alta e nevoie, măcar pentru o clipă, să-ţi ieşi din tine, să te expui, să te uiţi, să te depăşeşti, să-ţi învingi orgoliul. Şi astea tu nu le poţi face şi nu există lucru pentru care le-ai face, chiar dacă ai putea. Mizeria altuia nu te atinge şi nici gând să te doară; ba nici propria ta mizerie, în afară de cazul când îţi gâdilă orgoliul. Nu doreşti nimic şi nu te bucuri de nimic. Nu eşti nici măcar invidios, nu din bunătate ci din pricina unui egoism nemăsurat, căci nu vezi norocul altuia, aşa cum nu-i vezi nici nenorocirea. Nimic nu te poate înduioşa şi nu te poate pune în mişcare. Nimic nu te sperie, nu fiindcă ai fi curajos, ci fiindcă instinctele bune ţi s-au ofilit în trup; pentru tine, în afară de orgoliu, nu există nici legături de sânge, nici sentimente înnăscute, nici dumnezeu, nici lume, nici familie, nici prieteni. Nu-ţi preţuieşti nici măcar însuşirile proprii. Singură vanitatea rănită – în locul conştiinţei – te poate durea, căci numai ea, totdeauna şi în toate, vorbeşte prin gura ta şi-ţi dictează ce să faci.

— Spui toate astea din cauza Zorkăi? îl întrerupse deodată Stikovici.

— Hai, dacă vrei să vorbim şi despre ea. Da, din cauza Zorkăi. Nu ţineai la ea, nici măcar atâtica. Te-a împins doar neputinţa ta de-a te stăpâni şi de-a te opri în faţa unui lucru, oricare ar fi el, când ţi se oferă pentru o clipă, întâmplător, şi când îţi mângâie orgoliul. Da, tu-i suceşti capul bietei învăţătoare, tulburate şi naive, aşa cum îţi scrii articolele şi poemele, aşa cum îţi faci discursurile şi conferinţele. Şi nici n-ai dobândit-o pe deplin că te şi apasă, vanitatea ta cască de plictiseală şi caută cu nesaţ altceva, mai departe. Ăsta e blestemul tău: să nu te poţi opri nicăieri şi niciodată, să nu te poţi sătura, să nu poţi fi mulţumit.

Supui totul orgoliului tău, dar tu îi eşti primul sclav şi cel mai chinuit martir. Poate că vei mai avea izbânzi şi victorii, victorii mult mai mari decât înfrângerea slăbiciunii femeilor înşelate, dar în niciuna dintre ele n-o să-ţi găseşti satisfacţia, căci vanitatea ta te mână tot mai departe, înghiţind totul, chiar şi cele mai mari victorii, şi uitând totul imediat; dar de cea mai uşoară înfrângere, de orice jignire, chiar de cea mai neînsemnată, ea îşi aminteşte pe veci. Şi când totul în jurul tău va fi sfărâmat, spart, murdărit, înjosit, împrăştiat sau nimicit, atunci ai să rămâi singur, în pustietate, faţă în faţă cu orgoliul, şi n-o să mai ai ce să-i dai, şi-ai să te rozi singur, dar asta n-o să te ajute la nimic, căci orgoliul tău, obişnuit cu o hrană mai de soi, n-o să te placă şi-o să te lepede. Iată cum eşti, deşi pari altfel în ochii majorităţii oamenilor şi tu singur te crezi altfel. Dar eu te cunosc.

Aici, Glasincianin tăcu, brusc.

Pe „kapia” începuse să se simtă răcoarea nopţii şi se întindea liniştea însoţită de veşnicul vuiet al apei. Ei nu observaseră că muzica venită dinspre mal încetase. Cei doi tineri uitaseră cu totul unde se aflau şi ce făceau, furat fiecare de gândurile lui, aşa cum numai tinereţea se poate lăsa furată. Gelos şi nefericit, „cel care măsura steri” vorbise despre un lucru la care se gândise de atâtea ori, cu patimă, adânc şi intens, dar nu izbutise niciodată să găsească expresiile şi cuvintele potrivite. De data asta vorbise cu uşurinţă, cu amărăciune şi cu exaltare. Stikovici ascultase nemişcat, privind placa albă cu inscripţia turcească de parcă ar fi privit un ecran. Fiecare cuvânt al lui Glasincianin îşi nimerise ţinta. Stikovici simţise fiecare aluzie, dar în spusele omului invizibil, aşezat alături nu văzuse nimic insultător, nu găsise nimic primejdios. Dimpotrivă, la fiecare cuvânt al lui Glasincianin, i se părea că creşte şi zboară pe aripi nevăzute, fără zgomot, repede, avântat şi înfiorat, că pluteşte cu mult deasupra oamenilor rămaşi pe pământ, deasupra legăturilor, a legilor şi a sentimentelor, singur, mândru şi mare şi fericit (sau ca şi fericit). I se părea că zboară deasupra a toate şi a tot. Vocea asta, cuvintele astea ale adversarului său erau una cu murmurul apelor şi cu zgomotul lumii invizibile, aflate undeva, pe sub el, în adânc. Puţin îi păsa ce-i lumea, ce gândeşte şi ce spune, căci el zbura pe deasupra, ca pasărea.

Tăcerea de-o clipă a lui Glasincianin păru că-i trezeşte pe amândoi. Nu îndrăzneau să se uite unul la altul. Dumnezeu ştie unde i-ar mai fi dus cearta, dacă pe pod, venind dinspre piaţă, nu s-ar fi ivit nişte beţivi, cântând alandala şi zbierând în gura mare. Mai tare decât toţi urla un tenor, cântând, prea sus, fragmente dintr-un cântec de demult:

Înţeleaptă eşti, frumoasă eşti,
Tu, Fatma a lui Avd-aga!..

După voci, el recunoscură de departe pe câţiva fii de negustori şi de bogătaşi. Unii mergeau drept şi agale, alţii se clătinau şi se poticneau. Din glumele lor făcute cu glas tare se putea înţelege că vin de la localul cunoscut sub numele de „sub plopi”.

În povestirea de mai-nainte, am uitat să amintesc despre încă o noutate introdusă în orăşel. (De bună seamă, aţi observat şi dumneavoastră că omul uită uşor ce nu-i place să spună.)

Cu vreo cincisprezece ani în urmă, ceva mai înainte chiar de construirea căii ferate, se stabilise la Vişegrad un ungur, cu nevastă-sa. Pe el, după numele de familie, îl chema Terdik, iar pe nevastă-sa, Julka; ea ştia sârbeşte, fiind născută la Novisad. Se află îndată că veniseră cu gând să deschidă în oraş un local pentru care nu există nume în popor. Şi-l deschiseră, într-adevăr, la marginea oraşului, sub plopii uriaşi ce cresc la poalele înălţimilor dinspre Strajişte, într-o casă veche, a unor bei, transformată în întregime.

Acolo se afla locul rău famat al orăşelului. Toată ziua ferestrele clădirii stăteau închise şi perdelele trase. Dar de cum se înnopta, la uşă se aprindea lumina albă a unei lămpi cu carbid care ardea toată noaptea. De la parter răsunau cântecele şi sunetele unui pian mecanic. Printre tineri şi printre desfrânaţi se rosteau numele fetelor aduse de Terdik în localul lui. La început erau patru: Irma, Ilona, Frieda şi Aranka.

„Fetele Julkăi” puteau fi văzute în fiecare vineri, ducându-se cu două trăsuri la spital, pentru vizita săptămânală. Ele se pudrau şi se boiau, purtau pălării cu flori şi umbreluţe lungi, cu volănaşe de dantelă fâlfâitoare. La trecerea trăsurilor, femeile din orăşel îşi ascundeau fetiţele şi întorceau capul cu scârbă amestecată cu milă şi ruşine.

Când începură lucrările căii ferate şi se revărsă un val de bani şi de bărbaţi, numărul fetelor spori. Terdik ridică lângă vechea casă turcească o clădire nouă „după un plan”, cu acoperiş de ţiglă roşie, care se vedea de departe. În ea, făcu trei despărţituri: o sală comună, un *Extrazimmer* şi un *Offizier-salon*. Fiecare dintre categoriile acestea îşi avea preţul ei şi primea clienţi diferiţi. Acolo, „sub plopi”, cum se zicea în oraş, puteau să-şi irosească banii moşteniţi sau câştigaţi fiii şi nepoţii celor care, pe vremuri, chefuiseră la cârciuma lui Zarie, şi, mai apoi, la Lotika. Acolo se făceau glumele cele mai grase şi aveau loc încăierările cele mai vestite, beţii pătimaşe şi drame sentimentale. Acolo îşi aveau rădăcinile numeroase nenorociri personale şi familiale ale orăşelului.

Personajul principal al societăţii acesteia de beţivi care îşi petrecuse prima jumătate a nopţii „sub plopi” şi venise acum să se răcorească pe „kapia” era un anume Nikola Peţikoza sau „Frige-capră”, un tânăr bleguţ şi cumsecade căruia fiii de bogătaşi îi dădeau să bea ca să-şi râdă de el.

Înainte de-a ajunge pe „kapia”, chefliii se opriră lângă parapet. Li se auzea cearta gălăgioasă, de beţivi, Nikola Frige-capră punea rămăşag pe doi litri de vin că o să meargă de-a lungul parapetului de piatră, până la capătul podului. După ce făcură târgul, tânărul se căţără pe parapet şi porni, cu braţele desfăcute larg, călcând cu băgare de seamă, pas după pas, ca un lunatic. Când ajunse la „kapia”, dădu cu ochii de cei doi tineri întârziaţi, dar îşi urmă drumul periculos, în timp ce veselii lui însoţitori veneau după el. La lumina slabă a lunii, umbra lui Nikola dansa de-a lungul podului şi se frângea de parapet, pe partea cealaltă.

Beţivii trecură, într-o hărmălaie de ţipete deşănţate şi de vorbe fără rost. Cei doi tineri se ridicară atunci şi, fără să-şi ia rămas bun, porniră, fiecare spre casa lui.

Glasincianin pieri în beznă, pe malul stâng al Drinei, unde se afla drumul spre casa lui din Okolişte. Stikovici se îndreptă cu paşi rari în cealaltă direcţie, spre piaţă. Mergea încet şi nehotărât. Nu prea avea chef să se despartă de locul acesta unde era mai multă lumină şi răcoare decât în orăşel. Se opri lângă parapetul podului. Simţea nevoia să se ţină, să se rezeme de ceva.

Luna se culcase pe după muntele Vid. Sprijinit de parapet, la capătul podului, tânărul privi vreme îndelungată luminile rare şi umbrele mari ale oraşului natal, de parcă atunci le-ar fi văzut pentru prima dată. La cazinoul ofiţeresc mai erau luminate doar două ferestre. Muzica nu se mai auzea. Poate că perechea de nefericiţi, doctorul şi coloneleasa, vorbea despre muzică sau despre dragoste, sau despre destinele lor care nu se mai îmblânzeau, pentru fiecare în parte, şi nu se acordau unul cu altul.

De pe pod, unde se afla Stikovici acum, se mai putea vedea o fereastră luminată, la hotelul Lotikăi. Tânărul privi ferestrele acestea luminate la cele două capete ale podului, de parcă ar fi aşteptat ceva de la ele. Era istovit şi trist. Plimbarea periculoasă a smintitului de Frige-capră îi amintise deodată vremea depărtată a copilăriei, când, în drum spre şcoală, privise prin ceaţa unei dimineţi de iarnă cum juca Chioru, pe acelaşi parapet. Fiecare amintire din copilărie îl mâhnea şi-l tulbura. Simţământul măreţiei fatale şi seducătoare, a zborului universal pe deasupra tuturor şi a fiecăruia, iscat în el de cuvintele înflăcărate şi aspre ale lui Glasincianin, pierise. I se părea că s-a coborât brusc din înălţimi şi că se târăşte cu greu, ca şi ceilalţi oameni, pe pământul întunecat. Îl chinuia, de asemenea, amintirea celor întâmplate cu învăţătoarea şi care n-ar fi trebuit să fie aşa (ca şi cum altul s-ar fi întâlnit cu ea, în numele lui); îl chinuia amintirea articolului publicat în revistă, care i se părea slab şi plin de greşeli (ca şi cum un altul l-ar fi scris în locul lui şi l-ar fi publicat, împotriva voinţei sale, semnându-l); îl chinuia amintirea nesfârşitei convorbiri cu Glasincianin, care i se părea acum, deodată, plină de răutate şi de ură, de jigniri sângeroase şi de primejdii reale.

Apoi se cutremură, străbătut de-un fior lăuntric şi de răcoarea venită dinspre râu. Ca şi cum s-ar fi trezit, observă doar că lumina de la amândouă ferestrele cazinoului se stinsese. Din clădire ieşeau ultimii întârziaţi. De-a lungul pieţei întunecate se auzi zăngănit de săbii şi răsunară cuvinte zgomotoase şi artificiale. Atunci tânărul se despărţi cu părere de rău de parapet şi, mai privind o dată fereastra luminată a hotelului, ca pe ultima lumină a orăşelului adormit, porni agale spre locuinţa lui sărăcăcioasă, colo, sus, pe Meidan.

XX

Singura fereastră luminată a hotelului, rămasă ca un ultim semn de viaţă ai oraşului în noaptea asta, e gemuleţul de la primul etaj, unde se află odăiţa Lotikăi. Ea stă şi acum la măsuţa plină de mărunţişuri, cum stătea şi pe vremuri, cu douăzeci şi ceva de ani în urmă, când intra aici ca să se mai odihnească măcar o clipă de vuietul şi de aglomeraţia din hotel.

Pe la zece, Lotika s-a retras în odaia ei şi s-a pregătit de culcare. Înainte de-a se vârî în pat, s-a mai apropiat odată de geam, ca să respire răcoarea venită dinspre râu şi a mai aruncat o privire spre ultima arcadă a podului, care luceşte în lumina palidă a lunii, unica privelişte veşnic aceeaşi, văzută de la geamul ei. Pe urmă, şi-a adus aminte de cine ştie ce socoteală veche şi s-a aşezat la măsuţă s-o caute. Dar de cum a început să răsfoiască chitanţele, nu s-a mai gândit la altceva şi a uitat şi ora înaintată şi nevoia de a dormi şi a zăbovit mai bine de două ceasuri la măsuţă.

A trecut demult miezul nopţii, dar Lotika, pierzându-şi somnul, adună cifră cu cifră şi întoarce filă după filă.

Lotika e istovită. Ziua, în discuţii şi la treabă, e încă vioaie, ageră şi vorbăreaţă, dar, noaptea, când rămâne singură, simte povara anilor şi a oboselii. Şi-a pierdut puterile. Din frumuseţea de pe vremuri nu i-au mai rămas decât urmele. E slabă şi galbenă la faţă; părul, fără luciu acum, i s-a rărit în creştet; iar dinţii, dinţii ei strălucitori odinioară şi tari ca piatra, s-au îngălbenit şi-au căpătat goluri între ei. Privirea ochilor negri, tot luminoşi şi-acum, e aspră şi uneori tristă.

Lotika e obosită, dar nu simte oboseala aceea binecuvântată şi dulce care o cuprindea după o muncă intensă sau după vreun câştig mare şi-o împingea, odinioară, să-şi caute în odăiţa asta o clipă de tihnă şi de răgaz. A sosit bătrâneţea şi-au venit vremuri grele.

Ea n-ar găsi vorbe să spună şi nici n-ar putea să-şi explice singură, dar simte, la fiecare pas, că vremurile s-au întors pe dos, cel puţin pentru cei care nu ţintesc decât la câştigul lor şi la binele familiei. Când a venit în Bosnia, acum treizeci de ani, şi când şi-a început negustoria, viaţa i se părea dintr-o bucată. Toţi mergeau pe acelaşi drum pe care pornise şi ea: munca şi familia. Fiecare era la locul lui şi se găsea loc pentru fiecare. Iar

pe deasupra tuturor, domnea o ordine şi o lege, o ordine bine stabilită şi o lege aspră. Aşa părea lumea pentru Lotika. Dar astăzi toate s-au schimbat şi s-au întors pe dos. Oamenii se împart şi se despart, după câte se pare, fără nicio noimă. Legea profitului şi a pierderii, legea asta minunată care a rânduit de totdeauna faptele oamenilor ca ea, pare că nu mai e valabilă, căci mulţi fac, spun şi scriu lucruri cărora ea nu le mai vede nici scopul şi nici înţelesul şi din care nu poţi trage decât necazuri şi pagubă. Viaţa se frânge, se fărâmiţează şi se destramă. În genere, s-ar părea că generaţia actuală dă mai multă importanţă concepţiei despre viaţă decât vieţii înseşi. Nebunesc lucru şi cu totul de neînţeles, dar aşa este. Şi, din pricina asta, viaţa îşi pierde preţul şi se iroseşte în cuvinte. Asta, Lotika o vede limpede şi-o simte la fiecare pas.

Afacerile, care pe vremuri îi jucau, pe dinaintea ochilor ca o turmă de mieluşei voioşi, zac acum, moarte şi neclintite, ca lespezile cele grele de pe mormintele evreieşti. Încă de-acum vreo zece ani hotelul a început să meargă tot mai prost. A fost tăiată pădurea din jurul orăşelului, loviturile de secure s-au depărtat tot mai mult şi, odată cu ele, s-a dus cea mai mare parte a clienţilor hotelului şi a câştigurilor. Bădăranul de Terdik, neobrăzat şi fără pic de ruşine, şi-a deschis „localul” de sub plopi, luându-i o mulţime de clienţi, fiindcă le-a pus la îndemână uşor şi imediat ceea ce cu niciun preţ n-ar fi putut căpăta în hotelul ei. Lotika a fost multă vreme revoltată împotriva concurenţei acesteia necinstite şi ruşinoase. Spunea într-una că sosise vremea de pe urmă, când n-avea să mai existe nici ordine, nici lege, nici putinţa de câştig cinstit. Odată, la început, în mâhnirea ei, îl făcuse pe Terdik „codoş”. El o dăduse în judecată şi Lotika fusese condamnată pentru defăimare şi trebuise să plătească amendă. Nici acum ea nu-i spune altfel, dar e atentă în faţa cui vorbeşte.

Noul cazinou al ofiţerilor are restaurant, pivniţă cu băuturi alese şi camere pentru primirea străinilor de vază. Gustav, tăcutul şi ursuzul, dar îndemânaticul şi credinciosul Gustav, după atâţia ani, a părăsit hotelul ca să-şi deschidă o cafenea proprie în centrul orăşelului, în vadul cel mai bun, şi, din colaborator, i-a devenit concurent fără ruşine. Societăţile corale şi diferitele săli de lectură, după cum am văzut, şi-au făcut în ultimii ani cafenelele lor şi atrag o mulţime de clienţi.

În sala cea mai mare a hotelului, nu mai e însufleţirea de altădată, iar în *Extrazimmer* e şi mai rău. Acum, câţiva funcţionari neînsuraţi iau masa acolo, citesc ziarele şi beau cafele. Zilnic, în fiecare după-amiază, vine Ali-bei Paşici, tăcutul şi pasionatul prieten din tinereţe al Lotikăi. E tot retras şi măsurat în vorbe şi gesturi; e un bărbat îngrijit şi bine îmbrăcat, dar s-a îngrăşat şi i-a încărunţit părul. Din pricina diabetului de care suferă de ani de zile, i se dă cafeaua cu zaharină. Ali-bei fumează în tihnă, fără să scoată o vorbă, după cum îi e obiceiul, şi-o ascultă pe Lotika povestind. Iar când se face ora de plecare, se ridică, la fel de liniştit şi de tăcut, şi se îndreaptă spre locuinţa lui din Ţârnce.

Vecinul Lotikăi, bogătaşul Pavle Rankovici, vine şi el, zilnic. Nu mai poartă demult costum naţional şi se îmbracă în haine croite orăşeneşte: nu şi-a mai păstrat decât fesul, roşu şi turtit. Are totdeauna o cămaşă cu piepţi scrobiţi, guler tare şi manşete rotunde pe care îşi notează, uneori, cifrele şi socotelile. E multă vreme de când a izbutit să devină cel mai de seamă negustor din Vişegrad. Acum, situaţia lui e temeinic stabilită, dar nici el nu e cruţat de greutăţi şi de griji.

Ca pe toţi oamenii în vârstă şi cu oarecare avere, l-au păcălit şi pe el avalanşa nestăvilită a ideilor noi şi noile moduri de viaţă, de gândire şi de exprimare. Pentru el, totul e cuprins într-un singur cuvânt: „politica”. Şi politica asta îl frământă şi-l necăjeşte şi-i înveninează anii care ar trebui să fie ani de tihnă şi de mulţumire, după atâţia ani de muncă, de economie şi de renunţări. Căci el nu vrea cu niciun chip să se rupă sau să se despartă de majoritatea compatrioţilor săi, dar nici nu vrea să intre în conflict cu autorităţile cu care ar dori să trăiască în pace, măcar aparent. Şi asta e greu, aproape cu neputinţă de realizat. Nici cu propriii lui fii nu se mai înţelege cum trebuie.

Aceştia din urmă sunt pentru el, ca şi toţi ceilalţi tineri din orăşel, de-a dreptul de neînţeles, îl zăpăcesc. (Totuşi, mulţi dintre cei vârstnici urmează tineretul, de nevoie sau din slăbiciune.) Prin purtarea, prin apucăturile şi prin toate faptele lor, tinerii trec drept răzvrătiţi în ochii lui Pavle Rankovici; parcă nici nu se gândesc că merită să trăieşti şi să mori în orânduirea asta a lucrurilor şi le-ar plăcea mai mult să-şi facă veacul prin munţi, ca haiducii. Tinerii nu-şi cumpănesc vorbele, nu iau aminte la fapte, nu le pasă cât cheltuiesc, de muncit le pasă şi

mai puţin, mănâncă pâinea fără să întrebe de unde le vine şi vorbesc, vorbesc, vorbesc, „latră la stele”, cum spune Pavle, când se ia la harţă cu băieţii lui.

Ideile astea fără limită, vorbele astea fără măsură şi viaţa asta nesăbuită, potrivnică oricărei chibzuinţe, îl înfurie şi-l duce la desperare pe el, care de când se ştie a muncit făcând socoteli şi conducându-se după socoteli. Când îi ascultă şi îi priveşte, îl apucă groaza, i se pare că ei se ating cu neruşinare şi în mod uşuratic de temeliile vieţii, de ce-i mai scump şi mai sfânt pe lume. Iar când le cere lămuriri, care să-l convingă şi să-l potolească, ei îi răspund cu dispreţ, vorbindu-i de sus, cu vorbe mari şi încâlcite: libertate, viitor, istorie, ştiinţă, glorie, măreţie. Cuvintele astea abstracte fac să i se zburlească părul pe cap.

În schimb, lui Pavle îi place să zăbovească şi să bea o cafeluţă la Lotika, fiindcă pot vorbi împreună despre afaceri şi despre evenimente, sprijinindu-se totdeauna pe cifre sigure şi admise de toată lumea, departe de „politică” şi de marile cuvinte primejdioase care nu lămuresc şi nu spun nimic. Tot vorbind, el scoate uneori creionaşul (nu-l mai are pe cel de-acum douăzeci şi cinci de ani, ci altul, la fel de mărunt şi de tocit). Tot ce se spune e trecut prin proba sigură a cifrelor. Lotika şi cu el reînvie, în povestirile lor, vreo întâmplare de pe vremuri sau vreo glumă ai căror făptaşi au răposat demult; apoi Pavle, gârbov şi grijuliu, trece strada spre prăvălia lui din piaţă, iar Lotika rămâne singură cu necazurile şi cu socotelile ei.

Speculaţiile, în anul acesta, merg la fel de slab ca şi câştigurile hotelului. În primii ani ai ocupaţiei ajungea să cumperi orice fel de acţiuni, ale oricărei întreprinderi, şi erai sigur că ţi-ai plasat bine banii, nemaiavând altă grijă decât să vezi cât de mare va fi câştigul. Dar pe atunci hotelul abia fusese deschis şi Lotika n-avea destui bani lichizi şi nici creditul pe care l-a dobândit apoi. Iar când a avut banii şi creditul, situaţia pieţei se schimbase. Una din cele mai mari crize ciclice de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea veac lovise monarhia austro-ungară. Acţiunile Lotikăi începuseră să joace ca praful în bătaia vântului. Ea plângea de furie citind în fiecare duminică *Mercurul vienez* cu ultimele cursuri ale acţiunilor. Toate veniturile hotelului, care, pe atunci, producea încă bine, erau departe de-a ajunge să umple golurile ivite după căderea generală a tuturor valorilor. Lotika se îmbolnăvise de nervi şi

boala ţinuse vreme de doi ani întregi. Era înnebunită de durere. Vorbea cu oamenii fără să-i asculte şi fără să se gândească la ce spune ea însăşi. Îi privea drept în faţă, dar nu-i vedea pe ei, ci coloanele mărunte ale *Mercurului* care trebuiau să-i aducă norocul sau nenorocul. Atunci începu să cumpere bilete de loterie. Dacă totul nu-i decât o loterie, un joc al întâmplării, cel puţin să meargă până la capăt. Pe-atunci, cumpăra tot felul de lozuri, din toate ţările. Reuşise chiar să-şi facă rost de-un sfert de loz la loteria spaniolă de crăciun, al cărui câştig principal însuma cincisprezece milioane de pesetas. Şi Lotika tremura înaintea fiecărei trageri şi plângea citind listele numerelor câştigătoare. În rugăciunile ei îi cerea lui dumnezeu să facă o minune şi să câştige ea lozul cel mare. Dar nu câştigase niciodată.

Cu şapte ani în urmă, Zaler, cumnatul Lotikăi, se asociase cu doi bătrâni bogaţi şi înfiinţase în orăşel „Cooperativa modernă de lăptărie”. Lotika le dăduse trei cincimi din capitalul de bază. Afacerea fusese plănuită în stil mare. Îşi făcuseră socoteala că, după primele câştiguri, care trebuiau să vină neapărat, aveau să-i atragă nu numai pe capitaliştii dinafara orăşelului, ci chiar dinafara Bosniei. Dar tocmai în momentul când întreprinderea se afla în acest stadiu de trecere, adică tocmai când era mai greu, începu criza de anexiune. Toate speranţele pentru atragerea de noi capitaluri se prăbuşiră. Regiunile acestea de graniţă deveniseră atât de nesigure încât începură să fugă şi capitalurile gata investite. Cooperativa fu lichidată peste doi ani, cu pierderea netă a întregului capital investit. Ca să acopere deficitul, Lotika se văzu silită să-şi înstrăineze valorile cele mai bune şi mai sigure, cum erau, de pildă, acţiunile „Berăriei Sarajevo S.A.” şi ale „Fabricii de sodă Solvay” din Tuzla.

Odată cu pagubele astea băneşti, şi parcă legate de ele, veneau grijile şi necazurile familiale. E drept că una din fetele lui Zaler, Irena, se măritase foarte bine. (Zestrea i-o dăduse Lotika.) Dar fata cea mare, Mina, a rămas nemăritată. Ea n-a avut noroc la logodnici şi, amărâtă de măritişul surorii mai mici, a devenit înainte de vreme o fată bătrână, acră şi răutăcioasă, făcând viaţa în casă şi munca în hotel mai grele şi mai de neîndurat decât erau. Zaler, care n-a fost niciodată nici prea vioi şi nici prea îndemânatic, e acum şi mai greoi şi mai nehotărât şi trăieşte în casă ca un musafir mut şi blajin. Nevastă-sa, Debora,

deşi femeie în vârstă şi bolnăvicioasă, a născut un băieţaş, iar copilul e infirm şi nu creşte. Are acum zece ani şi încă nu ştie să vorbească, nici să umble. Scoate nişte sunete nedesluşite şi se târăşte, prin casă, în patru labe. Dar e atât de bună şi de înduioşătoare fiinţa asta nefericită şi se agaţă cu atâta desperare de mătuşă-sa, pe care o iubeşte mai mult decât pe maică-sa, încât Lotika, cu toate necazurile şi munca ei, mai are grijă şi de el: îl hrăneşte, îl îmbracă, îl adoarme, şi tot uitându-se la stârpitura asta de copil, i se strânge inima la gândul că afacerile nu-i merg mai bine şi că n-o să aibă destui bani ca să-l trimită la Viena, la doctori mari, în vreun sanatoriu – sau la gândul că nu există minuni şi că schilozii nu sunt lecuiţi prin voinţa domnului, ca urmare a faptelor bune şi a rugăciunilor omeneşti.

Şi cei ocrotiţi de ea în Galiţia, pe care i-a ţinut la şcoli şi i-a căsătorit în anii de prosperitate, îi fac griji şi-i pricinuiesc dezamăgiri. Unii dintre ei şi-au întemeiat familii, şi-au dezvoltat negoţul şi au dobândit o oarecare stare. De la ei, Lotika primeşte mereu felicitări şi scrisori pline de respect şi de recunoştinţă şi veşti despre familiile lor. Dar Apfelmayerii, pe care i-a ajutat să iasă la liman, cărora le-a plătit şcolile şi i-a căpătuit, nu ajută şi nu înlesnesc cu nimic viaţa noilor rude sărace care se nasc şi cresc în Galiţia. Odată ajunşi în oraşe străine, n-au grijă decât de ei şi de copiii lor. Ai crede că, pentru ei, cel mai mare succes înseamnă să uiţi pe vecie şi cât mai repede cu putinţă Tarnovo şi mediul lui îngust şi mizer, unde se născuseră şi de unde, din fericire, scăpaseră. Iar Lotika, singură, nu mai putea să pună bani deoparte, cum făcuse pe vremuri, şi să-i scoată din greu pe nefericiţii din Tarnovo. Şi niciodată ea nu se culca şi nu se trezea fără s-o străpungă ca un junghi gândul că, în clipa aceea chiar, la Tarnovo, vreunul dintre ai ei se cufundă pentru totdeauna în neştiinţă şi murdărie, în mizeria ruşinoasă pe care ea o cunoştea bine şi împotriva căreia luptase toată viaţa.

Dar şi cu cei pe care îi căpătuise existau destule pricini de mâhnire şi de nemulţumire. Tocmai cei care păreau mai buni călcaseră strâmb şi se poticniseră, după ce cunoscuseră primele succese sau dăduseră cele mai îndreptăţite speranţe. O nepoată, pianistă de talent, care prin ajutorul şi stăruinţa Lotikăi terminase conservatorul la Viena, s-a otrăvit, acum câţiva ani,

pe vremea primelor şi celor mai frumoase succese ale ei. Şi nimeni n-a aflat vreodată de ce s-a sinucis.

Unul din nepoţi, Albert, nădejdea familiei şi mândria Lotikăi, îşi terminase în mod strălucit studiile, mai întâi la liceu şi apoi la facultate. Şi numai fiindcă era evreu nu primise nici „diplomă regală”, nici „inel imperial”[57], aşa cum spera Lotika, în inima ei. Totuşi, ea şi-l închipui măcar avocat cu faimă, la Viena, căci fiind evreu nu putea să ajungă funcţionar superior, lucru care i-ar fi mulţumit şi mai mult ambiţiile Lotikăi. În visele ei, asta era răsplata pentru toate sacrificiile făcute ca să-l ţină la învăţătură. Dar mătuşa avea să cunoască o dezamăgire adâncă. Tânărul doctor în drept începu să se ocupe de ziaristică şi deveni membru al partidului socialist; ba, pe deasupra, deveni membru al aripii stângi a partidului despre care s-a vorbit atâta cu prilejul grevei generale de la Viena, în anul 1906[58]. Şi Lotika trebui să citească, cu propriii ei ochi, în ziarele vieneze, cum, cu ocazia acţiunii care îndepărtase din capitală elementele străine şi subversive, doctorul Albert Apfelmayer a fost expulzat, după ce a ispăşit o condamnare de douăzeci de zile închisoare. Asta însemna, pe limba Vişegradului, că se făcuse „haiduc”. Peste câteva luni, Lotika primise de la dragul ei Albert o scrisoare din Buenos Aires, prin care îi dădea de veste că emigrase.

În zilele acelea nefericite, ea nu şi-a mai găsit liniştea nici în odăiţa ei măcar. Cu scrisoarea în mână, se ducea mereu la soră-sa şi la cumnatu-său; deznădăjduită, înnebunită, se repezea la soră-sa Debora, care nu ştia decât să plângă, şi-i striga, furioasă:

— Ce-o să ne facem? Te întreb ce-o să ne facem, când nimeni nu mai e în stare să se ridice şi să umble singur. Cum îl laşi din braţe, cade. Ce-o să ne facem? Suntem blestemaţi, asta e!

— *Gott, Gott, Gott!*[59] suspina biata Debora, vărsând şiroaie de lacrimi şi neputând să răspundă o vorbă la întrebarea soră-si. Lotika nu găsea nici ea răspuns, ci îşi împreuna mâinile şi-şi înălţa ochii la cer, nu lăcrimaţi şi îngroziţi ca ai Deborei, ci mânioşi şi desperaţi.

---

[57] În Austro-Ungaria, cei mai buni studenţi primeau, la terminarea studiilor, un „inel imperial” de briliante cu o inscripţie şi o „Diplomă regală”.

[58] În Austro-Ungaria a avut loc în 1905–1906 o largă mişcare grevistă, având ca principal obiectiv obţinerea voiului universal.

[59] Doamne, doamne, doamne! (germ.)

— S-a făcut socialist! So-cia-list! Nu-i de ajuns că suntem evrei, mai trebuia şi asta, pe deasupra! Of, dumnezeule mare şi puternic, ce ţi-am greşit ca să mă pedepseşti aşa? Socialist!

Îl boci pe Albert ca pe un mort, şi nu mai pomeni niciodată de el.

Trei ani mai târziu, una dintre nepoate, o soră de-a aceluiaşi Albert, se mărită foarte bine, la Pesta. Lotika se îngriji de zestrea fetei şi jucă rolul hotărâtor în criza morală pe care nunta aceasta o dezlănţuise în marea familie a Apfelmayerilor din Tarnovo, a cărei singură avere erau copiii şi tradiţia religioasă cea mai nepătată. Bărbatul cu care trebuia să se mărite nepoata aceasta era un om de afaceri, bogat, dar creştin, calvinist, şi pusese condiţia ca fata să îmbrăţişeze religia lui. Părinţii se împotriviseră, dar Lotika, negândindu-se decât la interesul familiei în întregul ei, spuse că e greu să navighezi fără abateri şi fără ocoluri când ai atâta lume pe bord şi că, pentru salvarea tuturor, mai trebuie din când în când să arunci în mare o parte din încărcătură. Ea o sprijini pe fată şi cuvintele ei fură hotărâtoare. Fata se boteză şi se mărită. Lotika spera că, prin acest nepot, va reuşi să-şi introducă printre oamenii de afaceri din Pesta măcar pe una din rubedeniile ei, care se făcuse mare. Dar ghinionul voi ca afaceristul cel bogat din Pesta să moară în primul an de căsătorie. Durerea tulbură minţile tinerei sale neveste. Treceau lunile, dar ea rămânea la fel de abătută. Şi iată că sunt patru ani de când tânăra văduvă locuieşte la Pesta, pradă mâhnirii ei patologice, asemănătoare unei blânde nebunii. Şi-a îmbrăcat în văluri negre locuinţa cea mare şi îmbelşugată. Şi, în fiecare zi, se duce la cimitir, se aşază lângă mormântul soţului şi-i citeşte încetişor şi cu grijă, de la un capăt la altul, cursul bursei din ziua aceea. La toate încercările de-a o smulge din deprinderea asta şi din letargia în care a căzut, ea răspunde cu blândeţe că pentru răposatul asta era cea mai plăcută muzică din câte cunoştea.

Astfel, în odăiţa cea mică s-au îngrămădit destinuri felurite şi numeroase. Multe conturi, multe poliţe îndoielnice, multe poziţii bifate şi şterse pentru totdeauna din contabilitatea importantă şi ramificată a Lotikăi. Dar principiul muncii a rămas acelaşi. Lotika e obosită, dar nu şi-a pierdut curajul. După fiecare pagubă şi după fiecare nereuşită, ea îşi adună puterile, strânge din dinţi şi luptă mai departe. Toată munca ei din aceşti ultimi ani

înseamnă de fapt o apărare, dar ea se apără având acelaşi ţel în faţa ochilor şi aceeaşi încăpăţânare cu ajutorul căreia s-a îmbogăţit şi s-a ridicat cândva. În hotel, ea e „bărbatul”, iar pentru restul orăşelului e „mătuşa Lotika”. Mai sunt destui, şi aici, şi în lumea largă, care-i aşteaptă ajutorul şi sfaturile sau măcar o vorbă bună şi care nu se întreabă şi nu se gândesc dacă Lotika nu e obosită. Totuşi, ea e într-adevăr obosită; mai obosită decât s-ar putea bănui şi mai obosită decât crede ea însăşi.

Pendula de lemn, atârnată de perete, bate ora unu. Lotika se ridică anevoie, ţinându-se de şale. Stinge cu grijă lampa cea mare, verde, de pe măsuţă, şi cu paşi mărunţi, de bătrânică, paşi pe care îi face numai în odăiţa ei şi numai înainte de a merge la culcare, ea se îndreaptă spre pat.

Deasupra orăşelului adormit, se întinde bezna, pretutindeni aceeaşi.

XXI

Iată, în sfârşit, şi anul 1914, ultimul din cronica podului de peste Drina. El a venit ca şi ceilalţi ani de mai înainte, cu paşi înceţi, cum vin toate pe lumea asta, dar plin de vuietul înăbuşit al evenimentelor, tot mai noi şi mai neobişnuite, care tălăzuiau asemenea valurilor mării.

Atâţia ani au trecut peste orăşelul de lângă pod şi atâţia vor mai trece încă! Au trecut şi vor mai trece de tot felul, dar anul 1914 va rămâne totdeauna deosebit de ceilalţi. Aşa cel puţin cred cei care l-au trăit. Lor li se pare că, oricât s-ar povesti şi s-ar scrie, nu va fi cu putinţă, sau nu va cuteza nimeni să spună ce-a văzut atunci în străfundul soartei omului, ascuns de timp şi de evenimente. Cine ar fi în stare să exprime şi să redea (cel puţin aşa se crede) fiorii colectivi care au zguduit deodată mulţimile şi au trecut de la fiinţele vii la lucrurile neînsufleţite, la ţări şi la clădiri? Cum să descrii vârtejul acesta colectiv, de la spaima animalică şi mută la nebunia sinuciderii, de la cele mai josnice instincte sângeroase şi de la jafurile perfide până la cele mai nobile şi mai sfinte jertfiri în care omul se depăşeşte pe sine şi atinge pentru o clipă sfera înaltă a unor alte lumi, unde domnesc alte legi? Niciodată lucrurile acestea nu vor putea fi spuse, căci cel ce le vede şi rămâne în viaţă îşi pierde graiul, iar morţii, oricum, nu pot vorbi. Despre asemenea lucruri nu se vorbeşte; ele se uită. Căci, dacă n-ar fi uitate, cum ar mai putea ele să se repete?

În vara anului 1914, când stăpânii destinelor omeneşti au mânat omenirea europeană din teatrul dreptului la vot universal în arena serviciului militar obligatoriu, pregătită dinainte, Vişegradul arătă, modest dar grăitor, primele simptome ale unei boli care, cu timpul, avea să devină europeană şi apoi mondială. În pragul acela dintre două epoci ale istoriei omenirii se vedea mult mai limpede sfârşitul vremurilor pe ducă decât se întrezărea începutul acelora care îşi deschideau porţile. Pe atunci, se mai căutau încă justificări pentru violenţă, iar sălbăticiei i se mai găsea vreun nume, împrumutat din comoara spirituală a veacurilor trecute. Tot ce se întâmpla mai avea încă aparenţa demnităţii şi farmecul noutăţii, farmecul acela înspăimântător, vremelnic şi cu neputinţă de exprimat, care mai

târziu a pălit într-atâta încât nici cei care l-au simţit din plin nu-l mai pot evoca în amintirea lor.

Dar toate acestea noi le pomenim doar în treacăt, în vreme ce poeţii şi savanţii timpurilor viitoare le vor cerceta, le vor interpreta şi le vor reînvia cu mijloace şi metode nebănuite încă de noi şi cu o seninătate, o libertate şi o îndrăzneală a minţii cu mult mai presus decât a noastră. Ei vor izbuti, de bună seamă, să explice anul acesta neobişnuit şi să-i dea locul cuvenit în istoria lumii şi în dezvoltarea omenirii. Aici, în paginile de faţă, el e pentru noi, înainte de toate, anul de năpastă al podului de peste Drina.

Vara anului 1914 va rămâne, în amintirea celor care au trăit-o aici, vara cea mai luminoasă şi mai frumoasă din câte se ţin minte, căci în conştiinţa lor ea străluceşte şi împrăştie lumină peste întreaga zare întunecată şi uriaşă a chinurilor şi nenorocirilor, întinsă la nesfârşit.

Vara aceasta începuse într-adevăr bine, cu mult mai bine decât cele dinaintea ei. Prunii rodiseră mai îmbelşugat ca oricând şi grânele făgăduiau o recoltă bogată. După zece ani de frământări şi zguduiri, lumea nădăjduia, fără să ştie de ce, tihnă şi ani buni care să-i răsplătească pentru toate necazurile şi pagubele anilor trecuţi. (Cea mai jalnică şi mai tragică dintre slăbiciunile omului este, fără doar şi poate, neputinţa totală de a prevedea, neputinţă aflată în adâncă contradicţie cu atâtea daruri, însuşiri, cunoştinţe şi talente pe care le are.)

Se întâmplă să vină, uneori, câte un an excepţional, ca acesta, când, laolaltă, căldura soarelui şi umezeala pământului sunt nespus de prielnice, când întinsa vale a Vişegradului freamătă de belşug şi de vlagă şi sub imboldul nevoii de a rodi. Pământul se umflă şi tot ce-i viaţă în el încolţeşte, înmugureşte, dă frunză şi floare şi rod însutit. Şi poţi vedea sufletul tremurător al fertilităţii, ca un abur cald şi albăstrui, înălţându-se din fiecare brazdă, din fiecare bulgăre. Vacile şi caprele umblă cu picioarele dindărăt depărtate unul de altul, călcând greoi din pricina ugerelor pline şi umflate. Obleţii care, la începutul fiecărei veri, coboară în stoluri de-a lungul Rzavului ca să-şi depună icrele în limanul lui sunt atât de numeroşi, încât copiii îi adună cu găleata de prin vadurile mai puţin adânci şi-i aruncă pe mal. Iar piatra poroasă a podului se face mai moale la pipăit şi, ca şi cum ar fi vie, se umflă de vlaga şi belşugul ţâşnit ca din pământ şi plutind

pe deasupra orăşelului ca nişte adieri voioase şi înmiresmate în care totul respiră mai repede şi creşte mai din plin.

Veri de felul acesta nu prea se abat multe în valea Vişegradului, dar când vine vreuna din ele, oamenii uită de zilele grele care ar putea să se reîntoarcă oricând şi trăiesc viaţa de trei ori mai intensă a văii unde s-a pogorât rodnicia binecuvântată, făcând ei înşişi parte din jocul acesta al umezelii, al căldurii şi al sevei nestăvilite.

Iar ţăranul, care găseşte întotdeauna pricină să se plângă de ceva, e nevoit să spună că anul a început bine, dar adaugă, după fiecare cuvânt de laudă: „Numai de-ar ţine aşa..” Negustorii mai mărunţi se dau peste cap după afaceri şi se adâncesc în ele cu patimă, ca albinele şi ca bondarii în sânul florilor. Se risipesc prin satele din preajma orăşelului ca să arvunească grâul în spic şi prunele în floare. Ţăranul, tulburat de năvala muşteriilor şireţi şi de recolta neobişnuită, stă lângă pomii încovoiaţi de greutatea fructelor sau lângă lanul unduind în soare şi nu poate să fie îndeajuns de prevăzător şi de chibzuit faţă de orăşanul care şi-a dat osteneala să vină până la el. Prevederea şi chibzuiala asta îl fac să pară încordat şi îngrijorat, iar faţa lui să semene cu o mască aidoma aceleia pline de mâhnire pe care o poartă chipurile ţăranilor în anii cu recoltă proastă.

Când e vorba însă de bogătaşii mai de seamă şi mai puternici, aceştia rămân locului şi vin ţăranii la ei. În zilele de târg, prăvălia lui Pavle Rankovici e plină de ţărani care au nevoie de bani. La fel e şi în prăvălia lui Santo Papo, socotit, de multă vreme, cel mai cu vază evreu din Vişegrad. (Fiindcă, deşi există încă demult şi bănci, şi posibilităţi de credit pe ipotecă, ţăranilor, mai ales celor bătrâni, le place să se împrumute, ca pe vremuri, de la bogătaşii din oraş, de unde cumpără mărfuri şi de unde se împrumutau şi părinţii lor.)

Prăvălia lui Santo e una dintre cele mai mari şi mai cu cheag din mahalaua negustorească a Vişegradului. E clădită din piatră tare, cu ziduri solide şi cu podele de lespezi. Are uşi grele şi obloane făcute din fier forjat, iar la geamurile înalte şi înguste stau înfipte zăbrele groase şi dese.

În faţă, sunt mărfurile mai uşoare. De-a lungul pereţilor, pe rafturi adânci, stau grămadă vasele smălţuite. De tavanul care e atât de înalt încât se pierde în întuneric, sunt agăţate felinare de

toate mărimile, râşniţe, colivii, curse de şoareci şi alte obiecte din sârmă împletită. Ele atârnă, legate în ciorchini. Pe lângă tejgheaua lunguiaţă, zac îngrămădite lăzile de cuie, sacii cu ciment, cu ipsos, bidoanele cu vopsele şi tot soiul de hârleţe, târnăcoape, lopeţi, fără coadă, înşirate pe sârmă, ca nişte salbe grele. În colţuri se văd butoiaşele de tinichea, cu petrol, terebentină şi lacuri. Aici e răcoare în miezul verii şi întuneric în miezul zilei.

Dar cele mai multe mărfuri se găsesc în încăperile din dosul prăvăliei, unde se intră printr-o boltă joasă, cu uşă de fier. Acolo e marfa grea: sobe de tuci, şine de fier, brăzdare, răngi, cazmale şi alte scule, rânduite în stive înalte, aşa fel că rămân doar nişte poteci înguste printre mărfurile care par nişte ziduri. Aici domneşte întunericul veşnic şi nu poţi pătrunde fără felinar.

Din zidurile groase, din lespezile pardoselii şi din grămezile de fierărie răzbate suflul îngheţat şi aspru al pietrei şi al metalului pe care nimic nu-l poate nici împrăştia, nici încălzi. În câţiva ani, suflul ăsta preschimbă vânzătorii vioi şi cu obrajii rumeni în slujbaşi posomorâţi, palizi şi buhăiţi, dar iscusiţi şi economi câte zile trăiesc. El este, fără îndoială, dăunător şi generaţiilor de patroni, dar, în acelaşi timp, le este plăcut şi drag ca simţământul proprietăţii, ca gândul câştigului şi ca izvorul bogăţiei.

Omul aşezat acum la o măsuţă, în prăvălia rece şi întunecoasă, lângă casa de bani făcută din oţel, cu marca Wertheim pe ea, nu mai seamănă deloc cu vioiul şi zburdalnicul Santo de-acum vreo treizeci de ani, care se pricepea atât de bine să strige: „Un rom pentru Chioru!” L-au schimbat anii de muncă în prăvălie. E gras şi greoi, galben la faţă, cu cearcăne vineţii care i se coboară până la jumătatea feţei; vederea i-a slăbit; ochii negri, holbaţi pe după ochelarii cu sticle groase şi rame de metal au o privire sperioasă şi aspră. Are şi acum pe cap fesul vişiniu, ultima rămăşiţă a portului turcesc de altădată. Taică-său, Mento Papo, un bătrân mărunţel şi cărunt, în vârstă de peste optzeci de ani, se ţine încă bine, dar l-a lăsat vederea. Mai vine şi el prin prăvălie, în zilele însorite. Cu ochii lui lăcrimoşi, care, pe după ochelarii cu lentile groase, par că se topesc, se uită cum stă fiu-său lângă casa de bani şi nepotu-său lângă tejghea; bătrânul mai trage în piept aerul prăvăliei şi

porneşte agale spre casă, rezemându-se cu mâna dreaptă de umărul strănepotului, care împlineşte zece ani.

Santo are şase fete şi cinci băieţi, majoritatea măritate sau însuraţi. Fiu-său Rafo, întâiul născut, are copii mari şi-l ajută pe taică-său în prăvălie. Unul dintre copiii lui Rafo, care poartă numele bunicului, învaţă la liceul din Sarajevo. E un băiat palid, miop şi plăpând. De la vârsta de opt ani el ştie să recite perfect, la serbările şcolare, versurile lui Zmaj[60]; altminteri învaţă prost, nu-i place să meargă la sinagogă şi nici să-l ajute pe taică-său în prăvălia bunicului, în timpul vacanţelor. Băiatul spune că o să se facă actor sau că o să devină celebru prin vreo faptă neobişnuită.

Santo sade aplecat peste registrul lui cu socoteli, murdărit şi pătat de grăsime (registrul are un index alfabetic), iar lângă el, ghemuit pe o ladă de cuie, goală, e aşezat ţăranul Ibro Cemalovici, din Uzavniţa. Santo socoteşte cât îi datorează Ibro şi, deci, cât şi în ce condiţii ar mai putea să-i dea acum.

— *Cincuenta, cincuenta i ocho, sesenta i tres*[61].. şuşoteşte Santo, numărând spanioleşte.

Iar ţăranul îl priveşte îngrijorat, de parcă ar fi vorba de-o vrăjitorie, şi nu de-o socoteală pe care o ştie până la ultima para şi n-o uită nici în somn. După ce Santo face adunarea şi spune totalul datoriei şi al dobânzilor, ţăranul şopteşte printre dinţi: „Aşa o fi?” numai ca să aibă răgaz să vadă dacă socoteala lui se potriveşte cu socoteala făcută de Santo.

— Aşa e, Ibr-aga, şi nu altfel, răspunde Santo, cu formula lui consacrată, pe care o foloseşte în asemenea ocazii.

După ce se înţeleg prieteneşte în privinţa datoriei vechi, mai trebuie ca ţăranul să ceară un nou împrumut şi Santo să-i explice posibilităţile şi condiţiile lui. Dar asta nu se face nici repede şi nici uşor. Între ei se încinge o discuţie care seamănă leit cu discuţiile duse, tot aici, acum cincizeci de ani, tot înaintea recoltei, de către tatăl lui Ibro din Uzavniţa, şi Mento, tatăl lui Santo. Adevăratul şi principalul subiect al discuţiei trebuie să vină însoţit de şuvoiul cuvintelor care, luate în ele însele, nu spun nimic şi par cu totul fără rost, ba chiar lipsite de sens. Cine nu-i cunoaşte şi-i priveşte şi-i ascultă ar putea să creadă,

---

[60] *Iovan Iovanovici Zmaj* (1833–1904), poet sârb.

[61] Cincizeci, cincizeci şi opt, şaizeci şi trei. (span.)

adeseori, că nu-i vorba de-un împrumut şi de nişte bani. Aşa cel puţin i s-ar părea pentru moment.

— Prunii au legat bine şi au fructe din belşug, cum nu se mai văd prin alte părţi, spune Santo. O să avem un an cum n-a mai fost demult.

— Da, slavă domnului, o să fie recoltă bună; şi, cu voia lui Allah, o să avem şi poame şi pâine. Nu pot să zic că n-o să fie. Numai că, poţi să ştii ce preţ au să aibă? spune ţăranul îngrijorat, frecându-şi degetul mare de cusătura pantalonilor croiţi din postav verde, gros şi uitându-se pe sub sprâncene la Santo.

— Acum nu se ştie preţul, dar când ai să le aduci la Vişegrad o să se ştie. Cunoşti zicala: preţul e în mâna proprietarului.

— Aşa e, dacă le ţine Allah şi le-ajută să se coacă, adaugă ţăranul prevăzător.

— Păi, fără voia lui dumnezeu, nu încolţeşte şi nu se culege nimic; şi orice-ar face omul pentru ce-a însămânţat, nu-i ajută la nimic, dacă-i lipseşte mila domnului, spune Santo, arătând cu mâna spre cerul de unde trebuie să se pogoare mila asta, aflată undeva, pe după tavanul înalt şi negru al prăvăliei, unde sunt atârnate felinarele din tinichea, de toate mărimile, şi alte obiecte legate în ciorchini.

— Nu-i ajută la nimic, bine zici, oftează Ibro. Omul seamănă şi răsădeşte, dar, Allah e mare, parcă ar arunca totul pe gârlă. Tot sapi, pliveşti, cureţi, tai, şi ioc! Dacă nu-i scris, nu te alegi cu nimic. Dar dacă vrea Allah să avem recoltă bună, apoi n-o să ducă nimeni lipsă de nimic, şi-o să ne putem plăti datoriile vechi şi să facem altele noi. Numai sănătate să ne dea Allah!

— Da, sănătate, că-i mai bună ca toate. Aşa-i biata fiinţă omenească. Uite, dă-i de toate şi ia-i sănătatea: e ca şi cum nu i-ai da nimic, spune Santo, îndrumând discuţia în direcţia aceasta.

Iar ţăranul îşi spune cu de-amănuntul părerile lui despre sănătate, la fel de generale şi de cunoscute ca şi ale lui Santo. Scurtă vreme, discuţia pare că se pierde în nimicuri şi în lucruri arhiştiute. Apoi, deodată, tocmai când e mai potrivit, parcă după un ritual străvechi, discuţia se reîntoarce de unde a pornit. Abia atunci începe tocmeala pentru împrumutul cel nou, pentru mărimea sumei, dobândă, termenul şi modul de plată. Şi se tocmesc ei aşa, multă vreme, când cu glas tare, când încetişor

şi cu grijă, dar până la urmă cad la învoială. Atunci Santo se ridică, scoate din buzunar lanţul cu cheile şi, fără să-l desfacă, descuie casa de bani, care mai întâi scârţâie, apoi se deschide încet şi solemn, ca toate casele mari de bani, şi se închide cu un sunet metalic, plăcut, ca un suspin. El îi numără ţăranului banii, până la o para, mereu atent şi grijuliu, solemn şi oarecum trist. Apoi strigă, mult mai însufleţit însă, şi cu vocea schimbată:

— Aşa! E bine? Eşti mulţumit, Ibro?

— Da, da, îngână ţăranul, încet şi gânditor.

— Să-ţi dea dumnezeu belşug şi noroc! Şi să ne vedem sănătoşi şi cu voie bună, spune Santo, acum vioi şi vesel. Şi-l trimite pe nepotu-său la cafegiul de peste drum, după două cafele, „una amară şi alta dulce”.

Un alt ţăran îşi aşteaptă rândul, în faţa prăvăliei, pentru acelaşi soi de treburi şi de socoteli.

Cu ţăranii ăştia şi presupunerile lor în ce priveşte recolta, pătrunde până în ungherele întunecoase ale prăvăliei lui Santo mireasma caldă şi grea a unui an neobişnuit de rodnic. Din pricina ei se abureşte casa de bani făcută din oţel verde, iar Santo îşi deschide cu degetul arătător cămaşa în jurul gâtului moale, galben şi gras şi-şi şterge cu batista sticlele aburite ale ochelarilor.

Aşa arăta vara, pe la începutul ei.

Şi totuşi, chiar înainte de începutul verii acesteia binecuvântate, se coborî o umbră vremelnică, de teamă şi de tristeţe. În primele zile ale lui martie se ivi tifosul la Uvaţ, o mică localitate pe fosta graniţă turco-austriacă, acum sârbo-austriacă. Cum localitatea se afla pe graniţă, iar cele două cazuri de tifos se declaraseră chiar în cazarma jandarmilor, doctorul Balaş, medicul militar din Vişegrad, se duse la Uvaţ, împreună cu un infirmier şi cu medicamentele trebuitoare. Ca om priceput şi hotărât, el luă toate măsurile pentru izolarea bolnavilor şi supraveghe el însuşi îngrijirile date. Aşa se făcu că, din cincisprezece inşi atinşi de boală, nu muriră decât doi, iar epidemia fu limitată la Uvaţ, şi înăbuşită în faşă. Ultimul bolnav fu doctorul Balaş în persoană. Felul inexplicabil în care tocmai el se molipsise, scurta durată a bolii, complicaţiile neaşteptate şi moartea subită, toate acestea purtau pecetea unui tragism neobişnuit.

Din pricina pericolului contagiunii, tânărul medic trebui să fie îngropat la Uvaţ. Luară parte la înmormântare doamna Bauer, soţul ei şi câţiva ofiţeri. Ea dădu bani ca să se ridice pe mormântul doctorului un monument din piatră necioplită. Apoi, peste puţin timp, plecă din oraş, părăsindu-şi soţul. În Vişegrad se spunea că s-ar fi dus într-un fel de sanatoriu, lângă Viena. La drept vorbind, aşa spuneau fetele din orăşel, căci oamenii mai în vârstă, de cum trecu primejdia molimei şi odată cu suprimarea măsurilor luate împotriva ei, uitară şi de doctor, şi de coloneleasă. Lipsite de experienţă şi neînvăţate, fetele noastre nu prea ştiau ce înseamnă cuvântul sanatoriu, dar ştiau bine ce înseamnă când doi oameni se plimbă pe potecile şi povârnişurile muntelui, cum se plimbaseră, nu demult, medicul şi soţia colonelului. Şi rostind cuvântul acesta străin, atunci când vorbeau între ele despre nefericita pereche, fetelor le plăcea să-şi închipuie sanatoriul ca pe un loc misterios, depărtat şi trist, unde se duc femeile frumoase şi vinovate ca să-şi ispăşească dragostea neîngăduită.

Iar pe deasupra ogoarelor şi a înălţimilor, de jur-împrejurul orăşelului, vara aceasta neobişnuit de bogată şi de strălucitoare creştea şi se pârguia. Seara, geamurile cazinoului ofiţeresc erau, ca şi cu un an mai înainte, luminate şi larg deschise spre râu; dar nu mai răsuna dintr-acolo nici cântecul viorii şi nici al pianului. La masă, printre ofiţerii mai vârstnici, şedea blând şi zâmbitor colonelul Bauer, asudat din pricina zăpuşelii copleşitoare şi a vinului roşu.

Pe „kapia”, în noaptea caldă, şed tinerii din orăşel şi cântă. Se apropie sfârşitul lui iunie şi, ca în fiecare vară, sunt aşteptaţi liceenii şi studenţii. În astfel de nopţi, pe „kapia”, ţi se pare că timpul s-a oprit în loc – în vreme ce viaţa freamătă şi clocoteşte, bogată, nesfârşită şi uşoară – şi că nu poţi şti cât va mai fi aşa.

La ora asta din noapte, străzile principale sunt luminate, căci încă din primăvară orăşelul are lumină electrică. Acum un an a fost construit lângă râu, la vreo doi kilometri de orăşel, un joagăr electric şi, lângă el, s-a înălţat o fabrică pentru prelucrarea aşchiilor din care se scoate şi terebentină, şi colofoniu. Fabrica a făcut un contract cu orăşelul, potrivit căruia centrala ei trebuia să lumineze şi străzile. Aşa au dispărut felinarele verzi cu lămpile lor cu gaz, aşa a dispărut Ferhat-lunganul, care le curăţa şi le aprindea. Strada principală, care se

întinde de-a lungul orăşelului, de la pod până la cartierul cel nou, e luminată cu globuri mari, din sticlă albă, mată, iar uliţele secundare, ramificate la stânga şi la dreapta şi şerpuind în jurul Bikavaţului sau urcând spre Meidan şi spre Okolişte, sunt luminate cu becuri mici, obişnuite. Printre şirurile acestea de lumini se aştern petice de umbră, neegale: ogrăzile şi grădinile întinse, aşezate una deasupra alteia, în susul pantei.

Într-una din grădinile acestea întunecoase stau Zorka, învăţătoarea, şi Nikola Glasincianin.

Răceala ivită între ei cu un an în urmă, când în timpul vacanţei venise Stikovici, a durat mult, până pe la Anul Nou. Atunci au început la „Căminul sârbesc”, ca în fiecare iarnă, pregătirile pentru sărbătoarea Sfântului Sava[62], pentru concertul şi piesa de teatru care trebuiau date cu acest prilej. Zorka şi Glasincianin luaseră parte la pregătiri şi, reîntorcându-se de la repetiţie, îşi vorbiseră iar, după atâtea luni. La început, se adresau unul altuia pe scurt, rece şi de sus. Dar se revăzură într-una şi-şi vorbiră mereu, căci tinerii preferă certurile din dragoste, chiar cele mai amare şi mai deznădăjduite, singurătăţii şi plictiselii unei vieţi fără jocuri şi gânduri de iubire. Cândva, în decursul certurilor acestora nesfârşite, se împăcaseră, fără să-şi dea nici ei seama când şi cum anume. Şi iată că, în nopţile calde de vară, se întâlnesc amândoi, seară de seară. Din când în când se mai iveşte între ei chipul lui Stikovici şi izbucneşte din nou o ceartă fără ieşire, dar el nu-i desparte şi nu-i depărtează unul de altul, iar împăcarea îi apropie din ce în ce mai mult.

Acum stau în întunericul cald, pe trunchiul unui bătrân nuc doborât şi, urmărindu-şi fiecare gândurile lui, privesc luminiţele de jos, din orăşel, de-a lungul râului care susură monoton. Glasincianin a vorbit mult, şi acum tace. Zorka tace, aşa cum a tăcut toată seara şi cum numai femeile ştiu să tacă atunci când îşi deapănă grijile dragostei, pentru ele mai însemnate şi mai apăsătoare decât orice pe lume.

Anul trecut, pe vremea asta, când apăruse Stikovici, ea crezuse că i se deschide în faţă, pentru totdeauna, o lume a fericirii, un paradis nesfârşit al iubirii, cu deplina armonie a

---

[62] Manifestare culturală şi religioasă în cinstea episcopului Sava, care, în secolul al XIII-lea, a întemeiat biserica sârbească autocefală, independentă de Bizanţ.

simţurilor, a dorinţelor şi a gândurilor, având dulceaţa sărutului şi durata unei vieţi omeneşti. Dar visul nu ţinuse mult. Oricât de nepricepută şi de vrăjită ar fi fost, Zorka nu putuse să nu observe că patima lui Stikovici se aprindea şi se stingea la fel de uşor, după nişte legi care îl priveau numai pe el şi nu ţineau deloc seama de ea, fără nicio legătură cu simţământul socotit de fată mai presus decât ei doi. Şi Stikovici plecase, aproape fără să-şi ia rămas bun. Ea rămăsese pradă unei îndoieli amare care o chinuise ca o rană tăinuită. Scrisoarea primită de la el era o capodoperă de compoziţie literară, dar fiecare cuvinţel era cumpănit, ca gândirea unui avocat şi limpede şi străveziu ca un vas de sticlă, gol. Îi scria despre dragostea lor, de parcă amândoi s-ar fi odihnit în mormânt, de-un secol, ca nişte glorioşi defuncţi. La scrisorica ei vie şi caldă, trimisă drept răspuns, el îi scrise o carte poştală:

În vălmăşagul grijilor şi al treburilor care mă frământă şi mă ameţesc, mă gândesc la tine ca la noaptea liniştită a Vişegradului, ca la murmurul râului şi ca la mireasma ierburilor invizibile.

Şi atâta tot. Zadarnic se străduia Zorka să-şi amintească murmurul râului şi mireasma ierburilor invizibile. Ele nu existau decât în cartea poştală. Pesemne că ea nu şi le amintea, aşa cum Stikovici uitase tot ce fusese între ei. Pe Zorka o dureau tâmplele când se gândea că se amăgise şi că fusese amăgită, apoi se mângâia cu te miri ce, mai de necrezut decât o minune. „E de neînţeles, îşi spunea ea, e distant, rece, egoist, capricios, dar poate că toţi bărbaţii excepţionali sunt aşa.” Oricum, totul semăna mai mult a chin decât a dragoste. După sfâşierea şi zdrobirea încercate în cele mai tainice străfunduri ale sufletului ei, Zorka simţea că întreaga povară a dragostei, zămislită de Stikovici, o apăsa, în timp ce el se pierdea pe undeva, într-o ceaţă depărtată, căreia nu îndrăznea să-i spună pe nume. Căci o femeie îndrăgostită, chiar când şi-a pierdut ultima iluzie, îşi îndrăgeşte dragostea ca pe un prunc căruia nu i-a fost dat să se nască. Ea se stăpânise, cu inima strânsă, şi nu-i răspunsese la cartea poştală. Dar după o tăcere de două luni, primise o nouă veste. Stikovici îi scria de undeva, din munţii Alpi, o carte poştală:

La două mii de metri înălţime, înconjurat de oameni de pe toate meleagurile lumii şi care vorbesc în toate limbile

pământului, privesc infinitul zării şi mă gândesc la tine şi la vara trecută.

Chiar pentru vârsta ei şi pentru lipsa ei de experienţă, atâta îi fusese de ajuns. Dacă el i-ar fi scris: „Nu te-am iubit, nu te iubesc şi nu te voi putea iubi niciodată”, tot n-ar fi fost mai limpede şi mai dureros pentru ea. Căci, la urma urmei, e vorba despre dragoste şi nu despre nişte amintiri vagi, nici despre înălţimea de la care scrii, nici despre oamenii care te înconjură şi nici despre limbile pe care le vorbesc ei. Iar despre dragoste, nici pomeneală!

Orfană, Zorka crescuse la Vişegrad, în casa unor rude. Când isprăvise Şcoala Normală din Sarajevo, i se dăduse un post de învăţătoare în Vişegrad, şi ea se reîntoarse la rudele acestea, oameni înstăriţi, dar simpli, de care n-o lega nimic.

Zorka începu să se ofilească, slăbi şi se închise în ea însăşi; nici nu se spovedi nimănui şi nici nu răspunse la felicitarea de crăciun, scurtă, rece şi la fel de impecabilă în privinţa stilului. Voia să-şi ispăşească singură păcatul şi ruşinea, fără ajutorul şi mângâierea nimănui; dar fiind slabă, învinsă, tânără, neştiutoare şi lipsită de experienţă, se încurcă din ce în ce mai mult în plasa încâlcită a impresiilor trăite, a dorinţelor arzătoare şi a gândurilor ei proprii, ca şi a purtării de neînţeles şi neomeneşti a lui Stikovici. Dacă ar fi putut să întrebe pe cineva sau să ceară sfatul cuiva, i-ar fi fost mai uşor, nici vorbă, dar îi era ruşine s-o facă. Şi aşa i se părea, adesea, că tot oraşul îi cunoaşte necazul şi că o străpung priviri batjocoritoare şi răutăcioase de câte ori trece prin centru. Nici oamenii şi nici cărţile nu-i aduceau dezlegarea, iar ea singură nu putea să-şi explice nimic. Dacă, într-adevăr, el n-o iubise, de ce toată comedia asta, toate cuvintele pătimaşe, toate încercările s-o convingă, din vacanţa trecută? La ce bun scena jucată pe banca din clasă, scena care nu putea fi justificată decât prin dragoste şi care, fără dragoste, cădea în noroiul unei înjosiri de neîndurat? E cu putinţă să existe oameni care să-şi respecte atât de puţin semenii, să se respecte atât de puţin pe ei înşişi, încât să-şi îngăduie un joc atât de uşuratic? Ce l-ar fi putut mâna, dacă nu dragostea? Ce însemnau atunci privirile lui arzătoare, răsuflarea fierbinte şi gâfâitoare şi sărutările înflăcărate? Ce puteau fi, decât dragoste? Şi totuşi, n-a fost dragoste. Ea vedea asta mai bine şi mai clar decât ar fi vrut s-o vadă. Dar nu se putea resemna

multă vreme şi cu adevărat. (Cine oare s-a resemnat vreodată, pe deplin?) Sfârşitul firesc al tuturor sfâşierilor ei lăuntrice era gândul morţii, care ne pândeşte totdeauna visele de fericire. „Să mori, gândea Zorka, să cazi de pe «kapia», în râu, ca din întâmplare, fără să laşi scrisori de adio, fără mărturisiri, fără umilinţe.” „Să mori”, gândea ea în clipa când o cuprindea somnul, sau în clipa când se deştepta, sau în mijlocul discuţiei celei mai însufleţite şi sub masca fiecăruia dintre zâmbetele ei. Totul în ea spunea şi repeta într-una aceleaşi cuvinte: „să mori! să mori!” dar nu murea, ci trăia, cu gândul acesta, de neîndurat, în suflet.

Alinarea îi veni de unde se aştepta mai puţin. Aproape de vacanţa crăciunului durerea tainică îi devenise de neîndurat. Asemenea gânduri şi întrebări, rămase fără de răspuns, înveninează şi doboară mai rău decât boala. Toată lumea observase că se schimbase în rău; o căinau, sfătuind-o să se îngrijească, şi rudele, şi directorul – un om vesel, tată de copii – şi prietenele.

O întâmplare fericită voi ca tocmai atunci să aibă loc repetiţiile pentru serbare şi ca, după atâtea luni, Zorka să vorbească din nou cu Glasincianin. Până atunci, Nikola se ferise s-o mai întâlnească şi să mai discute cu ea. Dar căldura prietenoasă care domneşte de obicei în orăşelele de provincie cu prilejul acestor naive, dar sincere divertismente muzicale şi teatrale, apoi nopţile luminoase şi reci, când se reîntorceau spre casă, făcură ca tinerii aceştia, certaţi până atunci, să se apropie unul de altul. Pe ea o îmboldea nevoia de a lepăda povara chinului ce-o rodea, iar pe el dragostea, care atunci când e atât de adâncă şi de cinstită cum era dragostea lui, iartă şi uită cu uşurinţă.

Primele cuvinte le-au fost, se înţelege, reci, sfidătoare, cu două înţelesuri, iar primele discuţii nişte explicaţii nesfârşite şi fără ieşire. Pentru prima oară ea putea destăinui unei fiinţe vii rana ei lăuntrică, chinul care o făcea să roşească, fără să fie nevoită să-i povestească amănuntele cele mai ruşinoase şi mai dureroase. Cât despre Glasincianin, el îi vorbi de toate astea îndelung şi cu însufleţire, în cuvinte înflăcărate şi împodobite, dar cruţându-şi mândria. Pe Stikovici nu-l înjosi mai mult decât s-ar fi cuvenit. Explicaţiile lui semănau cu acelea pe care le-am auzit în timpul faimoasei nopţi petrecute pe „kapia”: scurte,

hotărâte şi nemiloase. Stikovici era un egoist şi-un monstru înnăscut, un om incapabil să iubească pe cineva, şi care, chinuit şi nemulţumit toată viaţa lui, avea să-i chinuie pe cei ce se lăsau înşelaţi şi se apropiau de el. Glasincianin încerca să-şi ascundă dragostea, dar ea răzbătea în fiecare cuvânt, în fiecare privire, în fiecare gest. Fata îl asculta, de cele mai multe ori în tăcere. Îi era drag să-l audă vorbind. De fiecare dată, simţea că i se înseninează şi i se linişteşte sufletul. Pentru prima oară după atâtea luni, cunoştea clipe de răgaz în vâltoarea ei lăuntrică, pentru prima oară izbutea să nu se mai socotească o nemernică. Căci vorbele lui, pline de dragoste şi de respect, îi arătau că nu e pierdută fără scăpare şi că deznădejdea ei nu era decât o amăgire, după cum amăgire fusese şi visul de dragoste din vara trecută. Ele o scoteau din lumea întunecată în care începuse să se piardă şi o readuceau la realitatea omenească, vie, unde se află leac şi dezlegare pentru toate sau aproape pentru toate.

Întâlnirile şi discuţiile lor se prelungiră şi după sărbătoarea Sfântului Sava. Trecu iarna, apoi primăvara. Ei se vedeau în fiecare zi. Cu timpul, fata îşi reveni, mai prinse puteri, se însănătoşi şi se schimbă repede şi firesc, aşa cum numai tinereţea poate s-o facă. Astfel, sosi vara îmbelşugată şi neliniştită a anului 1914. Oamenii se obişnuiseră a socoti că Zorka „vorbeşte” cu Glasincianin.

Acum, ce e drept, lungile poveşti ale lui Glasincianin, pe care mai înainte le asculta cu atenţie şi le sorbea ca pe nişte leacuri, i se păreau Zorkăi mai puţin interesante. Uneori, nevoia asta de-a se spovedi unul altuia şi de-a nu-şi ascunde nimic i se părea o povară. Cu teamă şi cu sinceră mirare, fata se întreba de unde pornea apropierea asta dintre ei, dar îşi amintea că el „îi salvase sufletul” astă-iarnă şi, stăpânindu-şi plictiseala, îl asculta cât putea mai atentă, ca o datornică recunoscătoare, conştientă de datoria ei.

În noaptea asta de vara, el îi ţine mâna într-a lui (nevinovata-i îndrăzneală nu îi îngăduie să facă mai mult). Atingându-i mâna, Glasincianin simte cum îl pătrunde căldura bogată a nopţii. În asemenea clipe el vede limpede comoara ascunsă în femeia care îi stă alături şi, totodată, înţelege că mâhnirea şi amărăciunea vieţii se transformă în forţe fecunde,

îndestulătoare ca să ducă doi oameni până la ţelul cel mai depărtat, dacă dragostea îi uneşte şi îi sprijină.

Plin de simţămintele acestea, în întuneric, el nu mai e Glasincianin din timpul zilei, neînsemnatul slujbaş al unei mari întreprinderi din Vişegrad, ci un alt om, puternic şi sigur de sine, care îşi rânduieşte viaţa liber şi pe răstimpuri lungi. Căci cel cuprins de-o dragoste sinceră, mare şi dezinteresată, chiar dacă nu i se răspunde cu aceeaşi măsură, vede cum i se deschid zările, posibilităţile şi drumurile pentru totdeauna necunoscute şi închise atâtor oameni iscusiţi, ambiţioşi şi egoişti.

El îi vorbeşte femeii care-i stă alături.

— Nu cred să mă înşel. Dacă nu de altceva, măcar fiindcă n-aş putea să te înşel pe tine. În timp ce unii vorbesc şi aiurează, iar alţii fac afaceri şi câştigă, eu îi urmăresc şi-i observ pe toţi şi văd din ce în ce mai bine că aici viaţa nu e cu putinţă. Multă vreme n-o să fie aici nici linişte, nici ordine şi nici muncă folositoare. Nici Stikovicii, nici Herakii n-au să schimbe nimic. Dimpotrivă, o să fie şi mai rău. Trebuie să fugim de-aici, ca dintr-o casă care se prăbuşeşte. Salvatorii ăştia numeroşi şi neliniştiţi, care se ivesc la fiecare pas, sunt cel mai sigur semn că ne îndreptăm spre catastrofă. Când nu poţi ajuta cu nimic, atunci e bine cel puţin să te salvezi. Zorka tace. Despre toate astea nu ţi-am vorbit niciodată, dar m-am gândit mult şi adesea, şi chiar am încercat să fac ceva. Ştii că Bogdan Giurovici, prietenul meu din Okolişte, e de trei ani în America. Sunt în corespondenţă cu el încă de-acum un an. Ţi-am arătat fotografia pe care mi-a trimis-o. Mă cheamă acolo şi-mi făgăduieşte o muncă sigură şi o leafă bună. Ştiu că nu e nici uşor şi nici simplu să plec, dar cred că nu e nici imposibil. M-am gândit şi mi-am făcut socotelile. Aş vinde tot ce am la Okolişte. Dacă tu ai vrea, ar trebui să ne cununăm cât mai curând şi, fără să spunem nimănui, să plecăm la Zagreb. Acolo există o societate care-i trimite pe emigranţi în America. O să aşteptăm o lună sau două până ce-mi trimite Bogdan *affidavit*[63]-ul. Până vine, învăţăm engleza. Dacă nu reuşim, din pricina obligaţiilor mele militare, trecem în Serbia, şi plecăm de-acolo. Aş face în aşa fel încât ţie să-ţi fie cât mai uşor. Şi acolo, în America, o să lucrăm amândoi. Există şcoli de-ale noastre pentru care e nevoie de învăţătoare.

---

[63] Act prin care se autoriza imigrarea în Statele Unite.

Iar eu aş găsi de lucru. Am fi fericiţi. Şi m-aş hotărî la toate astea, dacă ai vrea şi tu.. şi dacă n-ai avea nimic împotrivă.

Aici, tânărul se opri. În loc să-i răspundă, Zorka îşi puse amândouă mâinile într-ale lui. Şi-n gestul acesta el simţi expresia unei adânci recunoştinţe. Dar fata nu-i răspunse nici da, nici nu. Îi mulţumi pentru grija şi atenţia lui, pentru nemărginita lui bunătate şi, în numele bunătăţii acesteia, îi ceru doar un răgaz de-o lună înainte de a-i răspunde definitiv: până la terminarea anului şcolar.

— Îţi mulţumesc, Nikola, îţi mulţumesc! Eşti atât de bun, îi şopti ea, strângându-i mâinile.

De pe „kapia”, se înălţau până la ei cântecele tinerilor. Cântau băieţii din Vişegrad, poate chiar şi liceenii din Sarajevo. Peste cincisprezece zile aveau să sosească şi studenţii. Până atunci, ea nu poate să ia nicio hotărâre. Toate o fac să sufere şi, mai ales, bunătatea omului acestuia; dar acum nu-i poate spune: da, chiar dacă ar tăia-o în bucăţi. Nu mai speră nimic, dar ar vrea să-l mai vadă încă o dată pe „bărbatul care nu poate să iubească”. Încă o dată, apoi întâmple-se orice. Nikola are s-o aştepte, ea ştie asta.

Se ridicară, ţinându-se de mâini, şi porniră pe drumul abrupt, ca să coboare spre podul de unde venea cântecul.

XXII

De sărbătoarea Vidov Dan[64], societăţile sârbeşti organizară, ca în fiecare an, o serbare în aer liber, la Mezalin. Aici, unde se întâlnesc cele două râuri, Drina şi Rzavul, sub nucii stufoşi de pe malul verde şi înalt, fuseseră aşezate corturi în care se vindeau băuturi şi se rumeneau miei puşi la frigare deasupra tăciunilor încinşi. Familiile care îşi aduseseră mâncare de-acasă şedeau la umbră. Într-un chioşc făcut din crengi proaspete cânta o muzică destul de zgomotoasă.

Pe un loc bine bătătorit se juca încă de dimineaţă kolo. Jucau doar cei mai tineri şi mai fără treburi, cei care, îndată după liturghie, plecaseră de la biserică de-a dreptul la Mezalin. Adevărata serbare trebuia să se desfăşoare abia după masă. Dar kolo-ul început de pe acum se avânta din plin, mai frumos şi mai sprinten decât avea să fie mai târziu, când, odată cu năvala mulţimii, se prind în joc femeile măritate, văduvele dornice de petrecere şi copiii mici şi-l transformă într-un şir lung şi vesel, dar îmbucătăţit şi nearmonios. Soiul acesta de horă scurtă şi îndrăcită, în care jucau mai mulţi flăcăi decât fete, şerpuia ca un laţ învârtit în aer. În jurul lui totul era mişcare, totul unduia: văzduhul în ritmul muzicii, frunzişurile bogate ale arborilor, norii alburii de vară, apa limpede a celor două râuri. Pământul se clătina sub picioarele jucătorilor şi în preajma lor, iar ei nu făceau altceva decât să-şi potrivească mişcările trupului după mişcarea asta generală. Flăcăii nou sosiţi dădeau fuga, din drum, să se prindă în kolo; fetele se stăpâneau şi mai zăboveau o clipă, să privească jocul, de parcă ar fi bătut măsura şi-ar fi aşteptat un imbold tainic, apoi intrau deodată în joc, cu genunchii uşor îndoiţi şi cu capetele plecate, ca şi cum s-ar fi aruncat cu nesaţ în apă rece. Un curent puternic trecea din pământul cald în picioarele dezlănţuite ale jucătorilor şi se răspândea prin lanţul mâinilor înfierbântate. Pe lanţul acesta fremăta kolo-ul, ca o singură fiinţă, însufleţită de acelaşi sânge, mânată de acelaşi ritm. Flăcăii jucau cu capetele date pe spate, palizi, cu nările tremurânde, iar fetele cu obrajii împurpuraţi, coborând ochii, sfioase, de teamă ca privirile să nu le trădeze voluptatea pricinuită de joc.

---

[64] Zi în care se sărbătorea lupta sârbilor pentru independenţa de sub jugul otoman.

În clipa când serbarea abia începuse, la marginea câmpiei Mezalinului se iviră jandarmii în uniforme negre. Postavul uniformelor şi armele luceau în lumina soarelui de după-amiază. Jandarmii erau mai numeroşi decât de obicei, când patrulau pe la bâlciuri şi serbări. Ei merseră de-a dreptul la umbrarul unde se aflau lăutarii. Rând pe rând, fără legătură între ele, instrumentele muzicale tăcură. Hora şovăi, apoi se opri. Se auziră vocile nemulţumite ale flăcăilor. Tinerii se mai ţineau încă de mâini. Unii mai erau încă atât de prinşi de ritmul şi avântul jocului, încât băteau talpa pe loc, aşteptând ca lăutarii să-şi reînceapă cântecul. Dar lăutarii se ridicară grăbiţi şi îşi vârâră trompetele şi viorile în învelişurile lor de muşama. Jandarmii porniră mai departe, spre corturi şi spre familiile împrăştiate pe iarbă. Pretutindeni, sergentul rostea cu voce înceată şi străpungătoare câteva cuvinte care, ca o formulă magică, stingeau pe loc veselia, opreau jocul şi întrerupeau discuţiile. De cum se apropia de vreun om, acela încremenea pe loc, lăsa totul baltă, căutând să-şi strângă mai repede lucrurile şi să plece. Hora flăcăilor şi a fetelor se risipi ultima. Lor le venea greu să lase jocul ăsta la iarbă verde şi nu le intra deloc în cap că se isprăviseră bucuria şi plăcerea. Dar chipul palid şi ochii injectaţi de sânge ai sergentului îi făcură să dea înapoi chiar şi pe cei mai îndrăzneţi.

Dezamăgiţi şi neînţelegând încă nimic, oamenii se reîntorceau de la Mezalin, pe drumui alb şi larg şi cu cât pătrundeau mai adânc în oraş, cu atât mai des auzeau vorbindu-se în şoapte înspăimântate şi vagi despre atentatul săvârşit chiar în dimineaţa aceea la Sarajevo, despre uciderea arhiducelui Franz-Ferdinand şi a soţiei lui[65], despre prigoana împotriva sârbilor, aşteptată pretutindeni. În faţa comandamentului oraşului, văzură primii oameni legaţi, şi printre ei, pe tânărul popă Milan: jandarmii îi duceau la puşcărie.

Astfel, după-amiaza aceea de vară, care ar fi trebuit să fie zi de sărbătoare şi de voie bună, se îmbrăcă într-o atmosferă tulbure, în amărăciune şi în aşteptare plină de teamă.

Pe „kapia”, în locul veseliei şi al însufleţirii tinerilor ieşiţi să petreacă, domnea o tăcere de moarte. Acolo se şi instalase un

---

[65] *Franz Ferdinand* (1863–1914), moştenitorul tronului Austro-Ungariei, a fost omorât în 1914, la Sarajevo, de naţionaliştii sârbi. Acest act a servit drept pretext pentru dezlănţuirea primului război mondial (1914–1918).

post de pază. Ostaşul, cu echipamentul lui nou-nouţ, se plimba încet de la sofa până la locul unde capacul de fier acoperea intrarea în stâlpul minat. Mergea vreo cinci, şase paşi, apoi se întorcea, şi aşa mereu, şi, la fiecare întoarcere, baioneta îi strălucea în soare, ca un semnal.

A doua zi, dimineaţa, pe zid, chiar deasupra lespezii cu inscripţia turcească, apăru un afiş alb, scris cu litere groase şi încadrat într-un chenar negru. El anunţa populaţiei atentatul săvârşit la Sarajevo împotriva moştenitorului tronului şi exprima indignarea stârnită de această ticăloşie. Dar nimeni nu se oprea să-l citească; treceau toţi pe dinaintea afişului şi a santinelei, cu capetele plecate şi cât mai repede cu putinţă.

Din ziua aceea, santinela rămase pe pod. Şi întreaga viaţă a orăşelului fu întreruptă şi oprită într-o clipă, aşa cum fusese întreruptă şi hora de la Mezalin, şi ziua aceea de iunie care făgăduia să fie o sărbătoare voioasă.

Acum se scurgeau, una după alta, zile ciudate: nu mai existau decât citirea mută şi încordată a ziarelor, şoaptele, atmosfera de teamă şi de îndârjire, arestările sârbilor şi ale călătorilor suspecţi, întărirea grabnică a măsurilor militare, la graniţă. Nopţile de vară treceau una după alta, dar fără cântece, fără întâlnirile tinerilor pe „kapia”, fără şoaptele perechilor, în întuneric. Străzile oraşului erau pline de soldaţi. Şi când, la nouă seara, trompetiştii din barăcile de pe Bikavaţ şi cei din cazarma mare de lângă pod cântau trista melodie a „stingerii” austriece, străzile rămâneau aproape pustii. Negre vremuri pentru cei ce se iubeau şi doreau să se întâlnească şi să-şi vorbească, fără să fie văzuţi! În fiecare seară, Glasincianin îşi făcea drum prin faţa casei unde locuia Zorka. Ea îl aştepta la o fereastră deschisă, la catul de jos. Şi vorbeau acolo, dar în grabă, căci el era zorit să treacă podul şi să se întoarcă la Okolişte până nu se înnopta de tot.

Aşa a venit şi în seara asta. Palid, cu pălăria în mână, el a rugat-o pe fată să iasă la poartă, fiindcă trebuie să-i spună ceva, încet de tot. Şovăind, ea a coborât. Stând în picioare pe pragul porţii, Zorka e tot atât de înaltă ca şi tânărul care îi vorbeşte emoţionat, în şoapte abia auzite:

— Am hotărât să fugim. Astă-seară. Vlado Marici şi încă doi. Cred că totul e bine pus la punct şi că o să trecem. Dar dacă nu.. Dacă se întâmplă ceva, Zorka! Şoapta i se întrerupe. În ochii

măriţi ai fetei, Nikola citeşte spaimă şi nedumerire. E tulburat şi el, şi parcă-i pare rău că-i vorbeşte şi că a venit să-şi ia rămas bun. M-am gândit că e mai bine să-ţi spun.

— Mulţumesc! Nimic din.. nimic din America noastră!

— Nu, nu spune „nimic”. Dacă ai fi primit, acum o lună, când ţi-am cerut să ne cununăm, poate că în clipa asta am fi departe de aici, dar poate e mai bine că s-a întâmplat aşa. Acum, vezi: trebuie să plec, cu ceilalţi. Războiul bate la uşă şi locul nostru, al tuturor, e în Serbia. Trebuie, Zorka, trebuie. E o datorie. Dar dacă scap cu viaţă, dacă ne eliberăm, poate că n-o să mai fie nevoie să plecăm în America aceea de dincolo de mări, căci vom avea aici America noastră, o ţară în care se va munci mult şi cinstit şi unde se va trăi bine şi liber. În ea o să putem trăi, amândoi, dacă ai să vrei. Asta o să depindă numai de tine. Eu am să mă gândesc la tine, şi tu.. câteodată..

În clipa aceea, tânărul, care nu-şi mai găsea cuvintele, ridică deodată mâna şi o trecu repede prin bogatul păr castaniu al fetei. Asta îi era cea mai mare dorinţă şi, ca unui condamnat, i-a fost dat să şi-o împlinească. Fata, înspăimântată, se trase înapoi, iar el rămase cu mâna în aer. Poarta se închise fără zgomot şi, peste o clipă, Zorka se ivi la fereastră, palidă, cu ochii măriţi, cu degetele strâns încleştate. Tânărul se strecură pe lângă fereastră, îşi ridică fruntea şi-i arătă o faţă zâmbitoare, fără griji, aproape frumoasă. Ca şi cum s-ar fi temut să vadă ce avea să se întâmple, ea se retrase în odaia ei, în care se şi făcuse întuneric. Acolo, se aşeză pe-o canapea, îşi plecă fruntea şi începu să plângă.

La început plânse încetişor, apoi din ce în ce mai tare, căci simţea cum o apasă starea ei deznădăjduită. Şi cu cât plângea mai mult, cu atât găsea mai multe pricini de jale şi mai multă desperare în jurul ei. Niciodată nu va găsi scăpare, niciodată nu va putea lua o hotărâre, niciodată nu va putea să-l iubească, cu adevărat şi după meritul lui, pe bunul şi cinstitul Nikola, care pleca; niciodată n-o să vadă ea ziua când celălalt, cel care nu poate să iubească, o va iubi pe ea: niciodată n-au să se mai întoarcă zilele frumoase şi pline de voioşie care acum un an mai străluceau încă deasupra orăşelului; niciodată, nici unul dintre ai noştri n-o să poată scăpa din strânsoarea munţilor ăstora întunecaţi, n-o să vadă America şi nici n-o să înfăptuiască aici o

ţară în care, după cum se spunea, o să se muncească mult, dar o să se trăiască bine şi liber. Niciodată!

A doua zi, se răspândi zvonul că Vlado Marici, Glasincianin şi încă vreo câţiva tineri au fugit în Serbia. Toţi ceilalţi sârbi, cu familiile lor şi cu tot avutul, rămaseră în valea aceasta cuprinsă de frământare, ca într-o cursă. Zi de zi atmosfera în orăşel devenea tot mai grea, mai primejdioasă şi mai ameninţătoare. Şi iată, în sfârşit, că, într-una din primele zile ale lui iulie, izbucni aici, la graniţă, furtuna care, cu timpul, trebuia să se întindă asupra întregii lumi şi să cuprindă soarta atâtor ţări şi oraşe şi, de asemenea, soarta podului de peste Drina.

În Vişegrad începu abia atunci adevărata goană după sârbi şi după tot ce avea vreo legătură cu ei. Oamenii se împărţiră în urmăriţi şi urmăritori. Fiara flămândă, care sălăşluieşte în om şi nu cutează să se arate până ce nu sunt înlăturate stavilele bunelor obiceiuri şi ale legilor, era acum liberă. Semnalul fusese dat, stavilele fuseseră înlăturate. Aşa cum se întâmplă adeseori în istoria omenirii, actele de violenţă, jafurile şi chiar crimele erau trecute sub tăcere şi îngăduite, numai să fi fost săvârşite în numele unor înalte interese şi la adăpostul lozincilor, asupra unui mic număr de oameni, cu nume şi convingeri precise. Cine îşi mai păstra mintea clară şi ochii deschişi putea să vadă cum se înfăptuieşte o minune şi cum îşi schimbă înfăţişarea o societate întreagă într-o singură zi. În câteva clipe n-a mai existat mahalaua negustorească care se bizuia pe tradiţii de veacuri şi în care dăinuiseră de totdeauna duşmănii tainice, invidii, superstiţii, crize de intoleranţă religioasă, brutalităţi şi cruzimi, dar, totodată, şi curaj, omenie, dorinţă de măsură şi ordine, simţăminte ce ţineau în frâu, în limite cu putinţă de îndurat toate instinctele rele şi obiceiurile grosolane, domolindu-le până la urmă şi supunându-le intereselor generale ale vieţii în comun. Oamenii al căror cuvânt, vreme de patruzeci de ani, atârnase greu în mahalaua negustorească încetară să mai existe într-o noapte, de parcă ar fi murit cu toţii, pe neaşteptate, cu obiceiurile, concepţiile şi instituţiile pe care le întruchipau.

Chiar a doua zi după declaraţia de război făcută Serbiei, o bandă de *Schutzkorps*[66] începu să străbată oraşul în toate direcţiile. Banda asta înarmată în grabă trebuia să ajute autorităţile la prigonirea sârbilor: ea era alcătuită din beţivi şi

---

[66] Trupe de protecţie (germ.).

alţi pierde-vară, cei mai mulţi dintre ei certaţi cu societatea şi în conflict cu legea. Un oarecare Huso Kokoşar, om fără cinste şi fără meserie sigură, căruia încă din tinereţe o boală ruşinoasă îi mâncase nasul, se puse în fruntea a vreo zece derbedei înarmaţi cu puşti vechi, sistem Werndl, prevăzute cu baionete lungi, şi împreună începură să bată uliţele mahalalei negustoreşti.

În faţa acestei ameninţări, Pavle Rankovici, în calitatea lui de preşedinte al comitetului sârb, însărcinat cu administrarea şcolii parohiale, se duse împreună cu alţi patru membri de frunte ai comitetului la subprefect, un anume Sabliak. Acesta era un bărbat gras, palid, chel ca-n palmă, croat de origine, venit nu demult, în slujbă, la Vişegrad. Acum era nervos şi nedormit, avea pleoapele roşii de nesomn şi buzele vinete şi uscate. Era încălţat cu cizme, iar la butoniera hainei lui verzi, de vânător, purta o insignă în două culori: negru şi galben[67]. El îi primi în picioare, fără să le ofere scaune. Pavle Rankovici, palid la faţă, cu ochii ca două dungi negre şi piezişe, luă cuvântul, cu o voce răguşită, ciudată:

— Domnule prefect, dumneavoastră vedeţi ce se petrece şi se pregăteşte şi ştiţi că noi, sârbii, cetăţeni ai Vişegradului, n-am dorit asta.

— Nu ştiu nimic, domnule, îl repezi subprefectul, cu voce ţipătoare. Şi nici nu vreau să ştiu nimic. Acum am alte treburi, mai importante decât să ascult discursuri. Asta e tot ce am să vă spun.

— Domnule prefect, începu iar Rankovici, calm, de parcă ar fi voit cu liniştea lui să-l domolească pe omul acesta mânios şi scos din sărite, noi am venit să vă oferim serviciile noastre şi să vă asigurăm..

— N-am nevoie de serviciile voastre şi nu trebuie să mă asiguraţi de nimic. Aţi arătat la Sarajevo de ce sunteţi în stare.

— Domnule prefect, stărui Pavle Rankovici, cu acelaşi glas şi din ce în ce mai îndârjit, noi am dori ca, în limitele legii..

— Aha, acum vă aduceţi aminte de legi! La ce fel de legi îndrăzniţi să faceţi apel?

— La legile statului, domnule prefect, legi care sunt valabile pentru toată lumea. Subprefectul deveni dintr-odată serios, ca şi cum s-ar mai fi potolit puţin. Pavle Rankovici profită imediat de faptul că Sabliak se mai liniştise. Domnule prefect, ne îngăduiţi

[67] Culorile naţionale ale Austro-Ungariei.

să vă întrebăm dacă suntem în siguranţă, noi şi familiile noastre, cu vieţile şi averile noastre, iar dacă nu suntem, cum trebuie să procedăm?

Prefectul îşi întinse mâinile, întorcând palmele spre Rankovici, înălţă din umeri, închise ochii şi-şi strânse cu putere buzele subţiri şi palide.

Pavle Rankovici cunoştea bine expresia asta caracteristică, nemiloasă, surdo-muto-oarbă, pe care o iau autorităţile în clipele grele, şi-şi dădu seama, de îndată, că nu mai are ce aştepta. Subprefectul, după ce-şi lăsă braţele în jos, deschise ochii, îşi înălţă capul şi rosti, ceva mai blând:

— Autorităţile militare au să arate fiecăruia ce are de făcut.

Acum fu rândul lui Rankovici să-şi deschidă braţele, să-şi închidă ochii şi să înalţe din umeri. Apoi, cu o voce gravă şi tulburată, el spuse:

— Vă mulţumesc, domnule prefect!

Cei patru membri ai comitetului şcolar se înclinară, ţepeni şi stângaci. Şi ieşiră toţi, ca nişte condamnaţi.

Mahalaua negustorească era în fierbere. Se ţineau numeroase consfătuiri tainice.

În prăvălia lui Ali-hogea stau câţiva turci, cei mai cu vază din orăşel: Nail-bei Turkovici, Osman-aga Sabanovici, Suli-aga Mezilgici. Sunt palizi şi îngrijoraţi, cu expresia aceea gravă şi rigidă care se iveşte totdeauna pe feţele oamenilor când au ceva de pierdut, când se pomenesc în faţa unor evenimente neaşteptate şi a unor schimbări mari. Pe ei i-au chemat autorităţile ca să ia conducerea *Schutzkorps*-ului. Acum s-au adunat aici, ca din întâmplare, ca să stea de vorbă, fără să-i vadă nimeni, şi să se înţeleagă ce au de făcut. Unii sunt de părere să primească, alţii nici nu vor să audă. Ali-hogea, furios, cu obrajii roşii şi cu obişnuita licărire de mânie în ochi, înlătură cu hotărâre orice propunere de a participa, în orice fel, la *Schutzkorps*. El e furios mai ales pe Nail-bei, care e de părere să ia armele şi să conducă detaşamentele de voluntari musulmani, ca oameni de vază ce sunt.

— Cât oi trăi, eu nu mă amestec în treburi de astea. Şi nici tu, dacă ai avea minte măcar de două parale, nu te-ai amesteca. Nu vezi că ghiaurii se folosesc de noi ca să se bată şi că, până la urmă, au să se spargă toate în capetele noastre?

Şi, cu acelaşi dar al vorbirii cu care odinioară, pe „kapia”, i se împotrivise lui Osman Karamanlâi-efendi, el prinse să arate că „pentru urechea turcă” nu se vesteşte nimic bun, nici într-o parte, nici în cealaltă, şi că orice amestec al lor le-ar fi dăunător.

— E multă vreme de când nimeni nu ne mai întreabă nimic şi nici nu se sinchiseşte de noi. Neamţul a intrat în Bosnia, dar nici sultanul, nici împăratul nu ne-au întrebat; e voie, beilor şi agalelor? Mai apoi, Serbia şi Muntenegru, până mai ieri nişte raiale, s-au ridicat şi-au luat jumătate din bunurile turceşti, dar nimeni nici nu s-a uitat măcar la noi. Şi-acum, împăratul îi loveşte pe sârbi şi din nou nimeni nu ne întreabă nimic, ci ni se dau câteva puşti şi câţiva pantaloni ca să le slujim de hăitaşi nemţilor şi să-i hăituim pe sârbi ca să nu-şi rupă ei turul pantalonilor căţărându-se peste Şargan. Cum de nu te gândeşti la asta, nenorocitule? Dacă vreme de atâţia ani, când se petreceau lucruri de seamă, nu ne-au întrebat ei nimic, de unde ne vine acum fericirea asta care ne rupe oasele? Ascultă-mă pe mine ce-ţi spun: toate astea sunt socoteli mari şi încurcate, şi cel mai bine o s-o ducă cine n-o să se amestece mai mult decât trebuie. Aici, pe graniţă, au început să-şi spintece burţile, dar cine ştie până unde or să ajungă? În spatele Serbiei ăsteia, se ascunde cineva, altfel nu se poate. Dar la tine, la Nezuke, tu n-ai decât muntele în faţa ferestrei şi, nu vezi dincolo de bolovani. Lasă-te păgubaş de ceea ce ai început; nu te duce la *Schutzkorps* şi nu-i împinge nici pe alţii să se ducă. Mai bine te-ai îngriji de cei zece şerbi care ţi-au mai rămas, până ţi-or mai da şi ei ceva.

Toţi tac, neclintiţi şi gravi. Nail-bei tace şi el, vădit jignit, deşi ascunde lucrul acesta. Palid ca un mort, el se frământă gândindu-se ce hotărâre să ia. Ali-hogea le-a tăiat avântul şi i-a făcut pe toţi să bată în retragere, în afară de Nail-bei. Acum fumează şi privesc tăcuţi şirul neîntrerupt al furgoanelor şi al cailor împovăraţi care trece peste pod. Apoi, unul câte unul, cei de faţă se ridică şi-şi iau rămas bun. Ultimul a rămas Nail-bei. Drept răspuns la salutul lui întunecat, Ali-hogea îl mai priveşte o dată în ochi şi-i spune, aproape trist:

— Văd eu că ai hotărât să te duci. Ţi-a venit chef să-ţi pui viaţa la mezat, ţi-e teamă să nu ţi-o ia alţii înainte. Dar adu-ţi aminte vorba din bătrâni: n-a sosit vremea să murim, ci să arătăm cine suntem. Asemenea timpuri sunt acum.

Locul din piaţă care desparte prăvălia lui hogea de pod e năpădit de furgoane, cai, soldaţi din toate armele, rezervişti care vin să se declare la comandament. Din când în când, jandarmii aduc câte un grup de sârbi legaţi burduf, ţărani sau orăşeni. Aerul e încărcat de praf. Toţi vorbesc mai tare şi se mişcă mai repede decât ar avea nevoie. Pe obrajii lor stacojii, sudoarea curge şiroaie. Se aud înjurături în toate limbile. Alcoolul, nesomnul şi frământarea chinuitoare, care domneşte întotdeauna în preajma pericolului şi a evenimentelor sângeroase, fac să le licărească ochii.

În mijlocul pieţei, chiar în faţa podului, câţiva rezervişti unguri, în uniforme noi, cioplesc nişte bulumaci. Maiurile izbesc grăbite, fierăstraiele taie. Un murmur străbate piaţa: se înalţă o spânzurătoare. Jur împrejur, se adună copiii. Din pragul prăvăliei, Ali-hogea priveşte cum sunt ridicate mai întâi două grinzi, apoi cum un rezervist mustăcios se caţără sus, ca să le prindă cu a treia grindă, orizontală.

Lumea se îmbulzeşte de parcă s-ar împărţi halva, şi se strânge roată în jurul spânzurătorii. Sunt mai cu seamă soldaţi, dar şi câţiva neisprăviţi de prin satele turceşti şi din orăşel. La un moment dat, se face un drum prin mulţimea adunată şi sunt cărate două scaune, unul pentru ofiţer, altul pentru secretarul lui. După asta, cei din *Schutzkorps* aduc mai întâi doi ţărani, apoi un orăşean. Ţăranii sunt primari a două sate de pe graniţă, Pozdercici şi Kameniţa. Orăşeanul e un oarecare Vaio, de felul lui din Lika, un antreprenor venit de multă vreme în Vişegrad şi însurat aici. Toţi trei sunt legaţi, speriaţi şi plini de praf. Toboşarul începe să bată cu putere în tobă. În frământarea şi în zăpăceala generală, sunetul tobei se aude ca bubuitul depărtat al unui tunet. În jurul spânzurătorii se face tăcere. Ofiţerul, un locotenent de rezervă ungur, citeşte cu voce ascuţită, în limba germană, sentinţele de condamnare la moarte. Un sergent îi traduce cuvintele. Toţi trei acuzaţii au fost condamnaţi la moarte de Consiliul de Război, în baza celor declarate, sub prestare de jurământ, de martorii care îi văzuseră, noaptea, făcând semnale luminoase spre graniţa sârbească. Execuţia trebuie să fie publică, în piaţă, lângă pod. Ţăranii tac şi clipesc, buimăciţi. Vaio îşi şterge sudoarea de pe obraji şi, cu un glas blând şi trist, susţine că e nevinovat. Cu ochii lui mari, ca de

nebun, caută prin preajmă cui ar mai putea să-i spună că e nevinovat.

Tocmai trebuia să înceapă execuţia când, printre cei strânşi roată în jurul spânzurătorii, îşi face loc un soldat roşcovan, mărunt şi cu picioarele crăcănate. E Gustav, ţalul de odinioară din hotelul Lotikăi, acum patron de cafenea în partea de jos a mahalalei negustoreşti. Poartă o uniformă nouă şi gradul de caporal. Are faţa stacojie şi ochii mai injectaţi de sânge decât oricând. Începe să vorbească. Sergentul încearcă să-l alunge, dar bătăiosul cafegiu nu se lasă deloc.

— Eu sunt de cincisprezece ani agent informator aici şi om de încredere al celor mai înalte cercuri militare, zbiară el, în limba germană, cu un glas de beţiv, şi încă de acum doi ani, la Viena, mi s-a făgăduit că voi putea să spânzur, cu mâinile mele, doi sârbi, când va veni vremea. Nu ştiţi cu cine aveţi de-a face! Eu am căpătat dreptul şi dumneavoastră, acum..

Mulţimea începe să se frământe şi să şuşotească. Sergentul nu mai ştie pe unde să scoată cămaşa. Gustav e din ce în ce mai agresiv şi caută cu orice preţ să pună mâna pe osândiţi ca să-i spânzure el. Atunci se ridică locotenentul, un bărbat slab şi oacheş, cu aere de boier, desperat de parcă el ar fi fost osânditul şi fără pic de sânge în obraz. Deşi beat criţă, Gustav ia poziţia de drepţi, dar mustăţile subţirele şi roşcovane îi zvâcnesc, iar ochii i se învârtesc când spre dreapta, când spre stânga. Ofiţerul se apropie într-atâta de obrajii lui roşii, de parcă ar fi vrut să-i scuipe.

— Dacă nu pieri într-o clipă, dau ordin să te ducă legat, la carceră. Să ieşi mâine la raport. Ai înţeles? Hai, şterge-o! Marş!

Locotenentul vorbea nemţeşte cu accent unguresc, încet, dar aspru şi atât de tăios, încât cafegiul beat se făcu deodată mic şi dispăru în mulţime, salutând într-una şi încercând să bâlbâie cuvinte încâlcite de iertare.

Abia atunci privirile tuturor se îndreptară iar spre osândiţi. Cei doi ţărani, capi de familie, aveau exact aceeaşi atitudine. Tremurau, iar din pricina arşiţei soarelui şi a zăpuşelii care se ridica din mulţimea adunată acolo clipeau şi se încruntau, de parcă ăsta le-ar fi fost tot necazul. Vaio susţinea încet şi plângător că e nevinovat şi că numai concurentul lui l-a denunţat, că el nici la militărie n-a fost şi nici n-a auzit, în viaţa lui, că se pot trimite semnale luminoase.

Vaio ştia puţin nemţeşte şi, cu glas deznădăjduit, înnădea cuvânt cu cuvânt, căznindu-se să găsească o expresie convingătoare datorită căreia să poată stăvili iureşul furios care îl purta de ieri şi ameninţa să-i ia zilele, cât era el de nevinovat.

— *Herr Leutnant, Herr Leutnant, um Gottes willen.. Ich unschuldiger Mensch.. viele Kinder.. Kinder.. Unschuldig! Lüge! Alles Lüge!*[68]

Vaio alegea cuvintele, de parcă l-ar îi căutat pe cel drept şi salvator.

Soldaţii se şi apropiaseră de primul ţăran. Acesta îşi scoase repede căciula, se întoarse spre Meidan, unde se afla biserica, şi se închină grăbit, de două ori. Din ochi, ofiţerul le dădu ordin soldaţilor să isprăvească mai întâi cu Vaio. Atunci omul din Lika, văzând că i-a sosit clipa, deznădăjduit, îşi înălţă braţele spre cer şi începu să se roage şi să strige cât putea mai tare:

— *Nein! Nein! Nicht! Um Gottes willen! Herr Leutnant! Sie wissen.. alles ist Lüge.. Gott.. alles Lüge!*[69] zbiera Vaio, dar soldaţii îl şi înşfăcaseră de picioare şi de brâu şi-l săltau pe postamentul de sub spânzurătoare.

Cu răsuflarea tăiată, mulţimea urmărea toate astea, ca pe-un joc între nefericitul antreprenor şi locotenent, tremurând de curiozitate şi aşteptând să vadă cine va câştiga şi cine va pierde.

Ali-hogea, care până atunci auzise numai sunete nedesluşite şi nu bănuia ce se întâmplă în mijlocul mulţimii aceleia de oameni, zări deodată faţa înnebunită a lui Vaio pe deasupra tuturor capetelor şi, dintr-un salt, închise dugheana, deşi autorităţile militare ordonaseră ca toate prăvăliile să rămână deschise.

În orăşel soseau mereu trupe noi, muniţii, hrană şi echipament, nu numai pe calea ferată, care era supraaglomerată, ci şi pe vechiul drum de care, dinspre Rogatiţa. Zi şi noapte, căruţele şi caii treceau peste pod şi primul lucru pe care îl întâlneau când dădeau să intre în oraş erau cei trei spânzuraţi, din piaţă. Şi cum de obicei capătul coloanei se împotmolea în străzile ticsite de lume, fiecare

---

[68] Domnule locotenent, domnule locotenent, pentru numele lui dumnezeu! Sunt nevinovat.. mulţi copii.. Nevinovat! Minciuni! Totul e minciună! (germ.)

[69] Nu! Nu! Nu, pentru numele lui dumnezeu! Domnule locotenent! Dumneavoastră ştiţi.. totul e minciună.. Doamne, totul e minciună! (Germ.)

coloană trebuia să zăbovească pe pod sau în piaţă, lângă spânzurătoare, până când se descurcau cei din frunte. Plini de praf, stacojii de furie, răguşiţi de zbierete, sergenţii treceau călare printre furgoanele şi caii împovăraţi peste măsură, făceau semne desperate şi înjurau în toate limbile monarhiei austro-ungare toate lucrurile sfinte ale tuturor religiilor cunoscute.

La vreo trei sau patru zile după asta, într-o dimineaţă, devreme, când podul era din nou năpădit de convoaiele militare ce se scurgeau încet prin centrul îngust al orăşelului, se auzi un şuierat strident şi neobişnuit şi, chiar în mijlocul podului, pe „kapia”, un şrapnel lovi parapetul de piatră. Schijele de fier şi pietrele acoperiră oamenii şi caii; începu învălmăşeala, animalele se ridicară în două picioare, fuga deveni generală. Unii se repezeau înainte, spre centrul oraşului, alţii goneau înapoi, pe unde veniseră. În clipa aceea căzură încă trei şrapnele, două în apă, şi unul din nou pe pod, între oameni şi cai. Cât ai clipi, podul rămase pustiu. În spaţiul gol acum, se vedeau, ca nişte pete întunecate, căruţele răsturnate, oamenii şi caii morţi. De pe stâncile lui Butko, se auzi artileria de câmp austriacă, încercând să găsească bateria sârbească aflată pe munte, de unde lovea cu obuzele ei convoaiele împrăştiate la cele două capete ale podului.

Din ziua aceea, bateria de pe Panos ţinti într-una podul şi cazarma de-alături. Peste câteva zile, tot într-o dimineaţă, se mai auzi un zgomot, de la răsărit, dinspre Goleş. Bubuitul tunului era mai depărtat, dar mai adânc, şi obuzele vuiau mai tare pe deasupra oraşului. Astea erau obuzierele: în total două. Primele proiectile căzură în Drina, apoi în locul viran de lângă pod, unde pricinuiră pagube caselor de prin apropiere, hotelului Lotikăi şi cazinoului ofiţeresc, apoi începură, la intervale regulate, să ţintească mai sigur podul însuşi şi cazarma. În mai puţin de-un ceas, cazarma ardea. Soldaţii care încercau să stingă focul fură ucişi cu şrapnele de bateria de pe Panos. Până la urmă, cazarma fu lăsată în voia soartei. În arşiţa zilei, arse tot ce era lemn, iar printre ruinele în flăcări, picau din când în când obuze care distrugeau interiorul clădirii. Astfel, pentru a doua oară, a fost nimicit hanul de piatră şi preschimbat din nou într-un maldăr de bolovani.

Cele două obuziere de pe Goleş ţintiră apoi numai podul, şi mai ales stâlpul din mijloc. Obuzele cădeau când în râu, la

dreapta şi la stânga podului, când explodau lovind stâlpii masivi de piatră, când izbeau podul însuşi, dar nu căzu niciunul pe capacul de fier care ascundea drumul înăuntrul stâlpului central, unde se afla explozivul pentru minarea podului.

Bombardamentul acesta, care durǎ zece zile, nu-i pricinui podului cine ştie ce pagube. Obuzele loveau stâlpii netezi şi arcadele rotunde, ricoşau şi explodau în aer fără să lase alte semne pe zidurile de piatră în afara zgârieturilor albe, abia vizibile. Iar schijele de şrapnel loveau parapetele lucioase şi puternice, după care ricoşau ca nişte boabe de grindină. Doar cele căzute în drumul de pe pod lăsau în pietrişul desfundat adâncituri nu prea mari şi spărturi; dar nici ele nu puteau fi văzute decât de pe pod.

Astfel, trecând prin această nouă furtună care se abătuse asupra oraşului şi care răsturna şi dezrădăcina vechile obiceiuri, secera fiinţele vii şi lucrurile neînsufleţite, podul rămase mai departe, alb, solid, de neînvins, aşa cum fusese dintotdeauna.

XXIII

Din pricina bombardamentului neîntrerupt, circulaţia peste pod, şi aşa foarte redusă, era oprită în timpul zilei: civilii treceau în voie, militarii, unul câte unul, în pas alergător; dar de cum se ivea un grup ceva mai mare, începeau să plouă şrapnelele de pe Panos. După câteva zile, se statornici un fel de regulă. Oamenii băgaseră de seamă când e bombardamentul mai puternic, când e mai slab şi când încetează cu totul şi, ţinând seama de observaţiile acestea, porneau să-şi vadă de treburile lor cele mai urgente, în măsura în care nu-i împiedicau patrulele austriece.

Bateria de pe Panos nu trăgea decât ziua, dar obuzierele de după Goleş deschideau focul şi noaptea, ca să împiedice mişcările trupelor şi trecerea convoaielor dintr-o parte într-alta a podului.

Orăşenii ale căror case se aflau în centrul Vişegradului, în vecinătatea podului şi a drumului, se mutaseră cu familiile lor pe Meidan sau în alte cartiere ferite şi depărtate, la rude sau la prieteni, ca să se pună la adăpost de bombardamente. Fuga aceasta, cu copiii şi cu lucrurile cele mai trebuitoare, amintea nopţile grele din vremea „revărsărilor celor mari” ale apelor. Numai că acum cetăţenii de religii diferite nu se mai amestecau între ei şi nu mai erau uniţi de simţământul solidarităţii în faţa năpastei care îi lovea pe toţi. Turcii se adăposteau în case turceşti, iar sârbii, ca nişte ciumaţi, prin casele sârbeşti. Dar, deşi împrăştiaţi şi despărţiţi, trăiau toţi cam în acelaşi fel. Strâmtoraţi în case străine, nu mai ştiau cum să-şi folosească orele nesfârşite, nici cum să-şi alunge gândurile pline de griji şi tulburate. Stând degeaba, umblând de colo-colo ca nişte sinistraţi, ei se temeau pentru viaţa lor, se îndoiau de soarta agoniselii lor şi se chinuiau, pradă speranţelor şi dorinţelor contradictorii, ascunzându-le, bineînţeles, şi pe unele, şi pe altele.

La fel ca odinioară, pe vremea „revărsărilor celor mari”, bătrânii încercau să-i mai înveselească şi să-i mai liniştească pe cei din preajma lor, cu glume şi poveşti, arătându-se ca şi cum ar fi fost calmi şi senini. Dar se părea că pentru asemenea năpastă glumele vechi şi prefăcătoriile nu foloseau la nimic; se părea că poveştile de odinioară îşi pierduseră farmecul, că

glumele îşi pierduseră sarea şi înţelesul. Iar ca să născoceşti altele noi, e greu şi cere timp.

Noaptea se prefăceau toţi că dorm, deşi nimeni nu izbutea să închidă ochii cu adevărat. Vorbeau pe şoptite, deşi nimeni nu înţelegea ce rost are să şuşoteşti când clipă de clipă bubuie tunurile, fie cele sârbeşti, fie cele austriece. Frica „de-a nu face semne duşmanului” intrase în oameni, deşi nimeni nu ştia cum se fac semnele astea şi nici ce sunt ele, de fapt. Dar spaima era atât de mare, încât nimeni nu mai îndrăznea să aprindă măcar un chibrit. Când voiau să fumeze, bărbaţii se închideau în odăiţe fără geamuri, bine zăvorâte, sau îşi acopereau capul cu vreo pătură şi fumau aşa. Zăduful era de neîndurat. Se scăldau toţi în sudoare, dar toate uşile erau încuiate şi toate ferestrele acoperite. Orăşelul părea un nenorocit care, neputând să se apere de lovituri, îşi acoperă ochii cu mâinile şi aşteaptă. Toate casele păreau ferecate, moarte. Căci cine voia să scape cu viaţă trebuia să facă pe mortul şi nici asta nu ajuta chiar întotdeauna.

În casele musulmane, atmosfera era mai însufleţită şi oamenii se simţeau mai la largul lor. Acolo se mai păstrau multe din străvechile instincte războinice, trezite însă la vreme nepotrivită, zăpăcite şi ciuntite de duelul acesta care se înfăptuia pe deasupra capetelor, între două artilerii, amândouă ghiaure. Dar mai existau şi griji, mari şi ascunse, se întâmplau şi nenorociri fără ieşire şi fără scăpare posibilă.

În casa lui Ali-hogea, sub cetăţuie, e o adevărată şcoală. Copiilor lui, destul de numeroşi, li s-au mai adăugat şi cei nouă copii ai lui Mui-aga Mutapjici, dintre care doar trei sunt mai răsăriţi: toţi ceilalţi sunt încă mici, născuţi unul după altul şi ajungându-şi unul altuia până la urechi. Ca să scape de grija de a-i păzi şi ca să nu-i strige tot timpul prin curte, părinţii i-au închis, laolaltă cu copiii lui Ali-hogea, într-o odaie de jos, largă şi răcoroasă, şi acolo, mamele şi surioarele mai măricele văd de ei, într-o gălăgie şi o păruială necontenite.

Mui-aga Mutapjici ăsta, zis din Ujiţe, e un vechi locuitor al orăşelului. (Vom vedea mai departe cum şi de ce.) E înalt, are vreo cincizeci de ani, capul cărunt, nasul ca un plisc de vultur, faţa brăzdată de zbârcituri, vocea groasă şi gesturi bruşte şi milităroase. Pare mai bătrân decât Ali-hogea, deşi e cu vreo zece ani mai tânăr decât el. Îşi petrece timpul cu Ali-hogea, fumând într-una, vorbeşte puţin şi rar, absorbit de gânduri a

căror gravitate i se răsfrânge pe faţă şi în fiecare gest. Nu stă o clipă locului. Se ridică, iese în faţa casei şi priveşte din grădină înălţimile din jurul oraşului, de-o parte şi de alta a râului. Şi cată aşa, cu fruntea sus, scrutând zarea de parcă s-ar uita să vadă venind furtuna. Ali-hogea, care nu-l lasă o clipă singur şi-şi dă mereu osteneala să-l îmbărbăteze şi să-l liniştească, iese după el.

Aici, în grădina povârnită, dar frumoasă şi mare, domnesc pacea şi belşugul verii. Ceapa a fost întoarsă şi tăiată, floarea-soarelui e plină de putere şi în jurul pălăriilor ei grele şi negre zumzăie albinele şi bondarii. Pe margini, florile mai mărunte au început să dea sământă. Din locul acesta înalt se vede orăşelul în vale, împrăştiat pe limba de nisip, prins ca într-o furcă între Drina şi Rzav şi încununat de înălţimile inegale şi felurite ale munţilor. Jos, în jurul orăşelului şi pe marginile abrupte ale colinelor, se înşiruie, unul după altul, lanurile ele ovăz în pârgă şi de porumb verde. Casele albe strălucesc, iar pădurile care acoperă culmile par nişte ghemuri întunecate. Tirul artileriei, nu prea intens nici de-o parte nici de alta, pare de-aici o salvă inofensivă, trasă de sărbători, într-atât de larg e pământul şi bolta de deasupra lui, în seninul zilei acesteia de vară care abia începe.

Lui Mui-aga, cât e el de îngrijorat, prinde a i se dezlega limba. Începe să răspundă la vorbele binevoitoare ale lui Ali-hogea şi-i povesteşte viaţa lui. Şi asta nu fiindcă Ali-hogea nu l-ar cunoaşte, dar aici, în soare, trebuie să scape în vreun fel de nodul care îi apasă pieptul şi-l înăbuşă; şi, de altminteri, soarta se hotărăşte chiar aici, acum, în fiecare clipă a zilei ăsteia de vară, cu fiecare lovitură de tun trasă de-o parte sau de alta.

Mui-aga n-avea nici cinci ani împliniţi când turcii fuseseră nevoiţi să părăsească oraşele din Serbia. Ei plecară în Turcia, însă taică-său, Suli-aga Mutapjici, încă tânăr pe atunci, dar om cu vază şi fruntaş printre musulmanii din Ujiţe, hotărî să treacă în Bosnia, de unde i se trăgea neamul lui străvechi. Suli-aga îşi îndesă copiii în coşurile-samare şi luându-şi banii pe care, în aceste împrejurări, îi putuse căpăta din vânzarea pământului şi a caselor, plecă din Ujiţe pentru totdeauna. Împreună cu cele câteva sute de refugiaţi din aceeaşi localitate, el ajunse în Bosnia, unde mai era stăpânire turcească, şi se aşeză la Vişegrad, lângă nişte neamuri de-ale Mutapjicilor din Ujiţe, care

trăiau de multă vreme aici. Trecuseră vreo zece ani şi tocmai începuse să fie cineva printre negustorii orăşelului, când veni ocupaţia austriacă. Fire hotărâtă şi dârză, Suli-aga socoti că nu merită să fugi de-o stăpânire ghiaură ca să trăieşti sub alta. Şi, la un an după sosirea austriecilor, el părăsi din nou Bosnia, cu toţi ai lui şi cu încă vreo câteva familii care nu voiau să rămână într-o ţară unde „bat clopotele”, şi se mutară la Novo-Varoş în Sandjak. (Mui-aga era pe-atunci un flăcăiandru de vreo cincisprezece ani.) În Sandjak, Suli-aga Mutapjici făcu iar negustorie şi se născură şi ceilalţi copii. Dar nu uită niciodată ce lăsase la Ujiţe şi nu se putu obişnui cu oamenii noi şi cu obiceiurile din Sandjak. Din pricina asta chiar se şi prăpădi înainte de vreme. Toate fetele lui, frumoase şi cuminţi, se măritară bine. Băieţii crescură pe moşioara părintească. Şi tocmai când se însuraseră unul după altul, şi începuseră să prindă rădăcini mai adânci pe noile meleaguri, izbucni războiul balcanic din 1912. Mui-aga luă parte la luptele duse de armatele turceşti la Novo-Varoş, împotriva sârbilor şi muntenegrenilor. Rezistenţa a fost scurtă, dar nu se poate spune că a fost slabă sau zadarnică. Şi totuşi, ca printr-o minune, ca şi cum soarta armatelor şi a nu ştiu câtor mii de oameni nu s-ar fi decis acolo, ci undeva departe şi fără nicio legătură cu rezistenţa lor, energică sau slabă, trupele turceşti evacuară Sandjakul. Neputând să aştepte duşmanul din faţa căruia, în copilărie, fugise din Ujiţe, şi căruia i se împotrivise acum, fără succes, şi nemaiavând în ce ţară să fugă, Mui-aga se hotărî să se reîntoarcă în Bosnia sub aceeaşi stăpânire de care fugise taică-său. Şi astfel, emigrând pentru a treia oară, revenise cu familia în orăşelul unde îşi petrecuse copilăria.

Cu cei câţiva bani lichizi şi cu ajutorul turcilor din Vişegrad, printre care avea rude, încercase în ultimii doi ani să înjghebe un negoţ. Dar lucrul n-a mers deloc uşor, căci, după cum am văzut, vremurile erau grele şi nesigure, iar câştigul era anevoios chiar pentru cei care aveau o situaţie temeinică. Mui-aga trăia mai mult din banii aduşi cu el, aşteptând timpuri mai bune şi mai paşnice. Şi iată că acum, după ce trăise cu chiu cu vai doi ani ca refugiat, vedea izbucnind furtuna în faţa căreia nu putea şi nu ştia ce să facă. Singurul lucru cu putinţă era să-i urmărească îngrijorat cursul şi să-i aştepte cu teamă sfârşitul.

Despre asta vorbesc acum, pe şoptite, ei doi, alandala, aşa cum se vorbeşte despre lucruri nu prea bine cunoscute şi care pot fi cercetate de la coadă, de la capăt sau chiar de undeva, de pe la mijloc. Ali-hogea, care îl iubeşte şi-l preţuieşte grozav pe Mui-aga, îşi dă osteneală să găsească vorbe de alinare, ca să-l liniştească, nu fiindcă îşi închipuie că i-ar putea lecui suferinţa, ci doar fiindcă aşa crede el de cuviinţă şi socoteşte de datoria lui să deplângă în vreun fel nenorocul omului ăstuia cinstit, nefericit şi cu adevărat musulman. Mui-aga stă jos şi fumează: e întruchiparea însăşi a celui copleşit de soartă. Pe frunte şi pe tâmple îi brobonesc picături mari de sudoare, rămânând acolo câteva clipe, mărindu-se, îngreunându-se, lucind în soare şi scurgându-i-se apoi pe obrajii brăzdaţi. Dar Mui-aga nu le simte şi nu le şterge. Cu ochii stinşi, el priveşte iarba din faţă, absorbit de gânduri, ascultând ce se petrece înăuntrul lui şi ceea ce se petrece acolo e mai tare şi mai răsunător decât toate cuvintele de alinare, decât cele mai puternice bubuituri de tun. Din când în când, el face doar cu mâna o mişcare uşoară şi rosteşte vreo vorbă care e mai mult o parte din gândurile lui decât un răspuns la ce i se spune şi la ce se petrece în preajmă.

— Am ajuns, dragă Ali-hogea, să nu mai ştim încotro să apucăm. Numai Allah singur vede că răposatul tata şi cu mine ne-am străduit să ne păstrăm credinţa curată şi să ne ducem viaţa ca nişte adevăraţi musulmani. Bunicul şi-a lăsat oasele la Ujiţe, poate că acum nu mai există nici urmă din mormântul lui. Pe tata l-am îngropat la Novo-Varoş şi nu ştiu dacă acum nu calcă vitele ghiaurilor peste groapa lui. Mă gândeam că măcar eu să mor aici, unde drept-credincioşii mai sunt chemaţi la rugăciune, dar mi se pare că e scris ca seminţia noastră să fie nimicită şi să nu-şi mai cunoască nimeni mormintele părinţilor. Asta-i doar voia lui Allah, nu-i aşa? Dar văd că nu mai avem încotro. A venit vremea când se spune că dreapta-credinţă n-are decât o scăpare: să se prăpădească. Căci ce mai pot face oare? Să mă iau după Nail-bei şi să intru în *Schutzkorps*, ca să mor cu o puşcă nemţească în mână, necinstindu-mă, în faţa lumii acesteia şi a lumii celeilalte, sau să stau aşa şi să aştept venirea sârbilor şi să primesc lucrurile de care, vreme de cincizeci de ani, ne-am ferit fugind dintr-un loc în altul?

Ali-hogea se pregătea să-i spună câteva cuvinte de încurajare, să-i dea puţină speranţă, dar îi tăie vorba o salvă a bateriei de

pe înălţimile lui Butko şi alta a tunurilor de pe Panos, care încercară să răspundă şi ele. Îndată se auziră şi tunurile de pe Goleş. Trăgeau exact pe deasupra capetelor lor şi atât de jos, încât obuzele de felurite mărimi ţeseau o urzeală, cu vuietul acela jalnic care îţi furnică măruntaiele şi-ţi îngheaţă sângele în vine, până te apucă durerea. Ali-hogea se ridică şi spuse că e de părere să se adăpostească sub streaşina acoperişului, iar Mui-aga îl urmă ca un somnambul.

În casele sârbeşti, îngrămădite în jurul bisericii de pe Meidan, dimpotrivă, nu există nici tânguieli pentru trecut, nici teamă de viitor: nu există decât frica şi povara prezentului. Acolo domneşte uluirea aceea mută care-i cuprinde întotdeauna pe oameni după primele clipe ale unei spaime îngrozitoare, după arestări şi ucideri fără ordine şi judecată. Dar sub deznădejdea asta, e ce-a fost de totdeauna: o ureche pândind în taină, ca şi odinioară, cu o sută de ani şi mai bine în urmă, când pe Panos ardeau focurile răsculaţilor; aceeaşi nădejde, aceeaşi luare-aminte şi aceeaşi hotărâre de-a îndura totul, dacă nu se poate altfel, şi aceeaşi credinţă într-o scăpare fericită, până la urma urmelor.

Nepoţii şi strănepoţii celor care tot aici, închişi ca şi ei prin case, speriaţi şi neliniştiţi, dar fremătând în adâncul sufletului îşi ascuţeau auzul încercând să prindă bubuitul slab al tunului lui Karageorge dinspre Veletovo ascultă în clipa asta cum pe deasupra capetelor, în bezna înăbuşitoare, bubuie tunetul obuzelor grele. Ghicesc după şuierat care sunt sârbeşti şi care sunt germane, le spun cuvinte drăgăstoase sau le blestemă, le dau nume şi porecle. Asta atâta vreme cât obuzele trec pe sus şi se sparg mai depărtişor, dar când canonada coboară până la pod şi până deasupra oraşului, ei tac deodată şi li se taie graiul fiindcă li se pare – şi ar putea să jure – că, în liniştea deplină, în mijlocul unui spaţiu atât de întins, şi dintr-o tabără, şi din alta nu se trage decât în ei, în casa unde se adăpostesc. Şi numai după ce urletul exploziilor apropiate încetează, reîncep să vorbească, cu glas schimbat, şi-şi spun unii altora că obuzele au căzut la doi paşi, că sunt un sistem deosebit de periculos, mai periculos decât toate celelalte feluri de bombe.

În casa lui Ristici s-au adăpostit cei mai mulţi dintre sârbii din mahalaua negustorească. E chiar deasupra casei parohiale, dar e mai mare şi mai frumoasă decât aceasta din urmă şi

adăpostită împotriva bombardamentului, din amândouă părţile, de livezile cu pruni de pe pantă. Sunt puţini bărbaţi, dar multe femei ai căror soţi au fost arestaţi sau luaţi ca ostatici, şi ele s-au refugiat aici, cu copiii lor.

În casa bogată şi încăpătoare, trăia doar Mihailo Ristici, cu nevastă-sa şi cu noră-sa, văduvă care n-a mai vrut nici să se mărite, nici să se reîntoarcă în casa părinţilor ei când i-a murit soţul, ci a rămas aici, ca să-şi crească copiii, lângă socri. Băiatul ei mai mare a fugit în Serbia, cu doi ani în urmă, şi a murit ca voluntar la Bregalniţa. Avea pe-atunci optsprezece ani.

Bătrânul Mihailo, nevastă-sa şi noră-sa îşi servesc musafirii de parcă i-ar fi poftit la vreun hram. Bătrânul, mai ales, e neobosit. Stă cu capul descoperit, împotriva obiceiului său (căci, în general, nu-şi leapădă niciodată fesul roşu), părul cărunt şi des îi cade pe frunte şi în jurul urechilor, iar mustăţile groase şi argintii, îngălbenite de tutun îi înconjură gura, ca un zâmbet neîncetat. De cum bagă de seamă că vreun oaspete s-a speriat sau s-a întristat, se apropie de el, îl încurajează, îl îmbie cu rachiu, cafea, tutun.

— Nu pot, naşule Mihailo, îţi mulţumesc ca unui părinte, dar mă îneacă aici, se apără o femeie încă tânără, arătându-i cu mâna gâtul alb şi rotunjor.

Femeia e nevasta lui Petre Gatal, din Okolişte. Petre a plecat mai deunăzi la Sarajevo, cu nişte treburi. Războiul l-a prins acolo şi de-atunci n-a mai venit nicio veste de la el. Ea, fiind izgonită din casă de soldaţi, s-a refugiat, împreună cu cei doi copii, la Mihailo Ristici, cu care familia soţului ei e încuscrită. A doborât-o grija bărbatului şi a casei părăsite. Îşi frânge mâinile, oftează şi geme, rând pe rând.

Mihailo n-o slăbeşte o clipă din ochi şi stă într-una pe lângă ea. În dimineaţa aceea a venit vestea că Petre, pe când se reîntorcea din Sarajevo cu trenul, a fost luat ca ostatic, că l-au mânat la Vardişte şi că, acolo, cu prilejul unei învălmăşeli, a fost împuşcat din greşeală. Nevesti-si nu i-au spus încă nimic şi Mihailo veghează ca nu cumva să afle pe neaşteptate şi pe nepregătite. Femeia se ridică într-una, vrea să iasă în ogradă, să se uite spre Okolişte, dar Mihailo n-o lasă, găsind tot soiul de pricini, fiindcă ştie că la Okolişte casa lor e în flăcări şi vrea s-o cruţe măcar de priveliştea asta pe nefericita femeie. Glumeşte, zâmbeşte şi o îmbie mereu cu câte ceva:

— Ia, Stanoika, ia, mieluşelule. Un păhăruţ doar. Ăsta e balsam de leac şi băutură care împrăştie grija. Nu e rachiu.

Femeia bea, ascultătoare. Mihailo le dă şi celorlalţi, pe rând, cu însufleţire prietenoasă, silindu-i să prindă puteri. Apoi se reîntoarce la nevasta lui Petre Gatal. A mai lăsat-o nodul din gât. Acum e mai calmă şi se mulţumeşte să privească îngândurată. Dar bătrânul Mihailo n-o părăseşte. Îi spune, ca unui copil, că au să treacă toate astea, că Petre o să se întoarcă acasă viu şi nevătămat şi că au să se ducă iar în casa lor din Okolişte.

— Îl cunosc eu pe Petre, doar am fost şi la botezul lui. Despre botezul ăsta s-a vorbit multă vreme. Eu îl ţin minte, parcă s-ar fi petrecut mai ieri, alaltăieri. Eram flăcău de însurat când m-am dus, cu răposatul tata, care era naşul copiilor lui Ianko Gatal, din Okolişte, să-l botezăm pe Petre ăsta, al tău.

Şi începe să spună povestea cu botezul lui Petre Gatal, cunoscută de toţi, dar care, în noaptea asta, în ceasurile astea neobişnuite, li se pare nouă tuturor.

Bărbaţii şi femeile se trag mai aproape şi, ascultând, mai uită de primejdie şi nu mai iau seama la bubuitul tunului cât timp povesteşte Mihailo.

— Pe vremurile paşnice, pe când păstorea în Vişegrad vestitul popa Nikola, lui Ianko Gatal, după numeroşi ani de căsnicie şi-un şir întreg de fete, i se născuse un fiu. În săptămâna următoare, duminică, porniră cu pruncul spre biserică, să-l boteze. În afară de fericitul tată şi de naş, mai merseră câteva rude şi câţiva vecini. Încă de pe când coborâseră din Okolişte, oamenii făcuseră numeroase popasuri, trăgând din plosca burduhănoasă a naşului, duşcă după duşcă, rachiu tare ca focul. Şi când, străbătând podul, au ajuns pe „kapia”, s-au oprit acolo, să se odihnească un pic şi să mai tragă o duşcă. Era o zi rece, de toamnă târzie. Pe „kapia” nu se mai aflau nici cafegiii, nici turcii din orăşel veniţi să soarbă la cafele. Aşa că oamenii din Okolişte se aşezară ca la ei acasă, deschiseră desagii cu merinde şi destupară o nouă ploscă de rachiu. Tot închinând în sănătatea unuia şi-a altuia, cu voie bună şi din toată inima, uitară şi de prunc, şi de popa care trebuia să-l boteze, după liturghie. Cum pe-atunci – pe la 1870 – bisericile nu aveau şi nici nu le era îngăduit să aibă clopote, alaiul vesel nu băgase de seamă că vremea trecuse şi că liturghia se isprăvise, pesemne demult. În discuţiile lor în care se amesteca, îndrăzneţ şi depărtat, viitorul

copilului şi trecutul părinţilor, timpul n-avea însemnătate şi nimeni nu-l măsura. De câteva ori se trezise conştiinţa naşului, atrăgându-le atenţia că trebuie să pornească, dar ceilalţi îl siliseră de îndată să tacă.

„Măi, oameni buni, hai să mergem, să îndeplinim cele rânduite de legea creştinească”, bolborosea naşul.

„Ce te-a apucat de ne bodogăneşti atâta? Doar n-a rămas nimeni nebotezat în parohia asta”, îi răspundeau ceilalţi, îndemnându-l, care mai de care, să bea din plosca lui.

Şi tatăl lui Petre, de asemenea, se zorise la un moment dat să pornească, dar, până la urmă, rachiul îl făcuse să tacă şi-i împăcase pe toţi. Femeia, care până atunci ţinuse copilul în braţele ei învineţite de frig, îl aşeză pe-o bancă de piatră şi-l înveli cu un şal pestriţ. Copilul stătea liniştit, ca-n leagăn, când dormind, când deschizând ochişorii, curios, de parcă ar fi vrut şi el să se veselească laolaltă cu ceilalţi.

„Se vede că ţâncul ăsta e din oraşul nostru, spunea naşul, îi place lume multă şi veselie.”

„Să fii sănătos, Ianko, strigă unul dintre vecini. Să-ţi trăiască feciorul ani mulţi şi fericiţi. Să dea dumnezeu să fie mândria casei şi fala sârbilor, şi să vieţuiască în cinstire şi belşug. Să dea dumnezeu..”

„Ce-aţi zice dacă l-am şi boteza?” îl întrerupse tatăl.

„N-avea grijă de botez”, strigară ceilalţi într-un glas, îndemnându-se la rachiu.

„Nici Raghib-efendi, din Borovaţ, nu-i botezat şi vezi ce flăcău zdravăn e: deşală calul sub el”, spuse unul din vecini, pe când ceilalţi se prăpădeau de râs.

Dacă însă oamenii ăştia de pe „kapia” pierduseră noţiunea timpului, popa Nikola n-o pierduse deloc: el a aşteptat cât a aşteptat în faţa bisericii, apoi s-a mâniat, şi-a îmbrăcat scurteica de vulpi şi a coborât de pe Meidan, în târg. Acolo, cineva i-a spus că oamenii şi pruncul se află pe „kapia”. Şi s-a dus acolo să-i certe cum ştia el, dar l-au primit cu atâta dragoste şi bucurie sinceră, i-au cerut iertare atât de solemn, i-au făcut urări atât de călduroase şi i-au spus vorbe atât de bune, încât popa Nikola, care era el om aspru la înfăţişare, dar avea inimă de vişegrădean, i-a iertat, a primit plosca şi a luat şi-o gustare. S-a plecat apoi deasupra micuţului şi l-a alintat cu tot felul de

nume drăgălaşe, pe când copilul îi privea liniştit faţa lată, ochii mari, albaştri, şi barba lungă, roşcată.

Povestea născocită mai târziu, după care pruncul ar fi fost botezat pe „kapia”, nu-i adevărată; dar e adevărat că s-au iscat discuţii îndelungi, în timpul cărora s-a băut vârtos şi s-a închinat din belşug. Abia târziu, după-amiază, întregul alai vesel s-a urnit spre Meidan şi popa a deschis biserica unde naşul, împleticindu-şi limba şi sughiţând, s-a lepădat de satana în numele noului cetăţean al Vişegradului.

Aşa l-am botezat pe finul Petre, deie-i domnul sănătate, şi uite c-a trecut de patruzeci de ani şi nu duce lipsă de nimic, îşi încheie Mihailo povestirea.

Cei de faţă mai băură câte un rachiu şi câte o cafea, uitând realitatea, ca s-o poată îndura; acum vorbeau toţi mai uşor şi mai liber şi vedeau aievea că există în viaţă lucruri mai omeneşti şi mai vesele decât beznele astea, decât spaima şi decât bubuiturile aducătoare de moarte.

Astfel îşi petrecură noaptea şi, totodată, viaţa, făcută din primejdii şi chinuri, dar luminoasă, neclintită şi dreaptă. Împinşi de străvechi instincte moştenite, ei o rupeau în bucăţi, o împărţeau în impresii de-o clipă şi în cerinţe imediate, pierzându-se mereu în ele. Doar aşa, trăind fiecare clipă în parte, fără să privească nici înainte, nici înapoi, puteau să îndure o asemenea viaţă şi să se poată păstra pentru zile mai bune.

Apoi se crăpă de ziuă. Asta însemna doar că salvele de tun deveneau mai vii şi că focul de neînţeles şi nesfârşit al războiului se continua în lumina soarelui. Căci zilele nu mai aveau nici nume, nici sens, în ele însele; timpul îşi pierduse importanţa şi valoarea. Oamenii nu ştiau decât să aştepte şi să tremure. Altminteri, gândeau, munceau, vorbeau şi umblau ca nişte automate.

Aşa, sau aproape aşa, trăiau cei din cartierele de sus, la poalele fostei cetăţui şi pe Meidan.

Jos, în centrul oraşului, rămăseseră puţini oameni. Încă din primele zile ale războiului, se dăduse ordin ca prăvăliile să fie deschise; astfel puteau să-şi facă soldaţii care treceau prin Vişegrad unele târguieli mărunte, dar mai ales, fiindcă în felul acesta se putea arăta populaţiei că duşmanul e departe şi că niciun pericol nu ameninţă oraşul. Ordinul rămăsese în vigoare, nu se ştie cum, şi sub bombardamente, dar fiecare negustor se

străduia să găsească un pretext ca să ţină dugheana închisă aproape toată ziua. Prăvăliile de lângă pod şi de lângă hanul de piatră, cum erau cele ale lui Pavle Rankovici şi Ali-hogea, stăteau închise toată ziua, fiind expuse bombardamentului. Tot aşa, hotelul Lotikăi era complet închis. Acoperişul îi fusese lovit de un obuz şi zidurile ciuruite de schije de şrapnel.

Ali-hogea nu cobora de pe colina lui decât o dată sau de două ori pe zi, ca să vadă dacă totul e în ordine, apoi se reîntorcea acasă.

Lotika părăsise hotelul, cu întreaga ei familie, din primele zile, de când începuse bombardarea podului. Trecuseră toţi pe malul stâng al Drinei şi se refugiaseră într-o casă turcească, nouă şi încăpătoare. Casa se afla ceva mai departe de drum, adăpostită într-o adâncitură şi înfundată între crengile groase ale unei livezi printre care nu i se vedea decât acoperişul roşu. Proprietarul casei se afla la ţară, cu toată familia lui.

Părăsiseră hotelul la căderea nopţii, când domneşte, de obicei, o tăcere deplină. Dintre servitori, nu mai rămăsese cu ei decât credinciosul şi neschimbatul Milan, flăcău bătrân, dar totdeauna fercheş. De multă vreme Milan nu mai avusese pe cine să dea afară din hotel. Aşa cum se întâmplă adeseori în astfel de ocazii, celelalte slugi se împrăştiaseră care încotro, de cum căzuse prima bombă peste oraş. Ca totdeauna, şi de data asta tot Lotika a condus mutarea şi a dat ordinele trebuitoare, numai ea, fără nicio împotrivire. Ea hotărâse care erau lucrurile cele mai necesare şi preţioase ce trebuiau luate, ea hotărâse ce putea fi lăsat, cum să se îmbrace fiecare, cine să ducă băiatul idiot şi şchiop al Deborei, cine s-o conducă pe Debora însăşi, bolnavă şi plângăreaţă, şi cine pe Mina, fata bătrână şi grasă, care îşi ieşise din minţi de spaimă. Profitând de întunericul cald al nopţii, trecuseră podul cărând într-un cărucior câteva lucruri şi copilul bolnav, pe când Lotika, Zaler, Mina şi Debora duceau toţi patru pachete. Era pentru prima oară, după treizeci de ani, că hotelul rămânea pustiu, fără un suflet viu în el. Întunecată, lovită de primele obuze, clădirea arăta ca o ruină străveche. Şi, de cum călcară pe pod, toţi oamenii aceştia bătrâni sau tineri, şchiopi sau obezi, cu picioare strâmbe, neobişnuiţi să umble pe jos, căpătară dintr-odată înfăţişarea unor fugari nefericiţi.

Trecură astfel podul pe celălalt mal şi ajunseră la încăpătoarea casă turcească, pentru a locui acolo. Şi aici, Lotika

pusese fiecare lucru la locul lui şi-şi rânduise familia şi boarfele de sinistraţi. Dar când a trebuit să se culce şi ea în casa asta pe jumătate goală şi care nu era a ei, fără lucruşoarele şi hârtiile cu care îşi petrecuse toată viaţa, i s-a frânt inima şi, pentru prima oară de când se ştia pe lume, au părăsit-o puterile, dintr-odată. Strigătul ei de durere a răsunat în casa goală. Şi s-a ivit ceva pe care nimeni nu-l văzuse, nu-l auzise şi căruia nimeni nu-i bănuise măcar existenţa: plânsul Lotikăi, puternic, copleşitor şi sugrumat, ca plânsul unui bărbat. Ea nu şi-l stăpânea şi nu putea să şi-l stăpânească. Şi, de îndată, se abătu asupra familiei o uimire însoţită de spaimă, o tăcere aproape religioasă şi apoi se auziră gemetele şi tânguirile tuturor. Pentru ei, prăbuşirea puterilor Lotikăi însemna o lovitură mai grea decât războiul, fuga şi pierderea casei, căci, cu ea, totul putea fi învins şi trecut, iar fără ea nu se putea nici face, nici închipui nimic.

Iar când se iviră zorile zilei următoare, o zi strălucitoare, de vară, cu nori trandafirii, cu belşug de rouă şi ciripit de păsărele, în locul Lotikăi de altădată, care până în ajun se îngrijise de soarta alor săi, găsiră ghemuită pe podea o bătrână neputincioasă, neînstare să-şi poarte măcar grija ei, plângând ca un copil şi neştiind să spună nici de ce se teme, nici ce-o doare.

Atunci, se întâmplă încă o minune. Bătrânul Zaler, somnoros şi greoi, care nici în tinereţea lui n-avusese pic de voinţă sau păreri proprii şi se lăsase condus, ca şi restul familiei, de Lotika, Zaler acesta care, la drept vorbind, nu fusese niciodată tânăr, se ridică deodată, ca un adevărat cap de familie, înzestrat cu multă înţelepciune şi voinţă, în stare să ia hotărârile trebuitoare şi având destulă putere să le înfăptuiască. O mângâie şi o îngriji pe cumnată-sa, ca pe-un copil bolnav, şi veghe asupra tuturor, aşa cum făcuse ea până în ajun. Când nu bubuiau tunurile, se ducea în oraş şi căra din hotelul pustiu hrană, lucruri şi îmbrăcăminte. Găsi undeva un medic şi-l aduse la bolnavă. Medicul constată că bătrâna era istovită, că avea nervii zdrobiţi şi că trebuia cât mai degrabă îndepărtată de locul acesta, dusă în afara zonei operaţiilor de război. Îi prescrise şi nişte picături. Zaler căpătă de la autorităţile militare o căruţă şi învoirea să-şi mute întreaga familie, mai întâi la Rogatiţa, apoi la Sarajevo. Trebuiau doar să mai aştepte o zi, două, până ce Lotika avea să se mai pună pe picioare ca să poată face călătoria. Dar Lotika rămânea culcată ca o oloagă, se văieta cu glas tare, în limbajul

ei pitoresc şi împestriţat, şi rostea cuvinte fără şir, de spaimă, deznădejde şi silă. În juru-i se târa pe podea nefericitul băiat al Deborei; el îşi privea curios mătuşa şi o chema cu strigătele lui guturale, îngăimate, pe care Lotika le înţelegea atât de bine, dar cărora nu le mai răspundea acum. Nu voia să mănânce nimic şi nu putea să vadă pe nimeni. O chinuiau îngrozitor tot felul de vedenii ciudate, ca nişte dureri fizice. Uneori, i se părea că se deschid sub ea două scânduri, ca o capcană, şi că se cufundă într-o prăpastie necunoscută unde, în afara strigătelor ei, n-avea nici cu ce să se apere, nici de ce să se ţină. Alteori i se năzărea că e mare, uşoară şi puternică, îşi închipuia că are picioare de uriaş şi aripi colosale, că poate să alerge cu paşi de struţ mai lungi decât din Vişegrad până la Sarajevo. Sub călcâiele ei i se părea că clipocesc râurile şi mările, ca nişte băltoace, iar oraşele şi satele scârţâiau ca pietrişul şi ca sticla. Asta o făcea să-i bată inima şi să i se taie răsuflarea. Nu înţelegea nici unde se va opri, nici încotro o ducea goana înaripată, dar ştia că va scăpa de capcana scândurilor viclene, care se deschideau sub ea cu iuţeala fulgerului. Ştia că striveşte sub tălpi şi că lasă în urmă un pământ pe care nu-i bine să rămâi, ştia că sare, ca peste nişte mocirle murdare, peste satele şi oraşele cele mari, peste toate locurile unde oamenii se înşală unii pe alţii, se mint unii pe alţii, cu vorbe sau cu cifre. Când îşi terminau farsa şi când vorbele şi cifrele li se încurcau, ei schimbau dintr-odată jocul, aşa cum fac scamatorii când schimbă numărul şi, contrar tuturor spuselor şi tuturor aşteptărilor, se iveau tunurile, puştile şi alte unelte ale morţii şi alţi oameni cu ochii injectaţi de sânge, pentru care orice discuţie, orice tocmeală, orice înţelegere erau cu neputinţă. În faţa năvalei acesteia, ea nu mai era pasărea uriaşă care aleargă, ci o biată bătrânică neputincioasă, pe-o scândură tare. Iar oamenii aceştia roiau cu miile, cu milioanele, împuşcau, măcelăreau, sugrumau totul, pe rând, nimiceau fără milă şi fără rost. Unul se pleca deasupra ei; nu-i vedea faţa, dar simţea că-i pune vârful baionetei tocmai acolo unde se despart coastele şi unde e omul mai plăpând.

— Ah, aaah! Ajutor! Scăpaţi-mă! striga Lotika, trezindu-se şi aruncând cât colo şalul cenuşiu cu care o acoperiseră.

Iar cretinul cel mic stătea ghemuit lângă perete şi o privea cu ochii lui mari şi negri, în care citeai mai multă curiozitate decât teamă sau milă. Din odaia cealaltă venea fuga Mina, o linişte

pe bolnavă, îi ştergea sudoarea rece de pe obraji, şi-i dădea să bea apă în care turnase mai înainte câteva picături de valeriană, numărate cu grijă.

Deasupra câmpiei înverzite, ziua de vară pare nesfârşită; nu mai ştii când a început şi uiţi că se întunecă deodată. E cald şi aici, dar nu simţi arşiţa soarelui. Casa răsună de paşi. Sosesc şi alţi oameni din oraş. Un soldat şi-un ofiţer vin din întâmplare. Hrană şi fructe se găsesc din belşug. Milan face cafele într-una. Toată scena asta ar putea să pară o lungă vacanţă, la ţară, dacă din când în când nu s-ar auzi ţipetele desperate ale Lotikăi şi bubuitul surd care ajunge până în valea asta ca un mârâit furios, arătând că lucrurile nu merg cum trebuie în lume şi că nenorocirea tuturor şi a fiecăruia e mult mai aproape şi mai mare decât ar putea să pară judecând după întinsa şi liniştita seninătate a zilei acesteia.

Iată ce-a făcut războiul din hotelul Lotikăi şi din locatarii lui.

Prăvălia lui Pavle Rankovici e şi ea închisă. A doua zi după izbucnirea războiului, Pavle şi încă vreo câţiva sârbi mai cu vază au fost luaţi ca ostatici. Unii dintre ei sunt la gară, unde răspund cu viaţa de ordinea, de liniştea şi de bunul mers al transporturilor; alţii sunt lângă pod, în fundul pieţei, într-o mică baracă de lemn unde, în zilele de târg, se afla cântarul comunal şi se plătea taxa de cântar. Aici, ostaticii stau chezăşie cu viaţa că nimeni nu va distruge şi nu va strica podul.

În baraca asta, pe-un scaun de cafenea, stă Pavle. Cu mâinile pe genunchi, cu capul plecat, el pare un om care, istovit cu totul, după un efort prea mare, s-a aşezat puţin să se odihnească, şi stă neclintit, rămânând ore întregi în aceeaşi poziţie. Lângă uşă, pe-un maldăr de saci goi, stau doi soldaţi, doi rezervişti. Uşa e închisă şi în baracă domnesc un semiîntuneric şi un zăduf greu. Când dinspre Panos sau dinspre Goleş trece şuierând vreun obuz, Pavle îşi înghite saliva, şi trage cu urechea unde a lovit obuzul. Rankovici, care ştie că podul e minat demult, se gândeşte într-una la asta şi se întreabă dacă vreunul din obuze ar putea să aprindă pulberea, în cazul când ar pătrunde până la ea. De câte ori se schimbă garda, el ascultă cum subofiţerul le dă instrucţiuni celor ce fac de pază. De fiecare dată, instrucţiunile se termină astfel: „La cea mai mică încercare de-a strica podul sau cel mai mic semn suspect

arătând că s-ar pune la cale asemenea lucruri, omul ăsta trebuie ucis imediat”.

Pavle s-a obişnuit cu vorbele astea, de parcă nu l-ar privi pe el. Îl neliniştesc mai mult obuzele şi şrapnelele care explodează din când în când atât de aproape de baracă, încât fac să sară în aer pietrişul, lovind cu schijele lor în pereţii de lemn. Dar şi mai mult îl chinuieşte timpul, care i se pare prea lung şi gândurile lui, care sunt de neîndurat.

Pavle chibzuieşte la ce s-a ales de el, din casa şi din avutul lui. Şi cu cât chibzuieşte mai mult, cu atât i se par toate un vis urât. Căci cum şi-ar putea explica altfel tot ce l-a lovit pe el şi pe ai lui în aceste ultime zile? Doi dintre băieţii lui, studenţi, au fost ridicaţi de jandarmi, din prima zi. Acasă, n-au mai rămas decât nevastă-sa şi fetele. Marele atelier din Osoiniţa, unde se făceau hârdaie, a ars sub ochii lui. Ţăranii sârbi de prin satele învecinate pesemne că au pierit ori s-au împrăştiat. Toţi banii împrumutaţi în judeţ sunt pierduţi. Prăvălia lui, cea mai frumoasă prăvălie din oraş, la câţiva paşi de-aici, e închisă şi va fi de bună seamă jefuită sau va lua foc de la vreun obuz. Şi el stă în baraca asta întunecată, ostatic, răspunzând cu capul pentru un lucru, care nu depinde de el: pentru soarta podului.

Gândurile îi năpădesc mintea ca un val tumultuos şi năvalnic, ca niciodată până acum, se încrucişează, apoi se sting. Ce legătură are cu podul, el, care toată viaţa lui nu şi-a văzut decât de prăvălie şi de casă? Doar nici nu l-a minat şi nici nu l-a bombardat el. Niciodată, chiar când era flăcău, n-a stat pe „kapia” şi nu şi-a petrecut timpul cântând şi glumind fără rost, ca tinerii pierde-vară din Vişegrad. Întreaga viaţă i se desfăşoară pe dinaintea ochilor, cu amănunte uitate de multă vreme.

Îşi aminteşte cum a venit din Sandjak, băiat de paisprezece ani, flămând şi cu opincile sparte. S-a tocmit la un bogătaş, pe nume Petre, să-i slujească pentru hrană, un rând de haine şi două perechi de opinci pe an. Îi căra copiii, îi ajuta în prăvălie, scotea apă din fântână, ţesăla caii. Şi dormea sub scară, într-o firidă strâmtă şi întunecoasă, fără ferestre, unde nu putea nici măcar să se întindă ca lumea. Îndurase toată viaţa aceea grea, iar la optsprezece ani fusese lăsat numai cu munca din prăvălie, „cu leafă”; în locul lui fusese adus alt ţărănuş din Sandjak. Abia atunci cunoscuse şi înţelesese marele rost al economiei şi simţise nespusa plăcere şi puterea uriaşă pe care le dau banii

strânşi. Cinci ani de zile a dormit într-o odăiţă, în spatele prăvăliei, şi nu şi-a făcut niciodată focul, nu s-a culcat niciodată la lumina unei lumânări. Avea douăzeci şi trei de ani când însuşi bogătaşul Petre l-a însurat cu o fată bună şi înstărită din Ceainice. Era fiica unui negustor. Acum strângeau bani în doi. Când a venit ocupaţia, negoţul s-a însufleţit, câştigul s-a făcut mai uşor şi cheltuielile mai mici. El şi-a folosit câştigul, ferindu-se de cheltuieli. Astfel a putut să-şi cumpere o prăvălie şi a început să agonisească avere. Pe-atunci, banii se dobândeau lesne. Mulţi s-au îmbogăţit repede şi au ajuns la sapă de lemn tot aşa de repede, căci e greu de apărat agoniseala. Dar el o apăra şi, zilnic, strângea tot mai mult. Şi când au venit anii aceştia de pe urmă, aducând cu ei frământarea şi „politica”, deşi îmbătrânise, Pavle se străduia să înţeleagă vremurile noi, să le facă faţă şi să se potrivească lor, să le treacă fără pagubă şi fără ruşine. Fusese ajutor de primar, preşedinte al comunităţii religioase, preşedinte al societăţii corale sârbe „Unirea”, acţionarul principal al Băncii Sârbe, membru în consiliul de administraţie al Băncii Regionale. Se căznise, după noile reguli ale lumii negustoreşti, să înoate între extreme şi între taberele opuse care creşteau zi de zi, şi să plutească printre greutăţile astea, fără să păgubească, fără să se pună rău cu autorităţile şi fără să-şi păteze cinstea în faţa oamenilor. Localnicii îl socoteau drept pildă de hărnicie, pricepere şi prudenţă.

Aşa muncise, o jumătate de veac, trăind cu economie, necruţându-şi osteneala, nefăcând rău nici unei muşte măcar, dând bună ziua oricui, urmându-şi drumul tăcut şi agonisind mereu. Şi iată unde l-a dus drumul lui: între doi soldaţi, ca un tâlhar, să aştepte până ce vreun obuz, vreun şrapnel sau vreo maşină infernală vor strica podul, ca să fie sugrumat sau împuşcat din pricina asta. A ajuns să creadă (şi asta îl doare cel mai mult) că s-a chinuit şi a muncit degeaba, că drumul lui a fost greşit, că băieţii lui şi „tineretul” au dreptate şi că, într-adevăr, au venit vremuri fără măsură şi fără socoteală sau cu măsuri şi socoteli noi; în orice caz, că socoteala lui s-a vădit a fi greşită, iar măsura lui, prea mică.

„Aşa e, îşi spune Pavle în sinea lui, aşa e: totul te învaţă şi te îndeamnă să munceşti şi să economiseşti, şi biserica şi stăpânirea şi, propria ta minte. Tu te supui, păşeşti cu băgare de seamă, şi trăieşti o viaţă cumpătată, adică, mai bine zis, nici nu

trăieşti măcar, ci munceşti şi strângi ban cu ban şi-ţi faci griji, şi aşa ţi se duce viaţa. Apoi, deodată, tot jocul ăsta se răstoarnă şi se preschimbă de nu-l mai recunoşti: vine o vreme când oamenii încep să-şi râdă de înţelepciune, când bisericile îşi închid porţile şi se îngroapă în tăcere, când autorităţile sunt înlocuite de forţa brutală, când cei ce-au agonisit cinstit şi din greu îşi pierd avuţiile şi timpul, pe câtă vreme trândavii şi tiranii câştigă. Şi nimeni nu-ţi recunoaşte cazna, nimeni nu te ajută şi nu te sfătuieşte cum să-ţi aperi ce-ai dobândit şi ai economisit. Oare pot exista asemenea vremuri? E cu putinţă să existe?” se întreabă neîncetat Pavle, şi, negăsind răspuns, o ia din nou de la capăt, spunându-şi că a pierdut totul.

Degeaba se sileşte să-şi mute gândul la altceva, nu poate. Acelaşi lucru îi vine mereu în minte. Iar timpul se mişcă ucigător de încet. Lui Pavle i se pare că podul – peste care a trecut de mii de ori, fără să-l privească însă vreodată cu atenţie – îl apasă acum cu toată greutatea lui pe umeri, ca o taină de nepătruns şi de neînlăturat, aşa cum trebuie să fie în visele cele rele din care parcă nu te mai trezeşti.

De-asta Pavle stă pe scaun, doborât, cu fruntea plecată şi cu umerii încovoiaţi. Şi simte cum îl năpădeşte sudoarea, prin toţi porii, pe sub cămaşă, pe sub guler, pe sub manşetele tari, scrobite. De sub fes îi şiroieşte sudoarea. El n-o şterge, ci o lasă să-i cadă de pe obraji, în picături grele, pe podea. Şi i se pare că ea e viaţa însăşi, care moare şi se scurge din el.

Cei doi soldaţi, nişte ţărani unguri, oameni în vârstă, tac şi mănâncă pâine şi slană cu boia. Mănâncă tacticoşi, tăind cu briceagul când un dumicat de pâine, când o feliuţă de slănină, ca şi cum s-ar afla pe ogor. Apoi trag câte-o duşcă de vin dintr-un bidon de metal şi-şi aprind lulelele. Pe când fumează, unul dintre ei zice încetişor:

— Măi, de când sunt n-am văzut om să năduşească aşa de tare!

Şi fumează mai departe amândoi, fără să mai scoată o vorbă.

Dar nu numai Pavle asudă sudoare de sânge şi apă şi se pierde în somnul cel fără de trezire. În zilele astea de vară, pe fâşia de pământ dintre Drina şi graniţă, în orăşel, prin sate, pe drumuri şi prin păduri, pretutindeni, oamenii, cu feţele scăldate în sudoare, îşi caută moartea lor şi pe-a altora şi totodată fug de moarte şi se apără împotriva ei prin toate mijloacele şi din toate

puterile. Ciudatul joc al oamenilor, care se cheamă război, capătă din ce în ce mai mult avânt, se întinde şi ia sub stăpânirea lui fiinţele vii şi lucrurile neînsufleţite.

Nu departe de baraca în care stă Pavle, se afla azi-dimineaţă un detaşament cum nu se văd prea multe. Soldaţii purtau uniforme albe şi căşti coloniale, tot albe. Erau soldaţii germani ai detaşamentului aşa-zis din Scutari[70]. Înainte de război, ei fuseseră trimişi la Scutari, unde, în calitate de armată internaţională trebuiau să menţină ordinea şi pacea, împreună cu detaşamentele altor naţiuni. La izbucnirea războiului, primiseră ordinul să plece din Scutari şi să se pună la dispoziţia statului-major austriac, cel mai apropiat de graniţa Serbiei. Sosiseră noaptea trecută, şi acum se odihneau în vâlceaua care desparte piaţa de mahalaua negustorească. Acolo, într-un unghi mort, soldaţii aşteptau ordinul de pornire la atac. Să fi fost, cu totul, vreo sută şi douăzeci de oameni. Căpitanul lor, un roşcovan plin de osânză, care îndura greu zăduful verii, tocmai îl înjura pe sergentul de jandarmi Danilo Repaţ. Îl înjura cum numai un superior din armata germană poate să înjure un inferior, în gura mare, plin de el însuşi şi fără să-i pese de omul din faţa lui. Căpitanul se plângea că soldaţii lui mor de sete, că n-au de nici unele şi că, în preajma lor, prăvăliile, pe cât se pare încărcate cu mărfuri, sunt închise, deşi s-a dat ordin să rămână deschise.

— Ce sunteţi voi? Jandarmi sau paiaţe? Vrei să crăp aici, împreună cu oamenii mei? Vrei să sparg prăvăliile, ca un tâlhar? Să cauţi imediat negustorii şi să ne faci rost de hrana trebuitoare şi de băutură bună. Imediat! Înţelegi ce înseamnă „imediat”?

Cu fiecare vorbă rostită, sângele năvălea tot mai mult în obrajii căpitanului. În uniforma lui albă, cu ţeasta rasă şi roşie ca un mac, el ardea ca o torţă a furiei.

Sergentul Repaţ, buimăcit, clipea din ochi şi nu ştia decât să repete:

— Am înţeles, domnule căpitan. Imediat. Am înţeles. Imediat.

Apoi, trecând din amorţeala lui cataleptică într-un fel de agitaţie nebunească, sergentul făcu stânga-împrejur şi se năpusti spre mahalaua negustorească. Ai fi zis, văzându-l, că,

---

[70] Oraş în nordul Albaniei. Din secolul al XVI-lea până în 1913, sub stăpânire turcească.

apropiindu-se prea mult de căpitanul care ardea de mânie, sergentul se aprinsese şi el, dintr-odată, iar flacăra îi dădea ghes să alerge, să ameninţe şi să lovească tot ce-i ieşea în cale.

Prima vietate peste care dădu în goana lui fu Ali-hogea. Acesta tocmai cobora dinspre casă spre prăvălie, ca să vadă ce mai e pe-acolo. Zărindu-l pe binecunoscutul *Wachtmeister* Repaţ cum se năpustea ca o furtună spre el, Ali-hogea, mirat, se întrebă dacă omul acesta, devenit pe neaşteptate sălbatic şi furios, e cu adevărat acelaşi *Wachtmeister* care, timp de ani de zile, trecuse pe dinaintea prăvăliei, liniştit, demn şi cuviincios. Acum, îl privea un Repaţ întunecat, cu nişte ochi care nu mai recunoşteau pe nimeni şi nu deosebeau nimic în afară de spaima lui. Sergentul începu de îndată să zbiere ca şi cum ar fi repetat ceea ce spusese cu câteva clipe mai înainte căpitanul german.

— Trebuie să vă spânzurăm pe toţi.. soarele vostru din cer! N-aveţi oare ordin să ţineţi prăvăliile deschise? Dacă, din cauza voastră, eu..

Şi mai înainte ca Ali-hogea, nedumerit, să poată rosti o vorbă, îi plesni o palmă peste obrazul drept, cu atâta putere, încât făcu să-i zboare turbanul de pe urechea dreaptă pe urechea stângă.

Apoi jandarmul, la fel de ieşit din minţi, alergă mai departe, ca să deschidă alte prăvălii. Iar hogea îşi puse de îndată turbanul cum se cuvine, săltă oblonul prăvăliei şi, uluit, se aşeză în prag. În jurul prăvăliei începură să roiască soldaţi cu înfăţişare străină, în uniforme albe, cum nu mai văzuse niciodată. Toate i se păreau că se petrec în vis. Dar hogea nu se mai mira de nimic, în vremuri ca astea în care palmele pică din cer.

Astfel trecu o lună întreagă, cu bombardarea aproape neîntreruptă a podului, cu bubuiturile care făceau să se cutremure înălţimile de prin împrejurimi, cu suferinţele şi cu brutalităţile de tot felul, în aşteptarea unor nenorociri şi mai mari. Încă din primele zile, cea mai mare parte a populaţiei părăsi orăşelul prins între două focuri. Pe la sfârşitul lui septembrie începu evacuarea totală a Vişegradului. Ultimii funcţionari plecară noaptea, pe drum, trecând peste pod deoarece calea ferată fusese tăiată de câteva zile. Apoi, încetul cu încetul, trupele se retraseră şi ele pe malul drept al Drinei. Mai rămaseră doar câteva puncte neînsemnate, de apărare,

câţiva pionieri şi patrule de jandarmi, izolate, aşteptând să le vină şi lor rândul.

Podul stătea acolo, ca un osândit, dar, de fapt, tot neatins şi întreg, între două lumi în război.

XXIV

În timpul nopţii, cerul se înnoră ca toamna; norii se agăţau de munţi şi se prindeau unul de altul, pe cer. Austriecii profitară de bezna asta ca să-şi retragă şi ultimele detaşamente. Înainte de ivirea zorilor, toate trupele lor se aflau nu numai pe celălalt mal al Drinei, ci chiar pe înălţimile muntelui Lieşte, în afara vederii şi departe de bătaia tunurilor sârbeşti.

Când se crăpă de ziuă, începu o ploaie măruntă, de toamnă. În ploaia asta, ultimele patrule cercetară casele şi prăvăliile din vecinătatea podului, ca să vadă dacă n-a mai rămas cineva pe-acolo. Totul părea mort: şi cazinoul ofiţeresc, şi hotelul Lotikăi, şi cazarma dărâmată, şi cele trei-patru prăvălii de la intrarea pieţei. Doar în faţa prăvăliei lui Ali-hogea, dădură peste acesta, care tocmai venise de acasă şi-şi ridica obloanele. Jandarmii ştiau că hogea e cam ciudat; de-aceea îi atraseră atenţia, cu toată străşnicia, să-şi închidă imediat prăvălia şi să părăsească piaţa, căci era strict interzisă staţionarea pe lângă pod şi-şi punea viaţa în primejdie.

Hogea îi privi ca pe nişte oameni beţi, care nu-şi dau seama ce spun, şi era cât pe-aci să le răspundă că de multă vreme viaţa ne era primejduită, că şi aşa suntem morţi, cu toţii, deşi ne îngroapă rând pe rând, dar se răzgândi, sfătuit de experienţa din ultimele zile, şi le explică, firesc şi liniştit, că venise doar să ia ceva din prăvălie şi că pleacă îndată. Jandarmii, grăbiţi foc, îi mai spuseră o dată să se depărteze cât mai repede de locurile acestea, apoi, străbătând piaţa, se îndreptară spre pod. Ali-hogea îi privi cum se duc, cu paşii înăbuşiţi de praful pe care prima ploaie îl transformase într-un covor gros şi jilav. Îi mai privi cum trec podul, ascunşi de parapet, în aşa fel încât nu li se vedeau decât umerii, capetele şi lungile baionete de la puşti. Pe crestele stâncilor lui Butko se ivi lucirea soarelui.

„Toate măsurile astea sunt aspre şi, până la urmă, n-au niciun rost”, se gândi Ali-hogea şi zâmbi în sinea lui, ca un copil care i-a tras chiulul învăţătorului. Ridică oblonul doar cât îi trebuia ca să se strecoare înăuntru, apoi îl lăsă să cadă, în aşa fel încât, văzută dinafară, prăvălia părea închisă. Rămas în întuneric, hogea se retrase în odăiţa lui din fund, unde, de-atâtea ori, fugise de nepoftiţi, de discuţiile care înveninează şi obosesc, de familie şi de grijile lui personale. Se aşeză pe scăunaşul tare şi

scund, strângându-şi picioarele sub el şi oftă ca să se liniştească. Mintea, tulburată de-atâtea impresii dinafară, i se mai frământă un timp, apoi se potoli şi-şi regăsi echilibrul, ca o cumpănă bună. Odăiţa îngustă se umplu, curând de căldura trupului său şi hogea simţi dulceaţa singurătăţii, a tihnei şi a uitării, care aduceau în cripta asta strâmtă, întunecoasă şi prăfuită grădini cereşti, invizibile şi nesfârşite, cu ţărmuri verzi şi cu ape care şuşotesc domol.

În bezna şi în strâmtoarea locului acestuia, se simţea pătrunzând răcoarea unei dimineţi ploioase şi a răsăritului de soare. Afară, de asemenea, domnea o linişte neobişnuită, pe care, printr-o minune, n-o tulburau nici împuşcăturile, nici glasurile omeneşti, nici zgomotele paşilor. Un simţământ de fericire şi de recunoştinţă îi umplea inima lui Ali-hogea. „Iată, gândea el, mulţumită lui Allah, aste câteva scânduri sunt îndestulătoare, ca o corabie minunată, să-l adăpostească şi să-l apere pe-un drept-credincios de toate relele şi de toate nenorocirile, de grijile fără scăpare şi de tunurile ucigătoare cu care se bat pe deasupra capului său doi duşmani, ghiauri amândoi şi la fel de amarnici. De la începutul războiului n-am mai avut parte de-atâta linişte”, îşi zise hogea, cu bucurie în suflet. „Iar liniştea e plăcută şi bună. Cu ea se reîntoarce, măcar pentru o clipă, o rămăşiţă din viaţa aceea adevărată şi omenească, viaţă care, de multă vreme, se stinge din ce în ce şi, sub bubuitul tunurilor ghiaure, piere cu totul. Liniştea e prielnică rugăciunilor şi e, ea însăşi, ca o rugăciune”.

În clipa aceea, hogea simţi cum scăunelul de sub el zboară şi-l ridică şi pe el, ca pe-o jucărie. „Dulcea” linişte fu sfâşiată şi se preschimbă, pe neaşteptate, într-un muget surd, apoi într-o gălăgie asurzitoare, care umplu văzduhul, îi sparse timpanele, cuprinse totul, depăşind puterea auzului omenesc. Rafturile de pe peretele din faţă trosniră şi mărfurile zburară spre el, pe când el zbura către ele.

— Of! gemu hogea.

Adică, la drept vorbind, gândul lui gemu, căci el nu mai avea nici glas şi nici auz, după cum nu-şi mai avea nici locul pe pământ. Totul era zdrobit, strivit de-un zgomot asurzitor; totul era dezrădăcinat şi zvârlit ca o piatră, împreună cu hogea. Ai fi putut crede că limba de pământ dintre cele două râuri, unde se afla orăşelul, fusese smulsă, cu un urlet înspăimântător, şi

aruncată în spaţiul în care zbura mereu, că amândouă râurile îşi ieşiseră din matcă, întorcându-se spre cer şi căzând acum în gol, mânate de toată greutatea maselor de apă, ca două torente încă nezăgăzuite şi neabătute. „N-o fi oare ziua Judecăţii de Apoi, ceasul de pe urmă, despre care vorbesc cărţile şi oamenii învăţaţi, ceasul acela când, într-o clipită, mincinoasa lume se va stinge dintr-odată, ca o scânteie? Dar ce nevoie are Allah de toată harababura asta drăcească? El, care dintr-o singură privire aprinde şi stinge lumile? Nu, aici nu-i mână dumnezeiască. Dar de unde să aibă mâna omenească atâta putere?” Cum să poată găsi răspuns hogea, atât de mirat, păcălit şi scârbit de lovitura laşă care voia să doboare, să spargă şi să înăbuşe totul în el, până şi gândirea? El nu ştie ce putere îl mână, nici încotro zboară, nici unde o să se oprească, dar ştie că el, Ali-hogea, a avut dreptate de totdeauna şi în toate privinţele.

— Of! mai gemu hogea încă o dată, şi mai dureros, căci aceeaşi putere care îl ridicase îl aducea acum brutal şi cumplit înapoi, dar nu de unde pornise, ci jos, pe podea, între peretele de lemn şi scăunelul răsturnat.

Hogea simţi o durere înăbuşită în cap, alta în genunchi, şi alta în spate. Nu era în stare decât să deosebească, cu auzul, ca pe un sunet rupt din tunetul universal, o lovitură grea care izbi acoperişul prăvăliei, un zăngănit colo, după perete, şi trosnetul mărfurilor de metal sau de lemn, ca şi cum toate câte se aflau în dugheană ar fi prins viaţă, ar fi prins să zboare şi s-ar fi ciocnit în aer. Când izbitura încetă, o ploaie de pietriş mărunt porni să curgă pe acoperiş şi pe trotuar. Dar hogea îşi şi pierduse cunoştinţa şi zăcea, nemişcat, în firida lui, devenită sicriu.

Afară se luminase de-a binelea.

Hogea n-ar fi putut să spună cât timp a zăcut aşa. Din leşinul lui adânc l-au trezit în acelaşi timp o lumină şi nişte glasuri omeneşti. Şi-a revenit cu greu. Ştia bine că se aşezase în întuneric deplin. Acum însă, printr-o crăpătură îngustă, pătrundea lumina dinspre prăvălie. Bătrânul îşi amintea că lumea fusese năpădită de-un zgomot care îţi lua auzul şi care te făcea să simţi cum îţi pier puterile. Şi când colo, iată că e linişte, dar o linişte deloc asemănătoare aceleia „dulci”, de mai adineauri, dinaintea prăpădului care l-a doborât, ci asemănătoare cu soră-sa cea rea, cu moartea. Cât era liniştea

asta de adâncă îşi dădu seama după chemarea abia auzită a unei voci slabe, venind parcă din depărtare şi rostindu-i numele.

Înţelegând că e încă viu şi tot în cripta lui, hogea îndepărtă mărfurile căzute peste el şi se ridică, gemând şi repetând într-una „of”-ul lui îndurerat. Acum auzea limpede glasuri care-l strigau dinspre drum. Se aplecă şi, strecurându-se prin trecerea îngustă care ducea în prăvălie, la lumina zilei, văzu talmeş-balmeşul de lucruri răsturnate şi de cioburi. Prăvălia era larg deschisă, căci oblonul, nefiind încuiat, căzuse din pricina izbiturii.

În amestecul şi în neorânduiala mărfurilor împrăştiate şi a lucrurilor zvârlite în toate părţile, se afla, chiar în mijlocul prăvăliei, un pietroi, de mărimea unui cap de om. Hogea ridică ochii. Şi de sus pătrundea lumina zilei. Nici vorbă, pietroiul găurise acoperişul şubred şi tavanul de lemn. Apoi hogea se uită din nou la pietroiul alb, poros, netezit şi cioplit pe două feţe, rupt pe celelalte două şi smuls cu forţa dintr-un bloc. „Podul!” se gândi hogea. Dar glasul venind din stradă îl striga tot mai tare şi nu-i îngădui să gândească mai departe.

Aşa, burduşit de lovituri şi încă nedezmeticit ca lumea, se pomeni hogea în faţa a vreo cinci-şase flăcăi, bărboşi şi plini de praf, îmbrăcaţi în uniforme cenuşii, cu bonete pe cap şi cu opinci în picioare. Erau toţi înarmaţi şi purtau, cruciş, peste piept, cartuşierele mici, pline şi lucitoare. Cu ei se afla Vlado Marici, lăcătuşul, dar nu cu bonetă, ci cu o căciulă pe cap, şi cu cartuşierele puse de-a curmezişul peste piept. Unul dintre ei, pesemne şeful, un flăcău cu mustăcioară neagră şi subţire, energic la chip şi cu ochi strălucitori, se îndreptă imediat spre hogea. Îşi ţinea puşca pe umăr, vânătoreşte, iar în mâna dreaptă avea o nuieluşă de alun. Flăcăul începu să înjure mânios şi ridică numaidecât glasul:

— Ascultă-mă, de ce-ţi laşi prăvălia deschisă? Parcă te aud pe urmă spunând, când ţi-o lipsi ceva, că ostaşii mei ţi-au spart şi ţi-au jefuit prăvălia! Ce, vrei să-ţi păzesc eu marfa?

Faţa omului ăstuia e liniştită, aproape nemişcată, dar glasul îi e furios şi nuiaua din mână se ridică, ameninţătoare. În clipa asta se apropie de el Vlado Marici şi-i şopteşte ceva.

— Că-i om de treabă şi cinstit, foarte bine, dar dacă-l mai prind vreodată cu prăvălia vraişte, şi fără pic de pază, nu mai scapă aşa de uşor.

Şi flăcăii înarmaţi pornesc mai departe.

„Ăştia sunt ceilalţi, îşi spune hogea, privind în urma lor. Cum au venit, au şi dat peste mine. Nu se poate face nici o schimbare în oraşul ăsta, fără ca toate să se spargă în capul meu.”

Stătea aşa, în picioare, lângă prăvălia lovită de năpastă, cu gura căscată de uimire, cu capul greu şi cu trupul frânt. În faţa lui se întindea piaţa, care, în lumina primelor raze ale dimineţii, părea un câmp de luptă, acoperit cu pietre mari sau mărunte, cu olane şi cu crengi rupte din copaci. Privirea i se îndreptă spre pod. „Kapia” se afla la locul ei, dar, imediat după ea, podul era retezat. Al şaptelea stâlp nu mai exista; între al şaselea şi al optulea, se căsca un gol prin care, într-o perspectivă oblică, se putea zări apa verde a râului. De la al optulea stâlp, podul se continua şi atingea celălalt mal, neted, frumos, alb, ca ieri şi ca totdeauna.

Hogea clipi din ochi de câteva ori, nevoind să creadă în nenorocirea văzută, apoi îi închise. În faţa privirii lui lăuntrice se iviră iar soldaţii de acum cinci-şase ani, ascunşi sub un cort verde şi scobind ceva chiar în stâlpul dispărut acum; se ivi apoi imaginea capacului de fier care ani de zile acoperise intrarea în stâlpul minat şi, lângă el, obrazul enigmatic, dar grăitor, surd, orb şi mut al subofiţerului Brankovici. Tresări şi deschise iar ochii, dar i se înfăţişă aceeaşi privelişte: piaţa, acoperită de bolovani mari şi mici, podul fără un stâlp şi frânt între arcade, golul căscat..

Numai în vis pot fi trăite şi văzute asemenea lucruri. Numai în vis. Dar când se întoarse de la priveliştea aceasta de necrezut se pomeni printre mărfurile împrăştiate, în faţa unei pietre mari, a unei bucăţi din al şaptelea stâlp. Dacă era vis, el cuprinsese totul.

De jos, din piaţă, se auzi o chemare, răsunară un ordin rostit cu glas tare în limba sârbă şi nişte paşi grăbiţi care se apropiau. Ali-hogea ridică repede oblonul, încuie lacătul şi porni spre casa lui.

I se mai întâmplase, adeseori, şi înainte, urcând aşa, să simtă că i se taie răsuflarea şi că inima îi bate parcă altundeva decât la locul ei. Demult, de când împlinise cincizeci de ani, urcuşul ăsta, pe care-l străbătea de când se ştia pe lume, i se părea tot mai povârnit şi drumul spre casă tot mai lung. Dar niciodată, chiar când voise să se depărteze cât mai degrabă de centrul

oraşului şi să ajungă cât mai curând acasă, nu i se păruse atât de lung ca acum. Inima i se zbătea într-un fel neobişnuit, nu mai putea să răsufle şi se văzu silit să se oprească.

Colo, jos, pe cât se pare, oamenii cântă. Acolo se află podul dărâmat, tăiat în două, cu o cruzime de fiară. N-are nevoie să se mai reîntoarcă (şi pentru nimic în lume nu s-ar mai reîntoarce) ca să vadă întreaga privelişte: în fund, se află stâlpul, retezat ca un trunchi de copac gigantic; mii de bucăţi sunt împrăştiate de jur împrejur şi arcadele, la dreapta şi la stânga stâlpului, sunt frânte fără milă. Iar marginile ciungite ale arcadelor se întind, îndurerate, una spre alta.

Nu, pentru nimic în lume nu s-ar mai întoarce acolo. Dar nici nu poate merge mai departe, în susul colinei, căci inima şi picioarele nu-i mai dau ascultare. Hogea începe să respire adânc, încet, la răstimpuri egale, din ce în ce mai adânc. Asta îi făcea bine altădată şi-i face bine şi acum. Parcă ar lepăda o povară. Între respiraţia profundă şi regulată şi bătăile inimii se statorniceşte un soi de echilibru. Hogea porneşte iar; gândul la casă şi la pat îl împinge şi-i dă puteri. Păşeşte anevoie şi încet, iar pe dinaintea ochilor i se desfăşoară într-una, ca şi cum ar avea-o în faţă, priveliştea podului distrus. Ca să nu te mai urmărească şi să nu te mai frământe un lucru, nu-i de ajuns doar să-i întorci spatele. Chiar dacă ar închide ochii, el tot l-ar vedea.

„Da, gândeşte hogea, cu tot mai multă însufleţire, respirând ceva mai uşor, acum se vede ce erau şi la ce foloseau tot echipamentul şi toate maşinăriile lor. (El avea totdeauna dreptate, totdeauna, în toate şi împotriva tuturor. Dar acum asta nu-i mai aducea niciun fel de mulţumire. Pentru prima dată îl lăsa rece. Avea prea multă dreptate!) De ani de zile îi tot vedeai meşterind câte ceva pe pod: l-au curăţat, l-au gătit, i-au reparat temeliile, i-au pus ţevi de apă, i-au pus lumină electrică, apoi, într-o bună zi, le-au zvârlit pe toate în aer, ca şi cum ar fi fost vorba de o stâncă, în munte, şi nu de o danie pioasă, folositoare şi plăcută vederii. Acum se vede cine sunt şi ce caută. El ştia asta de totdeauna, dar acum poate s-o vadă şi ultimul neghiob. Au început să dărâme ce e mai temeinic, şi mai tare, să ia ce-i al lui Allah. Şi cine ştie unde se vor opri?! Iată, până şi podul vizirului a început să se destrame, ca un şirag de mărgele; iar odată pornită destrămarea aceasta, nimeni n-o mai poate opri.”

Hogea poposeşte din nou. L-a lăsat iar răsuflarea, şi povârnişul se înalţă brusc în faţa lui. Din nou, respirând adânc, trebuie să-şi potolească inima. Şi din nou izbuteşte să-şi recapete răsuflarea, se simte reînsufleţit şi merge mai repede.

„Nu-i nimic, gândeşte el. Dacă se dărâmă aici, se clădeşte în altă parte. Poate mai sunt meleaguri paşnice şi oameni care ştiu să respecte voia lui Allah. Dacă el a dat uitării orăşelul ăsta nefericit de pe Drina, poate că n-a părăsit toată lumea şi tot pământul care se află sub cer. Şi nici ăştia n-o s-o ducă aşa o viaţă întreagă. Cine ştie?! (Ah, dacă ar putea să tragă ceva mai mult aer în piept!) Cine ştie?! Poate că această credinţă necurată, care pune ordine în toate, curăţă, drege şi perfecţionează pentru ca apoi, dintr-o lovitură, să înghită şi să dărâme totul, se va răspândi în lumea întreagă; poate că va preface întreaga lume a lui Allah într-un câmp pustiu, pentru clădirea ei smintită şi pentru dărâmăturile ei de ucigaşă, o păşune pentru foamea ei nestăvilită şi pentru poftele ei de neînţeles. Totul e cu putinţă, doar un lucru nu poate fi: nu poate fi cu putinţă să dispară cu desăvârşire şi pentru totdeauna oamenii mari, înţelepţi şi cu sufletul înalt, care vor ridica, de dragul lui Allah, zidiri trainice, pentru ca pământul să fie mai frumos, iar omul să aibă o viaţă mai bună şi mai uşoară. Dacă ar pieri ei, ar însemna că s-a stins şi a pierit de pe lume dragostea întru Allah. Şi asta nu e cu putinţă.”

Gândind astfel, hogea merge tot mai anevoie şi mai încet.

Acum, se aude limpede că în oraş oamenii cântă. Dacă ar putea măcar să tragă mai mult aer în piept, dacă drumul ar fi mai puţin povârnit şi dacă ar putea să ajungă acasă, să se culce pe divanul lui, să-l vadă şi să-l audă pe vreunul dintre ai lui! Atâta vrea. Dar e cu neputinţă. Nu-şi mai poate păstra echilibrul normal între respiraţie şi bătăile inimii care i-au tăiat cu totul răsuflarea, aşa cum se întâmplă uneori, în somn. Doar că, de data asta, nu mai există trezirea salvatoare.

Hogea deschide gura larg şi simte că-i ies ochii din orbite. Panta, care până acum creştea mereu, i se apropie de obraz. În faţa privirilor nu i-a mai rămas decât drumul tare şi uscat, care s-a preschimbat în bezne şi-l cuprinde cu totul.

Pe povârnişul care duce la Meidan, zace Ali-hogea. În spasme scurte, el îşi dă sufletul.

Belgrad, iulie 1942 – decembrie 1943